

GRAMATYKA TEKSTU PRAWNEGO

UNIwersytet IM. Adama Mickiewicza w Poznaniu

SERIA JĘZYKOZNAWSTWO NR 35

Karolina Kaczmarek

GRAMATYKA TEKSTU PRAWNEGO

Spójność komunikacyjna

w polskim i węgierskim kodeksie cywilnym

WYDAWNICTWO
NAUKOWE

POZNAŃ 2016

ABSTRACT. Kaczmarek Karolina, *Gramatyka tekstu prawnego. Spójność komunikacyjna w polskim i węgierskim kodeksie cywilnym* [The grammar of a legal text. Communicative cohesion in the Polish and Hungarian Civil Code]. Poznań 2016. Adam Mickiewicz University Press. Seria Językoznawstwo nr 35. Pp. 258. ISBN 978-83-232-3067-0. ISSN 0239-7617. Text in Polish with a summary in English.

This work presents proposes a kind of text grammar where special attention is paid to the properties of legal text. Texts may be analysed from many perspectives, hence the grammar presented here encompasses a wide spectrum of problems related to semantic, grammatical, pragmatic and cognitive perspectives. On the one hand, general characteristics of texts are discussed, along with the specific properties of legal texts, in particular Polish and Hungarian legal texts, and issue of translating such texts. The analysis covers how lexical or grammatical repetitions influence the coherence of a text, in what ways textual information is distributed, how the mechanism of condensation works, and what is the basis for drawing conclusions about the meaning of a text. Particular attention is given to issues related to textual cohesion. We assume this to be one of the basic qualities of a text, important not only in terms of linguistic constructions, but also communication. The various types of cohesion function with reference to selected textual dimensions. These are collections of homogeneous features which are recognized as relevant for a particular goal. One such goal is the description of a communicatively cohesive legal text.

As part of this grammar, a series of postulates have been formulated about the nature of text, for example, on its general features, lexical and grammatical cohesion, relations between the sender and receiver and the distribution of information in the text. Some of these postulates refer to the specific nature of Polish and Hungarian legal texts and the proces of translating them. On the basis of these postulates, conclusions are drawn related to the construction and translation of legal texts.

Karolina Kaczmarek, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Neofilologii, al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Poland

Recenzent: prof. dr hab. Maria Teresa Lizisowa

© Karolina Kaczmarek 2016

This edition © Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016

Publikacja dofinansowana przez Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydział Neofilologii oraz Instytut Językoznawstwa UAM

Projekt okładki: K&S Szurpit

Redakcja: Eliza Szybowicz

Redakcja techniczna: Dorota Borowiak

Łamanie komputerowe: Krystyna Jasińska

ISBN 978-83-232-3067-0

ISSN 0239-7617

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
61-701 POZNAŃ, UL. FREDRY 10
www.press.amu.edu.pl

Sekretariat: tel. 61 829 46 46, faks 61 829 46 47, e-mail: wyd nauk@amu.edu.pl

Dział sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail: press@amu.edu.pl

Wydanie I. Ark. wyd. 14,75. Ark. druk. 16,125

DRUK I OPRAWA: EXPOL, WŁOCŁAWEK, UL. BRZESKA 4

Spis treści

Uwagi wprowadzające	11
1. Cele gramatyki tekstu prawnego	12
2. Tematyka i sposób przedstawiania zagadnień	13
CZĘŚĆ I. ZAGADNIENIA OGÓLNOTEKSTOWE	17
Rozdział 1. Tekstologia – zarys problematyki badawczej	19
1.1. Prekursorzy i kontynuatorzy badań tekstowych w Polsce i na Węgrzech	20
1.1.1. Z historii badań w Polsce	20
1.1.2. Z historii badań na Węgrzech	24
1.2. Zarys historii badań tekstowych	27
1.2.1. Od zdania do tekstu	27
1.2.2. Tekst w nurcie pragmatyki	28
1.2.3. Tekst w ujęciu kognitywnym	30
Rozdział 2. Podstawowe terminy tekstologii	32
2.1. Tekst	32
2.2. Referencja	35
2.3. Spójność (kohezja, koherencja, koneksja, konstryngencja)	36
2.4. Tekst spójny	38
Rozdział 3. Wybrane własności tekstów w aspekcie ich spójności	44
3.1. Powtórzenia leksykalne jako istotna cecha tekstu spójnego	44
3.2. Tekstowy system połączeń forycznych	47
3.3. Dystrybucja informacji tekstowej – przebieg tematyczny	50
3.4. Kondensacja jako narzędzie wzmacniania spójności komunikacyjnej tekstu	55
3.4.1. Nominalizacja	56
3.4.2. Elipsa	59

3.5. Uspójnianie tekstu poprzez działania kognitywne	60
3.5.1. Założenia i konkluzje w zakresie treści tekstowych	60
3.5.2. Presupozycje tekstowe	62
3.6. Identyfikacja i opis relacji spajających obiekty tekstowe	65
Rozdział 4. Ekwiwalencja spójności komunikacyjnej w tekście przekładu	68
CZĘŚĆ II. TEORIA SPÓJNOŚCI TEKSTU PRAWNEGO	75
Rozdział 5. Uwagi metodologiczne	77
5.1. Sposób formułowania teorii	77
5.2. Ilustracja relacji tekstowych przez ich schematyzację	79
5.3. Korpus badawczy	83
Rozdział 6. Znaczenie stosowanych terminów	85
6.1. Wymiar tekstowy	85
6.2. Relacja spójności tekstowej	86
6.3. Wykładnik językowy relacji spójności tekstowej	87
6.4. Tekst prawny	87
6.5. Konsytuacja prawna, zdarzenie konsytuacyjne, kontekst prawny	88
6.6. Schemat legitekstowy	90
6.7. Ekwiwalencja spójności tekstowej	90
Rozdział 7. Postulaty w zakresie gramatyki tekstu prawnego	91
7.1. Postulaty ogólnotekstowe	92
7.1.1. Własności tekstu	92
7.1.1.1. Tekst jako znak językowy	92
7.1.1.2. Jednostki tekstowe	93
7.1.1.3. Tekst minimalny	93
7.1.1.4. Tekst jako mereologiczna całość	94
7.1.1.5. Systematyzacja tekstów	94
7.1.1.6. Tworzenie tekstu	95
7.1.2. Spójność tekstowa	95
7.1.2.1. Integralność tekstu	95
7.1.2.2. Homogeniczność własności – wymiary tekstowe	95
7.1.2.3. Powiązanie zdań lub innych jednostek tekstowych w spójny tekst	96
7.1.2.4. System spójności tekstowej	97
7.1.2.5. Wykładniki językowe tekstowych relacji spójności	98
7.1.3. Relacje tekstowe ze względu na nadawcę i odbiorcę	98
7.1.3.1. Zamiar komunikacyjny nadawcy	98
7.1.3.2. Interpretacja tekstu przez odbiorcę	98
7.1.3.3. Precyzowanie znaczeń wyrażeń tekstowych	99

7.1.3.4. System relacji spójności ze względu na wyznaczony cel komunikacyjny	99
7.1.3.5. Komunikacyjna skończoność tekstu	99
7.1.3.6. Komunikacyjna otwartość tekstu	100
7.1.3.7. Komunikacyjne zamknięcie tekstu	100
7.1.3.8. Stopniowalność spójności komunikacyjnej tekstu	100
7.1.4. Dystrybucja informacji w tekście	101
7.1.4.1. Przebieg tematyczny tekstu	101
7.1.4.2. System spójności informacyjnej tekstu	101
7.1.5. Uporządkowanie treści tekstowej	101
7.1.5.1. Hierarchizacja obiektów językowych w tekście	101
7.1.5.2. Umieszczenie obiektów językowych w przestrzeni tekstowej	102
7.1.5.3. Tekstowy porządek temporalny	102
7.1.6. Zwięzłość i rozciągłość treści tekstowych	102
7.1.7. Spójność leksykalna tekstu	103
7.1.7.1. Repetytywność leksykalna	103
7.1.7.2. Synonimiczność	103
7.1.7.3. Antonimiczność	103
7.1.7.4. Stałość terminologiczna	103
7.1.8. Spójność syntaktyczna tekstu	104
7.1.8.1. Repetytywność morfematyczna	104
7.1.8.2. Deiktyczność	104
7.1.8.3. Konektoralność	105
7.2. Postulaty gatunkowe i specyficznojęzykowe dla polskich i węgierskich tekstów prawnych	106
7.2.1. Modalność deontyczna w tekście prawnym	106
7.2.1.1. Modalność tekstu prawnego	106
7.2.1.2. Nakazywanie	107
7.2.1.3. Dozwalanie	108
7.2.1.4. Zakazywanie	108
7.2.2. Uporządkowanie treści tekstowej	109
7.2.2.1. Hierarchizacja obiektów językowych w tekstach prawnych	109
7.2.2.2. Umieszczenie obiektów językowych w przestrzeni tekstów prawnych	110
7.2.2.3. Porządek temporalny tekstów prawnych	110
7.2.3. Spójność leksykalna tekstów prawnych	111
7.2.3.1. Stałość terminologiczna	111
7.2.3.2. Synonimiczność, hiponimiczność, hiperonimiczność	111
7.2.3.3. Antonimiczność	112
7.2.3.4. Porównywalność	112
7.2.3.5. Eksplikacyjność	112
7.2.4. Spójność syntaktyczna w tekstach prawnych	113
7.2.4.1. Repetytywność morfematyczna	113

7.2.4.2. Deiktyczność	113
7.2.4.3. Konektoralność	114
7.3. Postulaty translacyjne dla polskich i węgierskich tekstów prawnych	115
7.3.1. Zwięzłość i rozciągłość treści tekstu przekładu	116
7.3.2. Modalność deontyczna w przekładzie	116
7.3.2.1. Ekwiwalencja relacji między nadawcą a odbiorcą nakazu	117
7.3.2.2. Ekwiwalencja relacji między nadawcą a odbiorcą dozwoleń	117
7.3.2.3. Ekwiwalencja relacji między nadawcą a odbiorcą zakazu	117
7.3.3. Uporządkowanie treści w tekście przekładu	118
7.3.3.1. Hierarchizacja obiektów tekstowych w przekładzie	118
7.3.3.2. Umieszczenie obiektów tekstowych w przestrzeni przekładu	118
7.3.3.3. Porządek temporalny w przekładzie	118
7.3.4. Ekwiwalencja relacji spójności leksykalnej	118
7.3.4.1. Repetytywność	118
7.3.4.2. Synonimiczność, hiponimiczność, hiperonimiczność	119
7.3.4.3. Antonimiczność	119
7.3.4.4. Porównywalność	119
7.3.4.5. Eksplikacyjność	120
7.3.5. Ekwiwalencja relacji spójności syntaktycznej	120
7.3.5.1. Deiktyczność	120
7.3.5.2. Repetytywność morfematyczna	120
7.3.5.3. Konektoralność	121
Rozdział 8. Teksty prawne w świetle wymiarów tekstologicznych	123
8.1. Pragmatyczno-kognitywne aspekty tworzenia i interpretacji tekstu prawnego ...	123
8.1.1. Konflikt między precyzją a ogólnością wyrażen tekstowych	125
8.1.2. Precyzowanie i interpretacja tekstu przez kontekst wyrazowy	128
8.1.3. Precyzowanie tekstu z odniesieniem do konsytuacji prawnej	130
8.2. Dystrybucja treści tekstowej	131
8.2.1. Przebieg tematyczny	132
8.2.2. Wymogi formalne w zakresie dystrybucji treści tekstu prawnego	133
8.3. Zwięzłość i rozciągłość treści tekstowych	135
8.3.1. Nominalizacja w tekście prawnym	136
8.3.2. Elipsa w tekście prawnym	149
8.4. Modalność deontyczna	152
8.4.1. Modalność w tekście prawnym	153
8.4.2. Nakazywanie	155
8.4.3. Dozwalanie	161
8.4.4. Zakazywanie	167
8.5. Uporządkowanie treści tekstowej	176
8.5.1. Hierarchizacja obiektów tekstowych ze względu na stosunki jakościowe ..	176
8.5.2. Porządek temporalny tekstu prawnego	178
8.5.3. Umieszczenie obiektów w przestrzeni tekstu prawnego	185

8.6. Spójność tekstów prawnych ze względu na wymiar leksykalny	188
8.6.1. Repetytywność	188
8.6.1.1. Powtórzenia całkowite	189
8.6.1.2. Powtórzenia synonimiczne	192
8.6.1.3. Powtórzenia antonimiczne	194
8.6.2. Precyzowanie leksykalne	196
8.6.2.1. Porównanie	196
8.6.2.2. Eksplikacja	197
8.7. Spójność tekstów prawnych ze względu na wymiar syntaktyczny	199
8.7.1. Repetytywność morfematyczna	199
8.7.2. Deiktyczność	202
8.7.3. Konektoralność	204
8.7.3.1. Koniunkcyjność	205
8.7.3.2. Alternatywność	206
8.7.3.3. Adwersatywność	207
8.7.3.4. Relatoralność	208
8.8. Spójność w globalnej strukturze tekstu	209
Rozdział 9. Konkluzje w zakresie konstruowania spójnych komunikacyjnie tekstów prawnych	213
9.1. Planowanie treści	213
9.2. Jednostki tekstowe	214
9.3. Porządkowanie relacji w spójne systemy	214
9.4. Spójność leksykalna i syntaktyczna	215
9.5. Środki językowe	216
9.6. Spójność ze względu na nadawcę i odbiorcę	217
Uwagi końcowe	218
Bibliografia	221
The grammar of a legal text. Communicative cohesion in the Polish and Hungarian Civil Code (Summary)	255

Uwagi wprowadzające

Tekstem jako kompleksowym zjawiskiem językowym można zajmować się z wielu różnych perspektyw, poczynając od prób skonstruowania definicji terminu *tekst*, poprzez badania koncentrujące się na właściwościach syntaktycznych, semantycznych, pragmatycznych tekstu, po analizę jego odniesień o charakterze kognitywnym. W przedstawionej tu pracy proponujemy teorię tekstową, którą nazywać będziemy *gramatyką tekstu prawnego*. Pod terminem *gramatyka* rozumiemy teorię języka opisującą jego budowę i funkcjonowanie. Odpowiednio do tego *gramatyka tekstu* jest to teoria opisująca obiekty językowe zwane tekstami, natomiast *gramatyka tekstu prawnego* traktuje o własnościach tego typu tekstu. Gramatyka ta w dużej mierze oparta jest na tekstowych relacjach *spójności*, przy czym rodzajem spójności nadrzędnym w stosunku do innych jej typów jest szeroko rozumiana *spójność komunikacyjna*. Jest to relacja, która zachodzi między nadawcą a odbiorcą tekstu, gdzie dzięki właściwemu sformułowaniu tekstu możliwy jest odbiór jego treści zgodny z zamierzeniami nadawcy. Relacje spójności odnosimy do wybranych wymiarów tekstowych. Wymiary te stanowią zbiory takich homogenicznych własności, które uznaliśmy za relewantne dla wyznaczonego celu, jakim jest opis spójnego komunikacyjnie tekstu.

Ze względu na problematykę translacji tekstów prawnych wprowadzamy termin *ekwiwalencja spójności*. Oznacza on, że w tekście w języku docelowym uzyskane zostały podobne rodzaje relacji spójności tekstowej, jakie występowały w języku źródłowym.

Kompleksowość problematyki związanej z tekstem prawnym powoduje konieczność połączenia kilku dziedzin nauki, badania mają więc charakter interdyscyplinarny. Podstawowy jest tu aspekt językoznawczy, jednakże uwzględniona została też perspektywa prawna oraz translatologiczna. Niewątpliwie dla wszystkich trzech wymienionych wyżej dziedzin istnieją

wspólne płaszczyzny, a ich zestawienie może być nie tylko pożyteczne, lecz także niekiedy wręcz niezbędne dla osiągnięcia celu, jakim jest stworzenie spójnego komunikacyjnie tekstu prawnego lub jego właściwe przetłumaczenie.

1. Cele gramatyki tekstu prawnego

W ramach doktryny prawnej szeroko dyskutowaną kwestią jest zasada powszechnej dostępności do prawa poprzez właściwy przekaz językowy. Normy prawne komunikowane są przez język, a sposób jego użycia może w znaczącym stopniu wpłynąć na jasność przekazywanych treści. W myśl poglądów niektórych prawników i lingwistów teksty prawne powinny być formułowane w taki sposób, żeby przeciętnie wykształcony obywatel mógł zrozumieć co najmniej podstawowe, najbardziej istotne założenia norm w nich zawartych. Taki postulat wydaje się zbieżny z poglądem wyrażonym przez Radę Europejską w rezolucji z 8 czerwca 1993 r. w sprawie jakości redakcyjnej prawa wspólnotowego (Dz.U. C 166 z 17.06.1993, s. 1). W celu ułatwienia wdrożenia treści tej rezolucji opracowano *Wspólny przewodnik praktyczny Parlamentu Europejskiego, Rady i Komisji przeznaczony dla osób redagujących akty prawne Unii Europejskiej*¹. Wskazuje się tam, że unijne akty legislacyjne powinny być jasne, łatwe do zrozumienia, niedwuznaczne, proste, zwarte, bez niepotrzebnych elementów, precyzyjne, tak by nie wywoływać wątpliwości u czytającego (por. Kaczmarek, 2011b, s. 73–75). Przyjmujemy, że powyższe zasady powinny znaleźć odzwierciedlenie również w krajowych aktach prawnych.

Współczesne prawo, głównie ze względu na wielość i złożoność form życia społecznego, a także ze względu na wielowiekową tradycję, na której prawo często się opiera, nie zawsze spełnia powyższe zalecenia. Panuje dość powszechne przekonanie, że teksty prawne trudno zrozumieć. Zasadniczym celem pracy jest zaprezentowanie takiej gramatyki tekstu prawnego, której wdrożenie w badaniach empirycznych umożliwi ustalenie zasobu środków językowych i czynników pozajęzykowych wpływających na lepszą spójność komunikacyjną tekstów prawnych, w szczególności tych, które są lub będą sformułowane w języku polskim lub węgierskim. Możliwości zastosowania w tekstach prawnych różnego typu środków językowych są dość szerokie, dlatego naszym celem jest przede wszystkim zaprezentowanie lingwistycznego konstruktów teoretycznego, wspólnego dla polskich i węgierskich tekstów prawnych, stanowiącego podstawę do dalszych poszukiwań o charak-

---

¹ <http://eur-lex.europa.eu/content/techleg/KB0213228PLN.pdf>

terze pragmatycznym. Wskazane w pracy środki językowe, stosowane czy to w tekście polskim, czy węgierskim, mają więc zasadniczo charakter egzemplifikacyjny. Przyjmujemy, że uwzględnienie komponentów zaproponowanego tu konstruktów teoretycznego w procesie tworzenia tekstów prawnych lub ich translacji może usprawnić i udoskonalić proces komunikacyjny zachodzący w trakcie jego odbioru, a tym samym przyczynić się do realizacji zasady powszechnej dostępności do prawa.

2. Tematyka i sposób przedstawiania zagadnień

Problematyka tekstologiczna jest bardzo szeroka, w pracy dokonaliśmy więc pewnego wyboru zagadnień. Wiązać się one będą z:

- ogólnymi cechami tekstów,
- specyfiką gatunkową tekstów prawnych, w szczególności polskich i węgierskich,
- translacją tekstów prawnych.

Przy opisie własności tekstu wychodzimy z założenia, że każdy gatunek funkcjonuje jako element większego zbioru tekstów o wspólnych własnościach, dzięki którym nazywamy je tekstami. Dlatego przyjmujemy, że nie można adekwatnie opisać tekstu prawnego bez odniesienia się zarówno do cech wspólnych dla różnych gatunków tekstowych, jak i do cech specyficznych dla gatunku. Warto zauważyć, że niektóre własności mogą być co prawda wspólne dla poszczególnych gatunków, ale też bardziej lub mniej dla nich charakterystyczne. Własności te mogą być wyrażane za pomocą odmiennych środków językowych. Dlatego w pierwszej kolejności dokonujemy przeglądu badań dotyczących wybranych zagadnień ogólnotekstologicznych, a następnie przechodzimy do propozycji gramatyki, w której uwzględniamy zarówno własności wspólne, jak i te charakterystyczne dla tekstów prawnych lub odnoszące się wyłącznie do nich.

Zgodnie z powyższymi uwagami w pierwszej części zarysowujemy podstawowe nurty badań tekstologicznych. W rozdziale 1 przedstawiamy prekursorów kierunku, w szczególności w Polsce i na Węgrzech, następnie przechodzimy do krótkiego omówienia poszczególnych etapów rozwoju lingwistyki tekstu, począwszy od analizy zdania, a skończywszy na analizie tekstu jako całości, z uwzględnieniem aspektów pragmatycznych oraz procesów o charakterze kognitywnym. W stosunkowo szerokim zakresie prezentujemy punkt widzenia językoznawców węgierskich; jest to interesujący, a mało znany na gruncie polskim obszar. Badacze węgierscy, podobnie jak polscy, w dużej mierze czerpią z dokonań tekstologów niemiecko-, angielsko- i francuskojęzycznych, mają też jednak z pewnością własny, cenny

wkład w rozwój lingwistyki tekstu. Specyfika każdego języka i kultury wpływa bowiem na kierunek i sposób prowadzonych badań, nadając im swoisty, oryginalny charakter.

W rozdziale 2 omawiamy wybrane terminy z zakresu lingwistyki tekstu, przedstawiając, w jaki sposób były i są one rozumiane przez badaczy tekstów. Uznaliśmy to za istotne, dlatego że sposoby rozumienia wymienionych terminów niekiedy znacząco od siebie odbiegają, czy to ze względu na różnorodność obranych celów, czy też z powodu sięgania do różnych tradycji lingwistycznych.

W pracy zwracamy szczególną uwagę na odniesienia dotyczące problematyki spójności tekstu. Przyjmujemy bowiem, że spójność jest bezsprzecznie jego podstawową cechą i jeżeli wyrazów lub zdań nie łączą relacje spójności, uzyskiwane chociażby na poziomie kognitywnym poprzez konkluzje, to nie tworzą one tekstu. Dlatego w rozdziale 3 w rozszerzonym zakresie zajmujemy się wybranymi relacjami spójności tekstowej. Spośród wielu relacji tekstowych analizowanych ze względu na aspekt spójności komunikacyjnej wybraliśmy takie, które wiążą tekst widziany z różnego typu, dość odległych, wydawać by się mogło, perspektyw, począwszy od znaczenia występowania w tekście powtórzeń leksykalnych, poprzez nawiązania anaforyczne i kataforyczne, sposoby dystrybucji informacji tekstowej, narzędzia kondensacji, a kończąc na procesach przewidywania i wnioskowania w oparciu o przesłanki zawarte w tekście. Sygnalizujemy w ten sposób, że problematyka spójności komunikacyjnej tekstu obejmuje szerokie spektrum zagadnień o niejednorodnym charakterze. W pewnym zakresie stanowi to odpowiedź na pytanie, dlaczego taką trudność sprawia badaczom ustalenie jednorodnej definicji pojęcia tekstu.

Ponieważ zajmujemy się tu tekstami w języku polskim i węgierskim, to naturalną tego konsekwencją jest odniesienie do problematyki translacji tekstów. Dlatego kończąc część ogólnotekstową, w rozdziale 4 poświęcamy nieco uwagi wybranym zagadnieniom z tym związanym. Wychodząc od ogólnych zagadnień translacji, przechodzimy do krótkiego omówienia problematyki translacji tekstów prawnych.

W drugiej części pracy proponujemy teorię odnoszącą się do tekstu prawnego, którą nazywamy gramatyką tekstu prawnego. Na początku tej części, w rozdziale 5, opisujemy metodę kształtowania gramatyki tekstu prawnego, poświęcając nieco więcej uwagi kwestii ilustrowania omawianych relacji spójności tekstowej za pomocą schematów tekstowych. W rozdziale 6 objaśniamy, w jaki sposób rozumiemy wybrane terminy, którymi posługujemy się w opisie własności tekstu prawnego.

Tekstolodzy dokonywali już wielu prób określenia, czym jest tekst, charakteryzując go w sposób mniej lub bardziej ogólny i opierając się na od-

miennych punktach odniesienia. Z naszego punktu widzenia najciekawsze wydają się definicje, które polegają na wyszczególnieniu relewantnych własności tekstu. Dlatego w rozdziale 7 proponujemy szereg postulatów o tekście. Są to twierdzenia stanowiące treść propozycjonalną przedstawionej tu teorii, które definiują tekst w aspekcie ogólnym oraz w aspekcie zawężonym do polskiego i węgierskiego tekstu prawnego i do tekstu przekładu.

W rozdziale 8 rozwijamy nieco szerzej, niż miało to miejsce przy postulatach, wybrane zagadnienia związane z różnego typu relacjami spójności tekstowej. Relacje te zachodzą między obiektami ze względu na wyznaczone przez nas wymiary, będące zbiorem homogenicznych własności. Wyzaczyliśmy wymiary tekstowe różnego typu, aby zilustrować wieloaspektowość problematyki spójności tekstu. Za ich pomocą dokonujemy parametryzacji przestrzeni tekstu prawnego. Bierzemy tu pod uwagę następujące wymiary tekstowe:

1. Wymiar pragmatyczno-kognitywny – spójność komunikacyjna jest tu przede wszystkim konsekwencją relacji między nadawcą a odbiorcą tekstu, uwzględnia ich pozycję, sytuację komunikacyjną oraz wykonywane przez nich działania na poziomie mentalnym, wpływające na właściwe zrozumienie treści tekstowej.
2. Wymiar sposobu dystrybucji treści – brane pod uwagę relacje spójności tematycznej kształtują spójność komunikacyjną przede wszystkim ze względu na ciągłość i sensowność przebiegu tematycznego. Spójność komunikacyjną osiągamy tu na przykład dzięki relacji homotematyczności, jaka zachodzi pomiędzy wszystkimi subtekstami jednego tekstu. Oznacza to, że w tekście jest jeden temat przewodni, nadrzędny w stosunku do innych tematów.
3. Wymiar kondensacji – relacje zachodzące ze względu na ten wymiar mogą dotyczyć związków między poszczególnymi fragmentami tekstu lub między nadawcą a odbiorcą tekstu, w szczególności w zakresie interpretacji tekstu przez odbiorcę. Możemy tu mówić na przykład o relacji zachodzącej między dwoma fragmentami tekstu, gdzie istotą tej relacji jest fakt, że oba fragmenty są formułowane w podobny sposób ze względu na zwięzłość wyrażania treści, lub też o relacji między dwoma fragmentami tekstu formułowanymi odmiennie ze względu na zwięzłość wyrażania treści. W każdym wypadku należy ocenić, czy zastosowanie lub nie danego rodzaju językowych narzędzi kondensacji wpływa korzystnie na komunikację między nadawcą a odbiorcą tekstu.
4. Wymiar modalności deontycznej – spójność komunikacyjna między nadawcą a odbiorcą tekstu osiągana jest poprzez odpowiednią interpretację norm prawnych wyrażonych w tekście. Relacja komunika-

- cyjnej spójności tekstowej ze względu na wymiar modalności deontycznej, zachodząca między nadawcą a odbiorcą, polega tu na tym, że nadawca nakazuje, dozwala lub zakazuje wykonania jakiejś czynności, a odbiorca tę treść rozumie w sposób zamierzony przez nadawcę.
5. Wymiar sposobu uporządkowania treści – relacje spójności hierarchicznej, przestrzennej i temporalnej zwiększają przejrzystość i precyzyjność treści tekstowej. Chodzi tu więc o relacje między obiektami tekstowymi, gdzie można stwierdzić, który z tych obiektów jest większy, ważniejszy, gdzie są umiejscowione poszczególne obiekty, która czynność powinna być wykonana wcześniej, a która później itp.
  6. Wymiar leksykalny – relacje tekstowe, które zachodzą ze względu na ten wymiar, bazują na semantyce wyrażen. Relacje między dwoma obiektami tekstowymi mogą mieć charakter repetycji tego samego wyrażenia lub powtórzenia w formie synonimu lub antonimu. Ponadto treść może być powtórzona w celu sprecyzowania znaczenia, na przykład w formie eksplikacji czy też porównania własności dwóch wyrażen.
  7. Wymiar syntaktyczny – zachodzące ze względu na ten wymiar relacje tekstowe oparte są na systemach syntaktycznych języków. Będą to więc na przykład relacje wskazywania z wykorzystaniem deiksy, relacje między obiektami, z których jeden powtarza formy morfemacyjne drugiego, czy też relacje między obiektami tekstowymi połączonymi za pomocą różnego rodzaju konektorów.
  8. Wymiar struktury globalnej tekstu – relacje tekstowe zachodzące ze względu na ten wymiar kształtują spójność komunikacyjną o zasięgu globalnotekstowym. Dlatego wymienione w pracy różnego typu relacje spójności tekstowej są tu badane na nieco szerszej próbie tekstu. O ile omawiane wcześniej relacje obrazujemy głównie mikrotekstami, za jakie uznajemy już zdania złożone, o tyle tutaj poruszamy się w obrębie całych tekstów ustawowych.

W rozdziale 9 zamieszczamy wskazówki odnoszące się do konstruowania tekstów prawnych oraz ich translacji, których podstawą są postulaty wymienione w rozdziale 7. Wskazówki te stanowią integralną część proponowanej tu teorii tekstu prawnego.

Na koniec chcemy podkreślić, że prezentowana tu gramatyka jest teorią częściową w takim sensie, że traktujemy ją jako konstrukt o charakterze otwartym, który można rozszerzać o kolejne komponenty, czy to stanowiące uszczegółowienie zaproponowanych treści, czy też rozszerzające te treści na inne aspekty tekstu. Zbiór relacji tekstowych zachodzących ze względu na określony wymiar tekstowy, a także zbiór wymiarów tekstowych można więc uzupełniać o kolejne elementy.

Część I

Zagadnienia ogólnotekstowe

Część pierwsza stanowi ogólne wprowadzenie do problematyki tekstologicznej. Omawiamy w niej główne nurty badań tekstowych i wybrane własności tekstu, związane przede wszystkim z zagadnieniem jego spójności komunikacyjnej.

Tekstologia – zarys problematyki badawczej

W literaturze przedmiotu znane są różne nazwy dla badań tekstowych. Obecnie jest to dziedzina dość szeroko rozgałęziona i wyspecjalizowana, stąd operuje się wieloma terminami, które najczęściej wskazują na główny przedmiot prowadzonych analiz.

Z pewnością znalezienie adekwatnego terminu dla dziedziny, w ramach której bada się teksty, nie jest problemem błahym. W niniejszej pracy opierać się będziemy głównie na terminologii przedmiotu badań stosowanej w języku polskim, węgierskim i angielskim. W odniesieniu do języka angielskiego najbardziej popularny wydaje się termin *discourse analysis* ‘analiza dyskursu’, który w dużej mierze wyparł takie terminy, jak *text linguistics* ‘lingwistyka tekstu’ i *text grammar* ‘gramatyka tekstu’. Warto natomiast zaznaczyć, że termin *analiza dyskursu* był pierwotnie związany przede wszystkim z badaniami etnograficznymi. W centrum uwagi znajdował się nie tekst jako pojęcie językoznawcze, tylko formy językowe przyjmowane dla określonych zachowań społecznych¹.

W języku węgierskim najczęściej stosuje się termin *szövegtan* ‘nauka o tekście’. Tak jak zostało wspomniane, stosowana nazwa zależy najczęściej od specyfiki prowadzonych badań. Węgierska literatura przedmiotu wymienia między innymi takie rodzaje nauki o tekście, jak: *szövegnyelvészet* ‘językoznawstwo tekstowe’, *szövegelmélet* ‘teoria tekstu’, *szövegtudomány* ‘nauka o tekście’, *szövegszemiotika* ‘semiotyka tekstu’, *szövegpragmatika* ‘gramatyka tekstu’, *szövegszemantika* ‘semantyka tekstu’, *szöveggrammatika* ‘gramatyka tekstu’, *szövegszerkeztan* ‘nauka o strukturze tekstu’, *szövegstilisztika* ‘stylistyka tekstu’, *szövegtipológia* ‘typologia tekstów’, *szövegfonetika* ‘fonetyka tekstu’, *szövegelemzés* ‘analiza tekstu’, *szövegpszichológia* ‘psychologia tekstu’,

---

¹ O tym szerzej Duszak, 1998, s. 16–17.

szövegszociológia 'socjologia tekstu', *szövegfeldolgozás* 'przetwarzanie tekstu', *diszkurzuselemzés* 'analiza dyskursu', *diszkurzusfeldolgozás* 'przetwarzanie dyskursu', *diszkurzuselmélet* 'teoria dyskursu', *diszkurzusgrammatika* 'gramatyka dyskursu', *konverzációelemzés* 'analiza konwersacji', *textológia* 'tekstologia'. Różnorodność terminologiczna odzwierciedla więc różne aspekty tekstu, które można badać. Ponieważ w pracy analizujemy problematykę tekstu z wielu różnych perspektyw, stosujemy tu głównie dwa terminy: tekstologia i lingwistyka tekstu. Są one stosowane w języku polskim powszechnie i zwykle zamiennie, w znaczeniu szeroko pojmowanej nauki o tekście.

1.1. Prekursorzy i kontynuatorzy badań tekstowych w Polsce i na Węgrzech

Tak jak zaznaczyliśmy we wstępie, głównym przedmiotem naszego zainteresowania są teksty sformułowane w języku polskim i węgierskim. Dlatego, zanim przejdziemy do problemowego omawiania kwestii związanych z lingwistyką tekstu, stosowaną w jej ramach terminologią i nurtami badawczymi, poświęcimy nieco uwagi prekursorom badań tekstowych w Polsce i na Węgrzech, ich kontynuatorom, a także wybranym pozycjom literatury przedmiotu.

1.1.1. Z historii badań w Polsce

Do prekursorów polskich badań tekstologicznych, ukierunkowanych wtedy jeszcze głównie na struktury syntaktyczne, zaliczyć należy takich językoznawców, jak Stanisław Szober, który swoje przemyślenia opublikował w książce *Zarys językoznawstwa ogólnego* (1924), Stanisław Jodłowski (1934), który pisał o nawiązujących i rozwijających członach zdań, Henryk Misz (1967), który opisywał między innymi grupy syntaktyczne języka polskiego, czy też Zenon Klemensiewicz (1949), który pisał o syntaktycznym stosunku nawiązania. W latach siedemdziesiątych XX w. teorią tekstu, którą możemy już włączyć do nurtu pragmatycznego, zajmowała się Maria Renata Mayenowa (1971, 1974, 1976). Do nurtu pragmatycznego włączył się też Andrzej Bogusławski (1983), który w monografii pod redakcją Teresy Dobrzyńskiej i Elżbiety Janus dokonał próby uporządkowania kwestii związanych z rozumieniem pojęcia tekstu jako pewnej mereologicznej całości. Warto tu dodać, że w tej samej publikacji² Witold Marciszewski oraz Kazimierz Trzęsicki zajęli się problematyką spójności tekstowej.

---

² T. Dobrzyńska, E. Janus (red.). (1983). *Tekst i zdanie*. Wrocław: Ossolineum.

Literatura tekstologiczna jest oczywiście bardzo obszerna i nie jesteśmy w stanie wymienić tu wszystkich znaczących pozycji. Warto jednak wspomnieć chociaż o kilku publikacjach z ostatnich lat, w szczególności tych o charakterze przekrojowym. W ciągu minionych trzydziestu lat poza licznymi artykułami ukazały się prace, w których autorzy dokonują charakterystyki dotychczasowych dokonań polskich badaczy w zakresie tekstologii oraz wskazują na problemy tekstologiczne z różnych perspektyw. W publikacji pod redakcją Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej (2009) podsumowane zostają dotychczasowe badania tekstologiczne w Polsce i na świecie oraz uporządkowane podstawowe pojęcia związane z nauką o tekście. Założenia głównych teorii związanych z tekstem podsumowuje i precyzuje Renata Grzegorzczakowa (1991). Wskazuje ona na potrzebę doprecyzowania pojęć i koncepcji takich polskich prekursorów tego nurtu, jak Leon Zawadowski (1966), Halina Kurkowska (1974) i Antoni Furdal (1977). Ukazało się ponadto kilka interesujących zbiorów studiów o tematyce tekstowej. Należą do nich między innymi publikacje pod redakcją Teresy Dobrzyńskiej (1990, 1996), Jerzego Bartmińskiego i Barbary Bonieckiej (1998), Jerzego Bartmińskiego, Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej i Ryszarda Nycza (2004), w których ukazane zostało wiele aspektów tej problematyki.

Za publikację szczególnie cenną uznać należy tomy poświęcone lingwistyce tekstu wydane w 2009 r. pod redakcją Zofii Bilut-Homplewicz, Waldemara Czachura i Marty Smykały, w których zawarto artykuły czołowych współczesnych badaczy tekstu. Pierwszy z tomów, pt. *Lingwistyka tekstu w Niemczech*, stanowi zbiór przetłumaczonych artykułów dających obraz najnowszych trendów badawczych w tym kraju. Otwiera go artykuł Michała Klemma, w którym znajdujemy zbiór definicji tekstu, jakie powstawały w różnych okresach i ze względu na różne własności, Klaus Brinker pisze o analizie strukturalnej i funkcjonalnej, Wolfgang Heinemann i Margot Heinemann o rodzajach tekstu, Maximilian Scherner przedstawia kognitywne metody analizy tekstu, Kirsten Adamzik zagadnienia tekstologii kontrastywnej, Ulla Fix opisuje zagadnienie kulturowego rozumienia tekstów, a Ingo Warnke problematykę dyskursu. W drugim z tomów, pt. *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech*, znajdujemy przede wszystkim zarys i podsumowanie dotychczasowych osiągnięć tekstologów polskich. O początkach badań opowiada tu Teresa Dobrzyńska, a przekrojowo historię badań tekstowych w Polsce opisuje Janina Labocha.

Inni polscy badacze poruszają między innymi problematykę pojęcia tekstu i jego interpretacji, intertekstualności i interkulturowości, struktur tekstowych, analizy kognitywnej, kontrastywnej i spójnościowej oraz spe-

cyfiki gatunkowej, ponadto dużo miejsca poświęca się badaniom korpusowym³.

W ostatnim okresie ukazało się kilka obszernych prac podsumowujących badania w zakresie polskiego języka prawa (Gortych-Michalak, 2013; Matulewska, 2013). Dlatego poniżej przedstawimy tylko niektóre dokonania, wymienione bądź to ze względu na swój pionierski charakter, bądź ze względu na znaczący wpływ na dalszy rozwój dziedziny.

Omawiając prace dotyczące języka prawnego, zacząć należy od przypomnienia dokonań Polskiej Komisji Kodyfikacyjnej. Był to organ powołany zaraz po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r., a jego celem było wypracowanie spójnego prawa dla państwa polskiego. Przy okazji tych prac ustalono podstawy terminologiczne dla wprowadzanych wtedy rozwiązań prawnych. Później w okresie międzywojennym na potrzebę prowadzenia prac językoznawczych dotyczących języka prawnego, w szczególności w zakresie semantyki, wskazywał Eugeniusz Bautro (1935). Ponadto za pracę, która w szczególny sposób wpłynęła na postrzeganie relacji prawa i języka, uważa się dzieło Bronisława Wróblewskiego (1948). Wyróżnił on dwie odmiany języka związanego z dziedziną prawa, a mianowicie język prawny, który zdefiniował jako język aktów normatywnych, oraz język prawniczy, czyli język, którym posługuje się doktryna mówiąca o prawie. Odnosząc się do tego podziału, Matulewska (2007, s. 26–28) zauważa, że z punktu widzenia przekładu należy wyróżnić język prawny, w którym sformułowane są akty normatywne, oraz język prawniczy, w którym sformułowane są inne gatunki piśmiennictwa bazującego na prawie, a które można podzielić na język umów, język pozwów, język wyroków itd., dlatego też proponuje nazwę *lingua legis* jako nazwę obejmującą wszystkie gatunki piśmiennictwa prawnego i prawniczego.

Teresa Lizisowa (m.in. 2006, 2008, 2010, 2013) wiele uwagi poświęciła umiejscowieniu języka prawnego i prawniczego w ramach teorii językoznawczych. Gizbert-Studnicki analizował język prawny i prawniczy zarówno w aspekcie filozoficznym, jak i językoznawczym (m.in. 1979, 1986, 2009). O polskim języku prawa, w tym o problematyce spójności pisał Andrzej Malinowski (np. 2006, 2008). Cechy języka prawnego scharakteryzowali Maciej Zieliński (2002) oraz Sławomira Wronkowska z Maciejem Zielińskim (1993, 1997), odnosząc się między innymi do *Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”*. Semantyką polskiego języka prawa zajmował się Jerzy Wróblewski (m.in. 1956), a próbę systematyzacji terminologii tej dziedziny podjął Zygmunt

---

³ O badaniach korpusowych piszą m.in. Gózdź-Roszkowski, 2011, 2012; Biel i Engberg, 2013; Biel, 2014.

Ziemiński (1964). Również w pracach poświęconych zagadnieniom prawnoznawczym odnaleźć można uwagi dotyczące języka prawnego i prawniczego, przede wszystkim w kontekście wykładni prawniczej co do znaczenia terminów prawnych⁴. Wiele interesujących kwestii z zakresu języka prawnego i prawniczego poruszonych zostało w serii monografii pod redakcją Doroty Kondratczyk, Adama Niewiadomskiego i Ewy Walewskiej (m.in. 2013, 2014, 2015).

Mówiąc o języku prawnym i prawniczym, warto nawiązać też do badań dotyczących tłumaczenia tekstów, w których stosuje się tego typu lekty⁵. Jerzy Pieńkos (1999) w sposób przekrojowy charakteryzuje język prawa, przekład prawniczy i związane z tym zagadnienia dydaktyczne. Wychodzi on z założenia, że przekład w ogóle, w tym przekład tekstów prawnych i prawniczych, jest możliwy, wbrew opinii tych językoznawców, którzy twierdzą, że przy przejściu z jednego języka na drugi ekwiwalencja wyrażań oraz pojęć, które one reprezentują, jest niemożliwa do uzyskania. Pieńkos wskazuje, że w przekładzie zamiast pojęcia identyczności należy przyjąć zasadę ekwiwalencji funkcjonalnej.

W pracach poświęconych przekładowi tekstów prawnych wiele uwagi poświęca się terminologii. Barbara Kielar (m.in. 1973, 1977, 1979, 1993) poza kwestiami związanymi z ogólną teorią przekładu zwraca szczególną uwagę na problematykę przekładu terminologii prawnej, a ponadto, wychodząc poza granice wyrazów, porusza problem frazy werbalnej w klauzulach ustawowych. Również Franciszek Grucza (1999) zajmuje się terminologią prawną oraz technikami zapewniania ekwiwalentów dla terminów, które trudno w sposób precyzyjny przenieść z obcego języka i kultury. Danuta Kierzkowska (2002) omawia problematykę przekładu prawniczego i sądowego zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i praktycznym. Za istotny wkład do teorii mówiącej o tego typu tłumaczeniach uznać należy jej propozycje metod zapewniania ekwiwalentów dla terminów „bezekwiwalentnych”. Kierzkowska dokonuje modyfikacji teorii skoposu Hansa Vermeera (1978), dostosowując ją do potrzeb tłumaczenia tekstów prawnych i prawniczych. Między innymi wyróżnia trzy rodzaje odbiorcy:

- bliskiego, który posiada wiedzę na temat kultury języka źródłowego,
- dalekiego – nieznającego kultury języka źródłowego,
- samookreślonego, którym najczęściej jest instytucja narzucająca tłumaczowi terminologię.

Badania nad językiem prawa i jego przekładem prowadzi od kilku lat na dużą skalę Zakład Legilingwistyki w Instytucie Językoznawstwa UAM

---

⁴ O tym m.in. Stawecki i Winczorek, 2002.

⁵ Więcej o podziale lektalnym języka opisującego zagadnienia prawa patrz: Kaczmarek, 2011b, s. 81-82.

w Poznaniu. Badania te mają zwykle charakter kontrastywny i dotyczą zarówno języków konferencyjnych, takich jak angielski⁶, hiszpański⁷, francuski⁸, niemiecki czy rosyjski, jak i języków o stosunkowo niewielkim zasięgu, takich jak szwedzki⁹, węgierski¹⁰ czy nowogrecki¹¹, lub też odległych kulturowo, takich jak chiński¹², indonezyjski czy japoński. Owocem działań Zakładu są liczne publikacje, przy czym na szczególną uwagę zasługuje czasopismo *Comparative Legilinguistics*.

1.1.2. Z historii badań na Węgrzech

Zwyczajowo przyjmuje się, że węgierskie badania tekstowe otwiera opublikowanie w 1976 r. XI zeszytu „Általános Nyelvészeti Tanulmányok” ‘Językoznawstwo Ogólne’ (red. Zsigmond Telegdi i György Szépe) oraz materiałów z konferencji tekstologicznej z 1979 r. (red. István Szathmári i Imre Várkonyi). W wymienionym zeszycie XI z jednej strony akcent położony został na tradycyjną gramatykę formalno-logiczną lub na gramatykę generatywną, z drugiej – na tekst jako jednostkę komunikacyjną języka. Za inicjatorów nurtu można więc uznać autorów zawartych tam artykułów: Imre Békésiego, László Demego, Károlya Csúriego, Csabę Pléha, Katalin Radics, László Antala oraz Ferenca Kiefera. Oprócz tego za istotny wkład w rozwój tekstologii uznaje się publikacje László Antala (1979), Zoltana Bánrétiego (1979, 1992), Jolán Berrár (1967, 1977), László Benkő (1968, 1988) i Ágnes Dániel (1990). Za szczególnie ważny uważa się wkład László Demego (1971, 1979, 1983), który sformułował podstawy nauki o tekście. Mimo że zajmował się głównie syntaktycznymi konstrukcjami w ramach zdania, to wskazywał również na zjawiska wykraczające poza granice zdań, takie jak powiązania międzyczdaniowe czy też konstrukcje tematyczno-rematyczne. Jako ważne dla tekstologii wymienia się badania László Dezső i Györgya Szépego (1967), którzy wskazują na kompleksowość konstrukcji tematyczno-rematycznej. Z różnych punktów widzenia tekst analizują László Elekfi (1973) – w ujęciu tradycyjnym, Ferenc Kiefer (1976) – z punktu widzenia presupozycji, oraz Anna Szabolcsi (1980) – ze względu na perspektywę funkcjonalną przy zastosowaniu gramatyki generatywnej. Na gramatyce funkcjonalnej

---

⁶ Matulewska, 2007, 2013.

⁷ Nowak-Michalska, 2011.

⁸ Nowak-Korcz, 2014.

⁹ Hadryan, 2013.

¹⁰ Kaczmarek, 2011b.

¹¹ Gortych-Michalak, 2013.

¹² Grzybek, 2013.

opierają swoje badania László Hadrovics (1969) i Endre Rácz z Istvánem Szathmárim (1983).

Rozwój badań tekstologicznych na Węgrzech został opisany w kilku publikacjach o charakterze przekrojowym. Za twórcę pierwszego na Węgrzech przekrojowego ujęcia problematyki tekstu uważa się Jánosa Balázsa (1985). Badania tekstowe stanowiły według niego integralną część językoznawstwa, w konsekwencji szczególnie nacisk kładł na relacje syntaktyczne w zdaniach. Równocześnie dążył jednak do powiązania retorycznej konstrukcji tekstu z systemem gramatyki strukturalnej, przy czym za punkt wyjścia służyła mu retoryka. Badając tekst, warto odnieść się do jego ujęcia problematyki presupozycji czy też modalności. Wśród prac o charakterze przekrojowym ważną rolę odegrały ponadto publikacje Gábora Tolcsvai Nagya (2001) oraz Irmy Szikszainé Nagy (1999/2004/2006), w których autorzy dokonali przeglądu i podsumowania dotychczasowego dorobku tekstologicznego na świecie i na Węgrzech. Irma Szikszainé Nagy opisuje obszary badań tekstologicznych oraz ujmuje w system rodzaje czynników organizujących tekst w języku węgierskim. Gábor Tolcsvai Nagy, podsumowując badania tekstowe na Węgrzech i na świecie, akcentuje dynamiczny charakter tekstu, uwzględniając zarówno zdobycze gramatyki strukturalnej i generatywnej, jak i zdobycze pragmatyki i kognitywizmu.

Podsumowań w zakresie badań tekstologicznych dokonuje też Edit Dobi (2011). Podreśla ona dokonania Jánosa S. Petőfiiego, który przedstawił swoje poglądy w zakresie tekstologii semiotycznej w publikacji *A szöveg mint komplex jel* 'Tekst jako znak kompleksowy' (2004) oraz zainicjował serię wydawniczą *Szemiotikai szövegtan* 'Tekstologia Semiotyczna'. Na szczególną uwagę zasługuje też czasopismo „Officina Textologica”, którego pierwszy zeszyt ukazał się w 1997 r. pod redakcją Jánosa S. Petőfiiego. W kolejnych zeszytach problemy tekstologiczne poruszają tam czołowi węgierscy badacze tekstów. W publikacjach szczególnie nacisk kładzie się na metodologię i terminologię wypracowaną przez Jánosa S. Petőfiiego i kontynuatorów, którzy rozwijając badania tekstowe, stworzyli tzw. szkołę Petőfiiego.

János S. Petőfi (1988) rozszerzył obszar węgierskich badań językoznawstwa generatywnego o aspekt komunikacyjno-pragmatyczny, biorąc pod uwagę teorię aktów mowy Johna Austina (1962)¹³, systemiczno-funkcjonalną gramatykę Michaela Hallidaya (1976), tagmemikę Kennetha Pike'a (1964), teorię pragmatyki Charlesa Morrisa (1977), socjolingwistykę Della Hymesa (1972) i Williama Labova (1973) oraz badania interakcji Davida Lewisa (1973) i Paula Grice'a (1975). Najbardziej charakterystycznym nurtem teorii Petőfiiego było to, by równoległe opisywać formy językowe i obrazowaną

---

¹³ Publikacja sporządzona na podstawie wykładów przeprowadzonych przez Austina w 1955 r. na Uniwersytecie Harvarda w Cambridge.

przez nie rzeczywistość. Opisywał więc zarówno struktury syntaktyczne i semantyczne, jak i pragmatyczne tekstów, czyli do analizy tekstu włączał interpretację lub okoliczności konieczne dla interpretacji. Jego opis tekstu jako kompleksowego znaku bazuje na podstawie językoznawczej. Komunikaty mają tu strukturę „znak i oznaczane”, jest to więc nawiązanie do koncepcji Ferdinanda de Saussure’a. Teksty analizowane są ze względu na strukturę syntaktyczną (formalną) oraz semantykę w ramach tekstu i wykraczającą poza jego ramy, a także ze względu na aspekt pragmatyczny, czyli okoliczności, w jakich zachodzi czynność komunikowania się w danej lub potencjalnej sytuacji. Tekstologia semiotyczna Petőfiego charakteryzuje się między innymi tym, że:

- opiera się na potencjalnych sytuacjach komunikacyjnych, nie jest więc związana z jakimś konkretnym medium, językiem naturalnym czy typem komunikatu,
- tekst nie jest obiektem statycznym, tylko fizyczną manifestacją komunikatu i jego forma zależy od interakcji z odbiorcą,
- przy konstruowaniu tekstu stosuje się specyficzne formy organizacji,
- różnicuje się sposoby nadawania komunikatów i ich interpretacji,
- przy tworzeniu i interpretacji komunikatu bierze się pod uwagę możliwości bazowe, takie jak wiedza, hipotezy, preferencje czy dyspozycje (Petőfi, 1996b, s. 9).

W modelu reprezentacji tekstowej decydującą rolę odgrywa sytuacja komunikacyjna, więc powstała forma językowa może być analizowana tylko przy znajomości aktualnych okoliczności związanych z nadaniem/odbiorrem. Należy tu zadać następujące pytania: kiedy, gdzie, kto, komu, z jakiej przyczyny, w jakim celu, o czym, w jakiej formie i co komunikuje. Obiekt w interpretacji nadawcy będzie zwykle różnił się od obiektu w interpretacji odbiorcy, jednak całkowita zgodność nie jest warunkiem koniecznym sukcesu komunikacyjnego. Istotne jest natomiast, by zgodne były najważniejsze własności tych obiektów.

Wśród publikacji węgierskich dotyczących spójności tekstu warto wspomnieć o zbiorze artykułów pod redakcją Endre Ráczy i Istvána Szathmárie pt. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből* ‘O aspektach węgierskiej lingwistyki tekstu’ (1983), gdzie Ferenc Nagy zajmuje się rodzajami spójności, László Deme przedstawia tezę, że „tekstowość” nie zależy od budowy strukturalnej, ale od systemu wzajemnych zależności, jakie istnieją na wielu poziomach tekstu, a László Gáspári i István Szathmári analizują rolę stylu jako czynnika scalającego tekst. Z kolei Sándor Kiss pisze w jednej ze swoich publikacji (1983, s. 202–225) o językowych narzędziach uzyskiwania spójności w tekście, a Csaba Pléh analizuje tekst ze względu na komunikację i teorię aktów mowy (por. Szikszainé Nagy, 2006, s. 26, 31).

Tekstem specjalistycznym na Węgrzech zajmuje się między innymi Zsuzsa Kurtán, która w swoich publikacjach (2003, 2005) dokonuje kompleksowego przeglądu badań odnoszących się do problematyki języków specjalistycznych na Węgrzech i na świecie. Porusza ona tematykę związaną z ogólnym użyciem języka, w szczególności w aspekcie typowo komunikacyjnym, oraz wymienia podstawowe warunki i formy komunikacji specjalistycznej. Ponadto prezentuje możliwości typologii języków specjalistycznych, ich podziały i poziomy. Kurtán omawia takie aspekty tekstu, jak kontekst sytuacyjny, wiedza uczestników aktu komunikacji, konstrukcje zdaniowe, konstrukcje tekstowe, rozwój tematyczny, spójność, słownictwo (w tym złożenia, afiksy, relacje znaczeniowe, procesy słotwórcze itd.), metody analizy tekstu ze względu na sytuację, gatunek czy też funkcje retoryczne typu definiowanie, uogólnianie, opis, podział, nawiązanie, stawianie hipotez, wyjaśnianie, argumentacja itd.

Jak można zauważyć, polskie i węgierskie prace z zakresu tekstologii uwzględniają zarówno osiągnięcia badaczy w ramach własnego języka, jak i światowe nurty badawcze. Prowadzone obecnie badania tekstologiczne najczęściej wykraczają poza sztywne granice podziałów, co jest podejściem jak najbardziej pożądanym i uzasadnionym.

1.2. Zarys historii badań tekstowych

Przejdźmy teraz do krótkiego przeglądu nurtów badawczych tekstologii w ujęciu diachronicznym.

1.2.1. Od zdania do tekstu

W pierwszej połowie XX w. w centrum badań językoznawczych znajdowała się analiza strukturalna zdania, a w jego drugiej połowie – gramatyka transformacyjno-generatywna. Od lat sześćdziesiątych badania ograniczone do poziomu zdania zaczęto rozszerzać do poziomu tekstu. Nurt tekstologii o tym podłożu rozwinął się między innymi w Niemczech. Roland Harweg (1968; por. Klemm, 2009, s. 16) zauważył, że istnieją zależności tekstowe w związku z zastępowaniem zaimkowym, co stało się zaczątkiem badań związków gramatycznych i leksykalnych. Celem było ustalenie oraz usystematyzowanie pewnych ogólnych zasad, na których opiera się zarówno tworzenie słów i zdań, jak i tekstów, poszukiwano formalnych wykładników tekstowości. Centralnym komponentem systemu, na którym miał się opierać tekst, było zdanie i od tego poziomu rozpoczynano analizy, przechodząc następnie do jednostek wyższego rzędu. Od lat siedemdziesiątych

zaczęto podkreślać centralną pozycję tekstu w organizacji komponentów językowych. Już wcześniej Zellig Harris (1952) traktował tekst jako bazową jednostkę użycia języka. Zakładał on, że język występuje nie w pojedynczych słowach czy zdaniach, lecz w tekście ciągłym. Natomiast za szczególnie istotny dla tego etapu badań tekstologicznych uznać należy model tekstowy stworzony przez Teuna van Dijka (1972) na podstawie semantyki generatywnej. Na węgierskie badania tekstowe znaczący wpływ miały teorie strukturalistyczne oraz gramatyka generatywna (por. Tolcsvai Nagy, 2001, s. 19).

1.2.2. Tekst w nurcie pragmatyki

W latach sześćdziesiątych XX w. w filozofii, a od lat siedemdziesiątych w językoznawstwie zwrócono się ku pragmatyce. W ramach tego trendu w językoznawstwie badano przede wszystkim uczestników zdarzenia tekstowego i warunki społeczne, w jakich dany tekst funkcjonował. Tekst nie był już traktowany jako obiekt statyczny z jednym przypisanym znaczeniem, ale zaczęto go traktować jako obiekt dynamiczny, który należy interpretować w zależności od zmieniającego się dyskursu. W nurcie tym dużą rolę odegrały badania dotyczące interpretacji (np. Searle, 1969; Grice, 1975). Zakładano, że tekst jest polisynficzny dla różnych odbiorców i to odbiorca wyznacza jego znaczenie, tak więc istotnym czynnikiem tekstu była jego funkcja. Kontynuacja tego nurtu nastąpiła w latach osiemdziesiątych, które charakteryzuje podejście do tekstu jako do uczestnictwa nadawców i odbiorców w pewnych działaniach w ramach procesu komunikacji.

Pragmatycy początkowo nie zajmowali się analizą tekstu ze względu na syntaktykę, później można jednak zauważyć dążenie do integracji badań w obu aspektach (por. de Beaugrande, 1985). Van Dijk i Kintsch (1983) analizowali strategie dekodowania semantycznego i składniowego oraz sposoby eliminowania leksykalnej dwuznaczności. Utrzymywali oni, zgodnie z założeniami pragmatyki, że strategie kulturowe i społeczne stanowią podstawę funkcjonowania strategii interakcyjnych (por. Duszak, 1998, s. 18, 58–59).

Z problematyką analizy dyskursu kojarzone jest głównie środowisko angielskojęzyczne. Jak zauważa Sambor Grucza (2004, s. 51; por. Kaczmarek, 2013), uzasadnieniem takiego podejścia do tekstu jest fakt, że „lingwistyka brytyjska i amerykańska zajmują się tekstami najczęściej z perspektywy socjolingwistycznej i funkcjonalnej, wysuwając na pierwszy plan dyskursywny charakter komunikacji ludzkiej”.

Problematykę dyskursu i komunikacji uważa się za istotną również w językoznawstwie francuskim. Opierając się na bogatej tradycji badań ję-

zykowych w połączeniu z psychologią i stylistyką, zwraca się tam szczególną uwagę na analizę dyskursu oraz narrację, rozumianą jako proces komunikacyjny o charakterze dynamicznym (Charolles i Combettes, 1999, s. 90-91). Mimo że główny nurt badań koncentrował się na kwestiach komunikacyjnych, dokonywano także analizy struktur zdaniowo-tekstowych. Na przykład kwestie związane ze spójnością tekstu, takie jak anafora, progresja tematyczna czy konektory, opisują między innymi Martin Riegel, Jean-Christophe Pellat i René Rioul (1994, s. 603-623). Konfliktem pomiędzy perspektywą komunikacyjną zdania a jego strukturą zajmował się Charles Bally (1944). Wykraczał on poza ramy zdań w kierunku kontekstu, wskazując, że część tekstu poprzedzająca zdanie może modyfikować jego znaczenie w komunikacji aktualnej. Émile Benveniste (1959) zakładał, że analiza ciągu wydarzeń i dyskursu powoduje wyjście poza ramy zdania, a badanie czasów gramatycznych jest jednym z możliwych i skutecznych sposobów przechodzenia od analizy syntaktycznej do tekstu w szerszym ujęciu. Benveniste (1962, 1966) wskazywał też na związki między poziomami języka, w ślad za wynikami badań strukturalizmu praskiego i amerykańskiego. Wobec hierarchii opartej na analizie od fonemu do zdania, gdzie każdy z poziomów tworzy zasady dystrybucji z poziomu niższego i równocześnie każdy poziom integruje się z poziomem wyższym, logicznym następstwem było podjęcie problemu poziomu ponadzdaniowego, czyli tekstu. Benveniste przeniósł zdanie do innego wymiaru: z systemu znaków językowych do świata komunikacji aktualnej, w praktyce dochodząc w ten sposób do tego, co rozumiane jest obecnie jako dyskurs. Założenia przyjęte przez Benveniste'a wzbogacił i spopularyzował Harald Weinrich (1964). Nawiązując do tradycji badań we Francji, w literaturze tego kraju zamiast o tekście mówi się często o narracji rozumianej jako czynność i o analizie dyskursu (o tym m.in. Charolles i Combettes, 1999, s. 90-91; por. Kiss i Skutta, 2011, s. 81-93).

W nurcie o nastawieniu komunikacyjnym za istotną uznać należy funkcjonalną teorię Michaela Hallidaya (1976), ujęcia funkcjonalne Gillian Brown i George'a Yule'a (1983) oraz Teuna van Dijka (1977). Jak zostało wcześniej wspomniane, w nurcie tym tekstu nie uważa się za produkt statyczny, raz napisany i niezmienny, tylko przyjmuje się, że tekst jest procesem, który możemy określić jako relację komunikacji, dynamicznie kształtującą się w zależności od zmieniającego się dyskursu, nakierowaną na osiągnięcie jakiegoś celu. Tekst służy pewnym celom i proces dochodzenia do celu, w nieustannie zmieniających się okolicznościach, dynamizuje jego znaczenia. Zmienność okoliczności wpływa na określony sposób zrozumienia przez odbiorcę treści zawartych w tekście (por. Tolcsvai Nagy, 2001; Károly, 2007; Dobi, 2011). Istotne znaczenie dla nurtu koncentrującego się na komunikacyjnej funkcji tekstu miała teoria Roberta de Beaugrande'a i Wolfganga

Dresslera (1981). W myśl tej teorii badacze tekstu mają za zadanie odkrywać, systematyzować i wyjaśniać motywacje i strategie, które leżą u podłoża jego powstawania i funkcjonowania. W takim kontekście analizie podlegają już nie tylko językowe środki wyrażania treści, lecz także interakcja między nadawcą a odbiorcą, stopień zrozumienia przekazu przez odbiorcę oraz inne czynniki dynamicznie wpływające na przekaz. Zwolennikiem analizy języka i tekstu z perspektywy komunikacyjnej jest też Aleksy Awdiejew (1999, s. 7-8), który zakłada, że przekaz komunikacyjny jest najważniejszym czynnikiem organizacyjnym gramatyki języka naturalnego. W ramach gramatyki komunikacyjnej tekstu analizie podlega w szczególności: 1) język ujmowany jako przekaz informacyjny zorganizowany w czasie i przestrzeni kulturowej, 2) organizacja przekazu informacyjnego, 3) wizja świata nadawcy, 4) stosunek nadawcy do tego świata.

1.2.3. Tekst w ujęciu kognitywnym

Pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. w językoznawstwie popularne zaczęły być badania o charakterze kognitywnym. Skupiono się w nich na wyjaśnianiu związków i interakcji językowych w modelach kognitywnych adekwatnych z punktu widzenia psychologii, badaniu systemu związanego z posiadaniem i przetwarzaniem informacji. Tekst traktowany jest tu jako proces opracowywania danych, tak więc analizuje się działania związane z jego tworzeniem i rozumieniem, z posiadaną przez nadawcę i odbiorcę wiedzą, ich sposobem myślenia, procesami pamięciowymi i emocjami (Figge, 2000; Schwarz, 2008; Csátár i Haase, 2011). Heinemann i Viehweger (1991, s. 126) zakładają, że

teksty są wynikiem działań językowych ludzi aktywnych w wymiarze społecznym, w wyniku których w zależności od kognitywnej oceny uczestników oraz oceny kontekstu działań przez wytwórcę tekstu dochodzi do różnego rodzaju aktualizacji wiedzy, przejawiającej się w specyficzny sposób w tekstach (cyt. za: Klemm 2009, s. 19-20).

Biorąc pod uwagę założenia de Beaugrande'a i Dresslera (1981, w tłumaczeniu na język polski 1990), a w szczególności sformułowane przez nich kwalifikatory tekstualności, Anna Duszak (1998, s. 33) zauważa, że

interpretacja tekstu jako zdarzenia komunikacyjnego nie wynika z jego cech immanentnych, ale zostaje mu ostatecznie przypisana w drodze wnioskowania na podstawie szeregu operacji mentalnych, których znaczna część sterowana jest czynnikami pozajęzykowymi.

O tym, czy możemy jakiś obiekt uważać za tekst, nie przesądza więc ani jego wielkość, ani prawidłowa lub nieprawidłowa składnia.

W ramach tego nurtu warto zwrócić uwagę na poglądy w zakresie procesu tworzenia tekstu. W zależności od określonego zamiaru może on być rozłożony na etapy. W pierwszym z etapów twórca tekstu tworzy plan, w którym powstaje pierwotna, ogólna konstrukcja myślowa. Dalej następuje drugi etap, w czasie którego autor przekształca reprezentację myślową w reprezentację językową (por. Tolcsvai Nagy, 2001).

Inny z modeli tworzenia tekstu wskazuje na opozycję: współpraca-konfrontacja. Jest to model rywalizacji, który koncentruje się na odbiorcy, akcentując jego aktywną i konstruktywną rolę w stopniowym budowaniu świata tekstu, przy czym istotne jest, by działanie było szybkie, efektywne i oszczędne. „Teksty powstają jako ciągi decyzji, będących wyborami pomiędzy rywalizującymi ze sobą możliwościami, z których każda wspierana jest przez inne wskaźniki (cues) oraz jest rozmaicie waloryzowana w zależności od zmiennych uwarunkowań kontekstowych” (Bates i MacWhinney, 1982; cyt. za: Duszak, 1998, s. 57).

Zasadniczo zgadzamy się tu z opinią Aleksandra Wilkonia (2002), że nie każdy tekst musi powstać na podstawie „planu”. Jednakże w przypadku tekstów prawnych czy innych tekstów specjalistycznych oraz pragmatycznych¹⁴ ta procedura wydaje się w pełni uzasadniona. Tego rodzaju teksty muszą być wcześniej szczegółowo zaplanowane ze względu na cel ich powstania. W takim wypadku należałoby uwzględnić następujący porządek działań:

- nadawca określa temat przewodni komunikatu, który chce przekazać,
- wybiera typ tekstu,
- tworzy treść w myśli,
- porządkuje myśli,
- dobiera sformułowania,
- kształtuje tekst.

Oczywiście, powyższe czynności nie wyczerpują zakresu działań, jakie można czy też należy wykonać w skomplikowanym procesie tworzenia tekstu, zarysowują tylko pewien porządek ich wdrażania.

---

¹⁴ W myśl teorii przekładu do tekstów pragmatycznych zalicza się takie teksty, które odnoszą się do spraw codziennych, teksty użytkowe, np. instrukcje obsługi, przewodniki turystyczne itp. Wyraz *pragmatyczny* nie ma tu więc bezpośredniego odniesienia do terminu *pragmatyka* w znaczeniu teorii lingwistycznej.

Podstawowe terminy tekstologii

W kolejnym rozdziale omówimy wybrane terminy, którymi operują badacze tekstów. Takie wprowadzenie wydaje się konieczne, ponieważ niejednokrotnie te same wyrażenia rozumiane są w znacząco odmienny sposób.

2.1. Tekst

Tekstologia jest stosunkowo młodą dziedziną lingwistyczną, gdyż jej początki przypadają zasadniczo na lata siedemdziesiąte XX w. Warto jednak zauważyć, że sam wyraz *tekst* pochodzi z czasów rzymskich, a ponadto jego natura była obiektem rozważań już u Platona i Arystotelesa w ramach greckiej teorii języka (*textus* albo *textum* lub też *contextus* = plecionka, tkanina, przenośnie styl), pojawia się też u Kwintyliana w *Institutio oratoria* IX 4, 13¹. Jest on użyty w funkcji metafory i przyrównuje wypowiedź pisaną do tekstury, tj. tkaniny (por. Wilkoń, 2002, s. 9; Klemm, 2009, s. 13).

Określenie, czym właściwie jest tekst, z pewnością nie jest zadaniem prostym. Językoznawcy dokonywali wielu prób sprecyzowania tego pojęcia. Relacją, którą bierzemy za podstawowy punkt odniesienia w tej pracy, jest tekstowa spójność komunikacyjna i przede wszystkim taką perspektywę wzięliśmy pod uwagę, wybierając przykładowe definicje tekstu.

Jeden z czołowych tekstologów, Peter Hartmann (1971) traktuje tekst jako „pierwotny znak językowy”, zakładając, że żadna inna jednostka językowa nie występuje w rzeczywistości, gdyż sens otrzymuje dopiero w tekście

---

¹ 13. Quod si numeris ac modis inest quaedam tacita vis, in oratione ea vehementissima, quantumque interest sensus idem quibus verbis efferatur, tantum verba eadem qua compositione vel in *textu* iungantur vel in fine cludantur: nam quaedam et sentiis parva et elocutione modica virtus haec sola commendat.

cie. Podobnie Siegfried Schmidt (1977) uważa, że język występuje wyłącznie lub głównie w formie tekstu (por. Csátár i Haase, 2011, s. 59–60). W słowniku Hadumod Bußmann (1990, s. 776) znajdujemy następujące omówienie: „Czynniki wewnątrz- i pozatekstowe wspólnie ugruntowują tekstualność abstrakcyjnej jednostki, jaką jest *tekst*, stanowiącą konstytutywną podstawę dla konkretnych tekstów na płaszczyźnie *parole* dla przejawów *tekstu*” (tłum. Klemm, 2009, s. 22). Jest to więc nawiązanie do idei de Saussure’a, który rozróżnia *langue* ‘język’ i *parole* ‘mówienie’.

Niektóre definicje tekstu polegają na wymienienu szeregu własności, które on posiada. Tego rodzaju definicję złożoną przedstawił Horst Isenberg (1976, s. 48–49), który traktuje tekst jako realizację kryteriów tekstualności. Wymienia on następujące kryteria:

- społeczna legitymizacja: tekst jako manifestacja społecznie odpowiedzialnego działania, które staje się uprawnione dzięki specyficznym warunkom społecznym,
- funkcjonalność komunikacyjna: tekst jako jednostka organizująca komunikację językową,
- semantyczność: tekst jako forma odzwierciedlenia określonych stanów rzeczy i związków między nimi,
- odniesienie do konkretnej sytuacji: tekst jako odzworowanie komponentów sytuacyjnych określonej sytuacji komunikacyjnej,
- intencjonalność: tekst jako forma realizacji intencji z nastawieniem na komunikowanie i oddziaływanie,
- precyzja formalna: tekst jako koherentny, linearny ciąg jednostek językowych połączonych ze sobą sekwencyjnie według określonych reguł,
- precyzja kompozycyjna: tekst jako ciąg jednostek językowych, wyselekcjonowanych i ułożonych według określonych reguł oraz zgodnie z planem kompozycyjnym,
- gramatyczność: tekst jako ciąg jednostek językowych o określonej strukturze, wynikającej z zastosowania reguł gramatycznych (cyt za: Klemm, 2009, s. 21).

Nieco inny opis własności tekstu uwzględnia jego trzy poziomy:

- illokucyjny,
- tematyczny,
- syntaktyczno-leksykalny.

Komunikowanie się zachodzi poprzez wykonywanie pewnych działań językowych przy uwzględnieniu między innymi:

- społecznie uwarunkowanej relacji między nadawcą a odbiorcą,
- intencji nadawcy (płaszczyzna illokucyjna, na którą wpływa sytuacja),
- zakładanej wstępnie przez nadawcę wiedzy odbiorcy o świecie,
- komponentów czasowo-przestrzennych,

- czynników instytucjonalnych lub nieinstytucjonalnych,
- treści propozycyjalnych (Żmudzki, 1990, s. 146–147).

De Beaugrande i Dressler (1981, s. 3) przyjmują, że tekst przestaje być skuteczny komunikacyjnie, jeśli nie realizuje wymagań związanych z takimi kryteriami, jak kohezja, koherencja, intencjonalność, akceptowalność, informatywność, sytuacyjność, intertekstualność.

Inną z możliwych metod opisu własności tekstu jest opis jego struktury i części składowych. Zasadniczo zakłada się, że struktura tekstu pozostaje w zależności od skonwencjonalizowanych form i od sensu tekstu i może być konstruowana w dwojaki sposób równocześnie:

- od jednostek małych dąży się do jednostek dużych,
- w jednostki duże wbudowują się jednostki małe.

Standardowo natomiast wyodrębnia się następujące części tekstu:

- rozpoczęcie i zakończenie tekstu – są to formy bądź konwencjonalne, bądź jednorazowe,
- części wewnątrz tekstu, takie jak akapity, dialogi, monologi, chociaż niekiedy trudno jednoznacznie określić, gdzie tego typu fragment się zaczyna, a gdzie kończy (por. Tolcsvai Nagy, 2001, s. 313–320).

Model tekstu informacyjnego van Dijka (1988) zawiera między innymi takie jednostki, jak tytuł, streszczenie, jednostki tematyczne obejmujące główne wydarzenia i ich konsekwencje, okoliczności, wcześniejsze wydarzenia, oczekiwania i oceny. Natomiast w znaczeniowej strukturze tekstu odnajdujemy różnego rodzaju obiekty tekstowe. Mogą one być pogrupowane, na przykład według liczby fokusów/topików, ich wzajemnych relacji, znaczenia lokalnego lub globalnego itp. Czynności, wydarzenia, stany mogą być pogrupowane choćby według liczby, nazwy, znaczenia lokalnego lub globalnego oraz według tego, czy są ze sobą powiązane w sposób bezpośredni czy pośredni.

Z pojęciem tekstu ściśle wiąże się pojęcie dyskursu. Termin ten może być bardzo różnie rozumiany, ponieważ jednak objaśnianie jego znaczenia nie jest celem tej pracy, wspomniemy tu tylko krótko o niektórych poglądach. W myśl jednej z definicji jest to „ciąg powiązanych z sobą wypowiedzi lub tekst pojmowany z punktu widzenia warunków, w których został stworzony, i jego odbioru w określonym kontekście społecznym i kulturowym” (Delisle, Lee-Jahnke, Cormier, 1999, s. 135; cyt. za: Kierzkowska, 2002, s. 73). Zarówno nadawca, jak i odbiorca tekstu działają w pewnym środowisku, powiązani są zarówno ze światem tekstu, jak i z otaczającym ich światem zewnętrznym. Zależność nadawcy i odbiorcy od świata zewnętrznego nie jest natomiast nieograniczona i niepodzielna, gdyż nie cały świat zewnętrzny jest częścią sytuacji komunikacyjnej.

Według Cooka (1989; por. Károly, 2007, s. 20), tekst jest „produktem”, a dyskurs jest takim „procesem”, który prowadzi do powstania tekstu. Zgodnie z tą myślą zadaniem analizy tekstu jest wyodrębnienie obiektów językowych tworzących tekst, podczas gdy zadaniem analizy dyskursu jest ustalenie okoliczności związanych z tworzeniem danego tekstu.

Termin *dyskurs* łączony bywa z terminem *gramatyka*. Według Duszak (1998, s. 67) gramatyzacja może dotyczyć dwóch poziomów:

- semantycznego (spójności semantycznej interpretowanej w kategoriach ciągłości referencjalnej),
- tematycznego, związanego z dynamiką komunikacji.

„Pojęcie naturalnej gramatyki dyskursu sprowadzałyby się właściwie do koncepcji gramatyki mającej podstawy semantyczne i akcentującej rolę funkcji językowej jako klucza do wyjaśnienia formy językowej” (Duszak, 1998, s. 87). Gramatyki o nastawieniu funkcjonalnym kładą szczególnie nacisk na cel komunikacyjny, akcentując relacje pomiędzy składnią, semantyką a kontekstem. Zdanie jest według tego ujęcia przede wszystkim formą zachowania komunikacyjnego, a nie konstruktem formalnym (Duszak, 1998, s. 91).

2.2. Referencja

Tak jak wymienione wcześniej terminy, również *referencja* jest rozumiana i interpretowana w różny sposób. W szerszym znaczeniu jest to relacja między każdym językowym znakiem ekstratekstualnym, czyli znakiem nienależącym do klasy wskaźników syntaktycznych, a przedmiotem lub przedmiotami należącymi do uniwersum pozajęzykowego. Przez referenta wyrażenia argumentowego rozumie się indywidualny przedmiot jednostkowy lub zbiorowy, który można za pomocą tego wyrażenia wskazać (wyróżnić wśród innych przedmiotów), na przykład referentem wyrażenia argumentowego Bolesław Prus jest osoba Bolesława Prusa. W omawianym znaczeniu pojęcie *referencji* jest zbieżne z szeroko rozumianym pojęciem *denotacji*. Referencja w znaczeniu węższym rozumiana jest jako zdolność wyrażenia do wskazywania (wyróżniania) przedmiotów rzeczywistości (Karolak, s. 443–444, [w:] Polański, 1993). Grzegorzyczkowa (1995, s. 120) rozumie referencję jako informację o odniesieniu użytego w zdaniu predykatu do obiektów świata zewnętrznego.

Z referencją ściśle wiąże się *desygnowanie* (oznaczanie). Jest to taki stosunek nazwy do każdego z jej desygnatów, że można ją o każdym z nich orzekać zgodnie z prawdą, na przykład nazwa rzeka oznacza: Wisłę, Odrę, Loarę, Ren, Tamizę itd., bo o każdym z tych przedmiotów można ją orzec

zgodnie z prawdą. Desygnatem nazwy stół jest każdy egzemplarz stołu, a desygnatem nazwy drzewo jest każde drzewo. Zbiór wszystkich desygnatów danej nazwy nazywa się jej denotacją bądź zakresem, a stosunek między nazwą a jej desygnatem nazywa się oznaczaniem (Karolak, s. 379; Saloni, s. 107, [w:] Polański, 1993; por. Langacker, 1987; Tolcsvai Nagy, 2001).

Relacja referencji może zachodzić zarówno pomiędzy wyrazami, jak i większymi jednostkami, na przykład między wyrazem wskazującym a całym zdaniem, akapitem czy nawet całym tekstem. Ponadto niektórzy badacze relację referencji odnoszą do powiązań tekstu z dyskursem, w tym z innym tekstem (por. Duszak, 1998, s. 92–94).

2.3. Spójność (kohezja, koherencja, koneksja, konstryngencja)

Jak zostało wspomniane wcześniej, środowiska naukowe różnych krajów rozwijały lingwistykę tekstu, opierając się na różnych tradycjach, dlatego podobne terminy stosowane są w różnym znaczeniu. Do grupy tej należą z pewnością *spójność*, *kohezja* i *koherencja*. Zasadniczo można przyjąć, iż wśród badaczy ze środowiska angielskojęzycznego termin *kohezja* łączy się z tekstem jako znakiem językowym, a *koherencja* z procesami mentalnymi u nadawcy i odbiorcy. W środowisku niemieckojęzycznym ze względu na głęboko zakorzoną tradycję badań strukturalnych termin *kohezja* wiąże się najczęściej z formalnymi narzędziami konstruowania syntaktycznej struktury zdań i morfologii, a *koherencja* ze strukturami semantycznymi (por. Bußmann, 1983/1990, s. 389). Ponadto, tak jak w całej tekstologii, różnice interpretacyjne zależą od perspektywy badawczej przyjętej w ramach różnych nurtów językoznawstwa.

W latach siedemdziesiątych XX w. w odniesieniu do badań tekstowych stosowano głównie termin *koherencja*, który odnosił się zasadniczo do relacji zachodzących między wyrazami w zdaniu, a w późniejszym okresie także do relacji wykraczających poza ramy zdania. Takie wąskie pojmowanie koherencji rozszerzył Klaus Brinker (2005, s. 17), zakładając, że analiza koherentności zdań, uwzględniająca ich następstwo ze względu na cechy syntaktyczne i tematyczne, powinna łączyć się z badaniem funkcji komunikacyjnej tekstu w konkretnej sytuacji. Natomiast termin *kohezja* pojawiał się głównie w kontekście zależności pomiędzy zdaniami o charakterze syntaktycznym. Brinker, podobnie jak Kirsten Adamzik (2004, s. 19), rozumie kohezję jako aspekt syntaktyczny występujący przy tworzeniu koherencji. De Beaugrande

i Dressler (1981, s. 123) odnosili termin *kohezja* do takich narzędzi językowych, które pomagają w zapewnieniu ciągłości przebiegu treści tekstowej. Zaliczali do nich na przykład czasy gramatyczne, anaforę, kataforę, nawiązania, łączniki itp. W nurcie kognitywnym termin *kohezja* ma nieco inne znaczenie, mianowicie jest to pewne zjawisko, które powstaje w trakcie procesu konstruowania i odbioru tekstu. Gert Rickheit i Ulrich Schade (2000) zakładają, że proces tworzenia tekstu przebiega w ramach określonego systemu. Jeżeli nie jest on stabilny, oznacza to konieczność podjęcia dalszych działań. Niestabilność, zwana też *inkoherencją*, wystąpi, jeżeli odbiorca nie może odebrać tekstu zgodnie z zamierzeniem nadawcy. Jeżeli niestabilność powodują czynniki fonologiczne, morfologiczne lub syntaktyczne, to mówimy o problemie z *kohezją*, a jeżeli problemy wynikają z niezrozumienia treści, czyli z problemów natury semantycznej, to mówimy o problemie z *koherencją* (por. Csatár i Haase, 2011, s. 63–66).

Należy zauważyć, że w literaturze angielskojęzycznej termin *kohezja* w wielu przypadkach stosowany jest w takim znaczeniu, w jakim gdzie indziej, na przykład w literaturze niemieckojęzycznej, stosuje się termin *koherencja*. Michael Halliday i Ruqaiya Hasan w monografii z 1976 r. (*Cohesion in English*) stwierdzają:

Where the interpretation of any item in the discourse requires making reference to some other item in the discourse, there is *cohesion*² (Halliday i Hasan, 1976, s. 11).

W kontekście terminologii spójności warto wspomnieć o ujęciu Jánosa S. Petőfiiego (1988, s. 225; 1996a, s. 18), który podchodzi do spójności tekstu w sposób globalny. Mówi on o spójności konstrukcyjnej oraz o potencjalnej konfiguracji faktów. Formalna organizacja znaku nazywana jest *koneksją*, a połączenie obiektów tekstu i ich znaczeń – *kohezją*. *Koherencja* tekstu opiera się na ocenach nadawcy/odbiorcy, gdzie ważną rolę odgrywa ich wiedza i działania kognitywne. Petőfi zakłada istnienie poziomu, który nazywa *konstryngencją*, odnoszącego się do związków tekstu z rzeczywistością. Podczas gdy *koherencja* jest podstawowym warunkiem *konstryngencji*, nie jest nią *koneksja*, ponieważ związki o charakterze syntaktycznym w tekście nie są bezpośrednio warunkiem powstania związku konfiguracji faktów, jakie mają być zobrazowane w tekście (Petőfi, 1996a, s. 18). *Koneksja* nie jest konieczna do uznania konfiguracji faktów za *konstryngentne*, czego dowodem jest komunikacja osób chorych psychicznie czy małych dzieci, gdzie najważniejszym czynnikiem spójności jest całkowite lub częściowe powtarzanie słów (por. Dobi, 2011).

---

² Jeżeli interpretacja jednego obiektu w dyskursie wymaga nawiązania do innego obiektu w dyskursie, to występuje tam *kohezja* (tłum. własne).

Wydaje się, że w Polsce stosowanie terminów dotyczących problematyki spójności jest zbliżone do praktyki występującej najczęściej na gruncie niemieckim, czyli *kohezja* kojarzona jest głównie z syntaktyką, a *koherencja* z semantyką. Natomiast hiperonimem dla obu tych pojęć jest zwykle wyraz *spójność*, który bywa potem dalej precyzowany w zależności od podejścia i rodzaju badań (por. Kaczmarek, 2014). W celu uniknięcia niejasności terminologicznych w naszej pracy przyjęliśmy zasadę, że operujemy przede wszystkim wyrazem *spójność*, precyzując go między innymi ze względu na przyjmowane w danym momencie wymiary tekstowe.

2.4. Tekst spójny

W monografii z 1984 r. Ruqaiya Hasan przyjmuje, że *tekst spójny* jest to pewna całość, którą się dekoduje. Stwierdza ona ogólnikowo, że tekst jest koherentny, jeżeli jego różne komponenty „pasują do siebie”. Początkowo przyjmuje założenie, że im więcej narzędzi kohezyjnych wpływających na spójność – rozumianych jako wykładniki o charakterze syntaktycznym – znajdzie się w tekście, tym bardziej tekst ten staje się koherentny, czyli sensowny. Ponadto za istotne Hasan uważa występowanie ciągów spójnościowych. We wcześniejszej taksonomii (Halliday i Hasan, 1976) nie przywiązywała ona jeszcze wagi do podobieństwa referencyjnego w przypadku spójności leksykalnej: czynnik spójnościowy nie wynikał z relacji referencyjności, tylko z podobieństwa formy, a więc traktowano to bardziej jako substytut niż jako referencję. Jednak już w monografii z 1984 r. Hasan podkreśla wagę referencji i oddziela dwa główne typy ciągów kohezyjnych:

- ciąg tożsamościowy, którego komponenty spina semantyczna koreferencja,
- ciąg podobieństwa, który nie zależy od tekstu i którego komponenty są powiązane przez semantykę koklasyfikacji i koekstensji.

W tekstach wyróżnić można komponenty:

- peryferyjne, które nie tworzą ciągu,
- relewantne, które tworzą ciąg kohezyjny i łączą się z tematyczną strukturą tekstu.

Ciągi, które wchodzi z sobą w interakcje, są komponentami centralnymi. Na początku Hasan (1984, s. 218) zakłada, że koherentny jest każdy tekst, w którym komponenty kohezyjne stanowią przynajmniej w 50 procentach komponenty centralne. Im wyższy jest stosunek komponentów centralnych do peryferyjnych, tym bardziej koherentny jest tekst, o ile z każdego innego punktu widzenia teksty są zgodne. Jednakże późniejsze analizy wykazały błędność powyższych założeń. Okazało się, że spójność nie zależy ani

od liczby językowych narzędzi uzyskiwania kohezji, ani od stosunku ich występowania w ciągach, a linearna analiza zdań nie przyczynia się do głębszego zrozumienia koherencji. Istotne są natomiast relacje pomiędzy komponentami kohezyjnymi, które pojawiają się na przestrzeni całego tekstu. Ponadto nie wszystkie przedmioty odniesienia w tekście są jednakowo ważne. Najdłuższe i najważniejsze ciągi leksykalne odnoszą się do tematu tekstu i do referenta, który jest wysunięty na pierwszy plan (por. Károly, 2007, s. 73). Michael Halliday podkreśla w późniejszej monografii (1994, s. 310), że kohezja jest procesem, ponieważ dyskurs również jest procesem. Tekst jest czymś, co się dzieje, w formie mówienia, pisania, słuchania lub czytania.

Inny angielski lingwista tekstu, Michael Hoey, w początkowym okresie badań (1991) założył, że w większości wypadków kohezja zachodzi raczej w wyniku relacji leksykalnych, nie syntaktycznych. Później Hoey (2005) przyjął ponadto, że komponenty leksykalne kształtują się w struktury w sposób kompleksowy i systematyczny, a konstrukcje syntaktyczne w rzeczywistości są następstwem struktur leksykalnych (por. Kaczmarek, 2013).

Robert de Beaugrande i Wolfgang Dressler (1981, s. 123) rozumieją spójność tekstu jako ciągłość sensów, gdzie „sens wyrażenia lub treść pojęcia są definiowane jako uporządkowany zbiór hipotez dotyczących dostępu i aktywizacji komponentów poznawczych w obrębie bieżącego wzorca”. W myśl tej interpretacji spójność jest wynikiem procesów kognitywnych (myślowych) przeprowadzonych przez odbiorcę, czyli jest to aktualizacja znaczeń po to, by tekst miał znaczenie.

Ilya Romanovich Galperin (1981) do podstawowych kategorii tekstowych zalicza informacyjność tekstu. Oprócz tego istnieją też takie kategorie, jak modalność, kontinuum (jako logiczna następcość temporalna i/lub przestrzenna), rozczłonkowanie, tj. delimitacja, kohezja, integracja, skończoność, autosemantyczność, retrospekcja i prospekcja. Oceny tej klasyfikacji z punktu widzenia spójności dokonuje Wilkoń (2002, s. 43), który stwierdza, iż kategorie te z pewnością współtworzą spójność tekstu, jednakże są one przedstawione w sposób mało uporządkowany, traktują o czynnikach z wielu poziomów tekstowych i są na tyle ogólne, że trudno na ich podstawie budować konkretną metodologię konstruowania czy analizy tekstów.

Klaus Brinker (1997, s. 17; cyt. za: Klemm 2009, s. 17) uważa tekst za „skończony ciąg znaków językowych, który sam w sobie jest spójny i który jako całość wyraźnie sygnalizuje funkcję komunikacyjną”. Angelika Linke, Markus Nussbaumer i Paul R. Portmann (1996, s. 74; cyt. za: Klemm 2009, s. 17) założyli, że „gdy ktoś ciąg znaków interpretuje jako koherentny, to ten ciąg jest tekstem. Inaczej mówiąc: Każdy ciąg zdań może być zinterpretowa-

ny jako tekst”. Maria Renata Mayenowa (1993) założyła, że tekst „spójny” opiera się na trzech jednościach:

- jest sformułowany przez jedną osobę, przy czym nie chodzi tu o osobę w sensie biologicznym, tylko o jedność, która wynika z możliwości utożsamiania wszystkich *ram modalnych* tekstu. Termin *rama modalna* użyty jest tu za Anną Wierzbicką (1969);
- jest tekstem adresowanym do jednego odbiorcy, przy czym nie chodzi o to, by była to jedna osoba, tylko jeden odbiorca w sensie pewnego obowiązującego typu wiedzy;
- tekst powinien być tak zbudowany, by treść wszystkich zdań, które się nań składają, dawała w rezultacie opis jednego przedmiotu, opowieść o jednym przedmiocie lub rozumowanie dowodzące jednej tezy.

Spójność pomiędzy poszczególnymi zdaniami może się różnić w zależności od rodzaju wiążących je relacji spójności, jak na przykład przyczyna-skutek, przeciwstawienie treści czy ich potwierdzenie. Aleksander Wilkoń (2002, s. 25) przyjmuje, że jedną z własności zdań, w których występuje relacja komitatywna (relacja współtowarzyszenia), jest możliwość zmiany szyku bez naruszenia spójności tekstu. W zdaniach może też wystąpić *spójność kontemporalna*, co wyraża się schematem:

Podczas gdy X czynił a, Y czynił b.

Z kolei spójność przyczynowo-skutkowa i chronologiczna ma strukturę ciągu:

Najpierw następuje a, potem b, a następnie c.

Do narzędzi językowych wspomagających ten rodzaj spójności należą spójniki oraz przysłówki czasu typu: następnie, potem, nagle, z kolei itp. O *spójności wynikowej* mówi się, kiedy zdanie lub zespół zdań, akapit czy też zakończenie akcentuje, iż osiągnięty stan jest wynikiem przedstawionych wydarzeń. Relację tę sygnalizują operatory typu: a zatem, więc itp.

Irma Szikszainé Nagy (2006, s. 58; por. van Dijk, 1973, s. 51) zakłada, że minimalnym wymaganiem w organizacji tekstu spójnego jest to, by w następujących po sobie zdaniach chociaż jeden komponent został powtórzony albo by pomiędzy zdaniami tekstu wystąpiła koreferencjalna relacja nawiązująca do tego samego obiektu. Spójność mająca źródła pozajęzykowe wynika z połączeń między pojęciami i z nawiązań referencjalnych, z uwzględnieniem sytuacji i wiedzy uczestników aktu komunikacji. Spójność w tym ujęciu dzieli się na:

- *linearną*, która dotyczy jednostek następujących po sobie i połączonych na poziomie syntaktycznym w sposób bezpośredni, szeregowo i lokalnie,

- *globalną*, która ma zasięg na cały tekst lub jego większe części, jednostki powiązane są tu na poziomie struktury, semantyki, pragmatyki i stylu (Szikszainé Nagy, 2006, s. 65).

Nieco inny obraz rysuje Wilkoń (2002, s. 82–83), który wymienia:

- *układ linearny*, dotyczący następujących po sobie części zdań, całych zdań, wydzielonych części tekstu, na przykład akapitów,
- *układ paradygmatyczny*, dotyczący nawiązań do części oddalonych od siebie w tekście, zwykle o charakterze semantycznym, opierających się głównie na pamięci nadawcy i odbiorcy, wyrażanych na przykład za pomocą formuł typu *jak już była mowa*.

Niektórzy badacze (por. Szikszainé Nagy, 2006, s. 59; Károly, 2007, s. 23; Dobi, 2011, s. 23) uznają za podstawę podziałów system, w którym przyjmuje się, że siła wiążąca tekstu realizuje się na trzech poziomach:

- syntaktycznym (spójność uzyskuje się tu na przykład poprzez relacje konstruowane za pomocą zaimków czy poprzez odmianę czasownika),
- semantycznym (do narzędzi uzyskiwania spójności należą tu powtórzenia wyrazów, ich wspólne pole semantyczne itp.),
- pragmatycznym (do narzędzi uzyskiwania spójności należy tu aktualny podział zdania zależny od kontekstu).

Poszczególne cechy, na przykład fonetyczne, prozodyczne czy stylistyczne, które mają znaczenie dla spójności tekstu, mogą być przyporządkowane do danego poziomu w zależności od tego, na którym z nich odgrywają wyznaczoną rolę. W tym sensie mówi się o *kohezji stylistycznej* czy też o *koneksji kompozycyjnej*. Ten system jest najczęściej wymieniany w węgierskich podręcznikach do nauki o tekście, mimo że bywa on krytykowany za zbyt sztywny podział cech. Ponadto wymienia się inne poziomy, na przykład:

- konstrukcyjny (kompozycjonalny) - między innymi treści równoległe lub przeciwstawne,
- graficzny - między innymi podział na akapity,
- intertekstualny (nawiązania międzytekstowe podane eksplicytnie lub implicytnie),
- stylistyczny,
- akustyczny.

Zakłada się również, że pewne gatunki charakteryzują się większą lub mniejszą spójnością, lub większą spójnością pewnego rodzaju, na przykład w tekstach naukowych występuje więcej „więzi” spójności niż w tekstach literackich (Szikszainé Nagy, 2006, s. 71). Podobnie Wilkoń (2002, s 72) zakłada, że

prawdopodobnie spójność typu kohezyjnego dominuje w tekstach o wysokim współczynniku logiczności i segmentacji, tj. tekstach naukowych, w których mamy do czynienia z pewną tendencją do ładu i kompletności informacji, z określoną strukturą relacji (3 os. lp., formy nieosobowe).

Na marginesie dodamy tylko, że zgodnie z powyższym ujęciem spójność typu kohezyjnego dominowałaby również w tekstach prawnych, w których, podobnie jak w tekstach naukowych, dużą wagę przywiązuje się do odpowiedniego dostosowania następstwa treści i podziału na segmenty tekstowe do wyznaczonych celów.

Na koniec poświęćmy nieco więcej uwagi problematyce przynależności tekstów do określonego gatunku. Można powiedzieć, że teksty należące do jednego gatunku są ze sobą spójne ze względu na pewne własności, to znaczy, że zachodzą między nimi różnego typu relacje podobieństwa oraz teksty te, ze względu na pewne własności, nie są spójne z grupą tekstów, które należą do innego gatunku. Jako czynniki, które pozwalają wyodrębnić gatunek, Anna Duszak (1998, s. 199–200) wskazuje:

- funkcję semantyczno-językową, pozwalającą na zróżnicowanie gatunkowe nawet bardzo podobnych tekstów (tekst może bowiem pełnić wiele funkcji i ważne jest precyzyjne ich wyodrębnienie dla konkretnego użycia),
- związek z sytuacją i miejscem wygłoszenia,
- właściwości strukturalne (kompozycyjne) tekstu,
- powtarzalność, a więc i rozpowszechnienie się znajomości prototypowego tekstu gatunkowego,
- stabilność cech gatunkowych, na przykład części składowych gatunku, prowadzących do jego konwencjonalizacji,
- możliwość kształtowania wielu wariantów danego gatunku,
- związek z cechami stylowymi,
- związek z innymi gatunkami,
- związek danego gatunku z określoną kulturą.

Vijay K. Bhatia (1987) dzieli teksty specjalistyczne na gatunki według następujących kryteriów:

- celu komunikacyjnego tekstu,
- otoczenia lub kontekstu, w jakim występuje dany tekst,
- wydarzeń lub czynności, z którymi wiąże się tekst,
- powiązań społecznych i zawodowych uczestników czynności lub wydarzeń,
- wiedzy uczestników aktu komunikacji.

Przyporządkowanie gatunkowe tekstu wiąże się niekiedy ze sposobem prowadzenia linii tematycznej. Na przykład w literaturze francuskojęzycznej rozróżnia się teksty *narracyjne*, *argumentacyjne* i *deskryptywne*, co uwi-

dadznią się w trzech typach progresji tematycznej (szerzej o tym: Riegel, Pellat, Rioul, 1994, s. 608–610). Zasadniczo podział ten polega na tym, że:

- *tekst narracyjny* zbudowany jest na stałości tematycznej, gdzie następujące po sobie zdania oznaczają następstwo tematu i rematu, na przykład mówi o następujących po sobie działaniach bohatera,
- *tekst argumentacyjny* skonstruowany jest progresywnie - argumenty występują krok po kroku, więc remat w sposób ciągły staje się tematem następnego zdania,
- *tekst deskryptywny* - operuje tematami pochodnymi, gdzie tematy oddzielają się od hipertematu i do każdego dołącza się osobny remat.

Niektórzy badacze sceptycznie podchodzą do możliwości zakwalifikowania tekstów do określonych typów (Adam, 1992, s. 20–28; 1999, s. 82–84). Z tego względu Jean-Michel Adam proponuje, żeby zamiast badać całe teksty, analizować tylko ich pewne fragmenty (sekwencje), co powinno uprościć problem „tekstów mieszanych”, a ponadto byłby to swoisty zwrot w kierunku od tekstu do dyskursu. W publikacji z 1999 r. sygnalizuje on typologię, która wychodzi od praktyki społecznej. Badacz zakłada, że potrzeby komunikacyjne owocują wielorakimi rodzajami tekstów i celem analizy dyskursu jest określenie typowych jego cech (por. Kiss i Skutta, 2011, s. 89–90).

Jak mogliśmy zobaczyć w powyższym rozdziale, badacze tekstu odnoszą się do znaczeń terminów tekstologicznych w sposób dość swobodny. Stoimy jednak na stanowisku, że o ile z jednej strony dążenie do porządku i precyzji w naukach humanistycznych jest z pewnością działaniem słusznym, a nawet koniecznym do ich właściwego zrozumienia i rozwoju, o tyle język zawsze pozostanie do pewnego stopnia wieloznaczny i byłoby bardzo trudno zamknąć myśl językoznawczą kształtowaną w różnych językach i kulturach w tak precyzyjne ramy, by nie pozostawić miejsca na wielość interpretacji. Z kolei wielość interpretacji może stać się bodźcem do tworzenia coraz to nowych ujęć poszczególnych tematów i dalszego rozwoju lingwistyki tekstu.

Wybrane własności tekstów w aspekcie ich spójności

W poniższym rozdziale zwrócimy szczególną uwagę na takie własności tekstów, które uważamy za relewantne w kontekście relacji spójności tekstowej.

3.1. Powtórzenia leksykalne jako istotna cecha tekstu spójnego

Wymiar leksykalny zaliczany jest przez wielu badaczy do najbardziej istotnych spośród wymiarów, ze względu na które analizuje się spójność tekstu. Relacja spójności leksykalnej jest to związek między powtarzającymi się komponentami leksykalnymi, tak więc powtórzenia leksykalne należą do najczęściej występujących w tekście środków spójności. Halliday i Hassan (1976, 1989; por. Károlyi, 2002, s. 66) wskazywali, że ponad 40 procent spośród narzędzi spójności, które analizowali w tekście, należało do kategorii leksykalnej. Również de Beaugrande i Dressler (1981) oparli niemal całą koncepcję spójności na problematyce powtórzeń, włączając w to powtórzenia leksykalne. Twierdzili oni, że do najbardziej istotnych działań przy analizie tekstu należy ustalenie, w jaki sposób komponenty i wzorce już użyte mogą być zastosowane ponownie, zmodyfikowane czy też streszczone. Powtórzenia dzielą oni na:

- bezpośrednie - przekazujące treści wprost,
- częściowe - gdzie komponenty przechodzą do innej klasy słów,
- paralelne - polegające na powtórzeniu struktury, ale przy wypełnieniu jej nowymi komponentami,
- sparafrazowane - powtarzające treści innymi środkami językowymi,

- używające wyrazów wskazujących (pro-formy), na przykład Katarzyna: ona,
- przy zastosowaniu elipsy - czyli przy takim typie powtórzenia, gdzie pewne komponenty nie są wyrażone eksplicytnie.

Z kolei William Grabe i Robert Kaplan (1996) wyjaśniali istotność form leksykalnych z perspektywy kognitywnej, wskazując, że to właśnie leksyka jest źródłem wniosków wysuwanych co do znaczenia tekstu. Michael Hoey (1991) założył, że spójność zachodzi w większości raczej w wyniku relacji leksykalnych niż syntaktycznych. Co więcej, w późniejszym okresie (2005) stwierdził, że ponieważ komponenty leksykalne kształtują się w struktury leksykalne w sposób kompleksowy i systematyczny, to syntaktyka w rzeczywistości jest następstwem struktur leksykalnych (por. Károly, 2007, s. 75).

Krisztina Károly (2002) zwraca uwagę, że organizacja powtórzeń leksykalnych w silny sposób wpływa na organizację całego dyskursu, a badanie spójności leksykalnej polega w praktyce na analizie wzorców powtarzania się komponentów leksykalnych. W swoich analizach Károly (2002) opiera się przede wszystkim na modelu Hoeya (1991), w którym każde zdanie łączy się przez powtórzenie z pozostałymi zdaniami tekstu, na przykład pierwsze zdanie z drugim, trzecim itp., a następnie drugie zdanie z trzecim, czwartym itd., i identyfikuje powtarzające się w nich komponenty leksykalne. Dwa zdania uważa się za powiązane, jeżeli zachodzą pomiędzy nimi przynajmniej trzy relacje polegające na powtórzeniu komponentu, gdyż w ten sposób minimalizuje się liczbę powtórzeń przypadkowych. W ten sposób możliwe jest ustalenie, które zdania tekstu są kluczowe, a które marginalne. Zdania kluczowe posiadają wiele połączeń z pozostałymi zdaniami tekstu i dzięki temu mają znaczenie decydujące dla wyrażenia tematu. Porównując różnego typu taksonomie powtórzeń leksykalnych Károly (2007, s. 93) dochodzi do wniosku, że zwykle wspólne są dla nich następujące typy powtórzeń: całkowite (bez zmian), ze zmianą fleksji lub derywacją, synonimy, antonimy, hiponimy, meronimy. Najwięcej różnic w taksonomiach wystąpiło w przypadku kolokacji i koreferencji. Tego typu relacje nie wszędzie się pojawiają i zwykle są one mało precyzyjnie zdefiniowane, dlatego trudno wyznaczyć ich zasięg, a analiza przebiega w sposób raczej intuicyjny. Na przykład Halliday i Hasan (1976) definiują kolokacje jako komponenty leksykalne, które regularnie występują obok siebie. Ponadto zakłada się, że kolokacje występują w granicach zdania, a przecież analiza tekstu zasadniczo te granice przekracza. Z tego względu Károly uważa, że włączanie tej kategorii do systemu jest dyskusyjne. Podobnie wątpliwości pojawiają się w przypadku kategorii koreferencji. Hasan (1984) zakłada, że relacja koreferencji występuje między parami wyrazów o znaczeniu podobnym, i wyróżnia w ramach tego trzy kategorie: ekwiwalencji, nazywania i podobieństwa,

wydają się one jednak mało precyzyjne i mogą być różnie rozumiane. Ponadto zasięg relacji może ograniczać się do tekstu lub wykraczać poza tekst, a ciągi leksykalne mogą być takie same lub nieco zmienione.

Metoda analizy Hoeya (1991) opiera się na spójności osiągananej poprzez powtórzenia. Identyfikuje ona nie tylko występowanie komponentów wiążących tekst, ale też sposób ich organizacji. Rozwinięte są tu w szczególności koncepcje Hallidaya i Hasan (1976), Wintera (1979) i Philipisa (1985). Połączenia między komponentami opisane są za pomocą „odnośników” (*repetition link*), które formują „węzły” (*bonds*), a te z kolei kształtują sieć węzłów organizujących tekst. Tworząc węzły, można zidentyfikować te zdania, które są szczególnie istotne w tekście. Po ich wyodrębnieniu i ponownym zgrupowaniu w odpowiedniej kolejności można stworzyć streszczenie tekstu. W późniejszych badaniach Hoey (1995) rozszerzył ten system także na węzły intertekstualne (por. Károly 2002, s. 73–77). Jak zostało wspomniane wcześniej, Hoey (1991) analizuje każde zdanie w tekście, identyfikując komponenty wiążące zdania poprzez powtórzenia leksykalne. Zdania, w których występują co najmniej trzy odnośniki powtórzeniowe, stanowią zdania centralne, a zdania, gdzie odnośników jest mniej, to zdania poboczne. Nie zawsze natomiast można definiować znaczenie węzłów w zależności od ilości nawiązań, bo jest to uzależnione od rodzaju analizy i typu tekstu, a te same komponenty leksykalne nie zawsze będą miały to samo znaczenie, gdy pojawiają się w innym kontekście. Również Károly (2002, s. 79–82), odnosząc się do tej metody, zaznacza, że badania kwantytatywne nie dadzą pełnego obrazu jakości powiązań spójnościowych. Nie są w niej zdefiniowane niektóre podstawowe terminy, na przykład jednostka leksykalna – nie wiemy, czy chodzi wyłącznie o pojedyncze słowa, czy można brać pod uwagę również sekwencje słów (np. idiomy). Poza tym niektóre wprowadzone terminy nie są jasne lub ich wprowadzanie nie jest uzasadnione, ponieważ w literaturze istnieją ich odpowiedniki. Zamiast wprowadzać nowe terminy (np. powtórzenia leksykalne proste i złożone oraz parafrazy proste i złożone) praktyczniej byłoby według Károly utrzymać dla określonych relacji semantycznych standardowe nazwy utrwalone w językoznawstwie, takie jak synonim, antonim, hiponim itp. W metodzie bierze się pod uwagę tylko relacje ponadzdaniowe, a nie uwzględnia relacji wewnątrzzdaniowych, ponadto nie uwzględnia się zdań, które nie są połączone z innymi zdaniami poprzez powtórzenia leksykalne i nie jest wyjaśnione w sposób przekonujący, dlaczego konieczne jest istnienie akurat trzech nawiązań. Nie uwzględnia się też jakości powiązań w zakresie rozciągłości węzłów, na przykład odległości pomiędzy powiązаныmi jednostkami, tj. czy są długie, czy krótkie, czy występują w zdaniach sąsiadujących, czy odległych, oraz w zakresie siły powiązań, na przykład ile jest nawiązań dla danej jednostki, a także nie

uwzględnia się w wystarczającym stopniu kontekstu, nie określa się, w jaki sposób powtórzenia rozkładają się w tekście, jeśli wziąć pod uwagę kontekst językowy, sytuacyjny i kulturowy (Károly, 2002, s. 73–74). Pomimo powyższych zastrzeżeń po przeprowadzeniu badań empirycznych Károly oceniła, że zastosowanie metody Hoeya, zakładającej stworzenie streszczenia dla tekstu, może przynieść ciekawe rezultaty. Skonstruowany tekst streszczenia wymagał poprawek, ale był możliwy do zaakceptowania.

Dokonując rewizji modelu Hoeya na potrzeby analizy tekstu, Károly w szczególności wzięła pod uwagę jego wykorzystanie dla celów tłumaczeniowych oraz glottodydaktycznych. Oprócz modelu Hoeya oparła się między innymi na teorii Hasan o spójności leksykalnej (1984) oraz na tradycyjnych teoriach semantycznych (Gutwiński, 1976a; Lyons, 1995). Károly ustaliła hierarchię relacji leksykalnych opartą na bliskości semantycznej. Relacje najbliższe mają zwykle charakter syntaktyczny, a relacje dalsze, w tym relacje rozciągające się na cały tekst, mają charakter leksykalny, na przykład powtórzenia proste, powtórzenia synonimiczne itp., przy czym nie uwzględnia się tu struktur paralelnych. Relacje luźne tworzą komponenty leksykalne metaforyczne i o wysokim stopniu subiektywności, uzależnione od kultury i indywidualnych osób. Dla bardziej czytelnego przedstawienia sieci połączeń, ich ilości i sposobu dystrybucji w tekście zastosowane zostały matryce. Pomiarów liczbowe obejmują ilość zdań, paragrafów, nawiązań i komórek w matrycach, których liczba odpowiada liczbie analizowanych interakcji w tekście. Drugi typ pomiarów dotyczy rodzajów powtórzeń, a trzeci kombinacji nawiązań i węzłów. Podstawową jednostką długości jest tu zdanie. Z kolei w badaniu jakości nawiązań proponowane jest rozważenie, czy węzły zdań sąsiadujących ze sobą są bardziej wartościowe oraz czy długość nawiązań jest charakterystyczna, czy istnieją typowe długości pomiędzy węzłami. Wyniki analiz empirycznych wykazały, że większość nawiązań i wszystkie węzły w tekstach napisanych w języku angielskim przypadają na granice paragrafów. Potwierdza to zasadę, że w tekstach w języku angielskim zdania, które rozpoczynają i zamykają paragrafy, pełnią ważną funkcję, to znaczy łączą i zamykają tematy (Károly, 2002, s. 113–117).

3.2. Tekstowy system połączeń forycznych

Referencja foryczna to rodzaj relacji odnoszącej się do pojęcia anafory i katafory. Jak zauważa Renata Grzegorzczkova (1995, s. 132), dzięki systemowi anafory teksty stanowią spójne całości, a nie zbiór oderwanych, niezależnych od siebie zdań. Anafora nawiązuje całkowicie lub częściowo do komponentu wcześniej sformułowanego i powiązanego referencjalnie, biorąc

pod uwagę jego nawiązanie do rzeczywistości. Ten obiekt, do którego nawiązuje zaimek i z którym jest w relacji koreferencji, czyli obiekt koreferencyjny z zaimkiem, nazywamy antecedentem anafory. Koreferencja jest w tym wypadku definiowana tak, że dwa wyrażenia odnoszą się do tej samej rzeczy w świecie tekstu (Brinker, 2005, s. 27).

Badacze w Polsce często przyjmują koreferencyjną koncepcję anafory, zwykle z użyciem zaimka, gdzie zaimek anaforyczny i antecedent mają wspólne odniesienie przedmiotowe (Wierzbicka, 1971; Wajszczuk, 1980; Topolińska, 1984; Bogusławski, 1991, 1996; Grzegorzczkova, 1996; Walusiak, 1999). Ponadto, jak zauważa Topolińska (1984, s. 327), anafora polegać może na nawiązaniu do spraw i przedmiotów, które zostały wspomniane we wcześniejszym tekście, dzięki czemu są one już znane odbiorcy.

Referencja zaimkowa oznacza, że referent zaimka pojawił się poprzednio eksplicytnie w strukturze powierzchniowej tekstu i znajduje się jeszcze w centrum uwagi (por. Sanford i Garrod, 1981; Sanford, Garrod, Lucas i Henderson, 1983; Garrod, 1995, por. Haase, 2012, s. 131-132; Schwarz, 2000). Istotne jest, by antecedent anafory zaimkowej był identyfikowany na podstawie zgodności liczby i rodzaju. Może się natomiast zdarzyć, że zaimki osobowe nie nawiązują do konkretnych obiektów, tylko do ich roli. Zaimki leksykalizują się jako anafora nie wprost szczególnie wtedy, gdy chodzi o instytucje lub osoby z nimi związane. W myśl powyższego czynniki, które decydują o anaforze zaimkowej, mogą być:

- morfo-syntaktyczne/semantyczne,
- pragmatyczne,
- uzależnione od części mowy (czasowniki),
- leksykalno-morfologiczne (słowa złożone i derywaty),
- semantyczne (np. instytucje i osoby do nich zaliczane).

Istnieją ponadto zwroty, których nie można wytłumaczyć powyższymi czynnikami. Niekiedy problem leży w rekacji wyrazu, która jest jego rozszerzeniem, pełniącym funkcję semantyczną i ściśle należącym do konstrukcji znaczeniowej członu podstawowego (Keszler, 2000, s. 355-356).

Źródłem informacji może być nie tylko poprzedzający fragment tekstu, ale też wiedza o świecie wspólna dla nadawcy i odbiorcy. W tekście mogą wystąpić takie wyrażenia anaforyczne, które nie mają antecedenta koreferencyjnego. Tego typu wyrażenia w myśl koreferencyjnej koncepcji anafory nie mogą być uważane za anaforyczne, ponieważ albo nie pozostają w zależności o charakterze syntaktycznym, albo nie są koreferentne z antecedentem. Identyfikacja powiązań następuje na podstawie naszej wiedzy językowej, przede wszystkim semantycznej (Charolles, 1990, s. 122; por. Kiss i Skutta, 2011, s. 88).

Anafory asocjacyjne, w przeciwieństwie do struktur, gdzie antecedent jest wyrażony eksplicitnie, wprowadzają nowego referenta i dlatego pełnią funkcję rematyczną. Anafora asocjacyjna stanowi swego rodzaju hybrydę, bo z jednej strony podtrzymuje temat przez antecedenta, a z drugiej strony wprowadza nowe informacje i tym samym realizuje ciekawą i bogatą progresję tematyczną (Kleiber, 2001, s. 13–14). Grzegorzyczkowa (1996; por. Fillmore, 1985; Langacker, 1987) przyjmuje, że odesłania do informacji, których nie ma w tekście, wykraczają poza zjawisko anafory, są one jednak istotne przy opisie warunków rozumienia tekstu.

Jedno z rozróżnień mówi o dwóch rodzajach anafor:

- *anafora wprost* – jest to taka anafora, która pozostaje w stosunku koreferencji z antecedentem,
- *anafora nie wprost* – która nie jest w stosunku koreferencji ani w relacji zależności o charakterze syntaktycznym z antecedentem.

Podczas gdy *anafory wprost* w ramach koreferencji w zasadzie tylko podtrzymują temat, to *anafory nie wprost* – poprzez reaktywację zasobów wiedzy związanej z referentem – mogą pełnić dwie funkcje: tylko podtrzymują temat lub mogą – jako remat – przyczynić się do podtrzymania spójności tekstu i jego dalszego rozwoju przez aktywację nowego komponentu, tj. poprzez wprowadzenie własnego, nowego referenta. Gdy w bezpośrednio poprzedzającym fragmencie tekstu antecedent nie występuje eksplicitnie, to powinno się tam znaleźć wyrażenie go dotyczące, stanowiące podstawę dla zrozumienia anafory nie wprost (Erkő i Gundel, 1987; Schwarzwald, 2000; por. Csátár i Haase, 2011).

Opis anafor nie wprost wpasowuje się w metodę opracowania tekstu, którą Schwarzwald (2000, s. 41) nazywa *modelem kognitywnego świata tekstu*. Jest on tworzony w ten sposób, że odbiorca w procesie odbioru (analizy) tekstu, na podstawie tegoż tekstu i zasobów wiedzy posiadanych w pamięci, konstruuje model mentalny świata tekstu, który jest stopniowo rozszerzany poprzez integrację nowych informacji i wzmocnienie tych wcześniej posiadanych. Model zakłada, że w trakcie opracowania nawiązań anaforycznych odbiorca stosuje zasadniczo dwa rodzaje strategii:

- strategię semantyczną, gdy między jednostkami występuje związek semantyczny, który dotyczyć może między innymi roli anafory w podtrzymywaniu lub wprowadzaniu tematu;
- strategię konceptualną, gdy aktywizowana jest nie tylko informacja semantyczna magazynowana w systemie językowym, ale też zasób wiedzy encyklopedycznej, konceptualnej z nim powiązany. Przy czym kwestią dyskusyjną jest, czy związek między informacją semantyczną a wiedzą encyklopedyczną można sobie wyobrazić tak, że aktywacja reprezentacji dwóch osobnych jednostek mentalnych odbywa

się w sposób zharmonizowany, czy też tak, że wiedza encyklopedyczna w zasadzie zawiera w sobie wiedzę semantyczną i w rzeczywistości aktywnie się tylko wiedza encyklopedyczna.

Z powyższego wynika, że zasadniczej roli w rozumieniu zjawisk na poziomie tekstowym nie odgrywają relacje o charakterze syntaktycznym. Jest to więc pogląd odmienny od tego, który przeważał w teoriach tekstologicznych bazujących na budowie zdania. Niemniej jednak przy analizie anafory nie można zupełnie pominąć zasad syntaktycznych, które stają się szczególnie istotne w przypadku pojawienia się tzw. wysp anaforycznych, na przykład nawiązanie zaimkowe w wyspach anaforycznych działa tylko wtedy, jeżeli jakaś grupa rzeczownikowa nazywa eksplicytnie referentów (por. Csátár i Haase, 2011; Haase, 2012).

Na koniec warto dodać jeszcze kilka zdań dotyczących problematyki katafory. Antecedent katafory wskazuje na postcedenta, którym jest komponent występujący w dalszej części tekstu (Szikszainé Nagy, 2006, s. 63–64). Większość badaczy zdaje się uważać, że katafora jest po prostu odwróceniem anafory. Jednakże na przykład w literaturze francuskojęzycznej katafora pojawia się jako samodzielny obszar badań, oddzielony wyraźnie od anafory. Marek Kęsik (1989, s. 153) wskazuje na podstawie języka francuskiego, że chociaż stosunek komponentu kataforycznego wykazującego braki referencjalne i następujące po nim rozwiązanie pozornie różni się od anafory zmianą kierunku, to w rzeczywistości te dwa działania wzajemnie się uzupełniają, bo antecedent częściej wskazuje na osoby, a postcedent reprezentuje raczej wydarzenia, stwierdzenie faktów i to wpływa na charakter zaimków referencjalnych / grupy rzeczownika. Pomimo różnic badacze akcentują podobieństwo anafory i katafory jako komponentu nawiązującego w tekście (Maillard, 1974, s. 57, za: Halliday i Hasan, 1976, s. 33; Kleiber, 1988, s. 2; por. Kiss i Skutta, 2011, s. 87).

3.3. Dystrybucja informacji tekstowej – przebieg tematyczny

Istotnym czynnikiem wpływającym na spójność komunikacyjną tekstu jest ukształtowanie linii tematycznej. Łączy się to z problematyką struktury reumatyczno-tematycznej i informacyjnej tekstu. Sens tematycznych jednostek wewnątrztekstowych wiąże się też najczęściej z zagadnieniem gatunku i sytuacją komunikacyjną. Problematyka struktur tekstu kształtowanych ze względu na przebieg tematu dotyczy między innymi takich kwestii, jak:

- struktura wewnętrzna tematu,
- konstrukcja tematyczno-rematyczna na poziomie zdania i na poziomie tekstu,
- struktura tematyczna całego tekstu, ustalana na podstawie tematów zdań i innych jednostek,
- podział tekstu (np. akapity),
- progresja tematyczna,
- skończoność tekstu, tekst jako konstrukt zamknięty, wpisany w ramę początku i końca.

System informacyjny tekstu w językoznawstwie opisywany jest często za pomocą terminów *datum* i *novum* (por. Bogusławski, 1977). Jerzy T. Bańczerowski (Bańczerowski, Pogonowski, Zgółka, 1982) zakłada, że dwie aktualne wypowiedzi związane są relacją spójności informacyjnej, gdy *novum* jednej z nich powtarza się w jakiejś formie jako *datum* drugiej. Informacja znana zabezpiecza informacyjną spójność tekstu, informacja nieznaną posuwa proces komunikacji językowej naprzód.

František Daneš (1982a) opracował teorię zastosowania aktualnego podziału zdania na poziomie tekstu. Przyjmuje on, że strukturę tematyczną tworzy ciąg połączonych tematów i rematów. Zjawisko to nazywane jest *progresją tematyczną*.

Niektórzy z badaczy (Walusiak, 1999, s. 39; por. Szumska, 1996) przyjmują, że nie ma potrzeby odróżniać kategorii *datum-novum* od kategorii *temat-remat*, gdyż wykładniki segmentujące tekst na fragment nawiązujący i nienawiązujący uczestniczą w budowaniu struktury tematyczno-rematycznej zdania. Inaczej widzi to Michael Hoey (2005), który twierdzi, że zarówno temat, jak i przekaz informacji realizowane są jako konfiguracja funkcji strukturalnych, ale są między nimi istotne różnice. Polegają one na tym, że temat traktowany jest jako system zdań i realizowany przez sekwencję komponentów zdania, natomiast przekaz informacji nie jest związany z systemem zdań, ma własną jednostkę (*information unit*), która może, ale nie musi być tożsama ze zdaniem. Teoretycznie nie ma bowiem powodu, by treści *znane* i *nowe* były organizowane w system zdań jako sekwencja komponentów, tak jak ma to miejsce w przypadku tematu i rematu, które bazują na pozycji kończącej i rozpoczynającej, a to, co nowe, jest zawsze ostatnie. Według Hoeya takie funkcjonowanie systemu informacyjnego znacząco ograniczałoby możliwości występowania informacji w różnych konfiguracjach. Faktycznie jest tak, że dla tekstu typowe są układy: *temat-remat* oraz *znane-nowe (datum-novum)*, jednak są one niezależne od siebie i możliwa jest sytuacja, gdzie te same komponenty są równocześnie *tematem* i *nowym*. W kontekście spójności tekstowej Aleksander Wilkoń (2002; por. Bartmiński i Tokarski, 1986) stwierdza, że chociaż podziały na temat i remat są przydat-

ne przy analizie mikrotekstowej, to nie muszą tworzyć mechanizmów spójnościowych, czyli łańcuch następstw, w szczególności w różnego typu tekstach literackich, nie musi być zachowany.

Irma Szikszainé Nagy (1999/2006) za aktualny podział uważa podział pragmatyczny, uzależniony od kontekstu, sytuacji, szyku zdań i akcentu. Duszak (1998) przyjmuje, że spójność tematyczna zasadza się na budowaniu ciągłości tematycznej ze względu na funkcje komunikacyjne. Polega to na tym, że

pewien sąd logiczny spełnia pewną funkcję w stosunku do innego sądu, a więc przykładowo stanowi jego uszczegółowienie, przeciwstawienie, ujawnia jego skutek czy też przyczynę (Duszak, 1998, s. 94).

Ewa Walusiak (1999, s. 50) wskazuje, że podział tekstu uzależniony jest przede wszystkim od intencji nadawcy i w zależności od tego nadawca rozstrzyga, jak tekst posegmentować. Liisa Lautamatti (1978, 1987; por. Károly, 2007, s. 109) uważa badanie aktualnego podziału za interesujące z tego względu, że jest on często inny niż podział według części zdania, tak więc nie zawsze podmiot jest tematem, a orzeczenie rematem. Funkcję tematu może bowiem spełnić jakakolwiek część zdania. Spójność wynika między innymi z relacji semantycznych pomiędzy tematem zdania i tematem tekstu. Za podstawę służą tu typy połączeń wymieniane przez Daneša (1964, 1974a, 1974b). Lautamatti wyróżnia tym samym trzy możliwości przebiegu linii tematycznej (progresji tematycznej):

- równoległy rozwój tematu,
- następujący rozwój tematu,
- rozszerzony równoległy rozwój tematu.

Odnosząc się do tej problematyki, teoretycy tekstu (Károly, 2007; Tolcsvai Nagy, 2001) zaznaczają, że chociaż teoria łączy temat zdania z tematem tekstowym, to rodzaje tych połączeń są trudne do określenia w sposób dokładny, a progresja tematyczna nie opisuje podstawowej struktury znaczeniowej tekstu. Pełni ona jednak istotną funkcję w jej organizacji.

W ramach kategorii ciągłości analizuje się, w jaki sposób realizowana jest ciągłość linii tematycznej tekstu. Jeżeli dochodzi do zerwania tej ciągłości, na przykład przez segmentację (delimitację), bada się, czy jest to w jakiś sposób uzasadnione.

Istotną rolę w stworzeniu jedności tematycznej odgrywać mogą następujące czynniki:

- izotopia (tematyczna sieć tekstowa),
- tytuł, podtytuł, tytuł rozdziału, podtytuł rozdziału,
- zdanie fokusowe (które zawiera w sobie istotę tekstu, zdanie o znaczeniu integralnym),

- zdanie tytułowe (które z punktu widzenia semantyki jest najważniejszym zdaniem ustępu i w większości wypadków jest to pierwsze zdanie w ustępie),
- zdanie rozpoczynające i kończące, o roli integrującej,
- zdanie kluczowe,
- progresja semantyczna (relacje treściowo-logiczne pomiędzy zdaniami w systemie hierarchicznym, a nie linearnym),
- semantyczne komponenty łączące, oznaczające miejsce,
- semantyczne komponenty łączące, oznaczające czas (Szikszainé Nagy, 1999/2006).

Jedność tematyczną osiągnąć można też między innymi przez rozwijanie zdań połączonych relacją homotematyczności. Według Wilkonia (2002, s. 75) tego typu jedność może zająć, gdy spełnione są następujące warunki:

- rozczłonkowanie typu temat i remat,
- przynajmniej jeden składnik zdania następnego nawiązuje do zdania poprzedniego,
- występują powtórzenia,
- jednorodnie składniki z tej samej klasy są uszeregowane,
- następuje nawrót do chwilowo przerwanej kwestii.

Kształtowanie się linii tematycznej można ująć w ramy pewnych schematów. Wilkoń (2002, s. 73) wymienia tu schematy w układzie pionowym i poziomym. Przebieg tematu w układzie pionowym może kształtować się następująco:

- hipertemat (temat główny ogólny), a w ramach tego tematy:
- temat A, temat B, temat C, a w ramach tych tematów podtematy:
- a1, a2, b1, b2, c1, c2.

Podtematy tematów z poziomu drugiego tworzyć mogą tematy akapitów, części, rozdziałów, poszczególnych motywów, grup zdaniowych czy też jednostkowych zdań. Hipertemat może natomiast przewijać się przez cały tekst jako główny czynnik scalający.

W deskrypcjach i wypowiedziach argumentacyjnych struktura hierarchiczna tematów wydaje się szczególnie widoczna. Do podstawowych figur językowych służących realizacji tego typu układu należą między innymi wyliczenia, wszelkie konspekty i spisy treści. Kolejność numeracji może niekiedy sugerować ważność danych kwestii. Układ poziomy linearnej kolejności zdań i struktur ponadzdaniowych charakteryzuje się natomiast tym, że porządek struktury wyznacza już sama kolejność zdań i segmentów tekstowych. Występuje też pewien ciąg zdań przewodnich, rozwijających temat, i ciąg zdań pobocznych, wtrąconych, przekazujących informacje spoza głównego wątku. Możliwy jest też układ, w szczególności w tekstach opi-

sowych (deskryptywnych), ze stopniowym zawężaniem lub stopniowym rozszerzaniem tematu, w układzie zstępującym lub wstępującym.

W określonych gatunkach tekstowych zwykle można wyodrębnić pewne normy, stałe cechy, powtarzające się szablony w strukturze, figurach retorycznych i stylu, często uwarunkowane konwencją społeczną. Ponadto we współczesnych badaniach tekstowych często podkreśla się, że oprócz pewnej stałości i szablonowości istotny jest czynnik dynamizmu, szczególnie jeśli wziąć pod uwagę fakt, że odbiór tekstu uzależniony jest od różnego typu czynników, wykraczających poza ramy językowe tekstu. Dany tekst niejednokrotnie nawiązuje nie tylko do innych tekstów, lecz także do pewnej rzeczywistości społecznej, a wpływ na jego odbiór ma nie tylko kontekst sytuacyjny, ale i procesy mentalne nadawcy i odbiorcy. Tak więc tekst można z reguły dzielić i porządkować w zależności od aktualnych potrzeb.

Możliwych rodzajów segmentacji jest kilka, na przykład

- akapitowa,
- metatekstowa,
- kognitywna.

W niektórych ujęciach akapit to struktura tekstowa, która składa się z trzech części: początek – środek – koniec. Zwykle części te tworzą odpowiednio: temat akapitu – wypowiedzenie rozwijające – podsumowanie. Odnosząc się do takiego układu, Wilkoń (2002, s. 86–91) zauważa, że jest to tylko pewnego rodzaju idealny model, podczas gdy w rzeczywistości struktury akapitów są różnorodne. Grupy zdań tworzące akapity i grupy akapitów w tekście są ze sobą powiązane w sposób mniej lub bardziej ścisły. W akapitach mogą wystąpić eksplicytnie delimitatory tekstu, które będą wskazywać na ich początek i koniec, ale nie jest to warunek konieczny istnienia akapitu.

Daneš (1974a, 1974b) proponuje, by poprzez zastosowanie teorii aktualnego podziału stworzyć typologię początku na poziomie tematu. Wychodzi on z dwóch założeń:

- struktura tematu stanowi szkielet treści tekstu,
- akapity tekstu są spójne tematycznie.

Temat akapitu nazywa *hipertematem*. Ponad hipertematem znajdują się w hierarchii tematy większych części tekstu i na końcu, najwyżej, globalna tematyka tekstu. Daneš wyróżnia cztery podstawowe typy akapitów:

- ze stałym tematem rozpoczynającym akapit (np. życiorys, gdzie temat wraca do tego samego bohatera, tylko mówi o innym wydarzeniu z jego życia),
- akapit jako rozwinięcie tematu, wskazanie na jego różne aspekty,
- akapit jako jednostka z samodzielną treścią, gdzie następuje specyfikacja obiektu, skład, przykłady,

- akapit, w którym temat rozwija się dalej, przekształca w inny temat, następuje progresja tematyczna.

Przedstawione przed Daneša schematy konstrukcyjne uwzględniają relacje funkcjonalno-retoryczne, na przykład teza-antyteza, zaprzeczenie, specyfikacja, ocena.

Wypowiedź metatekstowa pełni funkcję komentarza do wydarzeń i okoliczności przedstawionych w tekście, może też mówić o zamiarach autora czy narratora (por. Wilkoń 2002, s. 94-97). Do metatekstu zaliczymy między innymi różnego typu wyrażenia spajające, na przykład *wracając do*, krótkie wtrącenia, w rodzaju: *innymi słowy*, *rzekomo*, *właściwie*, tytuły całego tekstu lub jego części.

Na specyfikę podziałów tekstowych wpływać mogą różnego typu czynniki komunikacyjne. Tekst można modyfikować w trakcie jego tworzenia i odtwarzania, dodając komponenty lub je eliminując, na przykład poprzez zmianę dominującej strategii komunikacyjnej. Jak zauważa Duszak (1998, s. 174), „istotnym czynnikiem jest natomiast efekt koherentnej i zamkniętej całości komunikacyjnej, jaki powstaje w trakcie określonego kontaktu społecznego użytkowników języka”.

Uwzględnienie powyższych czynników i ustalenie pewnych wzorców wydaje się konieczne zarówno do właściwej interpretacji tekstu, jak i do jego kształtowania. Podzielamy pogląd tych teoretyków tekstu, którzy twierdzą, że jeżeli istnieją regularne wzorce spraw minionych, to możliwe jest przewidywanie wzorców spraw przyszłych (np. Paré i Smart, 1994, s. 147; por. Frade, 2005, s. 134). Tak więc wyodrębnianie struktur w tekstach istniejących może stanowić podstawę dla wykształcenia takiego modelu tekstu, którego uwzględnienie usprawni proces kształtowania kolejnych tekstów. Zakładamy, że proces ten może dotyczyć zarówno działań intra-, jak i intertekstowych.

3.4. Kondensacja jako narzędzie wzmacniania spójności komunikacyjnej tekstu

Kondensacja jest narzędziem językowym, które może przyczynić się zarówno do wzmocnienia spójności komunikacyjnej tekstu, jak i do jej osłabienia. W przypadku właściwego użycia tego narzędzia mówić możemy o *spójności kondensacyjnej tekstu*. Wspomnimy tu o dwóch środkach językowych, za pomocą których możemy realizować ten rodzaj spójności: nominalizacji i elipsie.

3.4.1. Nominalizacja

Nominalizacja jest narzędziem językowym, które może być wykorzystywane do różnego typu kondensacji, redukcji treści, kumulacji sensów, czyli takich operacji, które służą ekonomii języka. Wyrażenia znominalizowane mają dużą pojemność informacyjną i pozwalają na kształtowanie rozczłonkowania wypowiedzi w taki sposób, by podkreślić składniki uznane przez nadawcę za bardziej istotne w danym momencie, a odwrócić uwagę od mniej istotnych okoliczności i uczestników aktu komunikacji. Ponadto komunikat ulega depersonalizacji poprzez nieujawnianie agensów w sposób bezpośredni, z tym że agensów łatwo zidentyfikować z kontekstu, dokonując przekształcenia, na przykład planowane działania – działania, które planuje agens. Nominalizacja pozwala uzyskać wysoki stopień ogólności treści i zapobiega monotonii tekstu (Jędrzejko, 1993).

Istnieje wiele rozbieżności w ocenach, które formy językowe należy uznać za znominalizowane. Zasadniczo nominalizacja oznacza, że pewien komponent języka, na przykład czasownik lub przymiotnik, zostaje przekształcony w rzeczownik (Comrie i Thompson, 1985, s. 349). Talmy Givón (1990, s. 498) pojmuje nominalizację jako proces, w czasie którego grupa czasownikowa, czy to w formie zdaniowej z udziałem podmiotu, czy też w formie frazy bez podmiotu, zostaje przekształcona we frazę imienną, zajmując pozycję lub pełniąc funkcję frazy nominalnej. Frazą nominalną jest wyrażenie, którego ośrodek stanowi rzeczownik lub zaimek rzeczowny (Karolak, 1990, s. 19). W polskiej literaturze przedmiotu często przyjmuje się definicję Zuzanny Topolińskiej (1984, s. 335), która stwierdza:

Przez nominalizację rozumie się żywy, należący do gramatyki danego języka proces imiennej formalizacji danej (scharakteryzowanej) struktury predykatowo-argumentowej, traktowanej jako hipotetyczny model zdania w płaszczyźnie semantycznej.

Niektóre ujęcia znaczenia tego terminu są dość wąskie, inne bardzo szerokie. Przy podejściu szerszym do nominalizacji zalicza się w zasadzie każdy typ imiennej realizacji drugiego (zależnego) predykatu, w tym nominalne konstrukcje z przymiotnikiem i imiesłowem, bezokolicznik i kondensaty zdań okolicznikowych (Muysken, 1999; por. Jędrzejko, 1993, s. 25).

Rzeczowniki, które powstały drogą nominalizacji, mogą charakteryzować się tym, że:

- oznaczają nazwy czynności lub stanów i w dużej mierze zachowują pewne cechy czasowników, od których pochodzą, na przykład (pol.) *pisanie* – *pisać*, (węg.) *írás* – *írni* 'pisanie – pisać',
- stanowią oznaczenie dla pewnych argumentów i syntaktycznie zachowują się tak jak każdy inny rzeczownik.

Mogą one oznaczać między innymi:

- wykonawcę czynności, na przykład (pol.) *pisarz* - ten, który pisze, (węg.) *író* - 'ten, który pisze',
- narzędzie, za pomocą którego wykonywana jest czynność, na przykład (pol.) *pilnik* - narzędzie do piłowania, (węg.) *reszelő* - 'narzędzie do piłowania',
- miejsce wykonania czynności, na przykład (pol.) *jadalnia* - miejsce do jedzenia, (węg.) *ebédlő* - 'miejsce do jedzenia obiadu', (pol.) *pijalnia piwa* - miejsce, gdzie pije się piwo, (węg.) *söröző* - 'miejsce, gdzie pije się piwo'.
- przedmiot czynności, na przykład (pol.) *gadka* - *gadać*, (węg.) *duma* - *dumál* 'gadka - gadać' (por. Comrie i Thompson, 1985; Csák, 2009).

W gramatyce języka polskiego procesy nominalizacyjne charakteryzują się, biorąc za punkt wyjścia przede wszystkim aspekt semantyczny (Topolińska, 1984; Jędrzejko, 1993, s. 28). Pozwala to opisywać nominalizację jako wynik różnych transformacji wyrażen predykatywnych, na przykład

- przez substancywizację czasownika w wyrażenie nominalne (nominalizacje właściwe),
- przez adiektywizację (nominalizację adiektywną) polegającą na:
  - przekształceniu czasownika w przymiotnik lub imiesłów odmienny,
  - zmianie funkcji przymiotnika z predykatywnej na atrybutywną, przy zmianie szyku i elipsie kopuli,
- przez przekształcenia w niezgodne, nieprzystawalne frazy imienne z implicytnym predykatem (nominalizacje niekategorialne).

Własności nominalizacji w języku polskim szczegółowo omawia Ewa Jędrzejko (1993). Przyjrzyjmy się nieco bliżej niektórym z opisanych przez nią procesów nominalizacyjnych. Nominalizacja właściwa generuje grupę imienną nieprzedmiotową, wyrażającą nazwy czynności, stanów czy też cech. Często, chociaż nie zawsze, przekształcenie czasownika w formę imienną wymusza też inne zmiany w zdaniu. Wynika to z tego, że rzeczownik charakteryzuje się niską walencją, czyli zwykle jest jedno- lub dwuwalentny. Z tego względu nominalizacja najczęściej blokuje wystąpienie niektórych aktantów, możliwych w wariacie zdaniowym. Takie nazwy nieprzedmiotowe, które tworzą grupę imienną, to zwykle wykładniki specyficznych parametrów zdarzenia, które właśnie implikują.

Nominalizacje adiektywne generują frazę imienną, w której predykat realizuje się jako przymiotnik o różnej genezie (w tym także imiesłów przymiotnikowy) w funkcji składniowej atrybutu wobec pierwszego argumentu konstytuującego grupę. Przymiotniki mają własną walencję; niektóre wiążą zdania lub tworzą nominalizację zależną, na przykład *niemożliwe, żeby zapo-*

mniał. Przy adiektywizacji akcent kładziony jest na argument (subiekt zdarzenia), a przy substancytywizacji na zdarzenie, tak więc różna jest hierarchia składników, zmienia się perspektywa informacyjna, zależnie od celów komunikacji.

Nominalizacje niekategorialne są to konwencjonalne skróty realizacji pewnych struktur dwuargumentowych z opuszczonym predykatem, którego sygnałem jest zwykle przyimek lub przypadek, na przykład *pociąg z Poznania, ogród koło domu, koszula po ojcu, czapka z włóczki*. Najczęściej chodzi tu o takie składniki, jak znajdowanie się, przemieszczanie się, pochodzenie (z jakiegoś źródła), bycie zrobionym (z czegoś), bycie pozostałością (po czymś), bycie skutkiem, przyczyną, celem (czegoś) itp. Tego typu syntagmy są interpretowane nie tylko na podstawie znajomości języka, konieczna jest też znajomość dyskursu.

Podejście do procesów nominalizacji zmieniało się wraz z rozwojem kolejnych nurtów językoznawstwa i do dzisiaj poglądy na temat tego, kiedy i jakie konstrukcje mogą być uważane za właściwe nominalizacje, są dość różne, począwszy od bardzo wąskich ujęć po bardzo szerokie interpretacje.

Początkowo aparat teoretyczny zakładał określoną kolejność generowania wypowiedzi: najpierw składnia, później interpretacja semantyczna. W latach siedemdziesiątych XX w. zaproponowano jednak odwrotny kierunek wyjścia do badań: najpierw semantyka, potem syntaktyka. W dalszej kolejności rozszerzono zasięg form uznawanych za produkty nominalizacji. We wczesnym okresie badano raczej konstrukcje, gdzie czasownik i rzeczownik miały tę samą bazę morfologiczną, i często nie brano pod uwagę derywatów, które nie miały tej samej bazy, typu *strach – bać się*. Obecnie tożsamość konstrukcji bada się na podstawie tożsamości znaczenia semantycznego, na przykład *śmierć – ustanie życia, umrzeć – przestać żyć*. Dotyczy to także wielu analizów werbo-nominalnych, jak: *dać radę – (po)radzić, robić pranie – prać, odczuwać cierpienie – cierpieć, powodować przerażenie – przerażać*.

W myśl założeń kognitywistów znaczenie wyrażenia językowego jest w dużej mierze uzależnione od tego, jaki aspekt rzeczywistości odbiorca uzna za istotny. Konstrukcje znominalizowane traktuje się jako ekwiwalent funkcjonalny o różnym stopniu kondensacji, odmiennej strukturze syntaktycznej i statusie komunikacyjnym. Są one wyprowadzane bezpośrednio z tej samej struktury bazowej, nie stanowią więc syntaktycznego derywatu czy transformacyjnej pochodnej zdania (Jędrzejko, 1993). Z powyższego ujęcia kognitywnego wynika, że użycie danej formy przez nadawcę uzależnione jest od tego, który komponent ma być w danym momencie podkreślony. Niekiedy wynikać mogą z tego dość zaskakujące wnioski co do znaczenia poszczególnych wyrażeń.

Jak łatwo zauważyć, istnieje wiele czynników, które decydują o tym, czy dane zjawisko można uznać za nominalizację i czy forma zastosowana w danym kontekście jest poprawna. Do czynników decydujących o poprawności zastosowania danej formy w tekście zaliczyć należy zarówno syntaktyczne, semantyczne oraz stylistyczne reguły języka i danego gatunku tekstu, jak też wiedzę o świecie, jaką posiada odbiorca, oraz cały kontekst komunikacyjny, w jakim ma być odbierany i interpretowany dany tekst. Tego typu osądy nie mogą być oczywiście jednoznaczne i są w dużej mierze wynikiem arbitralnych i być może dyskusyjnych decyzji.

3.4.2. Elipsa

Spójność kondensacyjna może być osiągana również poprzez zastosowanie elipsy. Mamy z nią do czynienia, jeżeli pewne wyrażenia mogłyby wystąpić w danym fragmencie, ponieważ przewiduje je model formalnosyntaktyczny, jednak zostają one pominięte. Zasięg działania elipsy dotyczy zazwyczaj większego obszaru niż zdanie proste, jest to więc cecha o charakterze tekstowym.

Jedną z przyczyn wystąpienia elipsy może być ekonomia języka, polegająca na tym, że jeżeli pewne treści wynikają z tekstu, to nie umieszcza się ich eksplicytnie. Zwykle tego typu opuszczenie komponentu można zastosować tylko wtedy, gdy występuje on bezpośrednio przed zdaniem, z którego można wywnioskować daną treść. Drugi rodzaj to opuszczenie wynikające z konwencji syntaktycznych danego języka. Elipsa nie wynika z wprowadzenia do zdania wyrażen wskaźnikowych, które formalnie blokują niewypełnione pozycje. Charakteryzuje się tym, że można ją uzupełnić. Jedną z typologii mówi o dwóch rodzajach elipsy:

- kontekstowej – zwykle chodzi tu o pominięcie komponentu, który wystąpił już w kontekście poprzedzającym lub wystąpi w kontekście następującym po danym zdaniu,
- sytuacyjnej – gdzie pomija się treść ze względu na kontekst sytuacyjny (Karolak, s. 132–133, [w:] Polański, 1993).

Jedną z często występujących form eliptycznych jest brak eksplicytnie wyrażonego spójnika. W niektórych typach zdań istnieją dwie możliwości: albo spójnik wystąpi, albo zostanie opuszczony. Zastosowana forma może zależeć od indywidualnych wyborów twórcy tekstu lub być uwarunkowana pewnymi utartymi konwencjami, według których jest ona uważana za bardziej lub mniej charakterystyczną w określonych warunkach. W języku polskim taką dwoistość można zaobserwować na przykład w zdaniach współrzędnie złożonych. W języku węgierskim eksplicytnie wyrażonych

spójników nie mają zdania poboczne łączne i wynikowe. W zdaniach wielokrotnie złożonych spójnik zasadniczo powinien wystąpić przed ostatnim zdaniem prostym. Niekiedy funkcję dopowiedzenia treści zamiast spójnika pełnią różnego typu numeracje i wyliczenia.

3.5. Uspójnianie tekstu poprzez działania kognitywne

W interpretacji Anny Duszak (1998, s. 126) spójność kognitywna zakłada stan spełnienia komunikacyjnego: odbiorca przyjmuje, że dotarł do domniemanej intencji komunikacyjnej nadawcy i jest przekonany, że jego interpretacja jest odpowiednia w danym kontekście. W związku z powyższym ujęciem rodzi się pytanie, w jaki sposób można zrealizować opisany stan zgodności intencji nadawcy z odbiorem tekstu. Osoba dekodująca tekst w trakcie interpretacji nieustannie tworzy pewne założenia i je kontroluje, a potem albo je przyjmuje, albo odrzuca (por. Kiss i Skutta, 2011, s. 89–90).

3.5.1. Założenia i konkluzje w zakresie treści tekstowych

Do działań o charakterze kognitywnym związanych z interpretacją tekstu zaliczymy wszelkie procesy przewidywania i formułowania konkluzji. Zakładamy, że tam, gdzie założenia i konkluzje przyjmowane przez odbiorcę okażą się zgodne z intencją nadawcy, tam osiągnięta zostaje spójność komunikacyjna.

Spójność konkluzyjna (kauzalna) charakteryzuje się wyjaśnianiem przyczyn wystąpienia określonych stanów lub czynności. W rozumieniu Jerzego T. Bańcerowskiego (Bańcerowski, Pogonowski, Zgółka, 1982, s. 323–328) spójność konkluzyjna zachodzi w wypadku wyciągania wniosków na podstawie wypowiedzi o tym, o czym tekst wprost nie mówi, w oparciu o wiedzę o rzeczywistości. Zakłada on, że dwa zdania są spójne, gdy występuje rodzaj wynikania konkluzywnego, na przykład uzyskujemy pewną wiedzę. Dana wypowiedź W_1 jest spójna z inną wypowiedzią W_2 , jeżeli jest spójna z jakąś konkluzją wypowiedzi W_2 . Wypowiedzi pozostające w relacji spójności mogą bezpośrednio ze sobą sąsiadować lub mogą być zlokalizowane w odległych od siebie miejscach w ramach tekstu. Mogą one być powiązane relacją spójności bezpośrednio lub pośrednio przez swoje konkluzje.

Przyjmujemy, że spójność konkluzyjna wiąże się z presupozycją. Polemizujemy tu więc w pewnym zakresie z interpretacją Aleksandra Wilkonia (2002, s. 100–101), który uważa, że presupozycje czy przemilczenia nie nale-

żą do środków służących bezpośrednio spójnej budowie tekstu, jednakże tłumaczą one jego pozorne nielogiczności. Zakładamy bowiem istnienie zjawiska spójności komunikacyjnej na poziomie kognitywnym, natomiast wszelkie działania na tym poziomie zawsze powinny mieć odzwierciedlenie w samym tekście.

Niekiedy relacje tekstowe zaznaczone są w tekście dość jednoznacznie, jednak część z nich jest podana implicytnie. Krisztina Károly (2007, s. 224) proponuje w takim przypadku uwzględnienie propozycji Williama Manna i Sandry Thompson (1986, 1988) w zakresie struktury retorycznej, a także propozycji van Dijka (1972, 1977, 1980) oraz Waltera Kintscha i Teuna van Dijka (1978) w zakresie kształtowania zrozumiałego tekstu. Podstawę stanowią w nich takie relacje, które pochodzą z dwóch nieco oddalonych od siebie części tekstu, gdzie tekst jest odczuwany jako koherentny, ponieważ możemy te relacje zauważyć i zrozumieć. Połączenia argumentowe zachodzą pomiędzy dwoma częściami tekstu, a te pojęcia, które łączą się z kolejnymi pojęciami, funkcjonują jako nadrzędne. Ta część, z którą łączą się inne części tekstu jako z jednostką centralną, nazywana jest jądrem (*nucleus*), a część (jedna lub kilka) dołączająca do jądra nazywana jest satelitą (*satellite*). Wzór utworzony przez jądro i satelity nazywany jest semem. Celem jest stworzenie mapy struktury hierarchiczno-logicznej tekstu na podstawie identyfikacji pojęć nadrzędnych i podrzędnych. Odnosząc się do modelu Manna i Thompson (1988) oraz Manna, Matthiessena i Thompson (1992), Duszak (1998, s. 157–158) wyjaśnia, że jednostka główna przenosi zasadnicze treści, a jednostki poboczne stanowią uzasadnienie dla tych treści. Jednostki tekstu są scalone z pewnego powodu i to ten powód jest źródłem spójności. Ustanowienie czy też identyfikacja jądra może mieć znaczenie komunikacyjne przy założeniu, że dla czytelnika stwierdzenie zawarte w jądrze może być bardziej wiarygodne niż to zawarte w satelicie. Za pomocą modelu mogą być opisane relacje funkcjonalno-logiczne pomiędzy poszczególnymi częściami tekstu, a także zidentyfikowane punkty i zakres zmian w relacjach zachodzących między obiektami tekstowymi.

Struktura semantyczna tekstu może być według modelu opisana na dwóch poziomach: mikropoziomie i makropoziomie. Struktura tekstowa na mikropoziomie dotyczy powiązań o charakterze lokalnym na tzw. powierzchni tekstu (słowa, zdania, akapity) i wnioskuje się z niej podstawową treść tekstu. Makrostruktura to struktura „globalna”, obejmująca cały tekst, która umożliwia zrozumienie tematów dyskursu, tak więc przekazuje znaczenie tekstu jako całości. Relacje między tematem dyskursu a bazą tekstu można opisywać, stosując makrozasady. Polegają one na skróceniu i uporządkowaniu informacji z mikropoziomu. Wymienia się trzy ich rodzaje: opuszczenie informacji, generalizacja, interpretacja (van Dijk, 1977; Kintsch i van Dijk, 1978).

3.5.2. Presupozycje tekstowe

Przyjmujemy, że presupozycje należą do narzędzi językowych, które wspomagają uzyskanie spójności komunikacyjnej na poziomie kognitywnym. Mogą one mieć różny charakter. Wilkoń (2002, s. 101) wymienia presupozycję:

- semantyczną – do której zalicza wspólną autorowi i czytelnikom, nadawcy i odbiorcy wiedzę o świecie,
- językową – którą stanowi wiedza o sposobach użycia danych struktur i wyrażeń w określonych sytuacjach i aktach mowy, dzięki czemu następuje wybór stosownych środków; łączy się ona z kompetencją językową użytkowników języka,
- kontekstowo-pragmatyczną – gdzie bierze się pod uwagę takie kwestie, jak znajomość partnera rozmowy, jego możliwości i sposoby oddziaływania na niego.

Odpowiednie wykorzystanie w procesie komunikacji posiadanej wiedzy semantycznej, językowej lub kontekstowo-pragmatycznej może doprowadzić do odczytania treści tekstu w sposób zgodny z intencją nadawcy, czyli do uzyskania spójności komunikacyjnej.

Przyjmowanie założeń, czy to w zakresie analizy charakteru tekstu, wyciągania wniosków, czy też prognozowania, może być zilustrowane poniższymi schematami (por. Chesterman, 2000a):

- *X ma charakter następujący* – będzie to opis cech tekstu,
- *X jest taki jak Y* (lub *X nie jest taki jak Y*) – nastąpi tu interpretacja i porównanie cech w większej grupie podobnych tekstów,
- *cecha X wynika z następującego czynnika Y* – zajdzie tu wnioskowanie co do przyczyny wystąpienia danej cechy,
- *na podstawie cechy X można przewidzieć pewną cechę Y* – nastąpi tu prognozowanie.

Problematykę presupozycji przybliżymy na przykładzie języka węgierskiego (za: Kiefer, 2000, s. 338–370), chociaż z pewnością sposób funkcjonowania większości wymienionych poniżej wyrażeń językowych można odnieść również do języka polskiego. Do najbardziej ewidentnych środków językowych, za pomocą których uzyskujemy presupozycje w języku węgierskim, wydają się należeć:

- partykuła *is* ‘również’,
- przedimek określony *a* ‘ten konkretny obiekt’.

Na przykład w zdaniu: *Hazánkat is elérte a felvásárlási láz* ‘Również w naszym kraju zapanowała gorączka zakupów’, partykuła *is* ‘również’, jak i przedimek określony *a* przed wyrażeniem *felvásárlási láz* ‘gorączka zakupów’ wskazują, że podobne zjawisko panuje też w innych krajach.

Do grupy środków tworzących presupozycje należą też modulanty typu: *csak* 'tylko', *még* 'jeszcze', *már* 'już'. O ile partykuły *is* 'również' oraz *még* 'jeszcze' pełnią tylko funkcję wprowadzającą założenie, o tyle partykuła *csak* 'tylko' wprowadza założenie i dodatkowo sugeruje, że wydarzenie zaistniało wbrew naszym oczekiwaniom.

Oprócz rzeczowników z przedimkiem określonym (np. *a könyv* 'książka', *a nagy ház* 'duży dom', *a szép leány* 'piękna dziewczyna') silną sugestią co do istnienia pewnej rzeczywistości zawierają w sobie nazwy własne, takie jak imiona i nazwiska, nazwy miast, rzek i obszarów geograficznych (np. *Péter*, *Budapest*, *Duna*, *Hortobágy*) oraz nazwy funkcyjne (np. *Budapest polgármestere* 'prezydent Budapesztu', *kalocsai érsek* 'biskup kaloczański').

Presupozycje tworzą też grupy rzeczownikowe z końcówką osobowozdzierżawczą (np. *feleségem* 'moja żona', *gyermekeim* 'moje dzieci', *Péter háza* 'dom Piotra'), a także słowa-kwantory wyrażające występowanie wspólnego zbioru, w rodzaju: *összes* 'wszystko', *mind* 'zarówno', *valamennyi* 'wszystko', albo konstrukcje rzeczownikowe zawierające tego typu kwantory.

Presupozycje tworzą założenia egzystencjalne, na przykład:

Jeżeli mamy zdanie: *Péter dolgozik* 'Piotr pracuje', to możemy przyjąć założenie, że istnieje ktoś, kto ma na imię Piotr.

Jeżeli mamy zdanie: *Péter felesége szőke* 'Żona Piotra jest blondynką', to możemy przyjąć założenie, że istnieje ktoś, kto ma na imię Piotr, oraz że Piotr ma żonę.

Przy zdaniu: *A könyv az asztalon fekszik* 'Książka leży na stole', możemy przyjąć założenie, że istnieje książka oraz że istnieje stół.

Konstrukcje określone nie zawsze zachowują się podobnie. Wpływ na to, czy utworzona została presupozycja, czy też nie, może mieć aktualny podział zdania, w szczególności struktura tematyczno-rematyczna. Obrazują to takie dwa zdania:

- a) *Péter megírta a levelet* 'Piotr napisał list',
- b) *A levelet Péter megírta* 'List napisał Piotr'.

W przykładzie a) założeniem zdania nie jest fakt istnienia listu, natomiast jest to założenie konieczne w przykładzie b). Dowód na to otrzymamy, dokonując próby negacji. W obrębie zasięgu zaprzeczenia znajdujemy rematyczne komponenty zdania, zaprzeczenie nie dotyczy więc komponentów tematu, na przykład:

- Péter nem írta meg a levelet* 'Piotr nie napisał listu',
- A levelet nem Péter írta meg* 'Listu nie napisał Piotr'.

Warto przyjrzeć się też presupozycjom tam, gdzie występuje niepewność, czy dana sytuacja faktycznie zaistnieje, na przykład:

A becsületes megtaláló jutalmat kap 'Uczciwy znalazca otrzyma nagrodę'.

Powyższe zdanie zawiera pewne przypuszczenie, że być może istnieje jakiś uczciwy znalazca. Jednak treść zdań przypuszczających nie musi się urzeczywistnić. Nie można więc przyjąć, że faktycznie znajdzie się jakiś uczciwy znalazca.

Ciekawym przykładem na tworzenie presupozycji są z pewnością czasowniki faktywne. Używając ich, wysuwamy domniemanie co do faktu wyrażanego przez zdanie poboczne. W języku węgierskim wystąpią one w zdaniach ze spójnikiem *hogy* 'że'. Należą do nich na przykład takie czasowniki, jak: *tud* 'wiedzieć', *emlékszik* 'pamiętać', *elfelejt* 'zapomnieć', *eltitkol* 'zataić', *letagad* 'zaprzeczyć', *sajnál* 'żałować', *szégyell* 'wstydzić się', *meglep* 'być zaskoczonym' lub konstrukcje typu *tudatában van* 'mieć świadomość', *magától értetődik* 'rozumie się samo przez się, jest oczywiste'.

Presupozycje tworzą też czasowniki inchoatywne. Rozpoczynają one jakiś stan, na przykład *megbetegszik* 'zachorować', *megbarnul* 'zbrązowieć'. Przy czasownikach tego typu konsekwencją jest zawsze zmiana stanu: kto zachoruje, ten będzie chory. Ujmując rzecz szerzej, do takich czasowników można też zaliczyć każdy czasownik, gdzie poszczególne stany mogą być odróżnione od siebie: kto zachorował, ten wcześniej był zdrowy. Zaprzeczenie dotyczy w tym wypadku tylko stanu, który nastąpił później (zachorował), nie dotyczy stanu, który istniał wcześniej (był zdrowy).

Oprócz czasowników faktywnych i inchoatywnych istnieją jeszcze inne formy tworzące presupozycje, na przykład:

- czasowniki wyrażające wzajemność

Jeżeli mamy zdanie: *Anna viszontszereti Pétert* 'Anna kocha Piotra z wzajemnością', to możemy przyjąć założenie, że Piotr kocha Annę.

Jeżeli mamy zdanie: *Péter visszaköszönt Jánosnak* 'Piotr odklania się Janowi', to możemy przyjąć założenie, że Jan przywitał Piotra.

- czasowniki oznaczające powtórzenie czynności

Jeżeli mamy zdanie: *Péternek át kellett írnia a disszertációját* 'Piotr musiał przepisać dysertację', to możemy przyjąć założenie, że Piotr już wcześniej napisał dysertację.

Jeżeli mamy zdanie: *Péter újraolvasta a könyvet* 'Piotr od nowa przeczytał książkę', to możemy przyjąć założenie, że Piotr już wcześniej przeczytał książkę.

- konstrukcje porównawcze z przymiotnikami

Jeżeli mamy zdanie: *Anna csúnyyabb, mint Kati* 'Anna jest brzydsza niż Kasia', to możemy przyjąć założenie, że Anna i Kasia są brzydkie.

Jednak, jak zauważa Kiefer (2007, s. 352), nie wszystkie konstrukcje porównawcze tworzą presupozycje. Na przykład w zdaniu: *Anna szebb, mint Kati* 'Anna jest ładniejsza niż Kasia' nie ma presupozycji – ani Anna, ani Kasia nie musi być piękna. Presupozycje mogą też wystąpić przy zastoso-

waniu przymiotników stopnia najwyższego, na przykład jeżeli mamy zdanie: *Anna a legcsúnyabb* 'Anna jest najbrzydsza', to możemy założyć, że Anna jest najbrzydsza spośród brzydkich kobiet. Sama identyfikacja konstrukcji porównawczej nie jest więc działaniem wystarczającym do wyciągania wniosków dotyczących presupozycji, ponieważ wnioski te powinny uwzględniać również semantykę poszczególnych wyrazów.

Tak jak wspominaliśmy, spójność komunikacyjna niekiedy osiągnięta jest na poziomie procesów kognitywnych, procesy te powinny jednak być w jakiś sposób zasygnalizowane w samym tekście. Wydaje się, że wymienione powyżej językowe środki uzyskiwania presupozycji w tekście dość wyraźnie sygnalizują konieczność wykonania pewnych działań na tym poziomie.

3.6. Identyfikacja i opis relacji spajających obiekty tekstowe

Omawiając problematykę spójności tekstowej wynikającej z istnienia w tekście różnego typu relacji, warto zwrócić uwagę na metodę identyfikacji i opisu powiązań tekstowych, stosowaną przez węgierskiego badacza Jánosa S. Petőfiego oraz jego kontynuatorów. W jednym z artykułów (1998, s. 15–31) Petőfi omawia tę metodę na przykładzie fragmentu Ewangelii według św. Mateusza. Polega ona na tym, że kolejne zdania tekstu zostają przez badacza uzupełnione o podane w nawiasie treści, które wskazują na rodzaj występującej w nich relacji¹. Spójrzmy na następujący fragment biblijny:

Amikor Jézus továbbsment, látott egy Máté nevű embert, amint ott ült a vámnál. Szólt neki: „Kövess engem!” Az felállt és nyomába szegődött (Biblia, 1976, Mt 9,9–13).

[Gdy Jezus odchodził stamtąd, zobaczył człowieka, który pobierał clo. Miał na imię Mateusz. Powiedział do niego: „Pójdź za Mną!”. A on wstał i poszedł za Nim (Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, 2005, Mt 9,9–13).]

Przytoczone powyżej zdania zostały rozbudowane tak, by zaakcentować zidentyfikowane powiązania:

Gdy Jezus (z tego miejsca, w którym był wcześniej) poszedł dalej, (Jezus) zobaczył człowieka o imieniu Mateusz, jak (człowiek o imieniu Mateusz) tam siedział przy

---

¹ Wyjaśnić tu należy, że fragmentowi tekstu biblijnego z języka węgierskiego przyporządkowaliśmy odpowiadający mu fragment z Biblii w języku polskim. Zasadnicza treść tego tekstu powinna być więc taka sama, chociaż z pewnością mogą pojawić się pewne rozbieżności, wynikające m.in. z odmiennych cech języka węgierskiego i polskiego. Mimo to w większości przypadków możliwe było dokonanie opisu nawiązań na podstawie polskiej wersji językowej.

cle. (Jezus) (następujące słowa) powiedział do niego (do człowieka o imieniu Mateusz): (Ty, człowieku o imieniu Mateusz) „Pójdź za mną!” (za Jezusem). Ten (człowiek o imieniu Mateusz) wstał i (człowiek o imieniu Mateusz) poszedł za nim (za Jezusem) (Petőfi, 1998, s. 17, tłum. autorki).

Po rozszerzeniu treści tekstowych można przystąpić do analizy relacji. Jak wyjaśnia Petőfi, zwrot *poszedł dalej* oraz czasownik *zobaczył* tworzą związek koreferencjalny z wcześniejszą częścią tekstu. Podmiotem dla orzeczenia *poszedł dalej* oraz *zobaczył* w danym zdaniu tekstu mógł być tylko *Jezus*, bo w części poprzedzającej nie ma innego rzeczownika. Orzeczenie *widział* wskazuje na argument *człowiek o imieniu Mateusz*. Wniosek taki wysnuć można z formy dopełnienia i pozycji w zdaniu. W przypadku podmiotu dla orzeczenia *siedział* występują dwie możliwości: albo może to być *Mateusz*, albo *Jezus*. W tym wypadku dochodzimy jednak do konkluzji, że podmiotem jest *Mateusz*, gdyż *Jezusa* wyklucza fragment: *kiedy Jezus poszedł dalej*. Zwrot *tam przy cie* wyraża okolicznik miejsca, który nawiązuje do czasownika *siedzi*. Podmiotem do orzeczenia *powiedział* jest *Jezus*, ponieważ żaden inny komponent w zdaniu nie wskazuje na coś innego. Gdyby to miał być *Mateusz*, potrzebny byłby jakiś dodatkowy komponent, na przykład zaimek wskazujący. Uzupełnienie w języku węgierskim wyrazu *szólt* ‘powiedział’ o końcówkę osobowo-dzierżawczą umożliwia dobudowanie do zdania wyrażenia o znaczeniu *co następuje*, które nawiązuje do dopełnienia określonego przez podmiot. W zdaniach: *Pójdź za mną. Ten wstał i poszedł za nim*, orzeczenia *wstał i poszedł* oraz zaimek *ten* wskazują na *Mateusza* poprzez zaimek *jemu* i orzeczenie *pójdź*. Zdania powiązane są też przez to, że wyraz *wstał* jest w pewnym sensie odpowiedzią na *pójdź*, a wyrażenie *w ślad za nim* jest ścisłą kontynuacją odpowiedzi wyrażonej wyrazem *wstał* na wezwanie *pójdź*.

Metodę analizy tekstu Petőfię stosują i wzbogacają jego kontynuatorzy. Edit Dobi (1998, s. 57–79) podkreśla możliwość stosowania metody przy różnych gatunkach tekstów. Sama wybiera do analiz dość specyficzny gatunek, mianowicie fragment leksykonu. Wskazuje, że w tego typu tekście istotne znaczenie ma sposób oddzielenia zdań oraz znaczenie symboli. Dobi (1998, s. 57–79) zauważa, że w analizie istotne są dwa typy rozstrzygnięć. Po pierwsze, należy wyodrębnić takie słowa w ramach zdania, które można uznać za samodzielne, po drugie – dokonać wyboru tych komponentów, których połączenie daje „poczucie jedności”, tak że mogą one być zasadniczo uważane za jednostkę, składającą się z komponentów silnie ze sobą powiązanych. W związku z tym Dobi połączyła na przykład takie konstrukcje przydawkowe, które semantycznie mają samodzielne znaczenie, ale syntaktycznie tworzą konstrukcje.

Problematykę koreferencji w tekście naukowym bada Franciska Skutta (1998, s. 115–141). Stwierdza ona, że w tego typu tekście temat nie przesuwa

się tak dynamicznie, jak ma to miejsce w tekście narracyjnym. W tekście naukowym zjawiska opisuje się raczej z różnych stron i rozwija pojęcia abstrakcyjne, więc nowy komponent to niekoniecznie nowy temat, tylko nowe spojrzenie na temat. Stąd często pojawiają się tu synonimy i występuje taki typ koreferencji, gdzie anafora ma charakter konceptualny, wyrażający uogólnienie i obiektywną ocenę.

Imre Békési (1998, s. 122-127) analizuje powiązania jednostek tekstu ze zdaniem tytułowym, które z zasady stanowi pewne uogólnienie, streszcza lub zapowiada istotę tekstu, pełniąc funkcję katafory. Zdanie to jest w tekście komponentem dominującym, od którego rozpoczynają się łańcuchy koreferencyjne.

Nie mamy wątpliwości, że zbadanie wszystkich połączeń w tekście jest zadaniem skomplikowanym, jednak wyodrębnienie i analiza chociaż części z nich z całą pewnością może przyczynić się nie tylko do lepszego zrozumienia mechanizmów rządzących tekstem, lecz także do bardziej świadomego tworzenia nowych, przystępnych w odbiorze tekstów, a porównanie funkcjonowania takich relacji w dwóch językach może stanowić podstawę do wyciągnięcia ważnych wniosków, dotyczących zarówno samych języków i sposobu ich funkcjonowania, jak i możliwości translacyjnych.

Ekwiwalencja spójności komunikacyjnej w tekście przekładu

Problematyka tekstowa jest szeroko analizowana w ramach osobnej dziedziny, jaką stanowi nauka o tłumaczeniu, czyli translatologia. Ponieważ trudno byłoby mówić o własnościach tekstów w dwóch językach bez uwzględnienia problematyki przekładu, zasygnalizujemy tu kilka aspektów tej tematyki.

W translatologii zwykle bierzemy pod uwagę równocześnie dwa teksty, tj. tekst w języku źródłowym oraz tekst tłumaczenia, a ponadto uwzględnia się szereg działań, które towarzyszą procesowi przekładu. Tekst tłumaczenia pozostaje w szczególnym związku intertekstualnym z innym tekstem, czyli z tekstem języka źródłowego.

Podobnie jak w tekstologii również w ramach translatologii obserwacje i analizy tekstowe mogą być prowadzone z wielu perspektyw. Nacisk może być kładziony zarówno na tekst jako obiekt językowy uporządkowany według określonych, formalnych zasad języka, jak i na tekst jako obiekt zmieniający własności w zależności od tego, w jakich warunkach funkcjonuje. Z jednej strony możliwe jest więc podejście statyczne, z drugiej – dynamiczne.

Na początek poświęćmy nieco uwagi samemu pojęciu translacji i co się z tym wiąże, poglądom dotyczącym tekstu, który powstaje na skutek procesu tłumaczenia.

Proces tłumaczenia może być rozumiany jako „transfer” tekstu z jednej kultury do drugiej (Weissbrod, 2004). O problemach, które w trakcie procesu tłumaczenia pojawić się mogą na poziomie tekstu, mówi Kinga Klaudy (2006, s. 204; por. Károly, 2007, s. 12–13). Te problemy mogą zaistnieć we wszystkich trzech fazach tłumaczenia: na etapie interpretacji treści tekstu w języku źródłowym, w procesie przekładu i w językowym produkcie docelowym. Odpowiednio do tego w procesie tworzenia tekstu tłumaczenia

istotne są trzy czynniki, które reprezentują wymiar językowy, kognitywny i społeczny:

- tekst języka oryginału jako reprezentacja językowa, wymiar językowy,
- reprezentacja mentalna stworzona przez tłumacza na podstawie reprezentacji językowej języka źródłowego,
- cel tłumaczenia, gdzie uwzględniony jest wymiar społeczny, czyli funkcjonalny.

Jednym z podstawowych działań w procesie tłumaczenia jest wyodrębnienie istotnych jednostek tekstu źródłowego. Interesujące wydaje się tu podejście Albrechta Neuberta (2000, s. 13; por. też Neupert i Shreve, 1992). Wyróżnia on specyficzne tekstowe jednostki tłumaczeniowe, stanowiące najmniejszy fragment tekstu w języku źródłowym, który może być przeniesiony do tekstu docelowego. Istotne, że tego typu jednostki kształtuje się w elastyczny sposób. Jednostką jest tu jedno słowo lub zdanie pojedyncze, a także ciąg tematyczny lub fragment wypowiedzi ustnej dzielonej na użytek bieżącego tłumaczenia konsekwentnego, a nawet cały tekst. Kryteria określania, co może stanowić jednostkę translacyjną, zależą zasadniczo od tych cech, które są w danym momencie istotne.

Podobnie jak tworzenie tekstu pierwotnego tłumaczenie traktowane może być jako wydarzenie komunikacyjne (Fawcett, 1997; Nord, 1997). Robert de Beaugrande (1997, s. 370) wyjaśnia, że tłumaczenie jest czynnością funkcjonalną, kognitywną, przeprowadzaną w społecznym dyskursie. Dlatego dokonując przekładu, należy brać pod uwagę prawdopodobny zakres wspólnej wiedzy uczestników aktu komunikacji i spełnianą przez nich aktualnie funkcję.

Skoro w tekstologii tekst traktowany jest w pewnym ujęciu jako obiekt dynamiczny, to w translatoryce dynamika tekstu zdaje się jeszcze wzrastać, chociażby ze względu na zasięg rzeczywistości, której tekst dotyczy, czy też rozszerzenie liczby uczestników danego aktu komunikacji, w szczególności o quasi-odbiorcę i quasi-nadawcę w osobie tłumacza. Dynamika procesu przekładu jest wysoka również dlatego, że tłumacz podejmuje różnego typu decyzje, na przykład wybiera sposób tłumaczenia, który może być bądź nakierowany na język źródłowy, bądź na język docelowy, wybiera strategię, zasady i techniki tłumaczeniowe. Aspekt dynamiczny akcentowany jest w teorii skoposu Hansa Vermeera. Teoria ta powstała pod koniec lat siedemdziesiątych, potem natomiast była rozwijana zarówno przez samego Vermeera i jego współpracowników (m.in. Reiss i Vermeer, 1984), jak i przez innych teoretyków przekładu (m.in. Nord, 1997). W teorii skoposu akcentuje się, że teksty zwykle tłumaczone są w pewnym określonym z góry celu, który wpływa na tekst, zarówno pod względem treści, jak i formy, w myśl zasady:

tłumacz, mów i pisz w taki sposób, aby umożliwić twojemu tekstowi (tłumaczeniu) funkcjonowanie w sytuacji, w jakiej jest używany przez ludzi, którzy chcą go używać, i dokładnie w taki sposób, w jaki oni chcą, aby funkcjonował (Vermeer, 1989, s. 20; tłum. za: Kierzkowska, 2002, s. 54).

Co więcej, zwykle inicjatorem samego tłumaczenia jest konkretny zleceniodawca, który oczekuje od tłumacza dokonania przekładu dostosowanego do jego potrzeb.

Vijay Bhatia (1997, s. 210) zauważa, że głównym zadaniem tłumacza jest zapewnienie zrozumiałości tekstu w języku docelowym. Innymi słowy, chodzi o doprowadzenie do uzyskania spójności tekstu ze względu na wymiar komunikacyjny. Przy tłumaczeniu tekstów prawnych w zależności od odbiorcy docelowego proponuje on zastosowanie jednej z dwóch możliwych strategii: ułatwienia lub uproszczenia.

W przypadku ułatwienia tłumacz przekształca tekst w taki sposób, że jest on łatwiejszy w odbiorze, ale nie zmienia się przy tym integralność gatunku. Proces ten jest rodzajem wyjaśniania struktury kognitywnej tekstu. Oznacza to zastosowanie takich rozwiązań tłumaczeniowych, które nie zmieniają treści tekstu, ale przekształcają kognitywną strukturę całości. Na przykład odbiór tekstu można ułatwić poprzez włączenie treści o charakterze metajęzykowym, takich jak wyliczenie, podkreślenie itp. Natomiast celem uproszczenia jest takie sformułowanie tekstu, by był on powszechnie zrozumiały, czyli aby zrozumieli go nie tylko specjaliści. Dlatego można tu wprowadzić nawet znaczne zmiany terminologiczne lub strukturalne w stosunku do tekstu źródłowego.

Przyjmujemy, że jedną ze strategii zastosowanych przez tłumacza może być odtworzenie w tekście w języku docelowym relacji spójności zachodzących w tekście w języku źródłowym. Chodzi o uzyskanie ekwiwalencji translacyjnej różnych relacji spójności ze względu na różne wymiary. Ten rodzaj ekwiwalencji nazwiemy *ekwiwalencją spójności*. W zależności od rodzajów relacji i wymiarów, ze względu na które będziemy identyfikować te relacje, mówić możemy na przykład o *ekwiwalencji spójności leksykalnej*, a w ramach tego o *ekwiwalencji spójności repetytywnej*, *ekwiwalencji spójności synonimicznej* lub *ekwiwalencji spójności antonimicznej*. Możemy też mówić ogólnie o *ekwiwalencji spójności komunikacyjnej*, która może być osiągnięta przez przeniesienie z tekstu w języku źródłowym do tekstu w języku docelowym niektórych typów spójności, chociaż nie muszą być przeniesione wszystkie relacje. Niektóre z relacji spójności, szczególnie te o charakterze syntaktycznym, nie będą miały swojego ekwiwalentu w języku docelowym. Wtedy w celu osiągnięcia spójności komunikacyjnej ze względu na wymiar globalnotekstowy konieczne lub wskazane okazać się może zastąpienie jednego rodzaju relacji spójności tekstowej innym jej rodzajem.

Przyjrzyjmy się wybranym relacjom tekstowym z perspektywy możliwości ich przeniesienia do tekstu sformułowanego w innym języku.

Wiele istotnych funkcji komunikacyjnych w tekście mogą pełnić relacje anaforyczne i kataforyczne. Dlatego zakładamy, że w celu zachowania podobnej jakości tekstu przekładu i spełnienia przez ten ostatni podobnych funkcji komunikacyjnych należy dokonać próby przeniesienia relacji spójności anaforycznej i kataforycznej, a gdyby okazało się to niemożliwe, należy dokonać kompensacji utraconych przez to własności istotnych ze względu na spójność komunikacyjną.

Dalej, analizując teksty oryginału i przekładu, na przykład z perspektywy powtórzeń leksykalnych, zauważyć można nie tylko różnice wynikające z odmienności systemów semantycznych i syntaktycznych języków, w których zostały sformułowane porównywane teksty, lecz także odmienny przebieg tematów czy też podziały strukturalne wynikające z czynników kulturowych. W tekście docelowym siatka powtórzeń leksykalnych i co za tym idzie, kształtowanie się linii tematycznej i struktury będzie więc z dużym prawdopodobieństwem nieco zmieniona. Przeniesienie do języka docelowego leksykalnych ciągów lub sieci kohezyjnych (por. Hasan, 1984; Hoey, 1991) wydaje się zadaniem trudnym, a niekiedy wręcz niemożliwym do przeprowadzenia, nie musi też być w każdym przypadku działaniem pożądanym. Jak zauważa Mona Baker (1992), sposób wyrażania znaczeń może odbiegać od siebie w różnych językach, a wtedy tłumacz zmuszony jest stosować odmienne środki językowe, w efekcie czego modyfikacji ulec może ciąg kohezyjny. Przykładem na trudne do przeniesienia leksykalne ciągi kohezyjne są z pewnością idiomy. Ich tłumaczenie łączy się zazwyczaj z koniecznością dokonania istotnych zmian, przez co pierwotny ciąg leksykalny tekstu sformułowanego w języku źródłowym zostaje zerwany lub zmodyfikowany w tekście formułowanym w języku docelowym.

Jednym z głównych zadań tłumacza jest uzyskanie w tekście docelowym ekwiwalencji terminologicznej. Zdarza się, że nie mamy do dyspozycji terminu przyjętego w języku docelowym na nazwanie danego pojęcia. W takim wypadku w celu uzyskania spójności komunikacyjnej tłumacz zmuszony jest wykonać takie działania o charakterze kognitywnym, które umożliwią mu stworzenie nowego terminu w języku docelowym.

Przyjrzyjmy się teraz problematyce elipsy. Za jedno z uniwersaliów tłumaczeniowych uważa się zjawisko eksplicytacji, to znaczy, że informacje implicytne w języku źródłowym zostają wyrażone eksplicytnie w języku docelowym. Teksty tłumaczeń są inne niż teksty pierwotne między innymi dlatego, że z powodu eksplicytacji w języku docelowym zwykle wzrasta redundancja kohezyjna, co wpływa na obcość przekładu: język docelowy może nie tolerować tylu narzędzi kohezyjnych, ile trafiło do tekstu w wy-

ku tłumaczenia (Blum-Kulka, 1986). Candace Seguinot (1988) zauważa, że eksplicytacja nie jest redundantna w takich wypadkach, kiedy w języku docelowym nie powoduje obcości stylistycznej lub retorycznej. Pál Heltai (2005) zaznacza, że eksplicytacja nie zawsze powoduje większą zrozumiałość tekstu, jego łatwiejsze przyswojenie, co więcej, teksty przekładu właśnie z tego powodu często stają się trudniejsze w odbiorze (por. Károly, 2007).

W świetle powyższego nietrudno o konkluzję, że zbyt dokładne przeniesienie szablonu relacji spójności może nie harmonizować z normą języka docelowego, co w konsekwencji może wpłynąć negatywnie na spójność komunikacyjną tekstu.

Wspomniemy tu jeszcze o jednym z istotnych aspektów tłumaczenia, a mianowicie o kompetencji językowej i pragmatycznej tłumacza, które są warunkiem koniecznym do uzyskania w procesie przekładu tekstu spójnego komunikacyjnie. Do takiej kompetencji zalicza się nie tylko znajomość języka, tj. zasad syntaktycznych, stylistycznych itp., czy świadomość ograniczeń wynikających ze specyfiki języków oryginału i przekładu, ale też znajomość rzeczywistości powiązanej z tłumaczonym tekstem. Ponadto dla kompetencji tłumacza istotna jest znajomość teorii przekładu. Jak zauważa Newmark (1982), zadaniem teorii tłumaczenia jest z jednej strony określenie odpowiednich metod tłumaczenia, a z drugiej strony stworzenie ram teoretycznych i reguł na potrzeby tłumaczenia tekstów i krytyki tekstów. Opis cech językowych i niejęzykowych tekstu stanowi z tego względu konieczną część wszelkich działań mających na celu ocenę jakościową tłumaczenia, kształcenie tłumaczy i rozwój ich kompetencji.

Na zakończenie tej części omówimy jeszcze krótko kilka kwestii związanych z procesem tłumaczenia tekstu prawnego.

Z tekstem prawnym łączy się ściśle zagadnienie jego interpretacji, opartej często na wykładni wykształconej w ramach tradycji doktryny prawnej. Można powiedzieć, że wykładnia prawnicza nie jest czymś innym niż dochodzeniem do pewnego rodzaju konkluzji, jest to więc działanie powodujące, że tekst staje się spójny ze względu na wymiar kognitywny. Podobnego typu działania, jakie wykonuje prawnik, podejmuje tłumacz w trakcie procesu przekładu. Jego zadaniem jest bowiem w pierwszym rzędzie odkodowanie i właściwa interpretacja komunikatu, który przekazał autor w języku źródłowym, a w następnej kolejności dochodzi do ustalenia, jakie narzędzia językowe pozwolą na adekwatne przekazanie odkodowanej treści, by tekst był spójny komunikacyjnie dla odbiorcy w języku docelowym.

Swoboda w doborze środków językowych jest tu ograniczona, podkreśla się bowiem, że w tekście prawnym istotne jest każde słowo, a nawet każdy znak interpunkcyjny. Jako przykład służyć tu może opinia wyrażona

przez sędziego w zdaniu odrębnym do orzeczenia węgierskiego Trybunału Konstytucyjnego, gdzie stwierdza się, że

bármennyire csekély jelentőségűnek tűnik is, alapvető fontosságú, hogy az (1) bekezdés szövegében pontosveszű van és nem kettőspont (wyrok węgierskiego Trybunału Konstytucyjnego nr 26/1993, IV.29).

[niezależnie od tego, jak mało istotne się to wydaje, to jednak pierwszorzędne znaczenie ma to, że w tekście ustępu 1 znajduje się średnik, a nie dwukropek.]

Znaczenia tej kwestii świadomi są tłumacze, stając przed problemem precyzyjnego i szczegółowego przekładu tekstu prawnego. Jego specyfika wyklucza bowiem zastosowanie wielu metod przekładu dopuszczanych przy tłumaczeniu tekstów innego rodzaju, na przykład kompensacji pominiętej treści w innym miejscu, dokonywania skrótów, uproszczeń czy też swobodnego tworzenia nowych wyrażen. Mówiąc o precyzji terminologicznej, wskazuje się, że „zasada jednego ekwiwalentu dla tego samego pojęcia wymaga stosowania w całym tekście przekładu jednego ekwiwalentu dla określenia tego samego pojęcia” (Kierzkowska, 2005, s. 89). Analogicznie podkreśla się też konieczność stosowania zasady różnych ekwiwalentów dla różnych pojęć:

O ile dla raz przyjętego terminu w języku źródłowym należy zawsze używać raz ustalonego terminu w języku docelowym, to dla terminu różniącego się należy stosować ekwiwalent odróżniający się od innego podobnego terminu, na ogół terminu bliskoznacznego (Kierzkowska, 2005, s. 90).

Zasada ta prowadzi więc do uzyskania w tekście spójności terminologicznej.

Przekład może być łatwo odczytywanym, spójnym komunikacyjnie tekstem, nawet jeżeli nie odzwierciedla układu zdań języka źródłowego. Jak wskazuje Kinga Klaudy (1987), porządek tematyczno-rematyczny w translacji nie zmienia się znacząco. Tłumacze zmieniają natomiast typy odcinków tematyczno-rematycznych w celu uzyskania ekwiwalencji ze względu na wymiar komunikacyjny. Dlatego często informacyjny reumat, gdzie występuje wiele nowych informacji zacieśnionych w konstrukcji nominalnej, przekształca się w samodzielne jednostki zdaniowe, w których następuje nowy podział na temat i reumat. Chociaż badania empiryczne tłumaczeń węgiersko-angielskich wykazały, że większość tłumaczy zachowuje w przekładzie strukturę tematyczną tekstu (Károly, 2007, s. 125–126), to mogą oni też dokonywać w niej zmian, jeżeli wymaga tego przyjęty cel. O ile nie dotrzymują oni struktury tematycznej języka źródłowego, to spowodowaną w ten sposób stratę w spójności, którą może być na przykład złamanie ciągłości tematycznej, mogą kompensować w inny sposób, poprzez innego rodzaju relację spójności. Ponownie trzeba tu jednak podkreślić, że o ile zwykle w procesie przekładu tego typu działania mogą być dość swobodnie przeprowadzane,

o tyle w przekładzie tekstu prawnego zastosowanie tego rodzaju strategii ma istotne ograniczenia. W praktyce na życzenie zleceniodawcy tłumacze skracają niekiedy teksty prawne, jednak jest to zawsze dość ryzykowne. Może się bowiem okazać, że w jakiejś sprawie najbardziej istotna dla zleceniodawcy będzie jednak ta treść, która zostanie pominięta w skróconej wersji, ponieważ wydawało się, że w niewielkim stopniu łączy się z tematem przewodnim.

Teksty źródłowe charakteryzują się niekiedy strukturą odmienną od struktury preferowanej dla danego rodzaju tekstu w kulturze języka docelowego. Tłumacz dokonuje wtedy wyboru o nakierunkowaniu tłumaczenia na język źródłowy lub docelowy. Wymogi formalne, jakim podlega tekst prawny, powodują, że zasadniczo bardziej prawidłowe wydaje się dążenie do możliwie dokładnego odwzorowania struktury, a tym samym przebiegu tematycznego tekstu źródłowego, natomiast w przypadku rozbieżności, to znaczy jeżeli forma tekstu docelowego odbiega znacząco od tekstu źródłowego, tłumacz powinien dodać odpowiednie wyjaśnienie. W tłumaczeniu węgiersko-polskim struktury tekstów prawnych w obu językach będą po przetłumaczeniu bardzo podobne. Polskie i węgierskie ustawy zawierają komponenty zbliżone ze względu na treść i analogiczne czynniki delimitacyjne, takie jak artykuły czy paragrafy. Wynika to z tego, że teksty te są tworzone w ramach rzeczywistości prawnej ukształtowanej według podobnych tradycji.

Część II

Teoria spójności tekstu prawnego

W drugiej części zaproponujemy pewnego typu *teorię tekstu prawnego*, czyli inaczej *gramatykę tekstu prawnego*, w której zaakcentowany jest aspekt spójności komunikacyjnej tego rodzaju tekstu. Inspiracją dla układu tejże gramatyki są w dużej mierze badania językoznawcze uwzględniające w opisie własności języka teorie aksjomatyczne¹. Biorąc pod uwagę stosowane w tego typu teoriach metody opisu, zajmiemy się relacjami zachodzącymi między obiektami tekstowymi ze względu na wybrane przez nas wymiary tekstowe, będące zbiorem homogenicznych cech istotnych dla tekstowej spójności komunikacyjnej. Proponowany tu teoretyczny system tekstowy ma charakter otwarty, to znaczy, że można go uzupełniać o kolejne wymiary i kolejne relacje zachodzące między obiektami tekstowymi ze względu na te wymiary.

---

¹ W szczególności chodzi tu o poglądy i metody opisu stosowane przez Jerzego T. Bańczerowskiego (m.in. 1996, 2000, 2006, 2012).

Uwagi metodologiczne

Zanim przejdziemy do opisu własności tekstów, w tym tekstów prawnych, przedstawimy kilka uwag dotyczących sposobu kształtowania proponowanej tu gramatyki.

5.1. Sposób formułowania teorii

Teorię tekstu prawnego rozpoczynamy od krótkiego objaśnienia kilku podstawowych terminów stosowanych przez nas przy opisie własności tekstów. Większość z wymienionych terminów, na przykład *relacja*, *wymiar* czy też *spójność*, ma charakter ogólnotekstowy. Zakładamy, że terminy tego typu są zasadniczo zrozumiałe w oparciu o posiadaną przez odbiorców tekstu pewną bazę wiedzy lingwistycznej, w tym w zakresie teorii językoznaczych uwzględniających metody aksjomatyczne. Ponadto większość terminów pojawiła się już w pierwszej części pracy i została tam w pewnym zakresie objaśniona. Ponieważ jednak, tak jak akcentowaliśmy to w pierwszej części pracy, w naukach humanistycznych nawet terminologia specjalistyczna jest często interpretowana w różny sposób, jeszcze raz krótko sprecyzujemy, w jakim znaczeniu terminy te stosujemy na użytek tej pracy. Ponadto wskażemy, w jaki sposób rozumiemy specyficzne terminy, za pomocą których opisujemy tekst prawny. Następnie zaproponujemy zbiór postulatów, to znaczy pewnych twierdzeń o tekście, wraz z krótkimi komentarzami. Wyrażają one treść propozycjonalną pracy.

Przyjmujemy, że tekst prawny jest częścią systemu różnego typu tekstów, które posiadają wspólne własności stanowiące o ich przyporządkowaniu do pojęcia tekstu w ogóle, i bez uwzględnienia tych własności nie można mówić o konstruowaniu spójnego tekstu prawnego. Dlatego część postula-

tów ma charakter ogólnotekstowy, a część dotyczy wybranych własności obiektu lingwistycznego, jakim jest tekst prawny. Tego ostatniego typu tekstu dotyczą w szczególności postulaty specyficznojęzykowe, w których wymieniamy przykładowe środki językowe w języku polskim i węgierskim, pozwalające na uzyskanie określonego rodzaju relacji spójności tekstowej. Ponadto niektóre z postulatów dotyczą tekstów przekładu z języka węgierskiego na język polski. Zebrane postulaty stanowią definicję spójnego komunikacyjnie tekstu prawnego lub jego tłumaczenia, przy czym definicja może być uzupełniana o kolejne komponenty, uwzględniające jeszcze inne aspekty spójnego tekstu. Ustalanie środków językowych, za pomocą których powinny być kształtowane teksty prawne czy też teksty przekładu, nie jest podstawowym celem postulatów specyficznojęzykowych i translacyjnych. Mimo że podane w postulatach wykładniki zostały wyodrębnione na podstawie analizy konkretnych minitekstów – są to poszczególne przepisy z polskiego oraz węgierskiego kodeksu cywilnego – mają one charakter egzemplifikacyjny. Przede wszystkim wyznaczają metodę poszukiwań rozwiązań językowych właściwych dla wybranego celu, jakim jest ukształtowanie poszczególnych relacji spójności.

Treści kolejnych rozdziałów pracy wynikają z postulatów, jest to rozszerzenie związanej z nimi problematyki. Na przykład rozdziały poświęcone interpretacji tekstów nawiązują do postulatów obejmujących nurty pragmatyki i kognitywizmu, uwzględniając relacje między nadawcą a odbiorcą oraz procesy związane z poznawaniem i przetwarzaniem informacji, a rozdział poświęcony modalności deontycznej nawiązuje do postulatów obejmujących tę tematykę. Opis poszczególnych relacji spójności tekstowej wspomagany jest przykładami językowymi. Są to wyrażenia funkcjonujące w polskim i węgierskim kodeksie cywilnym. Ze względów pragmatycznych operujemy tu minitekstami, za jakie uważamy obiekty lingwistyczne przekraczające granice zdania prostego. Zwykle jest to jeden lub dwa sąsiadujące ze sobą przepisy prawne, sformułowane w artykuły lub paragrafy.

Wymienione w rozdziałach schematy z jednej strony odzwierciedlają omawiane relacje spójności tekstowej, z drugiej strony mogą być traktowane jako formuła dyrektywalna, która nie zawiera konkretnych wykładników. Zbiór wymienionych we wszystkich rozdziałach schematów zawiera w sobie informację o siatce relacji charakterystycznych dla spójnego komunikacyjnie tekstu prawnego, chociaż oczywiście nie jest to zbiór zamknięty.

Integralną częścią proponowanej tu teorii są wymienione w końcowej części pracy konkluzje, będące faktycznie pewnymi zaleceniami, czyli słabszego typu dyrektywami. Są one konsekwencją postulatów i wskazują na działania, jakie należy podjąć w celu uzyskania spójnego tekstu prawnego lub jego tłumaczenia. Wskazówki te mają dość ogólny charakter, mogą więc

być stosowane do wielu tekstów i na ich podstawie oraz w oparciu o przeprowadzone w dalszej kolejności badania empiryczne mogą być konstruowane wskazówki szczegółowe dla konkretnych tekstów.

5.2. Ilustracja relacji tekstowych przez ich schematyzację

Poświęćmy jeszcze nieco więcej uwagi proponowanym w poszczególnych rozdziałach schematom.

Kształtowanie różnego typu schematów stanowi jedną z metod opisu zjawisk językowych. Metoda ta od wielu lat zajmuje w lingwistyce ważne miejsce. Do schematów językowych zastosowanych w naszej pracy przyjmujemy następujące założenia:

- schematy odzwierciedlają zdarzenia lub stany z rzeczywistości prawnej i społecznej powiązanej z tekstem prawnym, którą nazywamy kon-sytuacją prawną,
- schematy mogą mieć różny zasięg i poziom szczegółowości – mogą dotyczyć relacji między obiektami rozmieszczonymi w całym tekście lub też w którymś z jego paragrafów czy innego typu subtekstów,
- dwa lub więcej tekstów (w tym minitekstów) można sprowadzić do takich samych schematów.

Modelami formalnosyntaktycznymi dotyczącymi składni języka polskiego zajmowali się między innymi Maciej Grochowski, Stanisław Karolak i Zuzanna Topolińska (1984) oraz Zygmunt Saloni i Marek Świdziński (1998). Prób różnego rodzaju schematyzacji dokonuje ciągle wielu wybitnych polskich lingwistów (m.in. Dunaj, 2012). Istotną inspiracją dla proponowanego podejścia w zakresie konstruowanych tu schematów były założenia przyjęte przez poznańskich językoznawców Jerzego Tadeusza Bańczerowskiego, Jerzego Pogonowskiego i Tadeusza Zgółkę, w szczególności we *Wstępie do językoznawstwa* (1982, s. 209–214). Między innymi zostały tam opisane modele hiponimii, hiperonimii, synonimii, bliskoznaczości, antonimii oraz podobnych relacji. Jeśli chodzi o samą ideę schematyzacji zjawisk lingwistycznych, zwróciliśmy uwagę na stanowisko Pogonowskiego (1979), który wyróżnia w badaniach języków etnicznych dwie orientacje:

- aproksymacyjną,
- metateoretyczną.

Pierwsza orientacja dotyczy swego rodzaju tłumaczenia wyrażen języka etnicznego na formuły języka symbolicznego celem aproksymacji niektórych cech tych wyrażen, natomiast druga odnosi się do rekonstrukcji logicznej

wybranych koncepcji lingwistycznych, które często przedstawiane są w mało precyzyjnej, zawilej postaci².

W ramach tej pracy zaproponowaliśmy schematy odnoszące się do poszczególnych typów relacji spójności. Uwzględniają one z jednej strony własności semantyczne i syntaktyczne, które scalają teksty różnego typu, z drugiej strony własności, które są lub które powinny być typowe dla tekstów prawnych, na przykład w zakresie modalności deontycznej. Wydaje się, że aplikacja dostosowanych do wybranego celu schematów lingwistycznych może w znaczący sposób ułatwić i udoskonalić procesy tworzenia sensownych, spójnych tekstów. Co prawda, biorąc pod uwagę szerokie możliwości opisu różnego typu zjawisk języka, w sposobach rozumienia i wyprowadzania schematów zwykle można dopatrzeć się licznych nieścisłości, czemu trudno się zresztą dziwić. Wskazywała już na to między innymi Magdalena Danielewiczowa (2010).

Jak wspomniano, proponowane tu schematy mogą być aplikowane w konkretnych tekstach. Niektóre ze schematów są bardziej ogólne, więc ich powtarzalność, zwłaszcza w szerokim korpusie tekstowym, powinna być stosunkowo duża, inne są bardziej szczegółowe, więc ich powtarzalność będzie mniejsza. Zakładamy przy tym, że co najmniej większość, o ile nie wszystkie proponowane schematy mogą być odniesione do konsytuacji prawnej właściwej zarówno dla polskich, jak i węgierskich tekstów prawnych. Możliwe jest z pewnością dalsze kształtowanie schematów i uwzględnianie w nich kolejnych czynników, które uznamy za istotne dla aktualnie wybranych celów. Przyjmujemy jednak, że dalsze kroki nie są konieczne do osiągnięcia celu, jakim jest wskazanie na możliwość schematyzacji tekstów prawnych, a w szczególności zachodzących w nich relacji spójności tekstowej. Nie chodzi tu natomiast o konstruowanie schematów o charakterze wyłącznie teoretycznym, w oderwaniu od praktyki legislacyjnej, tylko o schematyzację będącą przyczynkiem do faktycznego uporządkowania kwestii językowych związanych z konstruowaniem i tłumaczeniem tekstów ustawowych.

Proponowane w pracy schematy tekstowe mają zróżnicowaną postać. Wszystkie schematy odnoszące się do poszczególnych rodzajów relacji spójności tekstowej wyrażone są w formie opisowej, a w rozdziale o modalności deontycznej dodatkowo wyrażane są one za pomocą symboli.

W pierwszej kolejności proponujemy schematy typu ogólnego, to znaczy takie, które chcemy odnieść do wszystkich tekstów ustawowych w języku polskim i węgierskim. Nazywamy je *schematami legitekstowymi*. Następnie podajemy przykłady schematów ilustrujących relacje wyodrębnione z prze-

---

² Idee opisane przez J. Pogonowskiego streszcza J.T. Bańcerowski (2012, s. 27).

pisów polskiego i węgierskiego kodeksu cywilnego. Mówiąc o zdarzeniach konsytuacyjnych, mamy na myśli nie tylko czynności wyrażane w tekście czasownikiem, ale też zaistniałe stany, atrybuty wykonawców czynności czy też okoliczności związane z wykonaniem czynności, wyrażane niekiedy rzeczownikami lub przymiotnikami czy inną częścią mowy. Dlatego niektóre ze schematów uwzględniają dość szczegółowe treści i są mocno rozbudowane. Dzięki temu zarysowuje się stosunkowo szeroki obraz relacji odnoszących się do zdarzeń konsytuacyjnych, o których mówi się w kodeksach.

Na użytek schematów wprowadzamy nowe symbole. Aby uniknąć homonimii z wyrazami w języku polskim, oparliśmy je na wyrażeniach w języku angielskim:

<i>a</i>	(ang. <i>agent</i>) – aktant, osoba,
<i>aun</i>	(ang. <i>agent unrevealed</i>) – aktant nieujawniony,
<i>o</i>	(ang. <i>object</i>) – obiekt,
<i>act</i>	(ang. <i>action</i>) – czynność,
<i>att</i>	(ang. <i>attribute</i>) – cecha,
<i>t</i>	(ang. <i>time</i>) – czas akcji,
<i>p</i>	(ang. <i>place</i>) – miejsce akcji,
<i>n</i>	(ang. <i>name</i>) – nazwa pojęcia,
<i>obl</i>	(ang. <i>obligation</i>) – nakaz,
<i>per</i>	(ang. <i>permission</i>) – dozwoleństwo,
<i>ph</i>	(ang. <i>prohibition</i>) – zakaz.

Symbole te niosą następujące znaczenia:

a aktant, osoba. Jest to taki obiekt funkcjonujący w rzeczywistości prawnej, który jest zdolny do podjęcia czynności, w szczególności czynności prawnych. Aktant jest ujawniony w tekście, to znaczy, że wskazany jest konkretny sprawca czynności. W celu odróżnienia aktantów stosujemy oznaczenia typu a_1 , a_2 , a_3 itd. Aktant wskazany w ten sposób nie musi oznaczać pojedynczego obiektu, niekiedy może to być kilku uczestników zdarzenia, na przykład aktantem a_1 mogą być małżonkowie lub wspólnicy;

aun aktant nieujawniony. Jest to taki aktant funkcjonujący w rzeczywistości prawnej, który nie został jednoznacznie wskazany w tekście ustawowym i należy go zidentyfikować poprzez konkluzje, na przykład na podstawie wcześniejszego fragmentu tekstu lub posiadanej wiedzy o rzeczywistości prawnej. Dokonując dla celów tej pracy pewnego uproszczenia schematów, do grupy tej zaliczyliśmy również takich aktantów, którzy w tekście wskazani są przez zaimki typu *ktoś*, *nikt*, a także wskazanych zwrotem typu *ten*, *któ*. Odmiennie niż w wypadku aktantów oznaczanych symbolami a_1 , a_2 , a_3 itd., dla aktanta nieujawnionego zastosujemy tylko jeden symbol *aun*. W ramach jednego sche-

matu symbol ten może się wielokrotnie powtarzać, ale nie musi to oznaczać, że aktant nieujawniony jest w każdym wypadku ten sam. Na przykład w jednym schemacie może pojawić się symbol *aun* odnoszący się do prawodawcy oraz symbol *aun* odnoszący się do odbiorcy normy, ponieważ żaden z tych aktantów nie został w tekście bezpośrednio wskazany;

o obiekt. Oznaczamy nim obiekty z rzeczywistości prawnej, niebędące osobami, szczególnie rzeczy. W celu odróżnienia obiektów stosujemy oznaczenia typu o_1, o_2, o_3 itd.;

act czynność lub stan. Może tu chodzić o:

- czynność, którą aktant powinien lub może wykonać lub której nie wolno mu wykonać,
- stan, w jakim coś ma być zrobione lub może albo nie może być zrobione.

W celu uproszczenia schematów do grupy tej włączyliśmy istnienie określonych stanów, między innymi związanych z trwaniem określonych okresów, nastąpieniem terminów czy też określeń o charakterze biernym (do tego typu określeń zaliczymy np. wyrażenie *ustawa stanowi inaczej*). Takie stany traktujemy więc jako szczególny przypadek zdarzeń, mianowicie zdarzenie statyczne. W celu odróżnienia tak rozumianych czynności stosujemy oznaczenia typu act_1, act_2, act_3 itd.;

att cecha, własność. Jest to cecha obiektu lub aktanta albo okoliczność odnosząca się do czynności, którą dla uproszczenia nazywać tu będziemy własnością czynności. W celu odróżnienia własności stosujemy oznaczenia typu att_1, att_2, att_3 itd.;

t czas akcji. Oznaczenie to stosujemy przy opisie relacji temporalnych. Dla określeń czasowych stosujemy oznaczenia typu t_1, t_2, t_3 itd.;

p miejsce akcji. Oznaczenie to stosujemy przy opisie relacji umiejscowienia. Dla określeń miejsca stosujemy oznaczenia typu p_1, p_2, p_3 itd.;

n nazwa pojęcia. Oznaczenie to stosujemy przy opisie relacji o charakterze eksplikacji. Dla nazwy stosujemy oznaczenia typu n_1, n_2, n_3 itd.;

obl nakaz. Symbol oznacza, że aktant (ujawniony lub nieujawniony) ma obowiązek wykonania czynności (prawodawca nakazuje ją wykonać);

per dozwoleństwo. Symbol oznacza, że aktant (ujawniony lub nieujawniony) może wykonać czynność (prawodawca dozwala ją wykonać);

ph zakaz. Symbol oznacza, że aktant (ujawniony lub nieujawniony) nie może wykonać czynności (prawodawca zabrania jej wykonania).

Dla relacji opisywanych ze względu na wymiar modalności deontycznej zaproponujemy schematy w dwóch formach: opisowej i symbolicznej. W schematach wyrażanych symbolami wykorzystane zostaną podstawowe operatory logiczne:

$p \Rightarrow q$ (jeżeli p , to q)

$p \vee q$ (p lub q)

$p \wedge q$ (p i q)

$\sim p$ (negacja p)

Powyższe spójniki stosowane są niekiedy przy opisie relacji międzydanio-
wych, proponujemy tu natomiast rozszerzenie ich zastosowania do zilustrowania relacji tekstowych.

Wystąpienie obowiązku, dozwoleń lub zakazu (tu w przypadku aktanta nieujawnionego) jest oznaczane następująco:

aun: obl – aktant nieujawniony ma obowiązek wykonania czynności,

aun: per – aktant nieujawniony może wykonać czynność (czynność jest dozwolona),

aun: ph – aktant nieujawniony nie może wykonać czynności (czynność jest zakazana).

Własności obiektu oznaczane mogą być następująco:

a₁: att₁ – aktant a_1 ma własność att_1 ,

act₁: att₁ – czynność act_1 ma własność att_1 ,

a₁: act₁ {act₁: att₁} – aktant a_1 wykona czynność act_1 , gdzie czynność act_1 ma cechę att_1 ,

$\sim act_1$ – nie wystąpi czynność/stan act_1 ,

a₂: ph $\sim act_2$ – aktant a_2 nie może nie wykonać czynności act_2 .

Numeracja schematów i tekstów w całej pracy jest ciągła.

5.3. Korpus badawczy

Jako podstawowy materiał do badań empirycznych posłużyły nam dwa kodeksy cywilne: polski kodeks cywilny – *Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny* w wersji obowiązującej dnia 12.09.2012 r.³, oraz węgierski kodeks cywilny – w początkowej fazie badań była to ustawa z 1959 r. wraz z aktualizacjami, ważna do 14 marca 2013 r. (1959. IV. törvény a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről – ‘Ustawa nr 4 z 1956 r. o Kodeksie cywilnym Republiki Węgierskiej’), a następnie nowy kodeks cywilny (2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről ‘Ustawa nr 5 z 2013 r. o Kodeksie cywilnym’, wersja obowiązująca w dniu wejścia ustawy w życie, tj. 15 marca 2014 r. Teksty te uznajemy za konwergentne, tj. takie, które wykazują znaczące podobieństwa w ramach relewantnych wymiarów tekstowych. Są to dwie obszerne ustawy o fundamentalnym znaczeniu, podobne pod względem treści wyrażanych norm, specyfiki języka prawnego, okoliczności po-

³ Tekst obowiązujący tego dnia przyjęliśmy za podstawowy do badań porównawczych z tekstem węgierskim.

wstania i funkcji ze względu na wspólne korzenie i zbliżone okoliczności kształtowania prawa dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej.

Tworzenie prawa cywilnego w Polsce i na Węgrzech z punktu widzenia historycznego przebiegało w dość podobny sposób. W obu krajach do lat pięćdziesiątych XX w. w zasadzie nie było zunifikowanego prawa cywilnego. Parlament węgierski co prawda zdecydował o utworzeniu pierwszego kodeksu cywilnego jeszcze w 1848 r., jednak od tamtego czasu nie został on przyjęty w jednorodnej formie aż do 1959 r., kiedy to wprowadzono kodeks socjalistyczny. Natomiast zupełnie nowy kodeks cywilny został przyjęty przez węgierski parlament 11 lutego 2013 r., a wszedł w życie 15 marca 2014 r. W Polsce ze względu na zabory zunifikowane prawo narodowe, w szczególności prawo cywilne, zaczęto tworzyć dopiero po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Do 1939 r. Komisja Kodyfikacyjna przygotowała kodeks zobowiązań i osobny kodeks handlowy, natomiast w innych działach prawa cywilnego powstawały tylko projekty, które stanowiły podstawę prawa również w okresie powojennym. Właściwy kodeks cywilny przyjęto dopiero w 1964 r., od tego czasu był on oczywiście wielokrotnie modyfikowany i dostosowywany do nowych warunków społecznych, w szczególności po 1989 r. Z pewnością kodeks węgierski ze względu na to, że niedawno wszedł w życie jako nowy, opracowany w całości tekst, jest bardziej jednorodny i spójny niż wielokrotnie i fragmentarycznie modyfikowany polski kodeks cywilny. Mimo to przyjmujemy, że kodeksy cywilne Polski i Węgier, chociaż z wielu perspektyw różnią się od siebie, są wystarczająco podobne, by mogły być uznane za podstawę do przeprowadzania adekwatnych porównań, w szczególności o charakterze lingwistycznym (por. Kaczmarek, 2015).

Znaczenie stosowanych terminów

Zanim przejdziemy do omawiania relacji tekstowych, wymienimy i sprecyzujemy znaczenie wybranych terminów, którymi operujemy w proponowanej tu gramatyce. Większość z nich ma charakter ogólnotekstologiczny, niektóre natomiast odnoszą się do tekstów prawnych.

6.1. Wymiar tekstowy

Wymiar jest to zbiór homogenicznych, to znaczy porównywalnych ze sobą własności. Jest to więc konstrukt bazujący na naszej wiedzy lingwistycznej. Ze względu na wybrane wymiary można analizować i porównywać teksty, a także tworzyć nowe teksty o odpowiednich własnościach. W takim ujęciu wymiar tekstowy jest to zbiór homogenicznych własności występujących w tekście lub w konsytuacji tekstowej. Nazwy wymiarów tekstowych zależą od rodzaju własności, które tworzą ten wymiar, na przykład

- wymiar leksykalny tworzy zbiór własności o charakterze leksykalnym,
- wymiar syntaktyczny jest to zbiór własności o charakterze syntaktycznym,
- wymiar kondensacyjny tworzy zbiór własności, dzięki którym treść tekstowa ulega kondensacji,
- wymiar uporządkowania jest to zbiór własności, dzięki którym treść tekstowa jest porządkowana hierarchicznie, przestrzennie, temporalnie itd.

Jednostki tekstu są związane relacjami tekstowymi ze względu na różne wymiary tekstowe. W ramach gramatyki tekstu prawnego przedstawimy zbiór wymiarów, które posłużą do parametryzacji przestrzeni tekstu prawnego.

6.2. Relacja spójności tekstowej

Pomiędzy jednostkami (obiektami) tekstu zachodzą związki zwane relacjami. Tekst nie jest po prostu zbiorem wypowiedzi, lecz całością, a wypowiedzi powiązane są ze sobą szeregiem relacji. Przyjmujemy tu, że zdania składowe tekstu jako jego minimalne jednostki musi łączyć jakaś relacja spójności tekstowej.

Relacje zachodzące między obiektami tekstowymi, dzięki którym tekst staje się spójny, tworzą zazwyczaj rozbudowany, złożony system i mogą być analizowane ze względu na różne punkty odniesienia, na przykład ze względu na zbiory homogenicznych własności, które nazywamy tu wymiarami tekstowymi. Relacje spójności tekstowej zachodzą więc między jednostkami (obiektami) tekstowymi ze względu na własności, które te przyjmują w odpowiednich wymiarach. W konsekwencji jednostki tekstowe (obiekty) wchodzą w odpowiednie relacje ze względu na te wymiary.

Relacje tekstowe spajają jednostki tekstu, które współdziałają ze sobą w pewnym obszarze, w taki sposób, by tekst spełniał wyznaczone mu w danym momencie cele komunikacyjne. Jeżeli cele komunikacyjne tekstu zostaną spełnione, to taki tekst uważamy za spójny komunikacyjnie. Analogicznie za tekst niespójny komunikacyjnie uważamy taki obiekt językowy, którego jednostki nie współdziałają ze sobą w sposób wystarczający do tego, by cele komunikacyjne tekstu zostały zrealizowane. Jednostki tekstowe nie muszą być powiązane tylko jednym rodzajem spójności tekstowej.

Chociaż spójność tekstu jest kształtowana przez wiele rodzajów relacji tekstowych, to nie wszystkie z nich są tak samo istotne dla celów, w jakich dany tekst został stworzony. W szczególności chodzi o takie ukształtowanie tekstu, żeby założony odbiorca odebrał go jako sensowną, zrozumiałą całość. Aby to osiągnąć, niekiedy bardziej istotne mogą być relacje semantyczne, a kiedy indziej relacje syntaktyczne, w jeszcze innych wypadkach różnego typu relacje będą miały równorzędną wartość.

Nie wszystkie relacje między poszczególnymi jednostkami tekstu można łatwo zidentyfikować. Niejednokrotnie może wydawać się, że poszczególne wypowiedzi nie są ze sobą powiązane, a mimo to po dokonaniu właściwej interpretacji znaków tekstowych, przy uwzględnieniu konsytuacji, w tym konsytuacji prawnej, okazuje się, że są one komunikacyjnie spójne. Dzieje się tak zwykle dlatego, że niektóre relacje nie są w oczywisty sposób odzwierciedlone w tekście, a do uspoźnienia treści dochodzi na poziomie procesów kognitywnych, poprzez formułowanie konkluzji. Wszelkie czynności odbiorców tekstu, związane z poznawaniem i przetwarzaniem informacji, oparte są jednakże na obiektach językowych znajdujących się w tekście.

Poszczególne rodzaje spójności nazywamy analogicznie do przyjętych wymiarów tekstowych. Na przykład analizując relacje spójności tekstowej zachodzące ze względu na wymiar leksykalny, mówić będziemy o spójności leksykalnej, a odnosząc się do relacji zachodzących ze względu na wymiar sposobu dystrybucji treści, mówić będziemy o spójności tematycznej.

6.3. Wykładnik językowy relacji spójności tekstowej

Nośnikami własności relacji ze względu na wybrane wymiary są odpowiednie *wykładniki językowe*. Na przykład wykładniki językowe relacji spójności hierarchicznej tekstu to takie wyrazy, które niosą informację o sposobie uporządkowania treści tekstowej ze względu na hierarchię ważności obiektów, a wykładniki językowe spójności konektoralnej to takie wyrazy, które zawierają informację o znaczeniu niesionym przez konektory (np. spójniki). Wykładniki przytaczane w postulatach specyficznojęzykowych dotyczą relacji występujących w konkretnych tekstach prawnych w języku polskim i węgierskim (w kodeksach cywilnych tych krajów). Mają one charakter egzemplifikacyjny, a zbiór wykładników odpowiednich dla danej relacji może być rozszerzany.

6.4. Tekst prawny

Pod terminem *tekst prawny* rozumiemy taki obiekt językowy, który w szczególności posiada następujące własności:

- jest to tekst pisemny,
- jego autorem jest prawodawca,
- został utworzony z uwzględnieniem krajowego systemu prawa (np. polskiego lub węgierskiego),
- niesie znaczenie modalności deontycznej.

W praktyce są to więc najczęściej teksty ustaw krajowych. Na poziomie językowym dąży się tu do precyzji i uporządkowania, zarówno ze względu na znaczenia leksykalne jednostek, jak i przebieg tematu czy nawet ukształtowanie graficzne. Nadawcą jest ustawodawca, a odbiorcą zazwyczaj członkowie jakiejś wspólnoty państwowej. Zasadniczo przyjmuje się, że teksty prawne powinny być sformułowane w taki sposób, by umożliwić odbiorcy ściśle określoną interpretację, zgodną z wolą nadawcy. Dynamika tekstu przejawia się między innymi w tym, że jego odbiór wpływa istotnie na życie odbiorcy.

6.5. Konsytuacja prawna, zdarzenie konsytuacyjne, kontekst prawny

Znaczenie terminu *konsytuacja prawna* odnosimy tu częściowo do terminu *konsytuacja* w ujęciu Polańskiego (1993, s. 285), używanego w kontekście ogólnotektowym. Pod terminem *konsytuacja* Polański rozumie warunki, w których odbywa się dany akt mówienia. Można tu wziąć pod uwagę na przykład miejsce i czas aktu mówienia, przynależność społeczną jego uczestników, ich wzajemny stosunek. Przyjmujemy, że zamiennie dla konsytuacji stosować można tu termin *kontekst sytuacyjny* (por. Lyons, 1995, s. 271: *context of situation*).

Konsytuację prawną rozumiemy natomiast w nieco szerszy sposób, a mianowicie jako powiązaną z tekstem prawnym rzeczywistość obejmującą dwa różne aspekty:

- system prawny powiązany z tekstem (rzeczywistość prawna),
- utrwalone i akceptowane zasady życia społecznego, które mogą mieć wpływ na interpretację tekstu prawnego (rzeczywistość społeczna).

Konsytuacja prawna polskiego kodeksu cywilnego obejmuje więc z jednej strony system norm polskiego prawa cywilnego, z drugiej strony system zasad współżycia społecznego, utrwalonych i akceptowanych w Polsce. Podobnie konsytuacja prawna węgierskiego kodeksu cywilnego obejmuje system norm prawa węgierskiego oraz zasady współżycia społecznego utrwalone i akceptowane na Węgrzech. Z kolei konsytuacja prawna obu kodeksów obejmuje system norm prawa cywilnego ukształtowanego w Europie Środkowo-Wschodniej oraz system norm społecznych utrwalonych i akceptowanych na tym obszarze kulturowym.

Pod terminem *zdarzenie konsytuacyjne* rozumiemy takie zdarzenie (czynność lub stan), do którego dochodzi w ramach konsytuacji prawnej, a które znajduje swoje odzwierciedlenie w formie językowej w tekście prawnym. Czynność, o której mówi się w ramach konsytuacji prawnej, może być nakazana, dozwolona lub zakazana.

Kontekst prawny rozumiemy tu jako zbiór tekstów prawnych powiązanych z tekstem wyjściowym. Znaczenie tego terminu nawiązuje do stosowanego w lingwistyce tekstu terminu *kotekst* (*cotext*) (Lyons, 1995, s. 271), oznaczającego tekst sąsiadujący lub powiązany z analizowanym fragmentem tekstu (*surrounding text*). Termin *kontekst* ma szersze znaczenie, zawierające w sobie zarówno relewantny *kotekst*, jak i cechy sytuacji związanej z danym tekstem. Szczególnie interesujący wydaje się pogląd Lyonsa (1995, s. 271) mówiący o tym, że *kontekst sytuacyjny* powinien być definiowany

w taki sposób, by obejmował wszystkie te własności *kotekstu*, które związane są z problematyką kohezji i koherencji.

Nawiązanie do innych tekstów odnajdziemy w poniższym przepisie:

Tekst T 1 P¹

Art. 358 § 1. Jeżeli przedmiotem zobowiązania jest suma pieniężna wyrażona w walucie obcej, dłużnik może spełnić świadczenie w walucie polskiej, *chyba że ustawa, orzeczenie sądowe będące źródłem zobowiązania lub czynność prawna* zastrzega spełnienie świadczenia w walucie obcej.

W przepisie tym prawodawca wychodzi poza kodeks, nawiązując do innego tekstu prawnego (ustawy), tekstu sądowego (orzeczenia) lub też do konsytuacji prawnej. Podobnego typu nawiązanie odnajdujemy w następującym przepisie węgierskim:

Tekst T 2 W

7:27. § (2)² Ha a nevezett örökös az örökhagyónak egyben törvényes örököse is, kiesése esetére leszármazóját – *ha a végrendelet eltérően nem rendelkezik* – helyettes örökösnek kell tekinteni, ha a leszármazó a *törvényes öröklés rendje* szerint a kiesett nevezett örököst helyettesítené.

[Jeżeli wymieniony spadkobierca jest równocześnie spadkobiercą ustawowym, to w przypadku jego wypadnięcia³ ze spadku za spadkobiercę zastępczego – *o ile testament nie stanowi inaczej* – należy uznać jego dziecko, o ile dziecko zastępowało by pominiętego spadkobiercę według *porządku ustanowionego dla dziedziczenia ustawowego*.]

Znajdujemy tu odniesienie do odrębnego tekstu, jakim jest testament. Nawiązuje się też do pewnej rzeczywistości prawnej, która jednak w dużej mierze wynika z tego samego tekstu, ponieważ podstawowe regulacje dotyczące dziedziczenia ustawowego zawarte są w kodeksie cywilnym.

---

¹ Cyfra po literze T (skrót od wyrazu tekst) oznacza numer tekstu, np. T 1, T 2, T 3, a litera P lub W – język źródłowy tekstu, odpowiednio: P – polski, W – węgierski.

² W przepisach cytowanych w języku węgierskim stosujemy oryginalny zapis, gdzie cyfry na początku (tu: 7:27) oznaczają numer paragrafu (sygnalizuje to znak § umieszczony po numerze paragrafu), a następnie przytaczany jest numer ustępu tegoż paragrafu, oznaczony liczbą w nawiasie [tu: (2)].

³ Wyrażenie *wypadnięcie ze spadku* jest tłumaczeniem literalnym, a więc bardzo mocno nakierowanym na język źródłowy (węgierski). W polskim przepisie prawnym wystąpiłby tu raczej termin *wykluczenie ze spadku*, jednak sugerowałby on, że ktoś spadkobiercę wykluczył. Dla jasności należałoby więc jeszcze dodać wyrażenie *lub odrzucenie spadku*. Za dobre rozwiązanie można by w tym kontekście uznać przeformułowanie zdania w taki sposób, żeby zrezygnować z nominalizacji i zastosować zwrot *nie dziedziczy*, który byłby hiperonimem dla wyrażenia *wykluczyć ze spadku* i *odrzuć spadek*.

6.6. Schemat legitekstowy

W pracy zostały zaproponowane schematy odzwierciedlające różnego typu treści ustawowe. Schematy te odnoszą się albo do takich treści, które naszym zdaniem mogą być zawarte w wielu różnych ustawach, albo odzwierciedlają treści konkretnych przepisów z obowiązującego obecnie polskiego lub węgierskiego kodeksu cywilnego. Te schematy, które odnoszą się do potencjalnych własności i relacji zachodzących w ramach różnych tekstów prawnych, nazwaliśmy *schematami legitekstowymi*. Wszystkie wymienione schematy kodeksowe są więc również schematami legitekstowymi i zakładamy, że szersze badania korpusowe umiejscowiłyby je również w ramach ustaw innych niż kodeks cywilny. Schematy legitekstowe w ramach tej pracy ograniczone są do tekstów prawnych, nie wykluczamy natomiast możliwości wyodrębnienia podobnych schematów legitekstowych również w odniesieniu do tekstów prawniczych.

6.7. Ekwiwalencja spójności tekstowej

Mówiąc o ekwiwalencji translacyjnej obiektów w tekście źródłowym i docelowym, zwykle mamy na myśli podobieństwo znaczeń leksykalnych. Odnosząc się do tematyki komunikatywności tekstów w języku polskim i węgierskim, gdzie istotną rolę odgrywają relacje spójności tekstowej, oraz do problematyki tłumaczenia tekstów, uznaliśmy za uzasadnione wprowadzenie nowego terminu: *ekwiwalencja spójności tekstowej*.

W postulatach specyficznojęzykowych proponujemy ekwiwalenty translacyjne w języku polskim dla przykładowych wykładników różnego typu relacji spójności występujących w tekstach w języku węgierskim. Zastosowanie proponowanych ekwiwalentów pozwoli na uzyskanie w przykładzie określonego rodzaju relacji spójności tekstowej. Należy przy tym wziąć pod uwagę fakt, że podstawowym celem jest tu uzyskanie ekwiwalencji spójności komunikacyjnej, która jest nadrzędnym rodzajem spójności w stosunku do pozostałych, dlatego nie zawsze przeniesienie konkretnego typu relacji będzie uzasadnione, czy też – szczególnie w przypadku spójności o charakterze syntaktycznym – możliwe. Niekiedy ze względu na własności języka docelowego i wymagania komunikacyjne odbiorcy tekstu bardziej uzasadnione będzie zastąpienie jednego rodzaju relacji spójności innym jej rodzajem.

Postulaty w zakresie gramatyki tekstu prawnego

W tej części zawrzemy postulaty, czyli pewnego rodzaju twierdzenia o tekście, które stanowią treść propozycjonalną przedstawionej tu teorii. Obejmują one trzy rodzaje tekstów:

- teksty w ujęciu ogólnym, bez rozróżnienia na gatunki,
- specyficzną odmianę tekstów, jaką stanowią teksty prawne,
- teksty przekładu¹.

Dodać należy, że postulaty opisujące teksty ogólnie, bez rozróżnienia na gatunki, uważamy za integralną i istotną część teorii, w tym sensie że dotyczą one również tekstów prawnych. Jest to zgodne z przyjętą przez nas metodą konstruowania gramatyki, opartą na założeniu, że teksty prawne są częścią ogólnego systemu tekstowego i bywają w przeważającej części konstruowane w oparciu o zasady ogólnotekstowe, przy czym pewne własności tekstów są w tekście prawnym wykorzystywane w większym lub mniejszym stopniu niż w innych tekstach. Tak więc bez uwzględnienia własności ogólnotekstowych nie jest możliwe ukształtowanie i opis tekstu prawnego.

Ze względu na język źródłowy tekstów postulaty podzielone są na:

- ogólnotekstowe – dotyczące zarówno tekstów w języku polskim, jak i węgierskim,
- specyficznojęzykowe – osobne dla tekstów sformułowanych w języku polskim i węgierskim.

Grupa postulatów obejmująca tematykę przekładu tekstów prawnych dotyczy przede wszystkim takiego doboru ekwiwalentów w procesie translacji z języka węgierskiego na język polski, dzięki któremu możliwe jest uzyskanie podobnych relacji spójności, jakie wystąpiły w tekście źródłowym. Wy-

---

¹ Wszystkie wymienione w pracy postulaty mają numerację ciągłą, niezależnie od podziałów tematycznych.

odrębnione wykładniki mają charakter egzemplifikacyjny. Są to więc przykładowe wyrażenia, które można zastosować w celu ukształtowania wybranych, charakterystycznych dla tekstu prawnego relacji spójności tekstowej. Dlatego stosujemy tu formuły typu: jedna z możliwości sformułowania normy, jeden z możliwych wykładników relacji itp. Nie jest natomiast naszym celem wskazywanie na wszystkie możliwe wykładniki, za pomocą których można wyrazić wymienione relacje. Dlatego przy omawianiu relacji spójności relatoralnej wymieniamy tylko jeden relator: *kto*, wskazując w celu ilustracji jego funkcjonowania na przepis, w którym relator ten występuje. Jest to natomiast tylko pewien wzór, na podstawie którego można dodawać kolejne relatory, na przykład (pol.) *który, która, kogo*, (węg.) *aki, amely* itd. Podobnie w postulatcie o hierarchizacji treści tekstowej wyrażenie *zmniejszenie wartości* jest tylko przykładem wykładnika danej relacji i w oparciu o ten przykład można konstruować kolejne, podobne postulaty uwzględniające inne wykładniki, na przykład *jego wartość jest wyższa, jego wartość ulega zmniejszeniu, jest on mniej ważny, jest bardziej istotny* itd. Istnieje też wiele możliwości uporządkowania tekstu ze względu na miejsce wydarzeń. Podane w postulatcie wykładniki oparte na wybranych przepisach: *w miejscu, gdzie oraz poza miejscem, które*, stanowią wzór, na podstawie którego możliwe jest tworzenie kolejnych, podobnych postulatów z wykorzystaniem innych wykładników językowych relacji uporządkowania tekstu ze względu na miejsce wydarzeń, typu: *w hotelu, w urzędzie, poza wyznaczonym miejscem* itd.

Dokładniejsze, szersze ustalenie, jakie jeszcze inne wykładniki językowe, oprócz wymienionych w postulatcie, są charakterystyczne dla poszczególnych relacji spójności zachodzących w węgierskich i polskich tekstach prawnych, i które z nich mogą być wykorzystane do kształtowania podobnych relacji spójności w kolejnych tekstach, stanowić może temat dalszych analiz, z uwzględnieniem narzędzi badawczych odrębnej dziedziny, jaką jest korpusologia.

7.1. Postulaty ogólnotekstowe

Pierwsza część postulatów charakteryzuje ogólnie teksty bez rozróżnienia na gatunki. Własności w nich wymienione są również własnościami tekstów prawnych oraz ich tłumaczeń.

7.1.1. Własności tekstu

7.1.1.1. Tekst jako znak językowy

1. Tekst jest znakiem złożonym, który odnosi się do pewnej rzeczywistości pozajęzykowej.

Tekst jest znakiem, który odnosi się do pewnego fragmentu rzeczywistości pozajęzykowej. Tekst prawny odnosi się do takiego fragmentu rzeczywistości, którą tworzy system prawny oraz system norm społecznych danego kraju czy innej wspólnoty, a który nazywamy tu konsytuacją prawną.

2. Teksty mogą wykazywać różny stopień złożoności, w zależności od rzeczywistości, do której się odnoszą.

Ponieważ rzeczywistość pozajęzykowa, do której odnoszą się teksty prawne, jest zwykle dość złożona, to również środki językowe mające ją odzwierciedlać, kształtujące formę tekstową, charakteryzować się mogą wysokim stopniem złożoności.

7.1.1.2. Jednostki tekstowe

3. Tekstowi można przyporządkować zbiór jego składowych jednostek, na przykład zdań lub subtekstów.

Przyjmujemy, że podstawową jednostką tekstową jest zdanie. Subtekstami są wszelkie inne jednostki, które tworzą całość ze względu na wybrany przez nas aspekt, na przykład temat. W tekście prawnym mogą to być księgi, działy, rozdziały, paragrafy itp., w tekstach umownych ponadto będą to poszczególne klauzule umowne, a w innych rodzajach tekstów będą to akapity czy rozdziały. Subtekst może mieć różny zasięg, może zawierać w sobie mniejsze subteksty (np. rozdział może zawierać paragrafy), nawiązywać do innych subtekstów czy też stawać się częścią innych subtekstów.

4. Zbiór jednostek wewnątrztekstowych można hierarchicznie uporządkować.

Zdania tekstu oraz subteksty można porządkować ze względu na różne kryteria. Na przykład mogą one tworzyć zbiory jednostek o podobnych cechach i zbiory te mogą pozostawać w stosunku do siebie w różnych relacjach. W tekście prawnym hierarchia jednostek w praktyce opiera się na zasięgu tematycznym. Każdy paragraf posiada pewien temat, zbiór paragrafów łączy temat rozdziału, zbiór rozdziałów łączy temat księgi, zbiór ksiąg łączy wspólny temat, jakim jest prawo cywilne, zbiór wszystkich polskich ustaw łączy temat, jakim jest prawo polskie. Uporządkowanie treści według przynależności do tego typu zbiorów nie oznacza natomiast, że któreś normy są w ustawie bardziej istotne pod względem prawnym, a inne mniej istotne, wszystkie czynności, o których mówi ustawa, są bowiem w równym stopniu albo dozwolone, albo nakazane, albo zakazane.

7.1.1.3. Tekst minimalny

5. Minimalnym tekstem jest zdanie złożone z dwóch zdań prostych.

Przyjmujemy, że dwa zdania proste, o ile są połączone jakąś relacją w sposób wystarczający, by stworzyć sensowną całość, tworzą już tekst. Mogą to być dwa odrębne zdania proste oddzielone kropką lub też może to być jedno zdanie złożone, składające się z dwóch lub więcej zdań prostych. Z tego względu przytaczane w pracy przepisy polskiego czy też węgierskiego kodeksu cywilnego, które zwykle składają się co najmniej z jednego zdania wielokrotnie złożonego, są już tekstami i są wystarczające do wyciągania konkluzji o charakterze tekstologicznym. Należy zaznaczyć, że przyjmowane tu kryterium tekstowości ma charakter lingwistyczny, natomiast o byciu tekstem prawnym decydują jeszcze inne kryteria.

7.1.1.4. Tekst jako mereologiczna całość

6. Tekst jest całością wyższego rzędu, której sens współwyznaczają jednostki wewnątrztekstowe.

Tekst jest to mereologiczna całość, a nie zbiór jednostek. Natomiast częściami tej całości są różne wewnątrztekstowe jednostki. Tekst prawny stanowi całość, której sens współwyznaczają poszczególne normy prawne, które prawodawca chce przekazać za pomocą tekstu. Tekst prawny nie wyraża więc takiego zbioru norm, do którego można swobodnie dodawać kolejne normy lub je usuwać bez konsekwencji dla znaczenia tekstu jako całości. Natomiast ilość i struktura zdań lub innych jednostek językowych zawartych w tekście prawnym czy nawet ilość i jakość występujących w nim relacji spójności tekstowej ma tu drugorzędne znaczenie.

7.1.1.5. Systematyzacja tekstów

7. Teksty mogą być systematyzowane w rodziny podzbiorów tekstów nierozróżnialnych ze względu na pewne własności.

8. Zaklasyfikowanie dowolnych dwóch tekstów do tego samego gatunku oznacza ich podobieństwo ze względu na pewne własności.

Teksty grupuje się w różny sposób, na przykład ze względu na pewne schematy syntaktyczne lub ze względu na sposób formułowania wypowiedzi czy też zakres tematyczny itd. Nie musi to oznaczać przyporządkowania do określonego gatunku, ponieważ własności tych tekstów nie zawsze są wystarczające dla spełnienia istotnych wymogów danego gatunku. Na przykład w skład rodziny tekstów odnoszących się do rzeczywistości prawnej wchodzi zarówno teksty ustawowe, jak i sądowe czy umowne, a także teksty z zakresu doktryny prawnej czy też teksty publicystyczne. Trudno mówić o przynależności tak różnych typów tekstów do tego samego gatunku.

Przynależność do gatunku tekstu prawnego uzależniona jest od posiadania przez tekst określonych cech, na przykład bycie tekstem pisemnym, bycie tekstem stworzonym przez prawodawcę itd. Homogatunkowość nie musi natomiast oznaczać występowania w tekście wszystkich cech, które przypisuje się tekstowi danego gatunku. Na przykład przyjmujemy, że cechą tekstu prawnego jest spójność terminologiczna, czyli że do jednego znaczenia przypisany jest zawsze ten sam termin. Ale jeżeli tego typu konsekwencja nie jest dotrzymana, nie musi to oznaczać, że tekstu nie można przyporządkować do gatunku tekstu prawnego.

7.1.1.6. Tworzenie tekstu

9. Tworzenie tekstu jest procesem następujących po sobie lub następujących równocześnie operacji kognitywnych.

Tworzenie i recepcja tekstu jest w swojej istocie procesem opracowywania danych, w którego trakcie dochodzi do ich aktualizacji. Kolejność przebiegu związanych z tym procesów myślowych jest, jak wskazywaliśmy wcześniej, przedmiotem dyskusji lingwistów. Według części teoretyków procesy te mogą przebiegać etapami, to znaczy że najpierw tworzony jest plan tekstu, a potem dochodzi do przekształcenia reprezentacji myślowej w językową, zaś według innych tekst budowany jest stopniowo, poprzez ciągłe wybory pomiędzy rywalizującymi ze sobą możliwościami. Zakładamy, że w pewnym stopniu nadawca sam może wybrać sposób budowania tekstu, w szczególności kolejność działań, na których będzie się koncentrował. Skłaniamy się ku opinii, że tekst prawny wymaga stworzenia wcześniejszego planu bardziej niż teksty innych gatunków.

7.1.2. Spójność tekstowa

7.1.2.1. Integralność tekstu

10. Integralność tekstu zapewniają relacje spójności.

Funkcjonowanie tekstu, jego integralność, to znaczy fakt, że tworzy on sensowną całość, która nie rozpada się na mniejsze jednostki, zapewniają relacje spójności. Mówiąc o spójności tekstu dokonujemy tu pewnego typu ekstrapolacji cech z poziomu wyrazów, między którymi zachodzą takie relacje, że powstaje spójne zdanie, do poziomu zdań.

7.1.2.2. Homogeniczność własności – wymiary tekstowe

11. Relacje spójności tekstowej zachodzą pomiędzy jednostkami w tekście ze względu na pewne wymiary tekstowe.

Do wymiarów, ze względu na które analizować możemy teksty, zaliczymy na przykład wymiary syntaktyczne, leksykalne czy pragmatyczno-kognitywne. Znaczenie relacji spójności badanych ze względu na niektóre wymiary może być niewielkie, na przykład powtórzenia o charakterze syntaktycznym występujące w różnych zdaniach tekstu nie muszą stanowić istotnej własności tekstu spójnego komunikacyjnie. Niektóre relacje spójności zachodzące w tekście mogą być koniecznym, ale niewystarczającym czynnikiem wpływającym na optymalizację procesu komunikacji.

7.1.2.3. Powiązanie zdań lub innych jednostek tekstowych w spójny tekst

12. W zbiorze jednostek tekstowych można wyróżnić szereg relacji wiążących te jednostki.

Do relacji wiążących jednostki tekstowe należy na przykład relacja nawiązania anaforycznego lub kataforycznego, relacja między obiektami zdań łącząca je ze względu na ten sam temat tekstowy, tego samego aktanta lub tę samą czynność albo relacja łącząca obiekty w taki sposób, że powstaje między nimi zgodność ze względu na system syntaktyczny itd.

13. Każde zdanie spójnego tekstu jest powiązane z każdym innym zdaniem tego tekstu przez jakąś relację spójności.

Zdanie, przez jakiś swój obiekt (wyraz) pozostaje w relacji z innym zdaniem. Obiekt będący komponentem relacji nie musi być zawarty w tekście eksplcytnie. Można go zidentyfikować poprzez działania o charakterze kognitywnym, ponieważ każda relacja znajduje w tekście jakieś odzwierciedlenie.

Spójność zdaniowa wykorzystuje spójność międzywyrazową, ale nie wystąpi tu proste rozszerzenie zasięgu relacji z wyrazów na zdania (lub subteksty). Nie oznacza to więc, że jeżeli wystąpi spójność między wyrazami w dwóch zdaniach, to wystąpi też taka sama spójność między zdaniami, w których znajdują się te wyrazy, ponieważ będą to już inne relacje. Mogą one charakteryzować się podobnymi cechami, na przykład leksykalnymi, ale będą mieć też odmienne własności, choćby ze względu na przebieg tematyczno-rematyczny. Możliwe jest więc, że wyrazy w różnych zdaniach tekstu w pewien sposób kooperują ze sobą, i jest to warunek konieczny do uzyskania spójności, ale nie zawsze jest to warunek wystarczający.

14. Relacje spójności tekstowej mogą zachodzić pomiędzy zdaniami (prostymi, złożonymi), pomiędzy subtekstami (np. paragrafami, działami), pomiędzy zdaniami a subtekstami lub pomiędzy tekstami.

Jeżeli mamy kilka subtekstów, to mogą one utworzyć jeden tekst, o ile zostaną połączone odpowiednimi relacjami. Relacje mogą sięgać poza teksty poprzez nawiązania do innych tekstów. Teksty połączone odpowiednimi

relacjami utworzą wtedy zbiór tekstów, na przykład zbiór tekstów, których tematem jest prawo cywilne.

Spójność tekstowa może kształtować się w sposób hierarchiczny ze względu na jednostki. Ponieważ relacje wiążą jednostki różnych poziomów (wyrazy, zdania, subteksty), to należy również rozróżniać spójność różnego poziomu. Tak więc poszczególne paragrafy powinny łączyć się w sensowną całość w ramach większej jednostki, na przykład działu, czy to ze względu na temat przewodni, czy to ze względu na sposób zaplanowania graficznego itd. Gdyby każdy z paragrafów miał własny temat ujęty w postaci zapowiadającego go tytułu (w węgierskim kodeksie cywilnym jest tak, że prawie każdy paragraf ma swój własny tytuł), to zebranie samych tytułów powinno ukształtować uporządkowany, spójny plan przebiegu tematycznego ustawy. Podobny efekt uporządkowanego planu powinien wystąpić po wyodrębnieniu tytułów wszystkich rodzajów subtekstów.

7.1.2.4. System spójności tekstowej

15. Zbiór jednostek połączonych relacjami tworzy system.

16. Każda relacja spójności tekstowej wyznacza odpowiedni system spójności tekstowej w danym tekście.

17. Nie każdy system spójności musi obejmować cały tekst.

Relacje łączą pary, a czasem większą ilość zdań. Zbiór par zdań połączonych jednym typem spójności stworzy system, na przykład

- zbiór par zdań, które są powiązane anaforą, tworzy system spójności anaforycznej,
- zbiór par zdań, które są powiązane kataforą, tworzy system spójności kataforycznej,
- zbiór par zdań, które są powiązane tematem, tworzy system spójności tematycznej,
- zbiór par zdań, które są powiązane takim samym terminem, tworzy system spójności terminologicznej.

Sformułowanie *taki sam termin* oznacza tu, że wyraz przybiera tę samą formę językową i odnosi się do tego samego desygnatu. Niektóre relacje, na przykład relacje o charakterze syntaktycznym, mogą spajać tylko pewne części tekstu, natomiast w innych częściach tekstu funkcję spajającą realizować będą innego typu relacje, na przykład o charakterze leksykalnym, i tego typu zróżnicowanie nie musi mieć negatywnego wpływu na globalną spójność komunikacyjną tekstu.

7.1.2.5. Wykładniki językowe tekstowych relacji spójności

18. Relacje spójności zachodzą przy użyciu pewnych specyficznych dla danego typu relacji wykładników językowych.

Różnym rodzajom relacji spójności można przyporządkować charakterystyczne dla nich wykładniki językowe. Nie wszystkie wykładniki poszczególnych relacji spójności wystąpią w każdym gatunku tekstu lub w poszczególnych gatunkach wystąpią z inną częstotliwością, będą więc odbierane jako mniej lub bardziej naturalne dla danego typu tekstu. Niektóre z nich mogą zatem być charakterystyczne dla tekstu prawnego, a innych nie będzie się stosować ze względu na pewną tradycję językową. W tekście polskiego kodeksu cywilnego wystąpiły takie spójniki relacji adwersatywności, jak na przykład *a, ale, natomiast, lecz*, nie wystąpił z kolei spójnik *aczkołwiek*². W tekście węgierskiego kodeksu cywilnego wystąpiły takie spójniki adwersatywności, jak między innymi *pedig, viszont, azonban*, nie wystąpił natomiast spójnik *jóllehet* czy *ellenben*. Mimo pewnego utrwalonego zwyczaju nie można wykluczyć wystąpienia w innych aktach prawnych, tych, które już istnieją lub dopiero powstaną, spójników, które nie wystąpiły w badanych przez nas kodeksach. W niektórych wypadkach takie użycie mogłoby natomiast wywołać u odbiorcy wrażenie naruszenia spójności gatunkowej.

7.1.3. Relacje tekstowe ze względu na nadawcę i odbiorcę

7.1.3.1. Zamiar komunikacyjny nadawcy

19. Tekst jest tworzony z pewnym zamiarem komunikacyjnym nadawcy.

Tekst powstaje zawsze w jakimś celu. Może to być zarówno przekazanie odbiorcy konkretnej informacji, jak i stworzenie atmosfery czy wywołanie emocji. Autor dostosowuje do wyznaczonego celu środki językowe, formę tekstu, sposób jego kształtowania i przekazu.

7.1.3.2. Interpretacja tekstu przez odbiorcę

20. Znaczenie tekstu jest mu nadawane każdorazowo przy jego odbiorze poprzez proces wnioskowania w oparciu o aktualne dane.

Rzeczywistość, do której odnosi się tekst, jest dynamiczna, a wyrażenia językowe są wieloznaczne. Dlatego tekst może być różnie odbierany w zależności od aktualnej sytuacji komunikacyjnej i potrzeb odbiorcy. Znaczenie poszczególnych fragmentów tekstu prawnego jest mu nadawane każdora-

---

² Należy tu jednak zaznaczyć, że nie zostało zbadane występowanie spójnika *aczkołwiek* w innych tekstach prawnych.

zowo na drodze wykładni prawniczej, w zależności od sytuacji, w jakiej dana norma prawna ma być zastosowana, a często także w zależności od celów wyznaczonych przez odbiorcę tej normy.

7.1.3.3. Precyzowanie znaczeń wyrazów tekstowych

21. Jednym z narzędzi precyzowania znaczeń w tekście jest porównanie znaczenia jednego wyrazu ze znaczeniem innego wyrazu.

Porównanie tekstowe polega na tym, że zachodzi relacja spójności między dwoma takimi obiektami z dwóch jednostek tekstowych, gdzie w jednej jednostce tekstowej (najczęściej zdaniu prostym) zawarty jest pewien obiekt (wyraz) i w drugiej jednostce tekstowej zawarte są takie obiekty, które posiadają jakieś własności odnoszone do obiektu z pierwszej jednostki.

22. Jednym z narzędzi precyzowania znaczeń w tekście jest eksplikacja.

Eksplikacja polega na tym, że zachodzi relacja spójności między dwoma takimi obiektami z dwóch jednostek tekstowych, gdzie w jednej jednostce tekstowej (najczęściej zdaniu prostym) zawarty jest pewien obiekt (wyraz lub termin) i w drugiej jednostce tekstowej zawarte są takie obiekty, które poprzez swoje własności definiują obiekt z pierwszej jednostki.

7.1.3.4. System relacji spójności ze względu na wyznaczony cel komunikacyjny

23. Wyznaczone cele komunikacyjne uzasadniają kształtowanie w tekście wybranego systemu relacji spójności.

Cel, któremu służy tekst, wpływa na dobór odpowiednich wykładników językowych oraz na rodzaj i układ wiążących je relacji spójności. Odniesiemy się tu na przykład do systemu relacji anaforycznych czy też kataforycznych. Niektóre cele komunikacyjne uzasadniają częstsze stosowanie anafory. Dzieje się tak, gdy chodzi o uzyskanie wrażenia statyczności tekstu. Z kolei tam, gdzie bardziej istotna jest dynamika czy też chodzi o wzbudzenie u odbiorcy pewnych emocji, na przykład zaciekawienia, wskazane jest zastosowanie katafory. W tekście prawnym katafora może natomiast wynikać ze stosowania utartych, utrwalonych w piśmiennictwie prawnym form językowych.

7.1.3.5. Komunikacyjna skończoność tekstu

24. Chociaż teoretycznie tekst może być rozwijany w sposób nieograniczony, to w praktyce komunikacyjnej każdy tekst jest skończony.

Granice tekstu mogą być wyznaczone nie tylko ze względu na fakt, że przekazane zostały już wszystkie zamierzone informacje, lecz także ze względu

na możliwości percepcyjne odbiorcy. Innymi słowy, zasięg znaczeniowy tekstu należy relatywizować w stosunku do odbiorcy.

7.1.3.6. Komunikacyjna otwartość tekstu

25. Tekst jest komunikacyjnie otwarty, jeżeli wymaga jeszcze uzupełnienia.

Chodzi tu zarówno o możliwość dodania treści wewnątrz jednego tekstu, jak i w ramach kontekstu obejmującego wiele tekstów. Tekstem komunikacyjnie otwartym o tematyce prawnej jest projekt ustawy, który z założenia można uzupełniać i zmieniać. O uzupełnieniu kontekstowym mówimy w przypadku tekstów ustawowych. Są one dość ogólne i zwykle dopiero kolejne konteksty prawne w postaci szczegółowych rozporządzeń uzupełniają ich treści. Z przedstawionej tu perspektywy kontekstowej ustawy są więc tekstami komunikacyjnie otwartymi. Jednakże, jak wykażemy w kolejnym postulacie, jeśli spojrzeć z innej perspektywy, ustawa jest tekstem komunikacyjnie zamkniętym. Warto też zauważyć, że dodanie kolejnych treści do tekstu nie musi wynikać z tego, że z założenia jest on otwarty, może być to bowiem działanie niezgodne z zamierzeniem pierwotnego nadawcy. Ponadto może się zdarzyć, że treść dodana do tekstu z założenia otwartego nie jest zgodna z zamierzeniem pierwotnego nadawcy. Treść rozporządzenia stanowiącego później dodany kontekst ustawy może nie być zgodna z zamierzeniami pierwotnego nadawcy ustawy, chociażby z powodu zmian w układzie politycznym.

7.1.3.7. Komunikacyjne zamknięcie tekstu

26. Tekst jest komunikacyjnie zamknięty wtedy, gdy tworzy całość, do której nic już nie trzeba / nie należy dodawać.

Teksty mogą być tak zaplanowane, by miały wyraźne zakończenie, wykluczające dodawanie do niego kolejnych treści. Przyjmujemy, że ustawa jest tekstem zamkniętym, który po wejściu w życie nie może być już swobodnie zmieniany, nie można do niego nic dopisać. Wprowadzenie jakiejkolwiek zmiany w ustawie, dopisanie nowych paragrafów czy też skreślenie starych wymaga wszczęcia procedur formalnych, ponownego zatwierdzenia tekstu jako mereologicznej całości. Tak więc musi on wejść w życie jako nowy tekst prawny, a poprzedni przestaje obowiązywać, mimo że tytuł tekstu, w którym dokonano zmian, się nie zmieni.

7.1.3.8. Stopniowalność spójności komunikacyjnej tekstu

27. Spójność komunikacyjna może być stopniowalna.

Teksty mogą charakteryzować się mniejszą lub większą spójnością komunikacyjną. Pełna spójność komunikacyjna tekstu prawnego wydaje się ideałem

niemożliwym do osiągnięcia, ponieważ istnieje napięcie między grupami jej odbiorców, w szczególności między wspólnotą komunikatywną prawników a wspólnotą komunikatywną ogółu obywateli. Dążenie do kompromisu między wymaganiami obu tych grup powinno jednak przynieść efekt w postaci wystarczającego stopnia spójności komunikacyjnej tekstu ze względu na odbiorców.

7.1.4. Dystrybucja informacji w tekście

7.1.4.1. Przebieg tematyczny tekstu

28. Każdy tekst posiada pewien temat przewodni, który wiąże jego jednostki oraz wpływa na ich kształt i znaczenie.

W większości tekstów (w tym w węgierskich i polskich tekstach ustawowych) występuje temat przewodni obejmujący cały tekst oraz podtematy ujmowane w mniejsze lub większe jednostki, takie jak rozdziały czy paragrafy. Tematy mogą następować po sobie w sposób linearny lub nakładać się na siebie.

7.1.4.2. System spójności informacyjnej tekstu

29. System spójności informacyjnej tekstu bazuje na opozycji wiadomości znanej i nieznannej oraz informacji pewnej i niepewnej, które mogą, ale nie muszą być zbieżne ze strukturą tematyczno-rematyczną.

Wypowiedzi związane są relacją spójności informacyjnej wtedy, gdy informacja nowa powtarza się w jakiejś formie w drugiej wypowiedzi. Informacja znana zabezpiecza informacyjną spójność tekstu, a informacja nowa posuwa proces komunikacji językowej naprzód. Struktura tematyczno-rematyczna tekstu z pewnością jest jednym z czynników, który w znaczący sposób może podtrzymywać spójność tekstu i przyczyniać się do jego dalszego rozwoju, ale nie jest ona zbieżna ze strukturą informacyjną, ponieważ bazuje na jednostkach zdaniowych, co wprowadza pewne ograniczenia formalne.

7.1.5. Uporządkowanie treści tekstowej

7.1.5.1. Hierarchizacja obiektów językowych w tekście

30. Tekstowa spójność hierarchiczna przejawia się w relacjach zachodzących między obiektami ze względu na desygnaty dotyczące jakości, wielkości i ważności obiektów oraz czynności.

Hierarchizacja ta jest rodzajem precyzowania ustalającego wzajemne relacje między desygnatami obiektów tekstowych, regulującego ich stosunek do siebie według wskaźników: *mniej*, *większy*, *równy*. Wskaźniki te rozstrzygają, który z obiektów jest ważniejszy lub ma większą wartość itd.

7.1.5.2. Umiejscowienie obiektów językowych w przestrzeni tekstowej

31. Tekstowa spójność przestrzenna przejawia się w relacjach zachodzących między obiektami ze względu na desygnaty dotyczące umiejscowienia obiektów oraz czynności.

Porządkowanie przestrzenne jest rodzajem precyzowania ustalającego wzajemne relacje między desygnatami obiektów tekstowych ze względu na ich umiejscowienie w stosunku do siebie, według wskaźników typu: *w miejscu X*, *w miejscu innym niż X*.

7.1.5.3. Tekstowy porządek temporalny

32. Tekstowa spójność temporalna przejawia się w relacjach między obiektami ze względu na ich desygnaty. Najczęściej chodzi tu o ak-tantów funkcjonujących i dokonujących czynności w określonym porządku temporalnym.

Porządkowanie temporalne jest rodzajem precyzowania ustalającym wzajemne relacje między desygnatami obiektów według wskaźników typu: *w czasie dokonania czynności X* lub *wystąpienia stanu X*, *przed dokonaniem czynności X* lub *wystąpieniem stanu X*, *po dokonaniu czynności X* lub *wystąpieniu stanu X*. Relacje temporalne w tekstach prawnych tworzą niekiedy skomplikowane układy, wymagające od odbiorcy dużego wysiłku w procesie ich interpretacji. Mają one strukturę ciągu, przy czym chronologia wykonywania pewnych czynności może być w dużym stopniu zależna od czynności wykonywanych wcześniej lub zakładanych do wykonania w przyszłości. Organizacja temporalna może być wyrażana zarówno przez środki językowe o charakterze syntaktycznym, jak i leksykalnym.

7.1.6. Zwięzłość i rozciągłość treści tekstowych

33. Ta sama treść może być sformułowana różnie ze względu na stopień zwięzłości/rozciągłości w zależności od potrzeb.

Do istotnych narzędzi kondensacji charakterystycznych dla tekstu prawnego należy nominalizacja, ponadto niektóre treści pozostawione są jako impli-cytne, czy to w sposób celowy, czy też wymuszony własnościami języka. Zastosowanie językowych narzędzi kondensacji może mieć zarówno pozy-

tywny, jak i negatywny wpływ na spójność komunikacyjną tekstu. Z jednej strony tekst prawny wymaga bowiem zawarcia wielu treści za pomocą jak najmniejszej ilości słów, by tekst nie był zbyt obszerny, na przykład ze względu na możliwości percepcyjne odbiorcy. Z drugiej strony nadmierna kondensacja może doprowadzić do tego, że tekst stanie się trudny w odbiorze.

7.1.7. Spójność leksykalna tekstu

7.1.7.1. Repetytywność leksykalna

34. Jedną z możliwości uzyskania spójnego semantycznie tekstu daje zastosowanie repetycji leksykalnej, zarówno w takiej samej formie lub w formie zmienionej pod względem syntaktycznym, jak i w formie synonimów czy też antonimów.

35. Wyraz powtórzony, nawet w tej samej formie językowej, nigdy nie jest taki sam, ponieważ zmieniają się okoliczności jego użycia.

7.1.7.2. Synonimiczność

36. Tekstowa spójność synonimiczna przejawia się w relacjach zachodzących między obiektami tekstowymi, gdzie w następujących po sobie jednostkach tekstowych pierwszy obiekt posiada na tyle dużo takich relewantnych cech, wspólnych z drugim obiektem, że możliwe jest odniesienie wyrazu powtarzanego i jego synonimu do tego samego obiektu rzeczywistości tekstowej.

7.1.7.3. Antonimiczność

37. Tekstowa spójność antonimiczna przejawia się w relacjach zachodzących między obiektami tekstowymi, gdzie w następujących po sobie jednostkach tekstowych obiekt powtórzony posiada cechy znacząco odmienne od obiektu powtarzanego ze względu na stopniowanie tych cech.

7.1.7.4. Stałość terminologiczna

38. Leksykalna spójność repetytywna w tekście prawnym może polegać na wielokrotnej repetycji tego samego terminu w niezmienionej formie (chyba że zmiany te mają charakter nierелеwantny), nawet jeżeli spowoduje to zaburzenie spójności komunikacyjnej tekstu ze względu na ogólne normy stylistyczne języka polskiego.

Jednym z narzędzi uzyskania spójności tekstu jest repetycja komponentów leksykalnych. Komponenty te mogą mieć różny charakter, mogą to być na przykład te same wyrazy, synonimy, wyrazy bliskoznaczne, antonimy czy też formy niewyrażane eksplicytnie. Znaczenie wielu wyrażen w tekście prawnym jest od początku ściśle ustalone, na przykład za pomocą definicji prawnej. Wobec tego zmiana okoliczności użycia wyrazu nie powinna powodować zasadniczej zmiany jego semantyki, w szczególności wtedy, gdy jest ona ustalona i objaśniona w tym samym tekście, na przykład za pomocą definicji prawnej. Ponieważ jednak nie wszystkie wyrażenia są w tekście prawnym ściśle zdefiniowane, w praktyce ze względu na elastyczność języka w przypadku kolejnego użycia wyrazów w innym już kontekście nawet w tekście prawnym możliwa jest zmiana ich znaczenia.

Repetycja wyrazów w tekście w tej samej formie jest charakterystyczna dla tekstu prawnego. Ze względu na konieczność uzyskania jak największej precyzji terminy w tekście prawnym są zwykle powtarzane w tej samej formie, nawet jeżeli wpływa to niekorzystnie na stylistykę tekstu.

7.1.8. Spójność syntaktyczna tekstu

7.1.8.1. Repetytywność morfematyczna

39. Uzyskanie repetytywnej spójności morfematycznej jest możliwe przez dokonanie repetycji obiektów tekstowych w taki sposób, by wykazały one podobieństwa semiczne.

Repetytywna spójność morfematyczna w tekście prawnym jest dla niego charakterystyczna między innymi ze względu na częste stosowanie takich narzędzi o charakterze syntaktycznym, za pomocą których wyrażana jest bezosobowość, ponieważ w tekście prawnym najczęściej nie wskazuje się bezpośrednio na sprawcę czy też wykonawcę czynności (aktanta).

7.1.8.2. Deiktyczność

40. Tekstowa spójność deiktyczna przejawia się w relacjach zachodzących między obiektami tekstowymi, gdzie w następujących po sobie jednostkach tekstowych zastosowano jedno z językowych narzędzi wskazywania.

Zarówno w polskim, jak i w węgierskim kodeksie można odnaleźć różne narzędzia wskazywania o charakterze syntaktycznym, na przykład zaimki, i formy te zasadniczo nie odbiegają od form występujących w innego typu tekstach. Należy pamiętać, że ze względu na konieczność precyzyjnego wyrażania treści cechą charakterystyczną tekstu prawnego jest repetycja leksy-

kalna, która w wielu wypadkach zastępuje syntaktyczne formy wskazywania. Dlatego na przykład zamiast użyć w kolejnym zdaniu zaimka osobowego *on* (*ona, ono*), co byłoby uzasadnione ze względów stylistycznych, dokonuje się repetycji nazwy aktanta.

7.1.8.3. Konektoralność

41. Tekstowa spójność konektoralna przejawia się w relacjach między obiektami tekstowymi połączonymi za pomocą konektorów. Konektory mogą łączyć zdania proste, zdania złożone, a także różne subteksty.

Do konektorów zalicza się najczęściej spójniki, przyimki i zaimki. Nazwy poszczególnych rodzajów spójności konektoralnej zależą od rodzaju konektorów. Zgodnie z tym sformułujemy następujące postulaty:

7.1.8.3.1. Koniunkcyjność

42. Tekstowa spójność koniunkcyjna w polskim i węgierskim tekście prawnym przejawia się w relacjach zachodzących między obiektami tekstowymi ze względu na zastosowanie spójników łączących twierdzenia o charakterze równorzędnym.

7.1.8.3.2. Alternatywność

43. Tekstowa spójność alternatywna przejawia się w relacjach zachodzących między obiektami tekstowymi ze względu na zastosowanie spójników łączących twierdzenia wskazujące na różnorodność możliwych rozwiązań.

7.1.8.3.3. Adwersatywność

44. Tekstowa spójność adwersatywna przejawia się w relacjach zachodzących między obiektami tekstowymi ze względu na zastosowanie spójników łączących twierdzenia o charakterze przeciwstawności.

7.1.8.3.4. Relatorialność

45. Tekstowa spójność relatorialna przejawia się w relacjach zachodzących między obiektami tekstowymi, gdzie dwie jednostki tekstowe połączone są za pomocą relatorów pochodzących od różnych części mowy. Zachodzi ona najczęściej w następujących po sobie zdaniach prostych tworzących zdanie złożone.

Tekstowa spójność konektoralna jest charakterystyczna dla tekstu prawnego, ponieważ składa się on często z mocno rozbudowanych zdań złożonych czy też wielokrotnie złożonych.

7.2. Postulaty gatunkowe i specyficznojęzykowe dla polskich i węgierskich tekstów prawnych

7.2.1. Modalność deontyczna w tekście prawnym

Zanim przejdziemy do przykładowych wykładników językowych, dzięki którym wyrażane są relacje między nadawcą a odbiorcą ze względu na wymiar modalności deontycznej w poszczególnych językach, wymienimy postulaty o modalności deontycznej tekstu prawnego wspólne dla tekstów w obu językach.

7.2.1.1. Modalność tekstu prawnego

46. Każdy tekst prawny jest modalny deontycznie.

47. Normy prawne wyrażone w tekście prawnym mogą mieć charakter nakazujący, pozwalający lub zakazujący.

48. Poszczególne rodzaje norm prawnych wyrażone są w tekście prawnym za pomocą specyficznych wykładników językowych.

Zdania tekstu mogą charakteryzować się różnego rodzaju modalnością. Tekstu prawnego dotyczy modalność deontyczna. Traktujemy ją tu w sposób dwojaki. Po pierwsze, modalność deontyczna dotyczy zdań tekstu wyrażających bądź nakaz, bądź zakaz, bądź dozwoleń. Po drugie, dokonamy tu ekstrapolacji własności zdań do poziomu tekstu, to znaczy przyjmujemy, że modalny jest tekst jako całość w sensie mereologicznym. Ponadto mówimy o relacjach, jakie istnieją między nadawcą a odbiorcą tekstu prawnego ze względu na wymiar modalności deontycznej. Oznacza ona, że istnieje w stosunku do odbiorcy pewien obowiązek, pozwolenie lub zakaz, pochodzące od nadawcy tekstu. Nadawcą tym jest prawodawca, który często nie jest eksplicytnie wyrażony w tekście, a odbiorcą najczęściej obywatel kraju lub innej wspólnoty, z której systemem prawnym powiązany jest tekst. Zdania tekstu lub też teksty jako całości nabierają innego znaczenia przy uwzględnieniu lub nieuwzględnieniu ich modalności deontycznej, to znaczy pociągają lub nie pociągają za sobą obowiązku wykonania pewnych czynności, ich dozwoleń lub zakazu.

Przejdziemy teraz do postulatów odnoszących się do sposobów językowego wyrażania relacji między nadawcą a odbiorcą tekstów ze względu

na wymiar modalności deontycznej. Tak jak w pozostałych postulatach specyficznojęzykowych wskazane wykładniki językowe służące wyrażeniu relacji o charakterze nakazu, dozwoleń lub zakazu mają tu charakter egzemplifikacyjny. To oznacza, że nie muszą one stanowić pełnego zbioru możliwych wykładników modalności deontycznej dla tekstu prawnego, natomiast można na ich podstawie formułować kolejne twierdzenia o wykładnikach wyrażających tego typu relacje.

7.2.1.2. Nakazywanie

49. Sformułowanie normy nakazowej w polskim tekście prawnym staje się możliwe przez zastosowanie między innymi jednego z następujących wykładników językowych relacji spójności komunikacyjnej między nadawcą a odbiorcą ze względu na wymiar modalności deontycznej:

- czasownik w trzeciej osobie w czasie teraźniejszym lub przyszłym,
- czasownik *powinien*,
- zwrot *ma obowiązek*,
- zwrot *jest obowiązany*.

Przykłady na sformułowanie normy nakazowej poprzez zastosowanie powyższych wykładników językowych odnaleźć można w artykułach 38 § 1, 697 oraz 728 § 1, a także 1098 § 1 polskiego kodeksu cywilnego.

50. Możliwość sformułowania normy nakazowej w węgierskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi jednego z następujących wykładników językowych relacji spójności komunikacyjnej między nadawcą a odbiorcą ze względu na wymiar modalności deontycznej:

- czasownik w trzeciej osobie w czasie teraźniejszym,
- czasownik *kell*³ związany z czasownikiem z końcówką osobową,
- czasownik *kell* związany z czasownikiem w bezokoliczniku,
- przymiotnik *köteles*.

Przykłady na sformułowanie normy nakazowej poprzez zastosowanie powyższych wykładników językowych odnaleźć można między innymi w paragrafach 1:2 (1), 2:12 (4) oraz 2:36 (2) węgierskiego kodeksu cywilnego.

---

³ Propozycje dokładnych ekwiwalentów translacyjnych dla tego oraz kolejnych zwrotów węgierskich podane zostaną przy postulatach translacyjnych. Ogólne znaczenie zwrotów węgierskich odpowiada tematowi poszczególnych podrozdziałów, czyli oznacza bądź nakaz, bądź zakaz, bądź dozwoleń wykonania czynności.

7.2.1.3. Dozwalanie

51. Możliwość sformułowania normy dozwalającej w polskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi jednego z następujących wykładników językowych relacji spójności komunikacyjnej między nadawcą a odbiorcą ze względu na wymiar modalności deontycznej:

- zwrot *nie ma obowiązku*,
- zwrot *nie jest obowiązany*,
- czasownik niewłaściwy *można*.

Przykłady na sformułowanie normy dozwalającej poprzez zastosowanie powyższych wykładników odnaleźć można w artykułach 921 [11] § 1, 224 § 1 oraz 252 polskiego kodeksu cywilnego.

52. Możliwość sformułowania normy dozwalającej w węgierskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi jednego z następujących wykładników językowych relacji spójności komunikacyjnej między nadawcą a odbiorcą ze względu na wymiar modalności deontycznej:

- czasownik *kell* funkcjonujący w połączeniu z bezokolicznikiem poprzedzonym partykułą przeczącą *nem 'nie'*⁴,
- czasownik *kell* funkcjonujący w połączeniu z czasownikiem z końcówką nawiązującą do osoby, której dozwoleństwo dotyczy, poprzedzony partykułą przeczącą *nem 'nie'*,
- przymiotnik *köteles* poprzedzony partykułą przeczącą *nem 'nie'*.

Przykłady na sformułowanie normy dozwalającej poprzez zastosowanie powyższych wykładników językowych odnaleźć można między innymi w paragrafach 3:275 (4), 4:21 (4) oraz 4:31 węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.1.4. Zakazywanie

53. Możliwość sformułowania normy zakazującej w polskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi jednego z następujących wykładników językowych relacji spójności komunikacyjnej między nadawcą a odbiorcą ze względu na wymiar modalności deontycznej:

- czasownik *należy* w połączeniu z partykułą przeczącą *nie (nie należy)*,
- czasownik *można* w połączeniu z partykułą przeczącą *nie (nie można)*,

---

⁴ Partykuła przeczącą jest tu przetłumaczona, ponieważ jej znaczenie nie odbiega od znaczeń w innego rodzaju tekstach, a więc nie dotyczy specyfiki wyrażenia modalnych deontycznie.

- czasownik *wolno* w połączeniu z partykułą przeczącą *nie* (*nie wolno*),
- czasownik w trzeciej osobie w trybie oznajmującym, na przykład *zwalnia*, w połączeniu z partykułą przeczącą *nie* (*nie zwalnia*).

Przykłady na sformułowanie normy zakazującej poprzez zastosowanie powyższych wykładników językowych odnaleźć można w artykułach 147, 831 § 3, 833 oraz 867 polskiego kodeksu cywilnego.

54. Możliwość sformułowania normy zakazującej w węgierskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi jednego z następujących wykładników językowych relacji spójności komunikacyjnej między nadawcą a odbiorcą ze względu na wymiar modalności deontycznej:

- czasownik *lehet* w połączeniu z partykułą przeczącą *nem* 'nie' (*nem lehet*),
- przymiotnik *jogosult* w połączeniu z partykułą przeczącą *nem* 'nie' (*nem jogosult*),
- imiesłów (utworzony od czasownika) z sufiksem *-hat* w połączeniu z partykułą przeczącą *nem* 'nie',
- przymiotnik *tilos*.

Przykłady na sformułowanie normy zakazującej poprzez zastosowanie powyższych wykładników językowych odnaleźć można między innymi w paragrafach 3:36 (2), 6:23 (1), 6:502 (2), 6:521 węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.2. Uporządkowanie treści tekstowej

Również wykładniki językowe użyte w tej grupie postulatów mają charakter wzorcowy, chociaż zostały zaczerpnięte z istniejących tekstów prawnych. Podobnie jak wcześniej chodzi tu więc o wskazanie metody dalszego poszukiwania wykładników językowych powiązanych z danym typem relacji spójności.

7.2.2.1. Hierarchizacja obiektów językowych w tekstach prawnych

55. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności hierarchicznej w polskim tekście prawnym stwarza zastosowanie następującego wykładnika językowego tej relacji: *znaczne zmniejszenie wartości* (w stosunku do uprzedniej wartości rzeczy).

Przykładem uzyskania spójności hierarchicznej przez zastosowanie takiego wykładnika jest artykuł 211 polskiego kodeksu cywilnego.

56. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności hierarchicznej w węgierskim tekście prawnym stwarza zastosowanie następującego wykładnika językowego tej relacji: *lényegesen kisebb mennyiségben, mint*.

Przykładem na uzyskanie spójności hierarchicznej przez zastosowanie takiego wykładnika jest paragraf 6:295 (2) węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.2.2. Umiejscowienie obiektów językowych w przestrzeni tekstów prawnych

57. Możliwość uzyskania tekstowej spójności przestrzennej w polskim tekście prawnym stwarza zastosowanie między innymi następujących wykładników językowych tej relacji: *w miejscu, gdzie lub poza miejscem, które*.

Przykładem na uzyskanie spójności przestrzennej przez zastosowanie takich wykładników są artykuły 454 § 1 oraz 846 § 2 polskiego kodeksu cywilnego.

58. Możliwość uzyskania tekstowej spójności przestrzennej w węgierskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi następujących wyrażen z końcówką okolicznika miejsca: *azon a helyen, ahol, más helyen, helyiségen*.

Przykładem na uzyskanie spójności przestrzennej przez zastosowanie takich wykładników językowych jest paragraf 6:364 (6) oraz paragraf 4:8 (2) węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.2.3. Porządek temporalny tekstów prawnych

59. Możliwość uzyskania tekstowej spójności temporalnej w polskim tekście prawnym stwarza zastosowanie między innymi następujących wykładników temporalności:

- forma czasu gramatycznego czasownika właściwa dla umiejscowienia danej czynności w czasie, wskazująca na kolejność zdarzeń,
- zwroty typu: *następnie, po upływie*.

Przykładem uzyskania spójności temporalnej przez zastosowanie takich wykładników językowych są artykuły 409, 59 oraz 988 § 1 polskiego kodeksu cywilnego.

60. Możliwość uzyskania tekstowej spójności kontemporalnej w polskim tekście prawnym stwarza zastosowanie między innymi zwrotów:

- *w chwili* (wykonywania czynności),
- *w tym czasie*.

Przykładem uzyskania spójności kontemporalnej przez zastosowanie takich wykładników językowych jest artykuł 927 § 1 polskiego kodeksu cywilnego.

61. Możliwość uzyskania tekstowej spójności temporalnej w węgierskim tekście prawnym stwarza zastosowanie między innymi następujących wykładników temporalności:

- forma czasu gramatycznego czasownika właściwa dla umiejscowienia danej czynności w czasie, wskazująca na kolejność zdarzeń,
- czasownik w aspekcie dokonanym,
- zastosowanie rzeczowników oznaczających okres z sufiksem *-ig* 'do' lub z sufiksem *-ra* (lub jego wariantem *-re*) 'na', na przykład *időre* 'na czas/okres', *évig* 'do roku/lat' (jak w zwrotach: *korlátozott időre, de legfeljebb ötven évre* lub *ötven évig*),
- formy typu: *után* 'po', *alatt* 'podczas', *köztt* 'między', *újból* 'na nowo',
- przymiotnik w stopniu wyższym: *korábbi* 'wcześniejszy', *újabb* 'późniejszy'.

Przykłady na uzyskanie spójności temporalnej przez zastosowanie powyższych wykładników językowych odnaleźć można w paragrafach 4:99 (3), 5:147 (5) oraz 6:90 (3) węgierskiego kodeksu cywilnego.

62. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności kontemporalnej w węgierskim tekście prawnym stwarza zastosowanie konstrukcji językowej typu: *akkor, amikor* 'wtedy, kiedy'.

Przykładem na uzyskanie spójności kontemporalnej przez zastosowanie powyższego wykładnika jest paragraf 6:22 (2) węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.3. Spójność leksykalna tekstów prawnych

7.2.3.1. Stałość terminologiczna

63. Spójne leksykalnie teksty prawne charakteryzują się stałością terminologiczną. To znaczy, że do jednego znaczenia przypisany jest zawsze ten sam termin.

7.2.3.2. Synonimiczność, hiponimiczność, hiperonimiczność

64. Możliwość uzyskania tekstowej spójności synonimicznej w polskim tekście prawnym stwarza między innymi zastosowanie następujących wyrażen synonimicznych: *cudzy ul – ul stanowi własność innej osoby niż tej, której własnością jest rój* oraz *dotychczasowy właściciel – ten, czyją własnością był rój, który się w ulu znajdował*.

Przykładem zastosowania takich wykładników jest artykuł 182 § 3 polskiego kodeksu cywilnego.

65. Możliwość uzyskania tekstowej spójności synonimicznej (a dokładniej hiponimiczno-hiperonimicznej⁵) w węgierskim tekście prawnym stwarza między innymi zastosowanie następujących wyrażen synonimicznych: *egyenesági rokonok – szülők és gyermekek*.

Przykładem zastosowania takich wykładników językowych jest paragraf 4:196 (1) węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.3.3. Antonimiczność

66. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności antonimicznej w polskim tekście prawnym stwarza zastosowanie następujących wykładników antonimii: *zawarcie (małżeństwa, umowy) – unieważnienie (małżeństwa, umowy)*.

Przykładem zastosowania takich wykładników językowych jest artykuł 10 § 2 polskiego kodeksu cywilnego.

67. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności antonimicznej w węgierskim tekście prawnym stwarza zastosowanie następujących wyrażen antonimicznych (z uwzględnieniem stopniowania cech): *cselekvőképes – korlátozottan cselekvőképes – cselekvőképtelen*.

Przykładem zastosowania takich wykładników jest paragraf 2:8 (1) węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.3.4. Porównywalność

68. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności porównawczej w polskim tekście prawnym stwarza zastosowanie wykładnika językowego w postaci wyrażenia: *ma takie same skutki, jak*.

Przykładem zastosowania takiego wykładnika jest artykuł 85 polskiego kodeksu cywilnego.

69. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności porównawczej w węgierskim tekście prawnym stwarza zastosowanie wykładnika językowego w postaci wyrażenia: *ugyanúgy, mint* 'tak samo jak'.

Przykładem zastosowania takiego wykładnika jest paragraf 3:275 (3) węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.3.5. Eksplikacyjność

70. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności eksplikacyjnej w polskim tekście prawnym stwarza zastosowanie wykładnika językowego w postaci wyrażenia: *jest, kto*.

---

⁵ Terminy te ujęte są razem ze względu na trudność w dokładnym rozgraniczeniu ich zakresu znaczeniowego.

Przykładem zastosowania takiego wykładnika jest artykuł 10 § 1 polskiego kodeksu cywilnego.

71. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności eksplikacyjnej w węgierskim tekście prawnym stwarza zastosowanie wykładnika językowego w postaci wyrażenia: *az, aki* 'jest ten, kto'.

Przykładem zastosowania takiego wykładnika jest paragraf 2:10 (1) węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.4. Spójność syntaktyczna w tekstach prawnych

7.2.4.1. Repetytywność morfematyczna

72. Jedną z możliwości uzyskania repetytywnej spójności morfematycznej ze względu na własności polskich tekstów prawnych, gdzie aktant jest często nieujawniony, daje powtórzenie:

- czasownika w trzeciej osobie,
- imiesłowu,
- czasownika zwrotnego.

Powyższe wykładniki repetytywnej spójności morfematycznej odnaleźć można na przykład w artykułach 387 § 2 oraz 385 [2] polskiego kodeksu cywilnego.

73. Jedną z możliwości uzyskania repetytywnej spójności morfematycznej ze względu na własności węgierskich tekstów prawnych, gdzie aktant jest często nieujawniony, daje powtórzenie:

- czasownika w trzeciej osobie,
- imiesłowu.

Powyższe wykładniki relacji repetytywnej spójności morfematycznej odnaleźć można na przykład w paragrafie 2:13 (2) oraz w paragrafie 5:164 (2) węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.4.2. Deiktyczność

74. Możliwość uzyskania tekstowej spójności deiktycznej w polskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi wykładników deiktyczności:

- zaimek przymiotny *ten* (w zwrocie *ten, kto*),
- zaimek rzeczowny *on* (*ona, ono*).

Przykładem zastosowania takich wykładników językowych jest artykuł 24 § 1 polskiego kodeksu cywilnego.

75. Możliwość uzyskania tekstowej spójności deiktycznej w węgierskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi wykładników deiktyczności:

- zaimek rzeczowny *ő* 'ona' ('on', 'ono'),
- zaimek rzeczowny w bierniku *ezt* (lub *azt*) 'to' lub 'tamto',
- zaimek przysłowny *így* 'tak, w taki sposób'.

Przykładem zastosowania takich wykładników językowych są paragrafy 4:115 (3) oraz 6:21 (1) węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.4.3. Konektoralność

7.2.4.3.1. Koniunkcyjność

76. Możliwość uzyskania tekstowej spójności koniunkcyjnej w polskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi spójników *oraz* czy też *a ponadto*.

Takie wykładniki spójności koniunkcyjnej odnajdziemy na przykład w artykułach 780 § 1 oraz 871 § 1 polskiego kodeksu cywilnego.

77. Możliwość uzyskania tekstowej spójności koniunkcyjnej w węgierskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi spójników *továbbá* lub *valamint*.

Takie wykładniki spójności koniunkcyjnej odnajdziemy na przykład w paragrafach 3:177 (1) oraz 3:193 węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.4.3.2. Alternatywność

78. Możliwość uzyskania tekstowej spójności alternatywnej w polskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi spójników *lub* czy też *bądź*.

Tego typu wykładniki spójności alternatywnej odnajdziemy na przykład w artykułach 537 § 3 oraz 946 polskiego kodeksu cywilnego.

79. Możliwość uzyskania tekstowej spójności alternatywnej w węgierskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi spójników *illetve* czy też *vagy*.

Tego typu wykładniki spójności alternatywnej odnajdziemy na przykład w paragrafie 6:369 (1) węgierskiego kodeksu cywilnego.

7.2.4.3.3. Adwersatywność

80. Możliwość uzyskania tekstowej spójności adwersatywnej w polskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi spójnika *a*.

Przykład zastosowania tego typu wykładnika spójności adwersatywnej odnajdziemy w artykule 538 polskiego kodeksu cywilnego. Ponadto funkcję tę spełnić mogą między innymi spójniki *ale*, *natomiast*, *lecz*.

81. Możliwość uzyskania tekstowej spójności adwersatywnej w węgierskim tekście prawnym daje zastosowanie między innymi spójnika *pedig*.

Przykład zastosowania tego typu wykładnika spójności adwersatywnej odnajdziemy w paragrafie 6:156 (3) węgierskiego kodeksu cywilnego. Ponadto funkcję tę spełnić mogą między innymi spójniki *viszont*, *azonban*.

7.2.4.3.4. Relatorialność

82. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności relatorialnej w polskim tekście prawnym daje zastosowanie w nim zaimka przymiotnego *który* (*która*).

Przykładem zastosowania takiego wykładnika językowego jest artykuł 376 polskiego kodeksu cywilnego.

83. Jedną z możliwości uzyskania tekstowej spójności relatorialnej w węgierskim tekście prawnym jest zastosowanie w nim zaimka rzeczownego *aki* 'kto'.

Przykład zastosowania tego typu wykładnika spójności relatorialnej odnajdziemy w paragrafie 2:31 (1) węgierskiego kodeksu cywilnego. Ponadto funkcję tę spełnić może wiele różnego typu zaimków.

7.3. Postulaty translacyjne dla polskich i węgierskich tekstów prawnych

Postulaty translacyjne mają podobny charakter jak postulaty specyficznojęzykowe. Wymienione w nich wykładniki językowe, funkcjonujące w tekstach w języku źródłowym, umożliwiają uzyskanie poszczególnych typów relacji spójności tekstowej. Proponujemy dla nich ekwiwalenty translacyjne, pozwalające na przeniesienie określonych relacji spójności z tekstu w języku źródłowym do tekstu w języku docelowym. Zaproponowane ekwiwalenty translacyjne zostały ustalone na podstawie wykładników wymienionych w postulatach specyficznojęzykowych. Mamy tu dwa rodzaje ekwiwalentów translacyjnych:

- ekwiwalenty, które opierają się przede wszystkim na wyrażeniach z tekstów prawnych w języku źródłowym (węgierskim) i docelowym (polskim)⁶,

---

⁶ Przy postulatach, gdzie występują tego typu ekwiwalenty translacyjne, umieściliśmy komentarz z numerami przepisów, na podstawie których je zaproponowaliśmy.

- ekwiwalenty zaproponowane w tłumaczeniach, które zamieszczaliśmy pod każdym tekstem węgierskim⁷.

Zarówno wykładniki w języku źródłowym, jak i proponowane ekwiwalenty translacyjne w języku docelowym mają, podobnie jak w postulatach specyficznojęzykowych, charakter egzemplifikacyjny i nie stanowią zamkniętego zbioru możliwych rozwiązań.

7.3.1. Zwięzłość i rozciągłość treści tekstu przekładu

84. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności kondensacyjnej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie nominalizacji (jak w paragrafach 6:130 § [1], 6:73 [3], 3:37 [3], 6:183, 6:477, 6:69 [2], 2:5 [2], 2:2 [1] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie takiego samego typu narzędzia językowego, jakim jest nominalizacja, natomiast – głównie ze względu na odmienne własności systemów językowych – nie zawsze będzie to możliwe w tym samym miejscu tekstu dla najbliższych semantycznie lub syntaktycznie ekwiwalentów językowych.

85. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności kondensacyjnej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie elipsy (jak w paragrafach 6:259 [1] i 7:30 węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie takiego samego typu narzędzia językowego, jakim jest elipsa, natomiast – głównie ze względu na odmienne własności semantyczne systemów językowych – nie zawsze będzie to możliwe w tym samym miejscu tekstu dla najbliższych semantycznie lub syntaktycznie ekwiwalentów językowych.

7.3.2. Modalność deontyczna w przekładzie

Tak jak we wcześniejszych ujęciach wskazane ekwiwalenty translacyjne służące wyrażeniu w języku docelowym relacji między nadawcą a odbiorcą o charakterze nakazu, dozwoleń lub nakazu mają tu charakter egzemplifikacyjny. To oznacza, że nie muszą one stanowić pełnego zbioru ekwiwalentów wyrażających podobnego typu relacje, jakie zachodzą w tekście języka źródłowego, natomiast można na ich podstawie formułować kolejne twierdzenia o różnych ekwiwalentach translacyjnych.

---

⁷ Tłumaczenia te są zwykle ukierunkowane na język źródłowy (węgierski), często są to tłumaczenia literalne lub możliwie bliskie semantycznie i syntaktycznie.

7.3.2.1. Ekwiwalencja relacji między nadawcą a odbiorcą nakazu

86. Relacja o charakterze nakazu, która zachodzi w węgierskim tekście prawnym, może być przeniesiona do tekstu sformułowanego w języku polskim przy zastosowaniu między innymi następujących wykładników modalności deontycznej:

- czasownik w trzeciej osobie,
- czasownik *powinien*,
- zwrot *mieć obowiązek*,
- zwrot *być obowiązany*.

Powyższe ekwiwalenty translacyjne zostały zaproponowane ze względu na wykładniki modalności deontycznej, które odnajdziemy na przykład w artykułach 38 § 1, 1098 § 1, 697 i 728 § 1 polskiego kodeksu cywilnego.

7.3.2.2. Ekwiwalencja relacji między nadawcą a odbiorcą dozwoleń

87. Relacja o charakterze dozwoleń, która zachodzi w węgierskim tekście prawnym, może być przeniesiona do tekstu sformułowanego w języku polskim przy zastosowaniu między innymi następujących wykładników modalności deontycznej:

- zwrot *nie mieć obowiązku*,
- zwrot *nie być obowiązany*,
- czasownik niewłaściwy *można*.

Powyższe ekwiwalenty translacyjne zostały zaproponowane ze względu na wykładniki modalności deontycznej, które odnajdziemy na przykład w artykułach 921 [11] § 1, 224 § 1 i 252 polskiego kodeksu cywilnego.

7.3.2.3. Ekwiwalencja relacji między nadawcą a odbiorcą zakazu

88. Relacja o charakterze zakazu, która zachodzi w węgierskim tekście prawnym, może być przeniesiona do tekstu sformułowanego w języku polskim przy zastosowaniu między innymi następujących wykładników modalności deontycznej:

- czasownik *należy* w połączeniu z partykułą przeczącą *nie* (*nie należy*),
- czasownik *można* w połączeniu z partykułą przeczącą *nie* (*nie można*),
- czasownik *wolno* w połączeniu z partykułą przeczącą *nie* (*nie wolno*),
- czasownik w trzeciej osobie w trybie oznajmującym, w połączeniu z partykułą przeczącą *nie*.

Powyższe ekwiwalenty translacyjne zostały zaproponowane ze względu na wykładniki modalności deontycznej, które odnajdziemy na przykład w artykułach 831 § 3, 867, 147 i 833 polskiego kodeksu cywilnego.

7.3.3. Uporządkowanie treści w tekście przekładu

7.3.3.1. Hierarchizacja obiektów tekstowych w przekładzie

89. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności hierarchicznej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie zwrotu *lényegesén kisebb mennyiségben, mint* (jak w paragrafie 6:295 [2] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentu translacyjnego w postaci zwrotu *o znacznie mniejszej wartości niż*.

7.3.3.2. Umiejscowienie obiektów tekstowych w przestrzeni przekładu

90. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności przestrzennej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie zwrotu *azon a helyen, ahol* (jak w paragrafie 6:364 [6] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentu translacyjnego w formie okolicznika miejsca wyrażanego wykładnikiem *w miejscu, gdzie*.

7.3.3.3. Porządek temporalny w przekładzie

91. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności temporalnej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie struktury językowej z wyrazami *akkor, amikor* (jak w paragrafie 6:22 § [2] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentu translacyjnego w postaci struktury językowej z wyrazami *wtedy, kiedy*.

7.3.4. Ekwiwalencja relacji spójności leksykalnej

7.3.4.1. Repetytywność

92. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim podobnej relacji spójności repetytywnej, jaka występowała w tekście w języku

źródłowym węgierskim, jest możliwe poprzez powtórzenie w następujących po sobie jednostkach tekstowych ekwiwalentów translacyjnych wyrazów lub subtekstów w tej samej lub zbliżonej formie, w sposób, który nie zaburza znacząco stylistyki tekstu, prawidłowej z punktu widzenia ogólnych norm stylistycznych języka polskiego. Jednakże w celu zachowania spójności komunikacyjnej tekstu prawnego konieczna może być wielokrotna repetycja terminu w niezminionej formie (chyba że zmiany te mają charakter nierелеwantny), nawet jeżeli spowoduje to zaburzenie spójności komunikacyjnej ze względu na ogólne normy stylistyczne języka polskiego.

7.3.4.2. Synonimiczność, hiponimiczność, hiperonimiczność

93. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności synonimicznej (czy też hiponimiczno-hiperonimicznej) podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie wyrażen *egyenesági rokonok – szülők és gyermekek* (jak w paragrafie 4:196 [1] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentów translacyjnych w postaci wyrażen *krewni w linii prostej – rodzice i dzieci*.

7.3.4.3. Antonimiczność

94. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności antonimicznej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie wyrażen antonimicznych (z uwzględnieniem stopniowania cech) *cselekvőképes – korlátozottan cselekvőképes – cselekvőképtelen* (jak w paragrafie 2:8 [1] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentów translacyjnych w postaci wyrażen *zdolny do czynności prawnych – ograniczony w zdolności do czynności prawnych – niezdolny do czynności prawnych*.

7.3.4.4. Porównywalność

95. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności porównawczej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie wyrażenia o charakterze porównania *ugyanúgy, mint* (jak w paragrafie 3:275 [3] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentu translacyjnego w postaci wyrażenia *tak samo jak*.

7.3.4.5. Eksplikacyjność

96. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności eksplikacyjnej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie wyrażenia umożliwiającego eksplikację *az, aki* (jak w paragrafie 2:10 [1] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentu translacyjnego w postaci wyrażenia *jest, kto*.

7.3.5. Ekwiwalencja relacji spójności syntaktycznej

7.3.5.1. Deiktyczność

97. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności deiktycznej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie zaimka, na przykład zaimka rzeczownego w bierniku *ezt* 'to' (*azt* 'tamto') lub zaimka rzeczownego *ő* 'ona' ('on', 'ono'), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentu translacyjnego w formie odpowiedniego w danym kontekście zaimka wskazującego, na przykład *to, on, ona, ono*.

7.3.5.2. Repetytywność morfematyczna

98. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji repetytywnej spójności morfematycznej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie czasowników w trzeciej osobie (bądź to w liczbie pojedynczej, bądź mnogiej), na przykład *előfordul* i *igényel* (jak w paragrafie 2:13 [2] węgierskiego kodeksu cywilnego, którego fragment brzmi: *szerződés, amelynek megkötése a mindennapi életben tömegesen fordul elő, és különösebb megfontolást nem igényel* 'umowa, która należy do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego i nie wymaga podjęcia specjalnych czynności'), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentów translacyjnych w formie czasowników w trzeciej osobie, w tym wypadku takich, jak *następuje* i *wymaga*.

99. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji repetytywnej spójności morfematycznej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie czasowników w trzeciej osobie, na przykład *vettek* i *elhelyeztek*

(jak w paragrafie 4:230 węgierskiego kodeksu cywilnego, mówiącym między innymi o tym, że: *gyermeket átmeneti nevelésbe vettek i gyermekotthonban helyezett el* 'dziecko zostało przyjęte pod tymczasową opiekę i zostało umieszczone w domu dziecka'), jest możliwe między innymi poprzez zastosowanie ekwiwalentów translacyjnych w stronie biernej, w tym wypadku takich, jak *zostało przyjęte* i *zostało umieszczone*.

100. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji repetytywnej spójności morfematycznej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście węgierskim ze względu na zastosowanie imiesłowów, na przykład *eredő* i *vonatkozó* (jak w paragrafie 5:164 [2] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe między innymi poprzez zastosowanie ekwiwalentów translacyjnych w postaci imiesłowów, w tym wypadku takich, jak *wynikające* i *dotyczące*.

7.3.5.3. Konektoralność

7.3.5.3.1. Koniunkcyjność

101. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności koniunkcyjnej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie spójników koniunkcji, na przykład *továbbá* lub *valamint* (jak w paragrafach 93:177 [1] oraz 3:193 węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentów translacyjnych w postaci spójników koniunkcji, na przykład *oraz* lub *a ponadto*.

Powyższe ekwiwalenty translacyjne zostały zaproponowane ze względu na wykładniki spójności koniunkcyjnej, które odnajdziemy na przykład w artykułach 780 § 1 oraz 871 § 1 polskiego kodeksu cywilnego.

7.3.5.3.2. Alternatywność

102. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności alternatywnej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie spójnika alternatywności *illetve* lub *vagy* (jak w paragrafie 6:369 [1] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentów translacyjnych w postaci spójników alternatywności, na przykład *lub* albo *bądź*.

Powyższe ekwiwalenty translacyjne zostały zaproponowane ze względu na wykładniki spójności alternatywnej, które odnajdziemy na przykład w artykułach 537 § 3 oraz 946 polskiego kodeksu cywilnego.

7.3.5.3.3. Adwersatywność

103. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności adwersatywnej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie spójników adwersatywności, na przykład *pedig* (jak w paragrafie 6:156 [3] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentu translacyjnego między innymi w postaci spójnika *a*.

Powyższy ekwiwalent translacyjny został zaproponowany ze względu na wykładnik spójności adwersatywnej, który odnajdziemy na przykład w artykule 538 polskiego kodeksu cywilnego. Jednakże możliwe są tu również ekwiwalenty w postaci innych spójników wyrażających alternatywę, na przykład *ale, natomiast, lecz*.

7.3.5.3.4. Relatorialność

104. Uzyskanie w tekście w języku docelowym polskim relacji spójności relatorialnej podobnej do tej, jaka wystąpiła w tekście w języku źródłowym węgierskim ze względu na zastosowanie relatora właściwego dla zdań węgierskich, na przykład zaimka rzeczownego *aki* (jak w paragrafie 2:31 [1] węgierskiego kodeksu cywilnego), jest możliwe poprzez zastosowanie ekwiwalentu translacyjnego w postaci relatora właściwego dla zdań polskich, na przykład zaimka przymiotnego *który* (lub *która*).

Chociaż postulaty proponowanej tu gramatyki tekstu prawnego nie dadzą pełnej odpowiedzi na pytanie, czym jest i w jaki sposób funkcjonuje tekst, tekst prawny lub tekst stanowiący jego tłumaczenie, to z pewnością mogą one jednak stanowić podstawę dla kolejnych propozycji w tym temacie. Wybrane zagadnienia wiążące się z powyższymi postulatami omówimy nieco szerzej w kolejnej części.

Teksty prawne w świetle wymiarów tekstologicznych

W tej części pracy omówione zostaną nieco szerzej, niż miało to miejsce przy postulatach, wybrane relacje spójności tekstowej, które analizować będziemy ze względu na pewien wymiar tekstowy.

8.1. Pragmatyczno-kognitywne aspekty tworzenia i interpretacji tekstu prawnego

W rozdziale tym zajmować się będziemy zarówno kwestią formułowania i interpretacji tekstu ze względu na to, kim jest jego nadawca i odbiorca oraz w jakich okolicznościach obaj działają (aspekt pragmatyczny), jak i procesami uspoźniania tekstu, szczególnie przez odbiorcę, poprzez wykonywane przez niego operacje związane z przetwarzaniem informacji, takie jak analizowanie, porównywanie, wyciąganie wniosków co do treści nie do końca jasno sprecyzowanych itp. (aspekt kognitywny). Mówimy tu więc o relacjach tekstowych ze względu na wymiar pragmatyczno-kognitywny.

Tradycyjnie zagadnieniem precyzji przy formułowaniu norm prawnych zajmowała się filozofia prawa. W celu ustalania i objaśniania znaczeń w ramach teorii prawa wprowadzono pojęcie wykładni prawa, ustalając dla niej określone zasady. W myśl definicji teoretyków prawa (Stawecki i Winczorek, 2002, s. 151)

wykładnia prawa jest to proces ustalania właściwego znaczenia przepisów prawnych, odkodowanie zawartych w nich norm postępowania, udzielenie odpowiedzi na pytanie: kto, co i w jakich okolicznościach powinien czynić.

Wykładnia prawa uwzględnia nie tylko najbardziej oczywiste, utrwalone w formie definicji słownikowych znaczenia wyrazów, lecz także czynniki

kontekstowe i mentalne. Na przykład w ramach jednego z rodzajów wykładni prawniczej przyjmuje się, że jeżeli nie istnieje przepis, który odnosiłby się do interesującego nas wycinka rzeczywistości, ale istnieje inny przepis, który mówi o rzeczywistości podobnej, to interpretacja rzeczywistości nieuregulowanej przepisami odbywa się na zasadzie analogii do przepisu istniejącego. Jest to więc odniesienie do kontekstu prawnego.

Powiązanie danego tekstu z interesującym nas wycinkiem rzeczywistości może być dość luźne, ale musi być wystarczające do sformułowania konkluzji interpretacyjnej. Opisane tu działania wydają się mieć szczególne znaczenie w systemach prawnych opartych na *precedensie*, jednakże również w systemie prawa kontynentalnego ten rodzaj dochodzenia do konkluzji jest dość powszechny.

Wydaje się, że procesy wnioskowania związane z odczytaniem tekstu prawnego nie powinny być czymś zupełnie oderwanym od nauki o języku i tekście. Wśród językoznawców i prawników od lat toczy się dyskusja wokół sposobu formułowania tekstów prawnych i prawniczych ze względu na pojawiające się często trudności z ich interpretacją. Bhatia (1997; por. White, 1982) jako główne źródło trudności wymienia „nieprzejrzystość” tekstów prawnych. White stwierdza, że teksty prawne trudno zrozumieć przede wszystkim dlatego, że prawnicy stosują niewypowiedziane konwencje językowe. Są to pewne oczekiwania niewyrażone eksplicytnie, „niewidzialne” dla osób spoza prawniczej wspólnoty komunikatywnej.

W celu ułatwienia interpretacji tekstów prawnych rozważa się uproszczenie ich języka. Wielu prawników przekonuje, że nie jest to możliwe ze względu na zawłość dziedziny, jaką jest prawo. Nie jest to argumentacja, którą można przyjąć bez poważnych zastrzeżeń. Wydaje się bowiem, że zbyt skomplikowane narzędzia kształtowania tekstu, zarówno leksykalne, jak i strukturalne, w tym przede wszystkim brak właściwego uporządkowania treści, w dużej mierze nie wynikają ze specyfiki prawa, tylko z niewłaściwej metodologii konstruowania tekstów czy też lekceważenia kwestii komunikacyjnych w procesie legislacyjnym (więcej o tym: Zawłocki, 2013).

Pewnego rodzaju konfliktów komunikacyjnych zwykle nie można jednak uniknąć. Jest to zjawisko powszechne, więc odnoszące się też do innych treści niż te powiązane z prawem. Duszak (1998, s. 55) wskazuje, że „istotnym elementem proceduralnego spojrzenia na tekst jest akceptacja zjawiska konfliktu, jaki z reguły ma miejsce w trakcie selekcji i oceny przydatności strategii tekstowych”, zwracając uwagę (za de Beaugrande’em i Dresslerem, 1981, s. 34) na przeciwstawne, trudne do pogodzenia własności charakteryzujące *zasadę efektywności*, akcentującą potrzebę sprawnego przekazania komunikatu, i *zasadę efektowności*, według której komunikat ma być bogaty stylistycznie i przez to ciekawy. Problem polega głównie na tym, że teksty

proste i przejrzyste mogą nużyć jako banalne, podczas gdy teksty skomplikowane i mniej jednoznaczne mogą okazać się atrakcyjne przez to właśnie, że ich konstrukcja wymaga wzmożonego wysiłku w procesie odbioru. Jednak o ile powyższe stwierdzenie jest prawdziwe dla tekstów literackich, o tyle w przypadku tekstów prawnych nadmiernie rozbudowane, skomplikowane formy prowadzą raczej do osłabienia niż do wzmocnienia spójności komunikacyjnej tekstu.

8.1.1. Konflikt między precyzją a ogólnością wyrażeń tekstowych

Przyjmuje się, że teksty prawne powinny być sformułowane w sposób precyzyjny, ponieważ obywatele mają prawo wiedzieć, czego dokładnie się od nich wymaga i jakich reguł powinni przestrzegać. W krajach, w których stosuje się prawo precedensu, mówią o tym rozstrzygnięcia sądowe, na przykład Sąd Najwyższy w Stanach Zjednoczonych stwierdza, że „prawo, które zabrania robienia czegoś i ustala kary za naruszenie tego prawa, nie powinno być dwuznaczne [...]. Każdy człowiek popełniający przestępstwo powinien rozumieć, że to, co robi, jest przestępstwem” (Solan, 2005, s. 82). Równocześnie jednak stwierdza się, że teksty prawne powinny być sformułowane w sposób ogólny, ponieważ trzeba je stosować w sytuacjach różnego typu. Jak zauważa Frade (2005, s. 136), nieprecyzyjność jest rodzajem konwencji stosowanej w sytuacjach, gdzie potrzebna jest elastyczność i generalizacja, albo tam, gdzie precyzja nie jest wskazana.

Odpowiadając na pytanie, czego prawnikowi potrzeba najbardziej ze strony logiki, jeden z czołowych polskich filozofów, Tadeusz Kotarbiński (1975), wskazał, że po pierwsze, ważne jest uściślenie znaczeń używanych słów i uświadomienie sobie ich sensu, po drugie – uzyskanie ładu w myślach i wypowiedziach. Przy czym chodzi tu w szczególności o problem wieloznaczności i nieokreśloności sensów spójników czy innych słów, którymi operuje się przy argumentacji. Warto przytoczyć w tym miejscu pogląd Kazimierza Ajdukiewicza (1965, s. 55), który ocenił, że

wieloznaczność wyrażeń jest szkodliwa zawsze, ale też i tylko w tych sytuacjach, w których grozi ona niezrozumieniem się dwóch osób korzystających z tej samej wypowiedzi, to znaczy tym, że jedna zrozumie je w innym znaczeniu niż ta druga.

W problematyce niejednoznaczności należy rozróżnić dwa terminy:

- nieprecyzyjność,
- ambiwalencję.

Nieprecyzyjność wystąpi tam, gdzie treść jest rozmyta, trudno wyznaczyć granice pojęć i przyporządkować je do konkretnych kategorii. Natomiast

ambivalencja oznacza, że wyrażenie może mieć dwa lub więcej precyzyjnych znaczeń i należy wybrać któreś z nich w zależności od potrzeb i kontekstu. O ambivalencji mówimy najczęściej w przypadku wyrażen homonimicznych, polisemicznych, metafory czy też elipsy (por. Giannoni, 2005, s. 438).

Nacisk na zwiększanie precyzji wyrażen w tekstach prawnych wynika z wielu przyczyn. Jedną z nich jest fakt, że społeczeństwa są coraz częściej wielonarodowe i wielokulturowe, a mieszkańcy danego obszaru nie zawsze znają dobrze miejscowy język i obyczaje. Istnieje więc potrzeba przekładu prawa miejscowego na język, który rozumieją. Gdy język źródłowy jest mało precyzyjny, problematyczne jest dobranie właściwych ekwiwalentów translacyjnych w języku docelowym. Ponadto niektóre teksty wyrażają normy prawne, które z założenia mają zasięg globalny. Należą do nich na przykład prawa człowieka czy międzynarodowe prawo handlowe ONZ. Tego rodzaju teksty muszą być rozumiane przez odbiorców z różnych krajów i środowisk, dlatego wymagają szczególnie jasnego sposobu formułowania (por. Gotti, 2005, s. 229). Nie jest to natomiast kwestia, którą łatwo rozwiązać.

W zależności od przyjętej strategii konstruowania tekstów i aktualnych potrzeb legislatorzy stosują wyrażenia językowe, które generują większą lub mniejszą ogólność tekstu. Istnieje kilka terminów o dość nieprecyzyjnych granicach znaczeniowych, stosowanych szczególnie często. W polskim kodeksie cywilnym wysoki stopień ogólności wprowadzają na przykład takie wyrazy, jak: *dostateczny*, *istotny*, *konieczny*, *nadmierny*, *niegodziwy*, *nieodpowiedni*, *rozsądny*, *znaczny*, *zwykły*. Tego typu zwroty odnajdujemy w poniższym przepisie:

Tekst T 3 P

Art. 567 § 2. Powyższe uprawnienie przysługuje kupującemu także wtedy, gdy sprzedawca zwleka z wydaniem dyspozycji albo gdy przechowanie rzeczy wymaga *znacznych kosztów* lub jest *nadmiernie utrudnione*; w tych wypadkach kupujący może również odesłać rzecz sprzedawcy na jego koszt i niebezpieczeństwo.

Ocena tego, co można uważać za *znaczne koszty* czy też *nadmierne utrudnienie*, zależy od wykonawców konkretnych czynności w związku z powiązanymi z tym wypadkiem aktualnymi okolicznościami.

Podobnego typu wyrazy spotykamy w kodeksie węgierskim, na przykład *aránytalan* 'niewspółmiernie, nieproporcjonalnie', *csekély* 'niewielki', *elegendő* 'wystarczający', *elvárható* 'jakiego można oczekiwać', *indokolatlan* 'nieuzasadniony', *jelentéktelen* 'nieznaczący', *jelentős* 'znaczący', *megfelelően* 'odpowiednio'. Przykład zastosowania tego typu wyrażenia odnajdujemy w poniższym przepisie:

Tekst T 4 W

5:12. § (1) Ha a jogosult a dolgot megfelelő határidő alatt felszólításra nem szállítja el, és annak máshol való elhelyezése *aránytalan nehézséggel vagy a költségek* előlegezésével járna, a jogalap nélküli birtokos a dolgot értékesítheti vagy felhasználhatja.

[Jeżeli Uprawniony¹ nie odbierze na wezwanie rzeczy w odpowiednim czasie, a jej dostawa w inne miejsce niosłaby za sobą *nieproporcjonalne² utrudnienia lub koszty*, to nieuprawniony posiadacz³ może rzecz sprzedać lub użytkować.]

Jest to zwrot podobny do zastosowanego w przepisie polskim (art. 567 § 2 kc), tak więc rozstrzygnięcie, co oznacza przymiotnik *nieproporcjonalny*, zależy od aktualnych okoliczności wykonywanej czynności.

W wielu krajach przy interpretacji tekstów, które nie są sformułowane wystarczająco precyzyjnie, przyjmuje się zasadę „rozsądnego rozstrzygnięcia” (ang. *reasonableness*). Na przykład według wykładni Sądu Najwyższego w Kanadzie nieprecyzyjność nie może być traktowana w oderwaniu od rzeczywistości i w trakcie interpretacji należy brać pod uwagę szerszy kontekst, dokonując analizy takich czynników, jak cel, rodzaj sprawy i rodzaj przepisów, wartości społeczne, powiązane przepisy prawne oraz rozstrzygnięcia sądowe w zakresie interpretacji tych przepisów (Giannoni, 2005, s. 439). Podobną zasadę przyjmuje się w polskim kodeksie cywilnym. Na przykład w artykule 65 kc stwierdza się, że:

§ 1. Oświadczenie woli należy tak tłumaczyć, jak tego wymagają ze względu na okoliczności, w których złożone zostało, zasady współżycia społecznego oraz ustalone zwyczaje.

§ 2. W umowach należy raczej badać, jaki był zgodny zamiar stron i cel umowy, aniżeli opierać się na jej dosłownym brzmieniu.

---

¹ Zastosowany w tłumaczeniu termin *Uprawniony* jest ukierunkowanym na język źródłowy tłumaczeniem węgierskiego terminu *jogosult*. Oznacza on osobę, która posiada pewnego typu uprawnienia i z kontekstu należy wywnioskować, o jakie uprawnienia chodzi. W tym wypadku może chodzić w szczególności o nabywcę rzeczy, kupującego lub osobę uprawnioną w inny sposób do rozporządzania rzeczą. W tłumaczeniu ukierunkowanym na język polski wskazane byłoby zastosowanie wyrażenia bardziej precyzyjnego.

² Wyraz *nieproporcjonalny* jest ukierunkowanym na język źródłowy tłumaczeniem węgierskiego wyrazu *aránytalan*. W tłumaczeniu nakierunkowanym na język polski, uwzględniającym tradycję polskiego języka prawnego należałoby zastosować tu jeden z następujących ekwiwalentów: *znaczne, dodatkowe, ponad zwykłą miarę, przewyższające zwykłą miarę*.

³ Zastosowany w tłumaczeniu termin *nieuprawniony posiadacz* jest ukierunkowanym na język źródłowy tłumaczeniem węgierskiego terminu *jogalap nélküli birtokos*. Mówiąc bardziej precyzyjnie, napisalibyśmy: *posiadacz, który nie posiada uprawnień do posiadania rzeczy* – w tym wypadku chodzi o rzecz ruchomą, którą można dostarczyć w inne miejsce. W tłumaczeniu ukierunkowanym na język polski, uwzględniającym tradycję polskiego języka prawnego w większości kontekstów właściwym ekwiwalentem będzie termin *samoistny posiadacz*.

Precyzję tekstową można zwiększyć w różny sposób, między innymi podejmując takie działania, jak:

- sporządzenie definicji terminów,
- umieszczenie wyrazów w odpowiednim kontekście,
- ograniczenie zakresu znaczeniowego wyrazów przez wyznaczenie granicy czasowej lub ilościowej,
- doprecyzowanie przez dodanie komentarza,
- określenie warunków zastosowania danej dyrektywy,
- doprecyzowanie przez powtórzenie treści w innej formie.

Przyjrzymy się dalej niektórym działaniom, które mogą doprowadzić do sprecyzowania wyrażanych treści.

8.1.2. Precyzowanie i interpretacja tekstu przez kontekst wyrazowy

Jednym ze środków precyzowania treści przepisów jest tworzenie obszernych list wyrażeń odnoszących się do podobnego typu rzeczy, stanów czy czynności. Ma to na celu ustalenie regulacji wobec jak największej ilości obiektów powiązanej rzeczywistości. Z jednej strony może to być skuteczna metoda precyzująca, z drugiej strony może być ona przyczyną poważnych wątpliwości. Niekiedy bowiem nie będzie jednoznaczne, czy fakt, że nie uwzględniono w tekście jakiegoś obiektu, ma znaczenie prawne, na przykład czy dana czynność jest, czy też nie jest dozwolona. W większości systemów prawnych decydujące w takim wypadku są odniesienia kontekstowe (Tiersma, 2005).

Niekiedy przyjmuje się (Quirk i in., 1985; por. Frade, 2005, s. 146), że wyraz zamieszczony na początku ciągu słów stanowi komponent o szczególnym znaczeniu, wprowadzający do dalszej części. Pierwsze słowo jest tu traktowane jako hiperonim, ponieważ zawiera najwięcej atrybutów z ciągu następujących potem wyrazów, i analogicznie – ostatnie słowo może być hiponimem poprzedzających wyrazów. Wydaje się, że powyższe twierdzenie może być prawdziwe w niektórych przypadkach, w innych natomiast kolejność nie ma znaczenia.

Istnieje kilka zasad, które mogą pomóc w przeprowadzeniu wykładni dla tego rodzaju ciągów wyrazowych. Zasady te nazywane są terminami o etymologii łacińskiej:

- *noscitur a sociis* ‘poznaje się go po kompanach’⁴,
- *eiusdem generis* ‘tak samo’⁵,

⁴ Zasada ta jest tłumaczona na język angielski jako *known by its associates* ‘znany poprzez swoje powiązania’ (Martin i Law, 2006, s. 287).

⁵ Zasada ta jest tłumaczona na język angielski jako *of the same kind* ‘tego samego rodzaju’ (tamże).

- *expressio unius est exclusio alterius* 'włączenie jednego oznacza wyłączenie czegoś innego'.

W ramach zasady *noscitur a sociis* znaczenie wyrazu, co do którego istnieją wątpliwości, może być określone przez odniesienie do jego relacji z innymi, powiązаныmi wyrazami lub frazami. Zwykle podobieństwo wyrazów odnosi się do tej samej klasy struktur syntaktycznych oraz podobnych cech semantycznych i ciąg taki nie zawiera hiperonimu.

Zasadę *eiusdem generis* stosuje się tam, gdzie lista obiektów należących do tej samej klasy jest otwierana lub zamykana obiektem wyrażającym własności bardziej ogólne, na przykład *kot, pies i inne zwierzęta* (por. Martin i Law, 2006, s. 287). Typowe frazy, gdzie *X* oznacza hiperonim są sprowadzalne do schematów:

- *jakikolwiek X, włączając w to a, b lub c,*
- *a, b, c lub jakiegokolwiek inne X.*

Jeżeli pytamy o znaczenie komponentu *a, b* czy też *c* to może być ono logicznie zinterpretowane jako: *a, b* czy też *c* należy do kategorii *X*. Zasada *eiusdem generis* jest więc dość podobna do zasady *noscitur a sociis*, z tą różnicą, że w pierwszym wypadku *X* jest wyrażone implicytnie, a w drugim eksplicytnie. Przy czym w przypadku formuły *eiusdem generis* *X* jest stosowane dla opisanie bardziej ogólnej kategorii, a nie dla określenia jednego z wymienionych obiektów. W myśl powyższego *noscitur a sociis* wystąpi, gdy *a, b* czy też *c* będzie interpretowane na podstawie sąsiednich słów w ramach kategorii *X*, z kolei *eiusdem generis* stosuje się, gdy znaczenie *X* nie jest całkowicie jasne.

W ramach zasady *expressio unius est exclusio alterius*⁶ wyrażenie oznaczające jeden obiekt wyklucza istnienie innego obiektu. Na przykład uznaje się, że w wyrażeniu *weekendy i dni ustawowo wolne od pracy* do dni ustawowo wolnych od pracy nie wlicza się weekendów (Martin i Law, 2006, s. 287). Jeżeli lista wyrazów zawiera kilka komponentów typu *a, b, c*, to jest to lista zamknięta i obiekty, których na liście nie ma, są z niej w szczególności wyłączone. Stosowanie tej maksymy nie zawsze jednak doprowadzi do właściwej interpretacji. Może się okazać, że lista zawiera niektóre, aczkolwiek nie wszystkie obiekty z pewnej kategorii, nie chodzi jednak o wykluczenie innych obiektów, tylko o podanie grupy przykładów. Treści tego typu mogą być sprowadzalne do następującego schematu:

każde X, włączając w to a, b oraz c, ale nie wykluczając innych elementów zbioru
(Bowers, 1989; Tiersma, 2005, por. Singer, 2000).

---

⁶ Zasada ta jest tłumaczona na język angielski jako *the inclusion of the one is the exclusion of the other* 'włączenie jednego oznacza wyłączenie czegoś innego' (tamże).

8.1.3. Precyzowanie tekstu z odniesieniem do konsytuacji prawnej

Treść tekstu prawnego może zostać doprecyzowana poprzez odniesienie się do konsytuacji prawnej, to znaczy do pewnej rzeczywistości z nim związanej, między innymi do takich utrwalonych w danej kulturze zwyczajów i warunków społecznych, które wpływać mogą na interpretację tekstu prawnego. Zwykle odniesienia do rzeczywistości społecznej mają dość ogólny charakter, a ich interpretacja zależy w dużej mierze od poglądów osoby podejmującej decyzję, które ze znaczeń powinno być przyjęte w danej sytuacji. Przykłady wyrażen stosowanych w takim przypadku odnajdziemy w poniższych przepisach:

Tekst T 5 P

Art. 260 § 1. Użytkownik obowiązany jest dokonywać napraw i innych nakładów związanych ze *zwykłym korzystaniem z rzeczy*.

Zwrot *zwykłe korzystanie z rzeczy* jest nieostry i w niektórych systemach prawnych mógłby stanowić podstawę do występowania o odszkodowanie za straty wynikłe z wykorzystania rzeczy w jakikolwiek sposób, jaki tylko konsument zdoła wymyślić, a jakiego nie przewidział producent. Z tego powodu w instrukcjach użytkownika często zamieszcza się uwagę, że producent nie ponosi odpowiedzialności za szkody wynikłe z użytkowania przedmiotu w sposób inny niż taki, jaki został opisany w instrukcji.

Tekst T 6 P

Art. 56. Czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, lecz również te, które wynikają z ustawy, z *zasad współżycia społecznego i z ustalonych zwyczajów*.

Normy prawne odsyłają w tym wypadku do pewnych utrwalonych na danym obszarze norm społecznych, które zwykle są powszechnie znane i akceptowane.

Tekst T 7 W

6:18. § (1) Üzlethelyiségben vagy az ügyfélforgalom számára nyitva álló egyéb helyiségben képviselőnek kell tekinteni azt a személyt, akiről okkal feltételezhető, hogy az *ott szokásos* jognyilatkozatok megtételére jogosult.

[Za przedstawiciela firmy należy uważać taką osobę przebywającą na terenie zakładu lub w innym publicznie dostępnym miejscu obsługi klienta, co do której można w uzasadniony sposób przypuszczać, że jest ona uprawniona do składania oświadczeń prawnych *w zakresie zwykłym dla takiego miejsca*.]

Tekst T 8 W

1:4. § (1) Ha e törvény eltérő követelményt nem támaszt, a polgári jogi viszonyokban úgy kell eljárni, *ahogy az az adott helyzetben általában elvárható*.

[O ile niniejsza ustawa nie stanowi inaczej, w stosunkach cywilnych należy postępować tak, *jak jest to zwykle oczekiwane⁷ w danej sytuacji*.]

Zwroty tego typu niekiedy dotyczą zachowań, które są po prostu utrwalone w świadomości społecznej jako właściwe, a niekiedy takich zachowań, które zostały już w jakiś sposób uregulowane przez prawo.

Ponieważ równoczesne dążenie do precyzji i ogólności wyrażenia wydaje się działaniem sprzecznym, to kwestia ta z pewnością stanowić musi duże wyzwanie dla legislatorów. Wieloznaczność i nieprecyzyjność może być przecież zarówno źródłem rozwoju prawa i jego właściwego funkcjonowania, jak i przyczyną jego ograniczeń i niewłaściwego rozumienia. Zasadniczo zakłada się, że akt komunikacyjny jest kompletny, gdy nadana wypowiedź zostaje odebrana i rozumiana przez odbiorcę. Wydaje się jednak, że najczęściej odbiór ten nie będzie do końca zbieżny z intencją nadawcy, ponieważ odbiorca zwykle dopasowuje swoją interpretację do własnych intencji i zamierzeń. Założenie to potwierdza praktyka interpretacji tekstów prawnych, gdzie w zasadzie każdy z odbiorców dąży do tego, by tekst został zinterpretowany w sposób, który będzie dla niego jak najbardziej korzystny, przy czym im większą odbiorca wykazuje się znajomością konsytuacji prawnej oraz kontekstów, tym większa jest jego świadomość co do różnych możliwości dokonywania korzystnych dla niego rozstrzygnięć na podstawie danego tekstu. Kwestią dyskusyjną może tu być, czy taka spójność tekstu, która nie wynika z precyzji wyrażenia językowych, tylko jest uzyskiwana dzięki operacjom przetwarzania informacji w trakcie jego aktualnych analiz, jest wystarczająca, by można było uznać tekst za spójny komunikacyjnie.

8.2. Dystrybucja treści tekstowej

Mówiąc o sposobie dystrybucji treści, którą nadawca chce przekazać odbiorcy, odniesiemy się do dwóch kwestii. Pierwsza z nich dotyczy możliwości tematycznego uporządkowania treści, druga – wymogów formalnych, jakie powinien spełnić tekst prawny, jeśli chodzi o sposób dystrybucji treści.

Ze względu na wymiar sposobu dystrybucji treści badamy przede wszystkim takie relacje tekstowe, które odnoszą się do przebiegu tematów

---

⁷ Wyrażenie *zwykle oczekiwane* jest ukierunkowanym na język źródłowy tłumaczeniem węgierskiego wyrażenia *általában elvárható*. W tłumaczeniu nakierunkowanym na język polski, uwzględniającym tradycję polskiego języka prawnego bardziej odpowiedni byłby ekwiwalent *zwyczajowo przyjęte*.

w ramach danego tekstu. Mogą one zachodzić pomiędzy różnymi jednostkami tekstu, w szczególności między jego subtekstami. Na przykład relacja homotematyczności zachodzi pomiędzy subtekstami o tym samym temacie, a relacji heterotematyczności zachodzi pomiędzy subtekstami o różnych tematach. Relacje opisywać możemy ze względu na ciągłość lub nieciągłość przebiegu tematów, podrzędność i nadrzędność tematów wobec siebie itd. Relacje mogą mieć też charakter pragmatyczny, to znaczy, że dotyczą tego, co dzieje się między nadawcą i odbiorcą tekstu. Właściwy lub niewłaściwy, uporządkowany lub nieuporządkowany sposób dystrybucji treści tekstowych może w znaczący sposób wpływać na zwiększenie lub zmniejszenie stopnia spójności tekstu ze względu na aspekt komunikacyjny. Ze względu na ten aspekt mówić możemy o relacji wystarczającej spójności komunikacyjnej lub relacji niewystarczającej spójności komunikacyjnej.

Kolejną kwestią jest sposób dystrybucji treści i odnoszące się do tego relacje tekstowe w tekstach tłumaczeń. Wydaje się, że w przypadku tekstów prawnych teksty przekładu nie powinny wykazywać znacząco odmiennych relacji ze względu na sposób dystrybucji treści. Zakładamy, że ponieważ jednostki tematyczne tekstu zwykle wykraczają poza jedno lub nawet poza kilka zdań, to zasadniczo powinny być obszerne na tyle, by w ich ramach można było ustalić właściwe ekwiwalenty translacyjne.

8.2.1. Przebieg tematyczny

Mówiąc o przebiegu tematycznym tekstu, niektórzy z tekstologów mówią o ciągłości sensów (por. de Beaugrande i Dressler, 1981).

Proponujemy mówić tu o ciągłości sensów w następujących po sobie jednostkach tekstu, co znajduje odzwierciedlenie w ciągu środków językowych. Środki językowe charakterystyczne dla konstruowania spójnych komunikacyjnie tekstów prawnych mogą mieć charakter zarówno leksykalny, jak i syntaktyczny i mogą tworzyć różnego rodzaju ciągi tożsamościowe oparte na tym samym obiekcie. Tożsamość może być całkowita, wyrażana przez repetycję całkowitą lub synonimiczną, albo częściowa, w połączeniu hiponimicznym czy hiperonimicznym, a nawet antonimicznym.

Ciągi tożsamościowe mogą być dzielone w celu usprawnienia procesu komunikacji. Taką funkcję pełnić może grupowanie tekstu w jednostki tematyczne (w przypadku tekstu prawnego będą to paragrafy, ustępy, działy itp.) oraz ich graficzne rozplanowanie, z zastosowaniem metatekstu mówiącego o temacie przewodnim danej grupy przepisów. Taki podział jest zazwyczaj wprowadzany przez nadawcę, w tym wypadku przez prawodawcę, a odbiorca nie musi ani też nie powinien wprowadzać innego podziału,

gdyż może się to stać przyczyną błędnej interpretacji norm prawnych wyrażanych danym tekstem. Nieciągłość tematyczna tekstu może pozytywnie lub negatywnie wpływać na jego spójność komunikacyjną. W pierwszym wypadku chodzi o celowe i prawidłowe dzielenie tekstu na jednostki tematyczne, by ułatwić jego odbiór, w drugim o działanie nieprzemysłane, które powoduje, że tekst staje się niespójny komunikacyjnie.

Należy pamiętać, że nawet pojedyncze terminy mogą mieć różne znaczenia w różnych ustawach, chociażby ze względu na różne dziedziny prawa, których ustawa dotyczy. Na przykład termin *małoletni* będzie miał inne znaczenie w kodeksie cywilnym, a inne w kodeksie pracy. Dlatego właściwa wydaje się tu idea struktury tekstowej, gdzie w jednostki duże, takie jak dziedzina prawa czy kodeks dla danej dziedziny, wbudowywane są jednostki mniejsze, takie jak działy, paragrafy czy też pojedyncze terminy, tworząc w sumie mereologiczną całość. Trudno byłoby bowiem zaczynać budowanie tekstu prawnego od zastosowania w zdaniu terminu, o którym nie wiedzielibyśmy, do jakiej dziedziny prawa odnosi się jego znaczenie. Możliwe natomiast wydaje się kształtowanie czy też odbiór tekstu w kierunku od jednostek małych do dużych ze względu na pewien wymiar, na przykład syntaktyczny.

W drugim aspekcie nieciągłość tematyczna powoduje zaburzenie spójności komunikacyjnej⁸. Chodzi tu o taką dyskontynuację treści, gdzie w ramach jednej ustawy porusza się tematy zwykle traktowane odrębnie. Sytuacje takie mogą się jednak zdarzyć, ponieważ na treści zawarte w tekstach prawnych wpływa rzeczywistość społeczna, i niekiedy wyjście naprzeciw aktualnej potrzebie społecznej okazać się może bardziej istotne niż uwzględnienie zasad komponowania tekstów w sposób spójny, czy to ze względu na tematyczne uporządkowanie treści, czy to ze względu na inny wymiar.

8.2.2. Wymogi formalne w zakresie dystrybucji treści tekstu prawnego

Tekst ustawowy jest formułowany według pewnego utrwalonego przez tradycję porządku dystrybucji treści, opierającego się w praktyce na przebiegu tematycznym tekstu, przy zastosowaniu ustalonych dla tego gatunku wymogów formalnych czy innego typu zaleceń wynikających z konsytuacji prawnej.

---

⁸ W stosunku do ustaw, które zrywają ciąg tematyczny, węgierscy prawnicy stosują nazwę *saláta törvények* 'ustawy sałatkowe'. Nazwa ta wywodzi się od dużej ilości różnych składników, które umieszcza się w sałatce warzywnej (por. Kaczmarek, 2015).

Tekst rozpoczyna się tytułem, zawierającym w swojej treści informacje o przedmiocie ustawy oraz dane umiejscawiające tekst w całym systemie tekstów ustawowych, takie jak data czy numer ustawy, po czym następują przepisy przyporządkowane do jednostek tekstowych w zależności od tematyki. Istotne są również powiązane z tematem składniki kodów werbalno-graficznych, na przykład podpisy, symbole państwowe, graficznie rozplanowany zapis treści⁹.

Można zauważyć, że w tekście prawnym nie występują zazwyczaj takie charakterystyczne dla innych tekstów wykładniki progresji tematycznej, jak zwroty porządkujące typu: *po pierwsze, po drugie, na początek, na koniec* (są one zastąpione twardszą numeracją), ani zwroty rozwijające temat, typu: *w dodatku, poza tym, co więcej*, czy też zwroty objaśniające, typu: *innymi słowy, mówiąc w skrócie* itp. Oznaczenie następstwa w ciągu tematycznym nastąpi jednak chociażby w postaci numeracji kolejnych subtekstów, takich jak rozdziały czy akapity, na przykład Rozdział I, Rozdział II, Tytuł I, Tytuł II, § 1, § 2 itd.

Tematy poszczególnych subtekstów najczęściej są zapowiadane, porządkowane i streszczane przez odpowiednie metateksty, na przykład

Tekst T 9 P

Rozdział II. **Miejsce zamieszkania**

Art. 25. Miejscem zamieszkania osoby fizycznej jest miejscowość, w której osoba ta przebywa z zamiarem stałego pobytu.

Tekst T 10 W

V. cím. **A végrendelet érvénytelensége és hatálytalansága**

7:37. § [A végrendelet megítádása]

(1) A végrendelet érvénytelenségét és hatálytalanságát megítádó nyilatkozat alapján lehet megállapítani.

[Tytuł V. **Nieważność i brak mocy prawnej testamentu**

7:37. [Podważenie testamentu]

(1) Nieważność i brak mocy prawnej testamentu można stwierdzić na podstawie oświadczenia podważającego testament.]

Cechą charakterystyczną nowego kodeksu węgierskiego (ustawa z 2013 r.) jest duża liczba wyjaśnień o charakterze metatekstowym. Zapowiadają one nie tylko treści rozdziałów czy ksiąg – odrębny metatekst w postaci tytułu zapowiadającego treść ma w zasadzie każdy nowy paragraf, co z pewnością

---

⁹ Wymienione komponenty pojawiają się głównie w piśmiennictwie prawniczym, np. w pismach procesowych czy dokumentach urzędowych, jednak w pewnym zakresie zawierają je również ustawy.

znacząco wpływa na przystępność tekstu, umożliwia szybszą orientację w treści i łatwiejszą identyfikację norm prawnych. Chociaż w obowiązującym obecnie kodeksie polskim również stosuje się metateksty przy oznaczeniach większych jednostek, takich jak księgi, części, tytuły i rozdziały, to system ten nie jest tak rozbudowany.

Hierarchizacji subtekstów dokonuje ustawodawca, uwzględniając zasięg i zakres tematyczny przekazywanej treści. Kodeks polski dzielony jest w kolejności od subtekstów większych do mniejszych. Księgi dzielą się na tytuły (w niektórych tytułach są działy, a w niektórych działach rozdziały), w tytułach są artykuły, które dzielą się na paragrafy, a w paragrafach czasem są punkty. Paragrafy mogą składać się z jednego zdania prostego, ze zdania złożonego lub z kilku zdań. W kodeksie węgierskim podstawową jednostką podziału są księgi i od ich numeracji uzależniona jest numeracja kolejnych subtekstów (części i tytuły). Podział ten nie odnosi się natomiast do subtekstów oznaczanych znakiem § (paragrafy), które mają numerację ciągłą od początku kodeksu do końca, z tym że w całej ustawie jest zaledwie osiem tego typu subtekstów, a określenie faktycznej liczby zawartych w nich przepisów wymagałoby dodawania kolejnych jednostek, ponieważ w ramach tego rozwijana jest numeracja typu 1.1, 1.2, 2.1, 2.2 itd., a następnie w każdym z tych subtekstów są mniejsze jednostki (ustępy) oznaczane przez liczby w nawiasie, typu (1), (2). Te ustępy, ze względu na objętość, odpowiadają zasadniczo paragrafom kodeksu polskiego i składają się z jednego zdania prostego, ze zdania złożonego lub z kilku zdań.

8.3. Zwięzłość i rozciągłość treści tekstowych

Tekst, a w szczególności tekst prawny, z jednej strony wykazywać może tendencję do zwięzłości, z drugiej strony – do rozciągłości. Tam, gdzie jest to możliwe, tekst prawny formułuje się zwykle w sposób zwięzły, ponieważ jego celem jest przekazanie jak największej ilości informacji w ramach jak najkrótszego tekstu, jednakże tam, gdzie jest to konieczne ze względu na precyzję, tekst jest rozciągly. Zwięzłość nie jest więc kryterium absolutnym i tam, gdzie jasność lub precyzja tekstu mogłaby być naruszona, rezygnuje się ze zwięzłości. W tekście prawnym rozciągłość tekstu wynika często z powtarzania form i treści, natomiast zwięzłość osiąga się między innymi przez takie narzędzia językowe, jak elipsa i nominalizacja.

Jak zauważa Karolak (s. 279, [w:] Polański, 1993), treści tekstowe mogą być sformułowane w sposób mniej lub bardziej zwarty. Kondensacja zachodzi, jeżeli z formalnej struktury wyrażen zdaniowych usunięte zostaną wykładniki niektórych komponentów struktury semantycznej przez nie repre-

zentowanych. Dochodzi tu do redukcji liczby wyrażen przy zachowaniu ich pierwotnej treści.

Możemy więc mówić z jednej strony o relacjach pomiędzy obiektami tekstowymi, polegających na powtarzaniu w różnych przepisach bądź to form semantyczno-gramatycznych o podobnym typie skondensowania, bądź form semantyczno-gramatycznych o różnym stopniu skondensowania. Możemy też mówić o całych ciągach, układach treści wyrażanych w sposób bardziej lub mniej rozbudowany pod względem semantyczno-gramatycznym i wzajemnych relacjach obiektów tekstowych w ramach tych ciągów.

Z drugiej strony możemy wziąć pod uwagę relacje, które zachodzą ze względu na wymiar pragmatyczny, to znaczy relacje między nadawcą a odbiorcą tekstu, jakie powstają na skutek zastosowania w tekście formy językowej bardziej lub mniej skondensowanej semantycznie lub gramatycznie. Niewątpliwie czynnik zwartości, czyli stopień skondensowania treści tekstowych może w znaczący sposób wpłynąć na odbiór tekstu, niekiedy go ułatwiając, a innym razem utrudniając, czyli może dojść bądź to do zwiększenia spójności tekstu ze względu na aspekt komunikacyjny, bądź to do jej zmniejszenia. Ze względu na ten aspekt, podobnie jak przy układach dystrybucji treści, mówić możemy o relacji wystarczającej spójności komunikacyjnej lub relacji niewystarczającej spójności komunikacyjnej.

W tekstach przekładu rodzaje relacji zachodzących ze względu na zastosowanie nominalizacji mogą być albo podobne do tych w tekście oryginału, albo odmienne – ze względu na specyficzne własności poszczególnych języków. Zwykle teksty w języku węgierskim wykazują większą zwartość niż teksty w języku polskim, natomiast nie zawsze wiąże się to z nominalizacją, a jej częste stosowanie w tekstach prawnych jest cechą charakterystyczną dla tekstów w obu językach.

8.3.1. Nominalizacja w tekście prawnym

Nominalizacja jest narzędziem szeroko stosowanym w tekstach prawnych, w których ustawodawca dąży do ujęcia wielu treści w sposób jak najbardziej zwięzły i bezosobowy. Problematyka nominalizacji tekstu prawnego jest dla nas interesująca szczególnie ze względu na aspekt efektywności komunikacyjnej. Chodzi o ustalenie, czy nominalizacje mogą wzmocnić, czy też zmniejszyć spójność komunikacyjną tekstu, czyli czy stanie się on dzięki nim łatwiejszy czy trudniejszy w odbiorze.

Niejednokrotnie w tekście, w tym również w tekście prawnym, to samo lub podobne znaczenie wyrażane jest albo przez czasownik, albo przez for-

mę znominalizowaną. Przekształcenie formy może, ale nie musi spowodować zmiany znaczenia. Do czynników wpływających na wybór formy językowej zaliczymy

- intencje i preferencje nadawcy,
- możliwości percepcyjne odbiorcy.

Akt normatywny wiąże się z podziałem ról, tj. istnieje nadawca, który coś nakazuje, zakazuje lub dozwala i jest do tego uprawniony, oraz istnieje odbiorca, który ma obowiązek dostosować do tego wykonywane czynności. Legislacja działa w ramach reguł ustalonych dla aktu normatywnego. Na przykład intencje i preferencje twórców ustawy muszą być zgodne z regułami zawartymi w ustawie zasadniczej oraz z innymi normami w ramach szerszego systemu funkcjonujących praw, w tym z regułą o powszechnej dostępności prawa, także na poziomie językowym.

Przystępując do badania form znominalizowanych w tekście prawnym, założyliśmy, że ich częste występowanie raczej utrudnia, niż ułatwia odbiór tekstu. To założenie okazało się nie do końca prawdziwe. Nominalizacja może wspomagać lub utrudniać uzyskanie spójności komunikacyjnej tekstu prawnego. W tym wypadku nie chodzi tu o takie kształtowanie formy tekstowej, by wywołać u odbiorcy jakieś emocje (np. zaciekawienie). Chodzi natomiast o kształtowanie takiej stylistyki, która będzie w jak najmniejszym stopniu odbiegała od zwyczajowej stylistyki niespecjalistycznych tekstów informacyjnych. Przytoczone w tym rozdziale przykłady wskażą na różne możliwości zastosowania form znominalizowanych. Niektóre z wyrażań i rozwiązań, mimo że są prawidłowe gramatycznie, odbierane są jednoznacznie jako nienaturalne czy też zakłócające z różnych względów spójność komunikacyjną. Inne dają swobodę wyboru, można stosować każdą z proponowanych form i nie wpływa to znacząco na odbiór tekstu. W niektórych przypadkach wskażemy na formy, które wydają się bardziej pożądane ze względu na aspekt komunikacyjny. Oprócz możliwości przekształceń ze względu na własności syntaktyczne i semantyczne języka wzięliśmy tu pod uwagę rolę tradycji językowej, której naruszenie może zaburzać odbiór tekstu. Uwzględnienie możliwości zastosowania w tekście prawnym różnych form językowych, również tych, które wydają się brzmieć nienaturalnie i niekorzystnie wpływać na stylistykę danego tekstu, jest też istotne ze względu na aspekt translacyjny. Niekiedy bowiem zastosowanie jednej lub drugiej formy będzie zależało od tego, czy tłumaczenie ukierunkujemy na język źródłowy - wtedy być może konieczne będzie zastosowanie form, które nie brzmią w języku polskim do końca naturalnie, czy też ukierunkujemy je na język docelowy, z uwzględnieniem zwyczajów utrwalonych w polskim piśmiennictwie prawnym.

W poniższym przykładzie powtórzony wyraz zmienia formę z rzeczownikowej na czasownikową, co nie zmienia treści, a pozytywnie wpływa na styl:

Tekst T 11a P

Art. 93 § 1. Jeżeli strona, której zależy *na nieziszczeniu się* warunku, przeszkodzi w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego *ziszczeniu się* warunku, następują skutki takie, jakby warunek *się ziścił*.

Alternatywą byłoby powtórzenie podobnych form wyrazowych:

Tekst T 11b P

Jeżeli strona, której zależy na tym, by warunek *się nie ziścił*, przeszkodzi w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego temu, by warunek *się ziścił*, następują skutki takie, jakby warunek *się ziścił*.

Jak łatwo zauważyć, zastosowanie wielokrotnych powtórzeń formy czasownikowej z pewnością nie wpłynęłoby korzystnie na spójność komunikacyjną tego przepisu. Podobnego typu zamienne stosowanie form czasownikowych i rzeczownikowych spotykamy w tekście węgierskim:

Tekst T 12 W

6:130. § (1) Ha a felek a szerződésben a pénztartozás *teljesítésének* idejét nem határozta meg, a pénztartozást a jogosult fizetési felszólításának vagy számlájának kézhezvételétől számított harminc napon belül kell *teljesíteni*.

(2) A jogosult *teljesítésétől* számított harminc napon belül kell *teljesíteni* a pénztartozást, ha

a) a jogosult fizetési felszólításának vagy számlájának kézhezvétele a jogosult *teljesítését* megelőzte; [...]

c) a kötelezettnek fizetési felszólítás vagy számla bevétele nélkül *teljesítenie* kell fizetési kötelezettségét.

[(1) Jeżeli strony nie określiły w umowie terminu *uregulowania* zaległości płatniczych, to zaległości należy *uregulować* w ciągu trzydziestu dni od dnia doręczenia wezwania do zapłaty lub rachunku wystawionego przez Uprawnionego.

(2) Zaległości wobec Uprawnionego¹⁰ należy *uregulować* w ciągu trzydziestu dni, jeżeli:

---

¹⁰ Ponieważ tłumaczenie ukierunkowane jest tu na język źródłowy (węgierski), to, podobnie jak miało to miejsce w tekście T 4 W, dla wyrazu *jogosult* zastosowano ogólny ekwiwalent *Uprawniony*, a dla wyrazu *kötelezett* – *Zobowiązany*. Natomiast w przypadku tłumaczenia ukierunkowanego na język polski, z uwzględnieniem tradycji polskiego języka prawnego należałoby tu zastosować odpowiednio ekwiwalenty *wierzyciel* i *dłużnik*, zwłaszcza jeżeli mówimy o zaległościach płatniczych, co oznacza, że dług jest już wymagalny.

- a) doręczenie wezwania do zapłaty lub rachunku poprzedziło *uregulowanie* zaległości wobec Uprawnionego [...]
- c) Zobowiązany powinien był *uregulować* płatność bez oczekiwania na wezwanie do zapłaty lub rachunek.]

W kontekście tekstu prawnego warto zwrócić uwagę na takie rzeczowniki służące jako wykładniki modalności deontycznej, jak: *konieczność*, *możliwość*, *niemożliwość*, *prawdopodobieństwo*, *prawda*, *fałsz*, *pewność*, oraz przymiotniki o tej samej bazie morfologicznej. Korespondują one semantycznie z czasownikami modalnymi typu *móc*, *nie móc*, *musieć*. Jak zauważa Jędrzejko (1993, s. 68–70), w tego typu wypadkach może dochodzić do powtórnej werbalizacji za pomocą czasowników *być*, *mieć*, na przykład *mieć możliwość*, *zachodzi konieczność*, *jest prawdą*. Kolejny przykład wskazuje, w jaki sposób zastosowanie bądź rzeczownika *możliwość*, bądź czasownika *można* wpłynie na konstrukcję zdania w przepisie:

Tekst T 13a P

Art. 216 § 3. Obniżenie spłat, stosownie do przepisu paragrafu poprzedzającego, *nie wyklucza możliwości rozłożenia* ich na raty lub odroczenia terminu ich zapłaty, stosownie do przepisu art. 212 § 3.

Forma alternatywna mogłaby brzmieć następująco:

Tekst T 13b P

Obniżenie spłat, stosownie do przepisu paragrafu poprzedzającego, *nie oznacza, że nie można rozłożyć* ich na raty lub odroczyć terminu ich zapłaty, stosownie do przepisu art. 212 § 3.

Zastosowanie czasownika *można* nie wpłynęło tu pozytywnie na spójność komunikacyjną tekstu ze względu na konieczność powtórzenia partykuły przeczącej *nie* i ze względu na rozbudowanie zdania o kolejne zdanie podrzędnie złożone dopełnieniowe.

Podobnego typu wyrażenia odnajdujemy też w języku węgierskim, na przykład *lehet – lehetőség* ‘można – możliwość’. Nie zawsze będą to ekwiwalenty semantycznie najbliższe i często będą to przekształcenia z przymiotnika w rzeczownik. Do tego typu form należą takie zestawienia wyrazów, jak: *biztos – biztonságos* ‘pewny – pewność’, *valószínű – valószínűség* ‘prawdopodobny – prawdopodobieństwo’ itp. Wyraz *lehetőség* ‘możliwość’ zastosowano w poniższym przepisie:

Tekst T 14 W

6:73. § (3) A szerződés megkötését bármelyik fél megtagadhatja, ha bizonyítja, hogy [...]

b) a körülmények *megváltozásának lehetőségé* az előszerződés megkötésének időpontjában nem volt előrelátható.

[Každá ze stron može odmówić zawarcia umowy, jeżeli udowodni, że [...]

b) *możliwość zmiany*¹¹ okoliczności nie była możliwa do przewidzenia w momencie zawierania umowy wstępnej.]

Nominalizacja występuje przy wyrażeniach kataforycznych typu: *fakt, że / to, że*. Wyraz *fakt* odnosi się bezpośrednio do pewnego zdarzenia. Podobne zwroty mogą mieć również charakter anaforyczny, na przykład *według powyższego, w myśl powyższego*. Tego rodzaju kondensację zauważamy w poniżym przepisie:

Tekst T 15 P

Art. 103 § 3. W braku potwierdzenia ten, kto zawarł umowę w cudzym imieniu, obowiązany jest do zwrotu tego, co otrzymał od drugiej strony w wykonaniu umowy, oraz do naprawienia szkody, którą druga strona poniosła *przez to, że zawarła umowę*, nie wiedząc o braku umocowania lub o przekroczeniu jego zakresu.

Zasadniczo przekształcenie w formę znominalizowaną byłoby możliwe w zwrocie *którą druga strona poniosła przez zawarcie umowy*, jednak w tym przypadku przeszkodą jest trudność w przyłączeniu dalszej części zdania, mówiącej o tym, że podczas zawierania umowy strona nie wiedziała o braku umocowania lub o przekroczeniu jego zakresu.

Występująca w tekście prawnym forma znominalizowana *fakt dokonania czynności* może być przekształcona w zwrot *fakt, że czynność została dokonana*, ponieważ także wtedy aktant nie jest ujawniony:

Tekst T 16 P

Art. 74 § 1. Zastrzeżenie formy pisemnej bez rygoru nieważności ma ten skutek, że w razie niezachowania zastrzeżonej formy nie jest w sporze dopuszczalny dowód ze świadków ani dowód z przesłuchania stron na *fakt dokonania* czynności.

Zamiana na czasownik czynny jest możliwa syntaktycznie, jednak w takim wypadku w zdaniu należałoby ujawnić aktanta, tj. sprecyzować osobę wykonującą czynność (*fakt, że X to uczynił*). To natomiast nie zawsze jest zgodne z intencją nadawcy. Jak wiadomo, ustawa, a w szczególności kodeks, muszą być formułowane w sposób wystarczająco ogólny, by przepisy mogły być stosowane w wielu różnych wypadkach. Zamiana formy bezosobowej na

---

¹¹ Ze względu na tłumaczenie ukierunkowane na język źródłowy (węgierski) dochodzi tu do niekorzystnego stylistycznie powtórzenia zwrotów: *możliwość* i *możliwa*. W tłumaczeniu ukierunkowanym na język polski dla zwrotu *megváltozásának lehetőségé* bardziej prawidłowe byłoby zastosowanie ekwiwalentu *nadzwyczajna zmiana okoliczności*.

osobową mogłaby powodować nadmierną szczegółowość opisu. Na przykład nie wydaje się prawidłowe przekształcenie wyrażenia *fakt dokonania czynności* (art. 74 kc) na wyrażenie *fakt, że strony to uczyniły*, ponieważ nie da się wykluczyć, że może chodzić o innych wykonawców czynności niż strony w procesie. W języku węgierskim zauważamy podobny sposób funkcjonowania rzeczownika *tény* 'fakt', co ilustruje poniższy przepis:

Tekst T 17 W

3:37. § (3) Ha a jogszabállysértés vagy a létesítő okiratba ütközés nem jelentős és nem veszélyezteti a jogi személy jogszerű működését, a bíróság a *jogsértés tényét* állapítja meg.

[Jeżeli złamanie przepisów lub niezgodność ze statutem nie jest znaczące(a) i nie stanowi zagrożenia dla zgodnego z prawem działania osoby prawnej, to sąd stwierdza *fakt naruszenia* prawa¹².]

W konstrukcji alternatywnej istniałaby możliwość zmiany wyrażenia w taki sposób, że zamiast rzeczownika *jogsértés* 'naruszenie prawa' wystąpiłby zwrot z użyciem czasownika *jogot sért* 'narusza prawo', w takim wypadku konieczne byłoby natomiast ujawnienie aktanta.

Za poważną wadę nominalizacji uznać należy fakt, że zbyt duże nagromadzenie tego typu kondensatów może w znaczący sposób utrudnić interpretację znaczenia tekstu, zamiast ją ułatwić. O ile więc niejednokrotnie nie ma możliwości zwiększenia efektywności komunikacyjnej tekstu prawnego ze względu na ustaloną i utrwaloną terminologię specjalistyczną, o tyle może być to osiągalne poprzez zmniejszenie stopnia nominalizacji. Często konstrukcje znominalizowane dają się stosunkowo łatwo zastąpić przez inne formy językowe, najczęściej czasownikowe. W tym kontekście najbardziej ewidentną formą nominalizacji wydają się rzeczowniki odczasownikowe. Spójrzmy na przykłady takich przepisów, gdzie możliwe jest dość swobodne przekształcenie formy znominalizowanej. W efekcie tego typu zmian teksty mogą stać się bardziej przystępne, czyli zwiększy się ich spójność komunikacyjna.

Tekst T 18a P

Art. 446 § 1. Jeżeli skutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia *nastąpiła śmierć poszkodowanego*, zobowiązany do naprawienia szkody powinien zwrócić koszty leczenia i pogrzebu temu, kto je poniósł.

---

¹² Chodzi o zaakcentowanie, że prawo jest naruszone tylko w niewielkim stopniu i konsekwencje tego są inne niż w wypadku złamania prawa w znaczący sposób.

Forma alternatywna mogłaby wyglądać następująco:

Tekst T 18b P

Jeżeli wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia *poszkodowany zmarł*, zobowiązany do naprawienia szkody powinien zwrócić koszty leczenia i pogrzebu temu, kto je poniósł.

Kolejny tekst to przykład całego ciągu form znominalizowanych, które można swobodnie przekształcić w ciągi czasowników:

Tekst T 19a P

Art. 109³. *Do zbycia* przedsiębiorstwa, do *dokonania* czynności prawnej, na podstawie której *następuje oddanie* go do czasowego *korzystania*, oraz *do zbywania* i *obciążania* nieruchomości jest wymagane pełnomocnictwo do poszczególnej czynności.

Forma alternatywna:

Tekst T 19b P

Aby *zbyć przedsiębiorstwo* lub *dokonać czynności prawnej*, na podstawie której sprzedający *je oddaje*, by kupujący czasowo z niego *korzystał*, oraz aby *zbyć* i *obciążyć* nieruchomość, należy posiadać pełnomocnictwo pozwalające wykonywać poszczególne czynności.

Spośród ciągu rzeczowników *zbycie, dokonanie, oddanie, korzystanie, zbywanie, obciążanie*, zwrócimy tu uwagę na rzeczownik *dokonanie* w zwrocie *dokonanie czynności prawnej*. Przekształcony zwrot brzmi: *dokonać czynności prawnej*. Warto zauważyć, że w tym wypadku wyrazu *dokonać* nie można swobodnie zamienić na inny czasownik synonimiczny, na przykład *uczynić*, ze względu na utrwalone w tradycji języka prawnego połączenie z terminem specjalistycznym *czynność prawna*. Nieprawidłowe więc byłoby zastosowanie zwrotów *uczynić czynność prawną* czy też *uczynienie czynności prawnej*.

Występujące w poniższych przepisach węgierskich formy nominalne można przekształcić w czasowniki zarówno w języku węgierskim, jak i w tłumaczeniu na język polski. Ponieważ językiem docelowym jest polski, dokonując przekształceń, skoncentrujemy się na polskich ekwiwalentach odzwierciedlających nominalizację.

Tekst T 20a W

6:183. § Ha valamelyik fél a teljesítést jogos ok nélkül megtagadja, a másik fél *választása szerint a késsedelem* vagy a szolgálatás *lehetetlenné válásának* jogkövetkezményeit kell alkalmazni.

[Jeżeli którakolwiek ze stron odmówi bez ważnej przyczyny realizacji umowy, druga strona stosuje *według własnego wyboru* konsekwencje prawne *dotyczące opóźnienia lub niemożności wykonania usługi*.]

Forma alternatywna tłumaczenia mogłaby wyglądać następująco:

Tekst T 20b W

[Jeżeli któraś ze stron odmówi bez ważnej przyczyny realizacji umowy, druga strona *wybiera* rodzaj konsekwencji prawnej, która dotyczy faktu, że *strona spóźniła się z realizacją lub że nie wykonała usługi, ponieważ nie było to możliwe*.]

Jednakże zastosowanie powyższej formy wydaje się mniej dostosowane do rozwiązań językowych przyjętych w tradycji polskiego języka prawa.

Niektóre z rzeczowników odczasownikowych są na tyle utrwalone w języku, że odbierane są jako zwykłe wyrazy, a nie sztuczne nominalizacje. Spójrzmy na rzeczowniki w poniższym przepisie:

Tekst T 21 P

Art. 5. Takie *działanie* lub *zaniechanie* uprawnionego nie jest uważane za *wykonywanie* prawa i nie korzysta z ochrony.

Wydaje się, że rzeczowniki *działanie* i *zaniechanie* nie zakłócają tu spójności komunikacyjnej. Natomiast rzeczownik *wykonywanie* nie jest już jednoznaczny. Forma ta z jednej strony nie jest odbierana jako naturalna, ale z drugiej strony wydaje się dość popularna i utrwalona jako rzeczownik.

Może jednak być odwrotnie – duże nagromadzenie kondensatów znominalizowanych w znaczący sposób utrudni interpretację tekstu, zamiast ją ułatwić. Spójrzmy na przykład zagęszczenia form znominalizowanych:

Tekst T 22a P

Art. 443. Okoliczność, że działanie lub zaniechanie, z którego szkoda wynikła, stanowiło *niewykonanie* lub *nienależyte wykonanie* istniejącego uprzednio zobowiązania, nie wyłącza roszczenia o naprawienie szkody z tytułu czynu niedozwolonego, chyba że z treści istniejącego uprzednio zobowiązania wynika co innego.

Przekształcenie tak sformułowanego przepisu może być dość trudne do realizacji, co nie znaczy, że jest to niemożliwe. Przepis mógłby wyglądać następująco:

Tekst T 22b P

Jeżeli ktoś był wcześniej zobowiązany do wykonania pewnego zobowiązania i *nie wykonał go* lub *wykonał je* w sposób niewłaściwy i z tego wynikła szkoda, to nie

oznacza to, że nie można dochodzić roszczenia o naprawienie szkody z tytułu popełnienia czynu niedozwolonego, chyba że z wcześniejszego zobowiązania wynika co innego.

Takie rozwiązanie niekoniecznie jednak wpłynęłoby korzystnie na spójność komunikacyjną tekstu. W tym wypadku lepsze wydaje się pozostawienie form znominalizowanych.

Podobne zagęszczone występowanie nominalizacji spotykamy w niektórych przepisach węgierskich.

Tekst T 23a W

6:477. § Életbiztosítási szerződés alapján a biztosító a természetes személy biztosított *halála*, meghatározott életkor vagy időpont *elérése* vagy más esemény *bekövetkezése* esetére a szerződésben meghatározott biztosítási összeg *kifizetésére*, járadék élethosszig tartó vagy meghatározott időszakra történő *folyósítására* vállal kötelezettséget.

[W przypadku *wystąpienia śmierci* ubezpieczonej osoby fizycznej lub *osiągnięcia* przez nią określonego wieku lub *upływu* określonego w polisie terminu, lub *wystąpienia* innego określonego w polisie zdarzenia ubezpieczyciel, na podstawie polisy na życie, *jest zobowiązany*¹³ do jednorazowej *wypłaty* określonej w polisie kwoty ubezpieczenia, lub jej *wypłacania* do śmierci ubezpieczonego¹⁴, lub do określonego w polisie terminu¹⁵.]

Forma alternatywna w tłumaczeniu na język polski mogłaby brzmieć następująco:

Tekst T 23b W

[Jeżeli ubezpieczony *umrze*, *osiągnie określony wiek* lub *nastąpi inne* określone w polisie *zdarzenie*, ubezpieczyciel, na podstawie polisy na życie, zobowiązuje się *wypłacić* kwotę ubezpieczenia określoną w polisie lub *wypłacać* należność do śmierci ubezpieczonego lub do określonego w polisie terminu.]

Uporządkowanie przestrzenne treści tekstowych możemy uznać za jeden z wymiarów, ze względu na które w tekście prawnym można badać nominalizację. Na przykład nominalizację umożliwia, chociaż jej nie wymusza, użycie wyrażenia *w miejscu*:

¹³ W tłumaczeniu ukierunkowanym na język źródłowy można zaakcentować, że to ubezpieczyciel podejmuje się dopełnić obowiązku wypłaty. Dla wyrażenia *vállal kötelezettséget* możliwy byłby więc ekwiwalent 'zobowiązuje się / podejmuje się obowiązku wypłaty'.

¹⁴ W tłumaczeniu ukierunkowanym na język źródłowy dla wyrażenia *élethosszig tartó időszakra* możliwe byłoby zastosowanie ekwiwalentu 'w okresie trwającym do końca życia'.

¹⁵ W celu precyzyjnego wskazania na omawiany aspekt, w tłumaczeniu zdecydowaliśmy się niektóre z wyrażen podać w formach wyrażonych bardziej eksplicytnie niż w języku źródłowym, przez co wzrosła liczba wyrazów w formie znominalizowanej.

Tekst T 24 P

Art. 70 § 2. W razie wątpliwości umowę poczytuje się za zawartą *w miejscu otrzymania* przez składającego ofertę oświadczenia o jej przyjęciu, a jeżeli dojdzie do składającego ofertę oświadczenia o jej przyjęciu nie jest wymagane albo oferta jest składana w postaci elektronicznej – *w miejscu zamieszkania* albo w siedzibie składającego ofertę w chwili zawarcia umowy.

Sformułowania *w miejscu otrzymania* i *w miejscu zamieszkania* można w dość prosty sposób przekształcić w formy alternatywne *w miejscu, gdzie otrzymał* i *w miejscu, gdzie zamieszkuje*. Taka zmiana nie wydaje się jednak korzystnie wpływać na spójność komunikacyjną tekstu. Analogiczną sytuację mamy w tekście węgierskim:

Tekst T 25 W

6:69. § (2) Ha az ajánlat megtételére és az elfogadásra ugyanazon a helyen kerül sor, a *szerződés-kötés helye* a jognyilatkozatok *megtételének helye*. A *szerződés-kötés helye* egyebekben az ajánlattevő székhelye, természetesen személy esetén lakóhelye, ennek hiányában szokásos tartózkodási helye.

[Jeżeli złożenie i przyjęcie oferty odbywa się w tym samym miejscu, to *miejscem zawarcia* umowy jest *miejsce złożenia* oświadczeń prawnych. W innym wypadku *miejscem zawarcia umowy* jest siedziba Oferenta, a w wypadku osoby fizycznej jej miejsce zamieszkania lub, w wypadku braku miejsca zamieszkania – miejsce jej stałego pobytu.]

Rzeczowniki *kötés* 'zawarcie' (*szerződés-kötés* 'zawarcie umowy') i *megtétel* 'złożenie' dają się dość łatwo przekształcić w czasowniki *köt* 'zawrzeć' (umowę) i *tesz* 'złożyć (oświadczenia)'.

Nominalizację można badać ze względu na wymiar, jakim jest uporządkowanie temporalne tekstu. Temporalna charakterystyka zdarzeń, o których mówi tekst, może być wyrażana przez wykładniki o charakterze:

- morfologicznym (zgramatyzalizowanym) – wykładnik taki wyznacza relację między czasem zdarzenia, o którym mowa, a momentem mówienia. Przysługuje on wyłącznie czasownikom, więc nominalizacja je neutralizuje;

- leksykalnym – wykładniki takie występują w różnej formie, zazwyczaj określają czas zdarzenia przez wskazanie dowolnego punktu na osi czasu kalendarzowego, na przykład *byłeś w piątek* – *twoja piątkowa wizyta*, a niekiedy w odniesieniu do innych zdarzeń, gdzie mamy do czynienia z czasem względnym, na przykład *przed wyjściem* – *zanim wyszedł*, *po przeczytaniu* – *kiedy przeczytał*. Formy te zachowują się jak przysłowki czasu i pełnią funkcję okolicznikową (Jędrzejko, 1993, s. 72).

Przyjrzyjmy się bliżej nominalizacjom w przepisach, w których stosuje się określenia temporalne:

Tekst T 26 P

Art. 8 § 1. Każdy człowiek *od chwili urodzenia ma zdolność* prawną.

Forma alternatywna (bez nominalizacji):

Każdy człowiek ma zdolność prawną (jest zdolny do czynności prawnych) *od chwili, kiedy się urodził*.

Wykładnikiem, który może wywołać nominalizację temporalną jest tu zwrot *od chwili*. Nie wydaje się natomiast, by ewentualna zmiana formy przyczyniła się do wzmocnienia spójności komunikacyjnej tego przepisu.

W języku węgierskim znaczenia temporalne są często zgramatykalizowane, tj. mogą być wyrażone przez końcówki czasownika lub sufiksy rzeczownika. Przykłady na zastosowanie tego typu sufiksów odnajdziemy w poniższych przepisach:

Tekst T 27 W

2:5. § (2) A haltnak nyilvánított személyt az *ellenkező bizonyításáig* halottnak kell tekinteni.

[Osobę uznaną za zmarłą należy uważać za zmarłą *do chwili udowodnienia*, że jest inaczej.]

Tekst T 28 W

2:2. § (1) A jogképesség az embert, ha élve *születik*, fogamzásának időpontjától illeti meg.

(2) A fogamzás időpontjának a *születéstől* visszafelé számított háromszázadik napot kell tekinteni; bizonyítani lehet, hogy a fogamzás korábbi vagy későbbi időpontban történt. A születés napja a határidőbe beleszámít.

[(1) Zdolność prawna dotyczy człowieka, o ile *urodzi się* żywy, *od terminu* poczęcia.

(2) Za *termin* poczęcia uważa się trzechsetny dzień, licząc wstecznie *od dnia porodu*; można natomiast dowieść, że poczęcie nastąpiło wcześniej lub później. Dzień narodzin wlicza się do tego okresu.]

Warto zauważyć, że o ile rzeczownik *bizonyítás* 'udowodnienie' można dość swobodnie przekształcić w czasownik *bizonyítani* 'udowodnić', o tyle termin *fogamzás* 'poczęcie' wiąże się z seksualnością człowieka, a więc z tematyką tabu i ze względu na to znacząco ograniczone są możliwości wyrażania tej treści za pomocą innej formy niż społecznie utrwalona, tu akurat w postaci rzeczownika. Wyrażenie w rodzaju *od terminu, kiedy się poczęł* czy też *kiedy*

rodzice go poczęli nie brzmiałoby naturalnie, powodowałoby pewien dyskomfort u odbiorcy, czyli spójność komunikacyjna zostałaby naruszona.

Często stosowaną w tekście prawnym formą leksykalną wywołującą nominalizację jest rzeczownik odczasownikowy *trwanie*. Ilustruje to następujący przepis:

Tekst T 29a P

Art. 662 § 1. Wynajmujący powinien wydać najemcy rzecz w stanie przydatnym do umówionego użytku i utrzymywać ją w takim stanie przez *czas trwania* najmu.

Istnieje tu możliwość przekształcenia zwrotu *trwanie najmu* na czasownik *najmować* przy przekształceniu struktury zdania i powtórzeniu dopełnienia. Zdanie mogłoby wtedy wyglądać następująco:

Tekst T 29b P

Wynajmujący powinien wydać najemcy rzecz w stanie przydatnym do umówionego użytku i utrzymywać ją w takim stanie *przez czas, w którym rzecz najmuje*.

Konsekwencją takiego przekształcenia jest jednak konieczność repetycji słowa *rzecz*. Warto tu zauważyć, że częste występowanie wyrazu *trwać* w formie znominalizowanej *trwanie* wydaje się mocno osadzone w tradycji polskiego języka prawnego. Naruszenie tej tradycji mogłoby zaburzyć odbiór tekstu, a więc wpłynąć negatywnie na jego spójność komunikacyjną.

Wyraz *trwanie* funkcjonuje też w połączeniu z rzeczownikami, których nie można w prosty sposób przekształcić w czasownik, na przykład *czas trwania władzy rodzicielskiej, czas trwania małżeństwa, czas trwania wad*. W takim wypadku można by go zastąpić tylko czasownikami podobnymi co do funkcji i znaczenia, typu: *być, istnieć, funkcjonować, występować*. W celu utrzymania precyzji semantycznej wskazana wydaje się tu również zamiana wyrazu *czas* na *okres*, ponieważ ten ostatni zawiera w sobie znaczenie ciągłości, jednakże z wyznaczonymi granicami czasowymi, na przykład *okres, kiedy są małżeństwem, okres, w jakim występują wady*.

Istotną przeszkodą dla ewentualnych przekształceń językowych może być zmiana znaczenia lub homonimia, na przykład:

Tekst T 30a P

Art. 55 § 1. Uprawnionemu do pobierania pożytków przypadają pożytki naturalne, które zostały odłączone od rzeczy w czasie trwania jego *uprawnienia*, a pożytki cywilne – w stosunku do czasu trwania tego *uprawnienia*.

W powyższym przykładzie nie ma możliwości zastąpienia rzeczownika *uprawnienie* czasownikiem *uprawnić* ze względu na zmianę semantyczną.

Uprawnienie jest cechą, którą posiada odbiorca, natomiast *uprawnienie* może tylko nadawca, co w rzeczywistości prawnej stanowi znaczącą różnicę. Ponadto rzeczownika nie można swobodnie przekształcić w tożsamy semantycznie zwrot *być uprawnionym*, ponieważ konieczna byłaby zmiana konstrukcji zdania i wprowadzenie powtórzeń, a w konsekwencji wystąpiłaby zbyt silna homonimia. Nieprawidłowe byłoby więc zdanie:

Tekst T 30b P

Uprawnionemu do pobierania pożytków przypadają pożytki naturalne, które zostały odłączone od rzeczy w czasie, w którym *uprawniony był do tego uprawniony*, a pożytki cywilne – w stosunku do czasu, w którym *uprawniony był do tego uprawniony*.

Przekształcenie tego rodzaju jest natomiast możliwe po wprowadzeniu synonimu: *czas trwania prawa (użytkownika) – okres, w którym (użytkownik) jest uprawniony*. Tego typu zwrot odnajdujemy w poniższym przepisie:

Tekst T 31a P

Art. 238. Wieczysty użytkownik uiszcza opłatę roczną przez *czas trwania* swego prawa.

Forma alternatywna (bez nominalizacji) mogłaby wyglądać następująco:

Tekst T 31b P

Wieczysty użytkownik uiszcza opłatę roczną przez *okres, w którym* jest uprawniony do wieczystego użytkowania.

Dochodzi tu jednak do pewnego typu repetycji (*wieczysty użytkownik – wieczyste użytkowanie*), która wpływa negatywnie na spójność komunikacyjną tekstu.

Jak zauważamy, w tekście prawnym dość często, chociaż nie w każdym wypadku, możemy odwrócić procesy nominalizacyjne. Przekształcenia mogą nieść za sobą zarówno konsekwencje pozytywne, jak i negatywne z punktu widzenia komunikacyjnego, tekst może stać się albo łatwiejszy, albo trudniejszy w odbiorze. Istotne jest przy tym, by po ewentualnym dokonaniu przekształcenia, czy to przy tworzeniu oryginalnego tekstu prawnego, czy to przy jego translacji, w każdym przypadku skontrolować, czy nie uległo zmianie znaczenie. Taka zmiana semantyczna wystąpić może dość często. Z jednej strony wynika to z faktu, że w języku różne znaczenia mają podobne, ale nieco odmienne formy językowe, z drugiej strony należy brać pod uwagę, że te same formy mogą przybierać odmienne znaczenia ze względu na inny kontekst lub konsytuację.

Wydaje się, że dbałość o komunikatywność tekstu wyrażająca się ekonomią zapisu, dążeniem do unikania zbędnych i dosłownych powtórzeń czy też inne względy estetyczno-stylistyczne nie są jedyną przyczyną stosowania nominalizacji w polskim i węgierskim kodeksie cywilnym. Niekiedy zastosowanie danej formy zdaje się wynikać z braku dbałości o przystępność zapisu lub próby jego dostosowania do specyficznego rozumianego oficjalnego stylu języka prawnego. Zarówno w polskim, jak i w węgierskim kodeksie cywilnym można zauważyć duże różnice w stylistyce poszczególnych przepisów. Niektóre są sformułowane w sposób bardzo przystępny, mają prostą, konsekwentną konstrukcję, zastosowanie nominalizacji nie utrudnia w znaczący sposób odbioru tekstu, a nawet go ułatwia. Z kolei w innych przepisach występuje tak duże nagromadzenie form nominalnych, że ich treść staje się trudna w odbiorze. Wydaje się, że w wielu wypadkach można zniwelować ten efekt i zwiększyć skuteczność komunikacyjną tekstu przez zastąpienie form znominalizowanych innymi konstrukcjami językowymi.

8.3.2. Elipsa w tekście prawnym

Jednym z narzędzi kondensacji tekstu jest elipsa. Chociaż jest ona odbierana jako zjawisko całkowicie naturalne w języku i zwykle jest uzasadniona syntaktycznie, to warto o niej wspomnieć, jeżeli mówimy o świadomym kształtowaniu tekstu. W szczególności odnosi się to do tekstu prawnego, gdzie ze względu na konieczność precyzyjnego wyrażania treści niekiedy stosuje się lub co najmniej zakłada możliwość zastosowania innych rozwiązań językowych niż te, które wydają się najbardziej naturalne z punktu widzenia stylistyki języka, czy to polskiego, czy to węgierskiego.

Tak jak przy nominalizacji relacje zachodzące między obiektami tekstu możemy badać ze względu na powtarzalność form wyrażających treści w sposób bardziej lub mniej implicytny i wzajemne odniesienia obiektów podanych bądź implicytnie, bądź eksplicytnie. Możemy też mówić o różnego rodzaju ciągach relacji zachodzących między obiektami tekstu. Poza tym można tu wziąć pod uwagę wymiar pragmatyczny, tj. badać relacje między obiektami tekstowymi ze względu na nadawcę i odbiorcę tekstu i dokonać oceny, czy osiągnięta spójność komunikacyjna jest wystarczająca czy niewystarczająca.

Ponadto należy pamiętać, że elipsa funkcjonuje w dość specyficzny sposób w procesie translacji. W tekstach przekładu rodzaje relacji zachodzących ze względu na zastosowanie elipsy będą z dużym prawdopodobieństwem nieco inne niż w tekstach w języku źródłowym, w szczególności ze względu

na zasadę tłumaczeniową mówiącą, że treści w tekstach tłumaczonych wyrażane są w sposób bardziej eksplicytny niż w tekstach oryginału. Tak więc zwykle tekst przekładu jest mniej eliptyczny od tekstu w języku źródłowym.

Przyjrzyjmy się realizacji procesu kondensacji eliptycznej, zwracając szczególną uwagę na jej ewentualny wpływ na aspekt komunikacyjny tekstu, łatwość lub trudność jego interpretacji. W przytoczonych przykładach elipsa oznaczana jest znakiem [Ø].

Tekst T 32 P

Art. 109³. Do zbycia przedsiębiorstwa, [Ø] do dokonania czynności prawnej, na podstawie której następuje oddanie go do czasowego korzystania, *oraz* do zbywania i obciążania nieruchomości jest wymagane pełnomocnictwo do poszczególnej czynności.

W powyższym przepisie, zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami języka polskiego, nie dokonano powtórzenia spójnika koniunkcji. Nie spowodowało to zmniejszenia spójności komunikacyjnej tekstu. Również opuszczenie spójnika koniunkcji w przepisie węgierskim nie wpłynęło negatywnie na jego spójność:

Tekst T 33 W

6:259. § (1) A feladó köteles

- a) a küldeményt úgy csomagolni, hogy a csomagolás a küldeményt megóvja, és az mások személyét és vagonát ne veszélyeztesse; [Ø]
- b) a küldemény fuvarozás során történő kezeléséhez szükséges információkat a csomagoláson, ennek hiányában a küldeményen feltüntetni; és
- c) a fuvarozónak a küldemény továbbításához és kezeléséhez szükséges okiratokat átadni.

[Nadawca ma obowiązek:

- a) tak zapakować paczkę, aby opakowanie chroniło jej zawartość, i w taki sposób, by nie narażało na szkody innych osób i ich majątku; [Ø]
- b) na opakowaniu lub przy jego braku na produkcie zamieścić informacje konieczne do właściwego obchodzenia się z towarem w trakcie transportu; i
- c) przekazać przewoźnikowi dokumenty konieczne do przewozu paczki i obsługi tego przewozu.]

Podobnie opuszczenie spójnika *ha* 'jeżeli' nie powoduje problemów z interpretacją treści poniższego przepisu:

Tekst T 34 W

7:30. § Ha a nevezett örökösök részesedése a hagyatékot nem meríti ki, a fennmaradó rész tekintetében törvényes öröklésnek van helye, *ha* e törvény eltérően nem rendelkezik, vagy [Ø] a végrendeletből más nem következik.

[Jeżeli udział wymienionych spadkobierców nie wyczerpie spadku, to pozostająca część jest dziedziczona ustawowo, o ile niniejsza ustawa nie stanowi inaczej lub [Ø] co innego nie wynika z testamentu.]

W kolejnym przepisie w pierwszej części wymieniono po przecinku kilka terminów, a druga część zdania odnosi się do każdego z tych terminów.

Tekst T 35 P

Art. 43¹. [1] Przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna, o której mowa w art. 33¹ § 1, [2] prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową.

Bez zastosowania elipsy doszłoby do wielokrotnego powtórzenia całej treści z drugiej części zdania i przepis musiałby wyglądać następująco:

Tekst T 36 P

Przedsiębiorcą jest osoba fizyczna prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową.

Przedsiębiorcą jest osoba prawna prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową.

Przedsiębiorcą jest jednostka organizacyjna prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową.

O ile jednak w powyższym przypadku zastosowanie elipsy jest jak najbardziej możliwe i uzasadnione ze względu na spójność komunikacyjną, to nie wykluczamy, że w pewnych okolicznościach bardziej wskazane byłoby powtórzenie treści.

Elipsa obejmować może również wyrazy, które są wykładnikami modalności deontycznej. W poniższym przepisie obejmuje ona wykładnik normy pozwalającej:

Tekst T 37 P

Art. 812 § 4. [1] Jeżeli umowa ubezpieczenia jest zawarta na okres dłuższy niż sześć miesięcy, ubezpieczający *ma prawo* odstąpienia od umowy ubezpieczenia w terminie 30 dni, [2] a w przypadku gdy ubezpieczający jest przedsiębiorcą – w terminie 7 dni od dnia zawarcia umowy.

Wykładnik dozwolenia *ma prawo* w zdaniu [1]: *ubezpieczający ma prawo odstąpienia od umowy w terminie 30 dni*, mógłby być powtórzony w zdaniu [2]: *ubezpieczający ma prawo odstąpienia od umowy w terminie 7 dni*. Ze względu na stylistykę i ekonomię języka wykładnik ten nie został jednak eksplcytnie wyrażony.

W kolejnym tekście elipsa dotyczy wykładnika normy zakazującej:

Art. 834. [1] Jeżeli do wypadku doszło po upływie lat trzech od zawarcia umowy ubezpieczenia na życie, ubezpieczyciel *nie może* podnieść zarzutu, [2] że przy zawieraniu umowy podano wiadomości nieprawdziwe, w szczególności że zatajona została choroba osoby ubezpieczonej.

Wykładnik zakazu *nie może*, występujący w zdaniu [1] *ubezpieczyciel nie może podnieść zarzutu*, mógłby być powtórzony w zdaniu [2] wraz z wyrażeniem *w szczególności* precyzującym treść zakazu: *ubezpieczyciel nie może w szczególności podnieść zarzutu*. Podobnie jak miało to miejsce w poprzednim przykładzie powtórzenie tego wykładnika nie spowodowałoby zwiększenia spójności komunikacyjnej tekstu.

Na podstawie powyższego możemy stwierdzić, że przy prawidłowym zastosowaniu elipsy nie wprowadza ona w tekście niejasności ani nie sprawia, że tekst jest mniej precyzyjny; nie powoduje też, że tekst jest mniej spójny komunikacyjnie. Co więcej, tekst może stać się przez to łatwiejszy w odbiorze ze względu na większą zwartość. Nie wykluczamy natomiast, że z powodu występowania elipsy w trakcie procesu przekładu tekstu na inny język mogą pojawić się pewne trudności z jego interpretacją, a przeniesienie tego typu relacji do tekstu w języku docelowym może być niemożliwe lub niepotrzebne.

8.4. Modalność deontyczna

Każda wypowiedź cechuje się modalnością. Ma ona swojego nadawcę i zwykle skierowana jest do określonego odbiorcy, „zawsze więc wyrażana jest w wypowiedzi jakaś postawa nadawcy wobec treści komunikowanej, a także często wobec odbiorcy” (Grzegorzczkova, 1995, s. 134) i ta postawa nazywana jest modalnością.

Palmer (2001, s. 8–10) rozróżnia (za: von Wright, 1951, s. 1–2) trzy rodzaje modalności:

- epistemiczną,
- dynamiczną,
- deontyczną.

W myśl powyższego podziału modalność epistemiczna koncentruje się na stosunku mówiącego do rzeczywistości, gdzie nadawcy wyrażają swoją ocenę stanów faktycznych, a modalność skierowana jest od mówiącego na zewnątrz. Modalność dynamiczna odnosi się do możliwości lub chęci, jest ona więc, podobnie jak modalność epistemiczna, skierowana od mówiącego do innego odbiorcy. Natomiast modalność deontyczna wyraża obowiązek,

zakaz lub pozwolenie pochodzące ze źródła zewnętrznego w stosunku do mówiącego.

Zarówno modalność deontyczna, jak i dynamiczna odnosi się do zdarzeń, które nie są aktualne, często w ogóle nie miały miejsca, ale potencjalnie mogą się wydarzyć. O ile modalność epistemiczna i dynamiczna nie są istotne w tekstach prawnych, o tyle modalnością deontyczną charakteryzują się wszystkie teksty należące do tego gatunku i ich właściwa interpretacja nie jest możliwa bez uwzględnienia tego aspektu.

8.4.1. Modalność w tekście prawnym

Modalność deontyczna „odnosi się do świata norm i ocen i dotyczy działań człowieka, które z woli indywidualnego lub zbiorowego sprawcy są mu nakazane lub dozwolone” (Jędrzejko, 1987, s. 19; por. Kaczmarek, Matulewska, Wiatrowski, 2008, s. 169). Ten rodzaj modalności realizuje się poprzez dyrektywy, gdzie próbuje się nakłonić kogoś do zrobienia czegoś, przy czym generalnie przyjmuje się, że nadawca zgadza się z pozwoleniem lub obowiązkiem mu narzucanym (Searle, 1983, s. 166; Palmer, 2001, s. 70). Jak uważa Wilkoń (2002, s. 46):

ponieważ kategoria modalności to kategoria, która wyraża stosunek nadawcy wobec świata werbalizowanego (a nie wobec samego zdania czy tekstu, jak to ujmują niektórzy lingwiści), jej cechą niejako najważniejszą jest niezwykle bogaty repertuar sposobów wyrażania.

Jako przykład bogactwa w wyrażaniu modalności deontycznej w języku angielskim Palmer (2001, s. 75) wymienia różnice w znaczeniu takich wyrażzeń, jak *must*, *have to*, *be supposed to*, *should* lub *ought to*, gdzie wyraz *must* czy też zwrot *be supposed to* zasadniczo oznaczają, że nadawca nie bierze odpowiedzialności za nakaz, natomiast dzieje się tak w przypadku wyrażzeń *have to*, *should* lub *ought to*. Natomiast zasób środków językowych, za pomocą których wyraża się modalność deontyczną w tekście ustawowym, jest w dużej mierze ograniczony wymaganiami tego typu tekstu. W tekście prawnym odbiorca powinien bez wątpliwości rozumieć, że coś jest (lub nie jest) nakazane, dozwolone czy zakazane i nie ma tu miejsca na stopniowność. Na przykład nie może być tak, że za pomocą jednego wykładnika modalności jednoznacznie zakazuje się wykonywania pewnej czynności, a przy użyciu innego wykładnika „trochę się zakazuje, ale nie do końca”. Jest to więc sytuacja odmienna od tej, jaka ma miejsce w tekstach nienormatywnych, gdzie uzasadniony jest pogląd Palmera (2001) o stopniowności modalności deontycznej w zależności od zastosowanych wyrażzeń. Nie oznacza

to jednak, że zasób wykładników nie jest w polskich i węgierskich ustawach mocno rozbudowany. Mogą to być zarówno środki o charakterze leksykalnym, jak i syntaktycznym. Najbardziej oczywistym wykładnikiem treści dyrektywnych w języku polskim i węgierskim mógłby się wydawać tryb rozkazujący, jednak zwyczaj piśmiennictwa prawnego narzuca stosowanie innych narzędzi języka.

Zastosowanie trybu rozkazującego zazwyczaj uważane jest za najmocniejsze narzędzie wyrażania nakazu. Jednakże treść wyrażana w taki sposób niekoniecznie jest jednoznaczna, może ona wyrażać również pozwolenie lub radę, na przykład w wyrażeniach typu: *wejdź!*, *bądź dobrej myśli!* Formy te zwykle występują jednak w rzeczywistości aktualnej, tj. nadawca wydaje nakaz w momencie mówienia. Ponieważ w tekście ustawowym akcja jest potencjalna, a nie aktualna, i nadawca nie zwraca się bezpośrednio do odbiorcy, to nie wystąpi tam tryb rozkazujący. Istnieją co prawda w języku polskim możliwości zastosowania tego typu narzędzia wyrażania nakazu, mimo że czas i miejsce akcji nie dotyczy aktualnego stanu rzeczy, na przykład w zwrocie typu *niech ktoś coś zrobi*. Jednakże taka forma mogłaby być odebrana jako obraźliwa. Nie byłoby wskazane na przykład sformułowanie: *Niech Prezydent zwoła posiedzenie nadzwyczajne Sejmu*. Zamiast tego stosuje się najczęściej formę zdania oznajmującego, na przykład *Prezydent zwoła posiedzenie nadzwyczajne Sejmu*. W tego typu zdaniu wykładniki modalności nie występują eksplicytnie, a nośnikiem informacji lub znaczenia modalnego jest czasownik w trzeciej osobie liczby pojedynczej lub mnogiej, w czasie teraźniejszym lub przyszłym. Tak sformułowany tekst może pełnić dwojaką funkcję. Z jednej strony możemy mieć tekst nakazowy, którego celem jest regulacja życia społecznego. Ma on charakter zobowiązania, które należy wypełnić, jest więc modalny deontycznie. Z drugiej strony możemy mieć bardzo podobny czy też identyczny tekst, który pełni funkcję wyłącznie informacyjną. Gdyby intencją nadawcy było wyłącznie przekazanie informacji, a nie dyrektywy, to taki tekst nie byłby tekstem prawnym. Poprzez działania polegające na formułowaniu konkluzji co do znaczenia tekstu odbiorca spaja go na poziomie kognitywnym.

Relacje badane ze względu na wymiar modalności deontycznej zachodzą między obiektami tekstowymi z poszczególnych zdań tekstu lub między obiektami z różnych subtekstów. Ponadto relacje zachodzą mogą ze względu na wymiar pragmatyczny, gdzie uwzględnione są stosunki między nadawcą a odbiorcą tekstu. Mówić tu możemy o relacji nadrzędności nadawcy w stosunku do odbiorcy lub o relacji podrzędności albo relacji, gdzie odbiorca ma coś przez nadawcę nakazane, zakazane czy dozwolone.

8.4.2. Nakazywanie

Schematy przedstawione w tej części odzwierciedlają relacje tekstowe o charakterze nakazowym. Jak zostało wcześniej wspomniane, najpierw przedstawione zostaną propozycje schematów legitekstowych, które odnosimy do wszystkich tekstów ustawowych, a następnie przejdziemy do schematów kodeksowych, czyli takich, które zostały wyodrębnione na podstawie analizy polskiego i węgierskiego kodeksu cywilnego. W celu ograniczenia liczby schematów stosujemy w nich zarówno aktantów nieujawnionych eksplicytnie w tekście, jak i aktantów ujawnionych eksplicytnie w tekście, przyjmując, że sposób oznaczenia rodzaju aktanta w tekście nie ma wpływu na istotę przekazywanej treści normatywnej. Symbol *aun* (aktant nieujawniony), który jest powtórzony w ramach tego samego schematu, może odnosić się zarówno do tego samego, jak i do kilku różnych aktantów. Aktant nieujawniony może być zbieżny lub nie z aktantami ujawnionymi, do których odnosi się dany schemat. W tekście prawnym nie ujawnia się aktantów albo dlatego, że nie jest to w danym momencie istotne, albo dlatego, że tekst nie jest sformułowany w sposób wystarczająco precyzyjny.

1) SCHEMATY LEGITEKSTOWE

Wyodrębnione zostały następujące schematy legitekstowe dla normy nakazowej:

- a) schemat, gdzie akcentowany jest nakaz podjęcia działania,
- b) schemat z uwzględnieniem wykonawcy czynności,
- c) schemat uwzględniający ilość aktantów, obiektów lub czynności,
- d) schemat uwzględniający wybrane własności aktantów, obiektów lub czynności.

Schemat, gdzie akcentowany jest nakaz podjęcia działania (a)

Normy nakazujące wykonanie czynności można sprowadzić do schematu, mówiącego o tym, że:

Schemat S 1

aun: obl *act*₁

Aktant nieujawniony *aun* powinien wykonać pewną czynność *act*₁. Jednakże w przepisach prawnych najczęściej obowiązek, zakaz lub dozwolenie wykonania czynności obwarowane są określonymi warunkami. Wobec tego przyjmujemy, że normy nakazowe mogą być sprowadzalne między innymi do następujących schematów warunkowych:

Schemat z uwzględnieniem wykonawcy czynności (b)

Schemat S 2

$$a_1: act_1 \Rightarrow a_1: obl act_2$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , to ten sam aktant a_1 powinien wykonać czynność act_2 .

Schemat S 3

$$a_1: act_1 \Rightarrow a_2: obl act_2$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , to aktant a_2 powinien wykonać czynność act_2 .

Schemat z uwzględnieniem ilości aktantów lub czynności (c)

Schemat S 4

$$a_1: act_1 \Rightarrow aun: obl act_2 \wedge aun: obl act_3$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , to aktant nieujawniony aun powinien wykonać czynność act_2 , a ponadto aktant nieujawniony aun powinien wykonać czynność act_3 .

Schemat S 5

$$a_1: act_1 \wedge a_1: act_2 \Rightarrow aun: obl act_3$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , a ponadto aktant a_1 wykona czynność act_2 , to aktant nieujawniony aun powinien wykonać czynność act_3 .

Schemat S 6

$$a_1: act_1 \wedge a_1: act_2 \Rightarrow aun: obl act_3 \wedge aun: obl act_4$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , a ponadto aktant a_1 wykona czynność act_2 , to aktant nieujawniony aun powinien wykonać czynność act_3 , a ponadto aktant nieujawniony aun powinien wykonać czynność act_4 .

Schemat z uwzględnieniem wybranych cech aktantów lub czynności (d)

Schemat S 7

$$a_1: att_1 \Rightarrow aun: obl act_1$$

Jeżeli aktant a_1 ma cechę att_1 , to aktant nieujawniony aun powinien wykonać czynność act_1 .

Schemat S 8

$$a_1: act_1 \{act_1: att_1\} \Rightarrow aun: obl act_2$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , gdzie czynność act_1 ma cechę att_1 , to aktant nieujawniony aun powinien wykonać czynność act_2 .

Schemat S 9

$$a_1: act_1 \{act_1: att_1\} \Rightarrow aun: obl act_2 \wedge aun: obl act_3 \{act_3: att_2\}$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , gdzie czynność act_1 ma cechę att_1 , to aktant nieujawniony aun powinien wykonać czynność act_2 , a ponadto aktant nieujawniony aun powinien wykonać czynność act_3 , gdzie czynność act_3 ma cechę att_2 .

Zakładamy, że co najmniej niektóre z powyższych schematów legitekstowych realizować się będą w przepisach polskiego i węgierskiego kodeksu cywilnego. Ponadto na podstawie treści kodeksowych powinny zostać wyodrębnione schematy uwzględniające jeszcze inne układy relacji dotyczących zdarzeń konsytuacyjnych lub akcentujące ich inne własności.

2) SCHEMATY KODEKSOWE

W następnej kolejności zaproponowane zostaną schematy zdarzeń wyrażanych w przepisach zawartych w polskim i węgierskim kodeksie cywilnym.

Wykonawcami czynności są bądź aktanci ujawnieni w tekście eksplicytnie, bądź też nieujawnieni w tekście, których identyfikujemy na podstawie konkluzji. Dodatkowym efektem analizy empirycznej jest wyodrębnienie wykładników językowych, za pomocą których mogą być wyrażone treści sprowadzalne do danych schematów. Będziemy analizować zarówno teksty źródłowe (polskie i węgierskie), jak i tłumaczenia z języka węgierskiego. Ponieważ schematy odnosimy w pierwszym rzędzie do istoty (treści) normy wyrażanej w przepisach, a dopiero w drugiej kolejności do wykładników językowych, to przyjmujemy, że nie ma znaczenia, do której wersji językowej odniesiemy schemat, tj. czy będzie to tekst w języku źródłowym, czy też jego tłumaczenie. Schematy kodeksowe w niewielkim tylko stopniu odzwierciedlają kolejność pojawiania się w zdaniach poszczególnych obiektów językowych. Nie ma tu większego znaczenia, czy aktant jest ujawniony w pierwszej kolejności, a dopiero potem wskazana jest czynność, którą wykonuje, czy też – ze względu na odwrócenie szyku – aktant jest ujawniony później niż czynność. To natomiast, czy w ogóle został on ujawniony w danym fragmencie, ma znaczenie o tyle, że w zależności od tego mogą się zmieniać wykładniki językowe.

2.1) Schematy kodeksu polskiego

W pierwszej kolejności z tekstów kodeksowych wybraliśmy przepisy wyrażające normy nakazowe, które sprowadzimy dalej do odpowiednich dla tej normy schematów zdarzeń.

Tekst T 39 P

Art. 109⁸ § 1. Udzielenie i wygaśnięcie prokury przedsiębiorca *powinien* zgłosić do rejestru przedsiębiorców.

Schemat S 10

$$a_1: act_1 \vee a_1: act_2 \Rightarrow a_1: obl act_3$$

Jeżeli aktant a_1 [przedsiębiorca] wykonał czynność act_1 [udzielił prokury] lub aktant a_1 wykonał czynność act_2 [wykonał czynność powodującą wygaśnięcie prokury], to ten sam aktant a_1 powinien wykonać czynność act_3 [zgłosić ten fakt do rejestru].

Wykładnikiem językowym nakazu w powyższym przepisie jest cząstecznik *powinien*.

Tekst T 40 P

Art. 728 § 1. Przy umowie zawartej na czas nieoznaczony bank *jest obowiązany* informować posiadacza rachunku, w sposób określony w umowie, o każdej zmianie stanu rachunku bankowego.

Schemat S 11

$$aun: act_1 \Rightarrow a_1: obl act_2 \{act_2: att_1\}$$

Jeżeli aktant nieujawniony aun [jest nim posiadacz rachunku – wnioskujemy to z dalszej części zdania] dokonał czynności act_1 [zawarł umowę na czas nieoznaczony], to aktant a_1 [bank] ma obowiązek dokonać czynności act_2 [przekazać informację o zmianie stanu rachunku], gdzie czynność act_2 ma cechę att_1 [sposób przekazania informacji jest zgodny z umową].

Wykładnikiem nakazu w powyższym przepisie jest zwrot *jest obowiązany*.

Tekst T 41 P

Art. 38. Osoba prawna *działa* przez swoje organy w sposób przewidziany w ustawie i w opartym na niej statucie.

Schemat S 12a

$$a_1: act_1 \Rightarrow act_1 obl: att_1 \wedge act_1 obl: att_2$$

Jeżeli aktant a_1 [osoba prawna] dokonuje czynności act_1 [działa przez swoje organy], to czynność act_1 powinna posiadać cechę att_1 [bycie w zgodności z ustawą], a ponadto czynność act_1 powinna posiadać cechę att_2 [bycie w zgodności ze statutem].

Wykładnikiem leksykalnym nakazu w powyższym przepisie jest czasownik w trzeciej osobie czasu teraźniejszego. Występuje tu pewnego rodzaju elipsa, to znaczy, że jako wykładnik posłużyłby tu czasownik *działa* w sformułowaniach mówiących o tym, iż aktant *działa* zgodnie z ustawą i *działa* zgodnie ze statutem. Jak zostało wcześniej wspomniane, treść wyrażona tego typu czasownikiem w zasadzie może być interpretowana na dwa sposoby: jako neutralna informacja lub nakaz. Ponieważ jednak jest to tekst ustawowy, to powinien on zostać odczytany z uwzględnieniem modalności deontycznej, to znaczy jako zobowiązanie dla aktanta, by działał w określony sposób.

Schematy dla norm nakazowych zwykle mogą zostać przekształcone w schematy zakazu bez zmiany zasadniczego sensu tekstu. Na przykład powyższy schemat, może być przekształcony następująco:

Schemat S 12b

$$act_1 \sim att_1 \wedge act_1 \sim att_2 \Rightarrow a_1: ph act_1$$

Jeżeli czynność act_1 [działanie przez swoje organy] nie posiada własności att_1 [bycie w zgodności z ustawą], a ponadto czynność act_1 nie posiada własności att_2 [bycie w zgodności ze statutem], to aktant a_1 [osoba prawna] nie może dokonać czynności act_1 .

Schematyzacja relacji tekstowych może niekiedy prowadzić do konkluzji, że przepis, który pozornie wydaje się prosty i logiczny, faktycznie taki nie jest. Spójrzmy na poniższy przykład:

Tekst T 42 P

Art. 697. Dzierżawca *ma obowiązek* dokonywania napraw niezbędnych do zachowania przedmiotu dzierżawy w stanie niepogorszonym.

Schemat S 13

$$act_1: att_1 \Rightarrow a_1: obl act_1$$

Jeżeli czynność act_1 [dokonanie naprawy] posiada cechę att_1 [jest niezbędna], to aktant a_1 [dzierżawca] ma obowiązek wykonać czynność act_1 .

Właściwa interpretacja schematu wydaje się być następująca: „jeżeli potencjalna czynność ma pewną własność, to tę czynność należy koniecznie wykonać”. Jednakże niewielkie tylko uproszczenie może prowadzić do na-

stępującej interpretacji: „aktant ma obowiązek wykonać te czynności, które należy wykonać” – co jest stwierdzeniem mało sensownym. Wobec powyższego warto się zastanowić, czy przepisu nie należałoby przeformułować.

Wykładnikiem znaczenia modalnego w powyższym przepisie jest zwrot *mieć obowiązek*.

2.2) Schematy kodeksu węgierskiego

W następnej kolejności ustalimy schematy zdarzeń dla normy nakazowej wyrażonej w węgierskim kodeksie cywilnym.

Tekst T 43 W

2:12. § (4) A törvényes képviselőnek a kiskorú személyét és vagyonát érintő jognyilatkozata megtétele során a korlátozott cselekvőképességű kiskorú véleményét *figyelembe kell vennie*.

[Przedstawiciel ustawowy, składając oświadczenie prawne dotyczące osoby i majątku osoby nieletniej, *powinien brać pod uwagę* opinię nieletniego o ograniczonej zdolności do czynności prawnych.]

Schemat S 14

$a_1: act_1 \Rightarrow a_1: obl act_2$

Jeżeli aktant a_1 [przedstawiciel ustawowy] dokonywać będzie czynności act_1 [składanie oświadczenia prawnego dotyczącego osoby i majątku osoby nieletniej], to ten sam aktant a_1 ma obowiązek wykonać czynność act_2 [wziąć pod uwagę opinię nieletniego].

Wykładnikiem nakazu w powyższym przepisie jest czasownik *kell* ‘powinien’ funkcjonujący w połączeniu z innym czasownikiem oznaczającym czynność (tu w zwrocie: *figyelembe kell vennie*). W tego typu konstrukcji istotna jest końcówka osobowa czasownika powiązanego z *kell*, która, o ile występuje, wskazuje na osobę zobowiązaną do wykonania danej czynności.

Tekst T 44 W

1:2. § (1) E törvény rendelkezéseit Magyarország alkotmányos rendjével összhangban *kell értelmezni*.

[Przepisy niniejszej ustawy *należy interpretować* zgodnie z konstytucyjnym porządkiem Węgier.]

Schemat S 15

$aun: act_1 \Rightarrow act_1: obl att_1$

Jeżeli aktant nieujawniony *aun* dokonuje czynności act_1 [interpretuje przepisy ustawy], to czynność act_1 powinna mieć cechę att_1 [uwzględnienie porządku konstytucyjnego Węgier].

Wykładnikiem nakazu w powyższym przepisie jest, podobnie jak w przykładzie wcześniejszym, czasownik *kell* 'powinien', który funkcjonuje w połączeniu z innym czasownikiem oznaczającym czynność (tu w zwrocie: *kell értelmezni* 'należy interpretować'), przy czym w tym wypadku jest to bezokolicznik, nie ma więc bezpośredniego wskazania na osobę zobowiązaną do wykonania danej czynności.

Tekst T 45 W

2:36. § (2) A gondnok a működéséről és a gondnokolt állapotáról a gyámhatóság felhívására bármikor, egyébként az éves számadással együtt *köteles beszámolni* a gyámhatóságnak.

[Opiekun *ma obowiązek zdać sprawozdanie* ze swojej działalności i ze stanu podopiecznego na każde wezwanie władz opiekuńczych, a poza tym w sprawozdaniu rocznym.]

Schemat S 16

$$a_1:act_1 \vee act_2 \Rightarrow a_2: obl act_3$$

Jeżeli aktant a_1 [władze opiekuńcze] dokonają czynności act_1 [wezwą do złożenia sprawozdania] lub zaistnieje stan act_2 [nadejście termin złożenia sprawozdania rocznego], to aktant a_2 [opiekun] ma obowiązek dokonać czynności act_3 [zdać sprawozdanie].

Wykładnikiem nakazu jest tu przymiotnik *köteles* 'jest obowiązany', który funkcjonuje w połączeniu z bezokolicznikiem wyrażającym czynność (tu: *beszámolni* 'zdać sprawozdanie').

8.4.3. Dozwalanie

Schematy zdarzeń konsytuacyjnych przedstawione w tej części odnoszą się do treści wyrażanych przez normy dozwalające.

1) SCHEMATY LEGITEKSTOWE

Wyodrębnione tu zostały następujące schematy legitekstowe:

- a) schemat ogólnego dozwolenia działania,
- b) schemat z uwzględnieniem wykonawcy czynności,

c) schemat z uwzględnieniem kilku aktantów, kilku obiektów lub więcej niż jednej czynności,

d) schemat z uwzględnieniem wybranych cech aktantów, czynności lub obiektów.

Schemat ogólnego dozwolenia działania (a)

Wykonanie pewnych czynności, które są dozwolone, można sprowadzić do ogólnego schematu, mówiącego, że:

Schemat S 17

$aun: per act_1$

Aktant nieujawniony *aun* może wykonać czynność *act₁*.

Normy pozwalające, podobnie jak nakazowe, często są warunkowe, co uwzględniają poniższe schematy:

Schemat z uwzględnieniem wykonawcy czynności (b)

Schemat S 18

$a_1: act_1 \Rightarrow a_1: per act_2$

Jeżeli aktant *a₁* wykona czynność *act₁*, to ten sam aktant *a₁* może wykonać czynność *act₂*.

Schemat S 19

$a_1: act_1 \Rightarrow a_2: per act_2$

Jeżeli aktant *a₁* wykona czynność *act₁*, to aktant *a₂* może wykonać czynność *act₂*.

Schemat z uwzględnieniem kilku aktantów, kilku obiektów lub więcej niż jednej czynności (c)

Schemat S 20

$a_1: act_1 \Rightarrow aun: per act_2 \wedge aun: per act_3$

Jeżeli aktant *a₁* wykona czynność *act₁*, to aktant nieujawniony *aun* może wykonać czynność *act₂*, a ponadto aktant nieujawniony *aun* może wykonać czynność *act₃*.

Schemat S 21

$a_1: act_1 \wedge a_1: act_2 \Rightarrow aun: per act_3$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , a ponadto aktant a_1 wykona czynność act_2 , to aktant nieujawniony aun może wykonać czynność act_3 .

Schemat S 22

$$a_1: act_1 \wedge a_1: act_2 \Rightarrow aun: per act_3 \wedge aun: per act_4$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , a ponadto aktant a_1 wykona czynność act_2 , to aktant nieujawniony aun może wykonać czynność act_3 , a ponadto aktant nieujawniony aun może wykonać czynność act_4 .

Schemat z uwzględnieniem wybranych cech aktantów, czynności lub obiektów (d)

Schemat S 23

$$a_1: att_1 \Rightarrow aun: per act_1$$

Jeżeli aktant a_1 ma cechę att_1 , to aktant nieujawniony aun może wykonać czynność act_1 .

Schemat S 24

$$a_1: act_1 \{act_1: att_1\} \Rightarrow aun: per act_2$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , gdzie czynność act_1 ma cechę att_1 , to aktant nieujawniony aun może wykonać czynność act_2 .

Schemat S 25

$$a_1: act_1 \{act_1: att_1\} \Rightarrow aun: per act_2 \wedge aun: per act_3 \{act_3: att_2\}$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , gdzie czynność act_1 ma cechę att_1 , to aktant nieujawniony aun może wykonać czynność act_2 , a ponadto aktant nieujawniony aun może wykonać czynność act_3 , gdzie czynność act_3 ma cechę att_2 .

2) SCHEMATY KODEKSOWE

Podobnie jak w przypadku normy nakazowej również przy normie pozwalającej przyjmujemy, że co najmniej niektóre z przedstawionych powyżej schematów ilustrują treści normatywne wyrażone w przepisach polskiego i węgierskiego kodeksu cywilnego. Ponadto mogą zostać wyodrębnione schematy uwzględniające jeszcze inne układy zdarzeń lub akcentujące ich inne własności.

2.1) Schematy kodeksu polskiego

Dla normy pozwalającej wyodrębnić następujące schematy zdarzeń:

Tekst T 46 P

Art. 252. Rzecz *można* obciążyć prawem do jej używania i do pobierania jej pożytków.

Schemat S 26

aun: per act₁ ∧ aun: per act₂

Aktant nieujawniony *aun* może dokonać czynności *act₁* [obciążyć rzecz prawem do jej używania] i aktant nieujawniony *aun* może dokonać czynności *act₂* [obciążyć prawem do pobierania pożytków rzeczy].

Wykładnikiem dozwolenia jest tu czasownik niewłaściwy *można*, który łączy się z czasownikiem w bezokoliczniku. Warto zwrócić uwagę na wieloznaczność wyrazów *może* i *można*. W kontekście tekstu prawnego oznaczają one zwykle, że czynność jest dozwolona przez prawodawcę, a nie to, że aktant jest zdolny do jej wykonania. Wykładnik *może* implikuje aktanta ujawnionego, natomiast wykładnik *można* implikuje aktanta nieujawnionego.

Jednym ze sposobów wyrażenia dozwolenia na wykonanie jakiejś czynności jest zaprzeczenie obowiązku jej wykonania. Aby zaakcentować synonimiczność tego typu konstrukcji, w dwóch pierwszych wypadkach wyodrębniłyśmy po dwa schematy, które odzwierciedlają tę samą treść normatywną.

Tekst T 47 P

Art. 921¹¹ § 1. Dłużnik *nie ma obowiązku* dochodzenia, czy okaziciel jest właścicielem dokumentu.

Schemat S 27a

a₁: ~ob act₁

Aktant *a₁* [dłużnik] nie ma obowiązku wykonywania czynności *act₁* [sprawdzać, czy tożsamość okaziciela jest prawdziwa].

Schemat S 27b

a₁: per ~act₁

Aktant *a₁* [dłużnik] może nie wykonywać czynności *act₁* [sprawdzać, czy tożsamość okaziciela jest prawdziwa].

Wykładnikiem dozwolenia jest tu zwrot *nie ma obowiązku*.

Tekst T 48 P

Art. 224 § 1. Samoistny posiadacz w dobrej wierze *nie jest obowiązany* do wynagrodzenia za korzystanie z rzeczy i nie jest odpowiedzialny ani za jej zużycie, ani za jej pogorszenie lub utratę.

Schemat S 28a

$$a_1: att_1 \Rightarrow a_1: \sim obl act_1 \wedge a_1: \sim obl act_2 \wedge a_1: \sim obl act_3 \wedge a_1: \sim obl act_4$$

Jeżeli aktant a_1 posiada cechę att_1 [jest samoistnym posiadaczem w dobrej wierze], to aktant a_1 [posiadacz] nie ma obowiązku dokonania czynności act_1 [wynagrodzenia za korzystanie z rzeczy] i aktant a_1 nie ma obowiązku dokonania czynności act_2 [ponoszenia konsekwencji za zużycie rzeczy], i aktant a_1 nie ma obowiązku dokonania czynności act_3 [ponoszenia konsekwencji za pogorszenie rzeczy], i aktant a_1 nie ma obowiązku dokonania czynności act_4 [ponoszenia konsekwencji za utratę rzeczy].

Tak jak w przypadku schematów zdarzeń dla norm nakazowych, również przy normie pozwalającej możliwe jest akcentowanie różnych cech tego samego zdarzenia. Na przykład powyższy schemat można przekształcić w następujący sposób:

Schemat S 28b

$$a_1: att_1 \Rightarrow a_1: per act_1 \{act_1: att_2\} \wedge a_1: per act_2 \{act_2: att_3\} \wedge a_1: per act_3 \{act_3: att_4\} \\ \wedge a_1: per act_4 \{act_4: att_5\}$$

Jeżeli aktant a_1 posiada cechę att_1 [jest samoistnym posiadaczem w dobrej wierze], to aktant a_1 [posiadacz] może dokonać czynności act_1 [korzystanie z rzeczy], gdzie czynność ta posiada cechę att_2 [nie musi płacić wynagrodzenia za korzystanie z rzeczy], oraz aktant a_1 może dokonać czynności act_2 [zużyć rzecz], gdzie czynność ta posiada cechę att_3 [nie poniesie odpowiedzialności za zużycie rzeczy], oraz aktant a_1 może dokonać czynności act_3 [doprowadzić do pogorszenia stanu rzeczy], gdzie czynność ta posiada cechę att_4 [nie poniesie odpowiedzialności], oraz aktant a_1 może dokonać czynności act_4 [utracić rzecz], gdzie czynność ta posiada cechę att_5 [aktant nie poniesie odpowiedzialności za utratę rzeczy].

Wykładnikiem dozwolenia w powyższym przepisie jest zwrot *nie jest obowiązany*.

2.2) Schematy kodeksu węgierskiego

Przejdziemy teraz do schematów zdarzeń dla normy pozwalającej, wyodrębnionych na podstawie analizy przepisów węgierskich.

Tekst T 49 W

3:275. § (4) A felfüggesztett ülés folytatásaként megtartott közgyűlés esetén a közgyűlés összehívására és a közgyűlés tisztségviselőinek megválasztására vonatkozó szabályokat *nem kell alkalmazni*.

[Jeżeli posiedzenie walnego zgromadzenia stanowi kontynuację zawieszzonego posiedzenia walnego zgromadzenia, to *nie trzeba* stosować zasad dotyczących zwołowania walnego zgromadzenia i wyznaczania funkcji.]

Schemat S 29

$act_1: att_1 \Rightarrow aun: \sim obl act_2$

Jeżeli czynność act_1 [posiedzenie] posiada cechę att_1 [jest kontynuacją innego posiedzenia], to aktant nieujawniony aun nie musi wykonywać czynności act_2 [stosować takich zasad, jak na poprzednim posiedzeniu].

Wykładnikiem dozwolenia jest tu czasownik *kell* 'powinien', funkcjonujący w połączeniu z bezokolicznikiem poprzedzonym partykułą przeczącą *nem* 'nie'.

Kolejny tekst potwierdza, że jeden przepis może wyrażać treści różnego typu norm, na przykład zarówno treści normy pozwalającej, jak i nakazującej:

Tekst T 50 W

4:21. § (4) Ha a házastársak közös szülői felügyeletben állapodnak meg, a kapcsolattartás kérdésében *nem kell megegyezniük*, a gyermek lakóhelyét azonban meg *kell határozniuk*.

[Jeżeli małżonkowie porozumieją się co do wspólnej opieki nad dzieckiem, *nie muszą zawierać porozumienia* co do warunków utrzymywania kontaktów, natomiast *powinni ustalić* miejsce zamieszkania dziecka.]

Schemat S 30

$a_1: act_1 \Rightarrow a_1: \sim obl act_2 \wedge a_1: obl act_3$

Jeżeli aktant a_1 [małżonkowie] dokona czynności act_1 [dojdzie do porozumienia], to ten sam aktant a_1 [małżonkowie] nie musi dokonywać czynności act_2 [zawierać porozumienia co do warunków utrzymywania kontaktów], natomiast aktant a_1 [małżonkowie] powinien dokonać czynności act_3 [ustalić miejsce zamieszkania dziecka.]

Wykładnikiem dozwolenia jest w tym przepisie czasownik *kell* 'powinien', funkcjonujący w połączeniu z czasownikiem z końcówką nawiązującą do osoby, której dozwolenie dotyczy, poprzedzony partykułą przeczącą *nem* 'nie'.

W schemacie wyodrębnionym poniżej akcentuje się, że dozwoleńie dokonania czynności zależy od cech, jakie przybiera aktant.

Tekst T 51 W

4:31. § *Nem köteles* házastársát eltartani az, aki ezáltal a saját szükséges tartását vagy gyermekének tartását veszélyeztetné.

[*Nie ma obowiązku* utrzymywać małżonka ten, kto przez to nie mógłby utrzymać siebie lub dziecka.]

Schemat S 31

$a_1: att_1 \Rightarrow a_1: \sim obl act_2$

Jeżeli aktant a_1 [jeden z małżonków] posiada cechę att_1 [nie może utrzymać siebie lub dziecka], to aktant a_1 nie musi dokonywać czynności act_2 [utrzymywać małżonka].

Wykładnikiem dozwoleńia jest tu przymiotnik *köteles* 'jest zobowiązany', poprzedzony partykulą przeczącą *nem* 'nie'.

8.4.4. Zakazywanie

Trzeci rodzaj schematów odzwierciedla układy zdarzeń dla normy zakazującej.

1) SCHEMATY LEGITEKSTOWE

Analogicznie do norm nakazowych i pozwalających wyodrębniliśmy tu:

- schemat wyrażający ogólny zakaz działania,
- schemat z uwzględnieniem wykonawcy czynności,
- schemat z uwzględnieniem kilku aktantów, kilku obiektów lub więcej niż jednej czynności,
- schemat z uwzględnieniem wybranych cech aktantów, obiektów lub czynności.

Schemat zakazu działania (a)

Zakaz dokonywania określonych czynności można sprowadzić do następującego schematu:

Schemat S 32

$aun: ph act_1$

Aktant nieujawniony *aun* nie może wykonać czynności act_1 .

Schemat z uwzględnieniem wykonawcy czynności (b)

Schemat S 33

$$a_1: act_1 \Rightarrow a_1: ph act_2$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , to ten sam aktant a_1 nie może wykonać czynności act_2 .

Schemat S 34

$$a_1: act_1 \Rightarrow a_2: ph act_2$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , to aktant a_2 nie może wykonać czynności act_2 .

Schematy z uwzględnieniem kilku aktantów, kilku obiektów lub więcej niż jednej czynności (c)

Schemat S 35

$$a_1: act_1 \Rightarrow aun: ph act_2 \wedge aun: ph act_3$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , to aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_2 , a ponadto aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_3 .

Schemat S 36

$$a_1: act_1 \wedge a_1: act_2 \Rightarrow aun: ph act_3$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , a ponadto aktant a_1 wykona czynność act_2 , to aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_3 .

Schemat S 37

$$a_1: act_1 \wedge a_1: act_2 \Rightarrow aun: ph act_3 \wedge aun: ph act_4$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , a ponadto aktant a_1 wykona czynność act_2 , to aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_3 , a ponadto aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_4 .

Schematy z uwzględnieniem wybranych cech aktantów, obiektów lub czynności (d)

Schemat S 38

$$a_1: att_1 \Rightarrow aun: ph act_1$$

Jeżeli aktant a_1 ma cechę att_1 , to aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_1 .

Schemat S 39

$$a_1: act_1 \{act_1: att_1\} \Rightarrow aun: ph act_2$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , gdzie czynność act_1 ma cechę att_1 , to aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_2 .

Schemat S 40

$$a_1: act_1 \{act_1: att_1\} \Rightarrow aun: ph act_2 \wedge aun: ph act_3 \{act_3: att_2\}$$

Jeżeli aktant a_1 wykona czynność act_1 , gdzie czynność act_1 ma cechę att_1 , to aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_2 , a ponadto aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_3 , gdzie czynność act_3 ma cechę att_2 .

2) SCHEMATY KODEKSOWE

Analogicznie jak przy normie nakazującej i pozwalającej również w przypadku zakazu zakładamy, że co najmniej niektóre z przedstawionych powyżej schematów odzwierciedlają treści norm wyrażonych w przepisach polskiego i węgierskiego kodeksu cywilnego oraz mogą zostać wyodrębnione schematy uwzględniające jeszcze inne układy zdarzeń lub akcentujące ich inne własności.

2.1) Schematy kodeksu polskiego

Najpierw wyodrębnione zostaną schematy zdarzeń dla normy zakazującej w polskim kodeksie cywilnym.

Tekst T 52 P

Art. 831 § 3. Suma ubezpieczenia przypadająca uprawnionemu *nie należy* do spadku po ubezpieczonym.

Schemat S 41

$$aun: ph act_1$$

Aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_1 [zaliczyć do spadku po ubezpieczonym sumy ubezpieczenia przypadającej uprawnionemu].

Wykładnikiem zakazu jest zwrot stanowiący zaprzeczenie nakazu za pomocą partykuły przeczącej *nie (należy – nie należy)*.

Norma zakazująca może być wyrażona w jednym przepisie z innego typu normami. W poniższym przepisie współwystępuje z normą pozwalającą:

Tekst T 53 P

Art. 867. W umowie spółki można inaczej ustalić stosunek udziału wspólników w zyskach i stratach. Można nawet zwolnić niektórych wspólników od udziału w stratach. Natomiast *nie można* wyłączyć wspólnika od udziału w zyskach.

Schemat S 42

aun: per act₁ ∧ aun: per act₂ ∧ aun: ph act₃

Aktant nieujawniony *aun* może dokonać czynności *act₁* [ustalić w umowie udział wspólników w zyskach i stratach] i aktant nieujawniony *aun* może dokonać czynności *act₂* [zwolnić wspólników od udziału w stratach], ale aktant nieujawniony *aun* nie może dokonać czynności *act₃* [wyłączyć wspólnika od udziału w zyskach].

Wykładnikiem zakazu jest tu zwrot *nie można*, stanowiący zaprzeczenie (za pomocą partykuły przeczącej *nie*) dozwolenia wyrażanego czasownikiem niewłaściwym *można*. Podobnie jak przy normie dozwalającej czasowniki *móc* i *można* – tu w połączeniu z partykułą przeczącą *nie* – należą do wykładników, które są w dużym stopniu wieloznaczne. Jednak w kontekście modalności deontycznej zwrot ten oznacza, że czynność jest zakazana przez prawodawcę, a nie to, że aktant nie jest zdolny do jej wykonania.

Normy zakazujące, tak jak inne typy norm w tekście prawnym, zwykle łączą się z jakimiś warunkami, co odzwierciedlają poniższe schematy:

Tekst T 54 P

Art. 833. Przy ubezpieczeniu na życie samobójstwo ubezpieczonego *nie zwalnia* ubezpieczyciela od obowiązku świadczenia, jeżeli samobójstwo nastąpiło po upływie lat dwóch od zawarcia umowy ubezpieczenia.

Schemat S 43

a₁: act₁ {act₁: att₁} ⇒ a₂: ph ~act₂

Jeżeli aktant *a₁* [ubezpieczony] dokona czynności *act₁* [popęłni samobójstwo], gdzie czynność *act₁* ma cechę *att₁* [nastąpiła ona po upływie dwóch lat od zawarcia umowy ubezpieczenia], to aktant *a₂* [ubezpieczyciel] nie może nie wykonać czynności *act₂* [wyplacić świadczenia].

Schematy zakazu, tak jak nakazu i dozwolenia można przekształcać. Na przykład powyższy schemat zakazu można zamienić na schemat nakazowy w następujący sposób:

Schemat S 44

a₁: act₁ {act₁: att₁} ⇒ a₂: obl act₂

Jeżeli aktant *a₁* [ubezpieczony] dokona czynności *act₁* [popęłni samobójstwo], gdzie czynność *act₁* ma cechę *att₁* [nastąpiła po upływie dwóch lat od zawar-

cia umowy ubezpieczenia], to aktant a_2 [ubezpieczyciel] powinien wykonać czynność act_2 [polegającą na wypłacie świadczenia].

Wykładnikiem zakazu jest tu zwrot stanowiący zaprzeczenie (za pomocą partykuły przeczącej *nie*) nakazu wyrażanego czasownikiem w trzeciej osobie w czasie teraźniejszym (*zwalnia – nie zwalnia*).

Tekst T 55 P

Art. 147. Właścicielowi *nie wolno* dokonywać robót ziemnych w taki sposób, żeby to groziło nieruchomościom sąsiednim utratą oparcia.

Schemat S 45

$a_1: ph act_1 \{act_1: att_1\}$

Aktant a_1 nie może dokonać czynności act_1 [dokonywanie robót ziemnych], jeżeli czynność act_1 posiada cechę att_1 [grozi nieruchomościom sąsiednim utratą oparcia].

Wykładnikiem zakazu jest tu zaprzeczenie (za pomocą partykuły przeczącej *nie*) dozwoleń wyrażanego czasownikiem niewłaściwym *wolno* (*nie wolno*).

2.2) Schematy kodeksu węgierskiego

W kodeksie węgierskim realizują się następujące schematy zdarzeń dla normy zakazującej:

Tekst T 56 W

6:23. § (1) Ha e törvény eltérően nem rendelkezik, az elévült követelést bírósági eljárásban *nem lehet érvényesíteni*.

[O ile ustawa nie stanowi inaczej, przedawnionego roszczenia *nie można dochodzić* na drodze postępowania sądowego.]

Schemat S 46

$\sim act_1 \Rightarrow aun: ph act_2$

Jeżeli nie wystąpi czynność/stan act_1 [ustawa stanowi inaczej], to aktant nieujawniony *aun* nie może wykonać czynności act_2 [dochodzić przedawnionego roszczenia na drodze postępowania sądowego].

Wykładnikiem zakazu jest tu zwrot *nem lehet* 'nie można', stanowiący zaprzeczenie (przy pomocy partykuły przeczącej *nem* 'nie') dozwoleń wyrażanego czasownikiem *lehet* 'można'. Zwrot ten może oznaczać również niemożliwość wykonania czynności, ale niemożliwość ta jest konsekwencją zakazu.

Tekst T 57 W

6:521. § *Nem állapítható meg* az okozati összefüggés azzal a kárral kapcsolatban, amelyet a károkozó nem látott előre és nem is kellett előre látnia.

[*Nie można stwierdzić* związku przyczynowo-skutkowego w odniesieniu do takiej szkody, której osoba powodująca szkodę nie przewidziała i nie miała obowiązku przewidzieć.]

Schemat S 47

$$a_1: \sim act_1 \{act_1: att_1\} \Rightarrow aun: ph act_2$$

Jeżeli aktant a_1 [jest nim osoba powodująca szkodę] nie dokonał czynności act_1 [nie przewidział powstania szkody], gdzie czynność ta posiadała cechę att_1 [czynność ta nie była obowiązkowa], to aktant nieujawniony aun nie może dokonać czynności act_2 [stwierdzić związku przyczynowo-skutkowego w związku ze szkodą].

Zakaz uzyskuje się tu poprzez zaprzeczenie dozwoleń w zwrocie *nem állapítható meg* 'nie można stwierdzić', a nośnikiem zakazu jest sufiks *-hat* dodany do imiesłowu.

Tekst T 58 W

3:36. § (2) *Nem jogosult* perindításra az, aki a határozat meghozatalához szavazatával hozzájárult, kivéve, ha tévedés, megtévesztés vagy jogellenes fenyegetés miatt szavazott a határozat mellett.

[*Nie jest uprawniony* do wszczęcia procesu ten, kto przyczynił się w drodze głosowania do podjęcia uchwały, za wyjątkiem gdy głosował za podjęciem uchwały przez pomyłkę, na skutek wprowadzenia w błąd lub zastraszenia.]

Schemat S 48

$$aun: act_1 \{act_1: \sim att_1 \vee \sim att_2 \vee \sim att_3\} \Rightarrow aun: ph act_2$$

Jeżeli aktant nieujawniony aun wykonał czynność act_1 [przyczynił się w drodze głosowania do podjęcia uchwały], gdzie czynność ta nie ma cechy att_1 [głosowanie przez pomyłkę] lub czynność ta nie ma cechy att_2 [głosowanie na skutek wprowadzenia w błąd] lub czynność ta nie ma cechy att_3 [głosowanie na skutek zastraszenia], to aktant nieujawniony aun nie może wykonać czynności act_2 [wszcząć procesu].

Wykładnikiem zakazu jest tu zwrot w formie zaprzeczenia za pomocą partykuły *nem* dozwoleń wyrażanego przymiotnikiem *jogosult* 'uprawniony'.

Tekst T 59 W

6:502. § (2) *Tilos* az olyan megállapodás, amely valamely tagot a veszteség viselésé alól mentesít, vagy a nyereségben való részesedéséből kizár.

[*Zakazane jest* zawieranie takich porozumień, które jakiegokolwiek z członków zwalniają z ponoszenia strat lub wykluczają jego udział w zyskach.]

Schemat S 49

aun: ph act₁ {act₁: att₁ ∨ act₁: att₂}

Aktant nieujawniony *aun* nie może wykonać czynności *act₁* [zawrzeć porozumienia], jeżeli czynność *act₁* [zawarcie porozumienia] posiada cechę *att₁* [zwalnia członka z ponoszenia strat] lub czynność *act₁* [zawarcie porozumienia] posiada cechę *att₂* [wyklucza członka z udziału w zyskach].

Wykładnikiem zakazu jest tu przymiotnik *tilos* 'jest zakazane'.

Tabela 1. Zbieżność schematów dotyczących zdarzeń wyrażanych przez normy nakazowe

Numer schematu legitekstowego	Schemat legitekstowy	Numer schematu kodeksowego	Schemat kodeksowy	Rodzaj własności zbieżnych dla schematów legitekstowych i kodeksowych
S 2	a ₁ : act ₁ ⇒ a ₁ : obl act ₂	S 10	a ₁ : act ₁ ∨ a ₁ : act ₂ ⇒ a ₁ : obl act ₃	ten sam aktant wykonuje / ma obowiązek wykonać różne czynności
		S 14	a ₁ : act ₁ ⇒ a ₁ : obl act ₂	
S 5	a ₁ : act ₁ ∧ a ₁ : act ₂ ⇒ aun: obl act ₃	S 16	a ₁ : act ₁ ∨ act ₂ ⇒ a ₂ : obl act ₃	jeżeli jeden aktant wykona pewną czynność, to drugi aktant wykona inną czynność ¹⁶
S 9	a ₁ : act ₁ {act ₁ : att ₁ } ⇒ aun: obl act ₂ ∧ aun: obl act ₃ {act ₃ : att ₂ }	S 11	aun: act ₁ ⇒ a ₁ : obl act ₂ {act ₂ : att ₁ }	czynność, która ma być wykonana, powinna posiadać pewną własność
		S 12a	a ₁ : act ₁ ⇒ act ₁ : obl: att ₁ ∧ act ₁ : obl: att ₂	
		S 15	aun: act ₁ ⇒ act ₁ : obl att ₁	

Na koniec przyjrzymy się zestawieniu w tabelach. Znajdują się tam schematy wybrane dla celów egzemplifikacji spośród schematów omawianych w tym rozdziale. W jednej kolumnie zamieszczone są schematy legitekstowe, w drugiej schematy kodeksowe. Te ostatnie zostały przyporząd-

¹⁶ W tym wypadku drugi aktant nie jest ujawniony i nie można go zidentyfikować na podstawie samego schematu, nie można więc wykluczyć, że nie chodzi tu o tego samego aktanta.

kowane do odpowiednich, podobnych ze względu na wybraną własność schematów legitekstowych. W schematach występują różnice co do ilości obiektów i rozbudowania opisu, a także tego, czy aktant jest ujawniony, czy też nieujawniony, dlatego w trzeciej kolumnie opisana jest własność, którą bierzemy pod uwagę, przyporządkowując schematy.

Tabela 2. Zbieżność schematów dotyczących zdarzeń wyrażanych przez normy pozwalające

Numer schematu legitekstowego	Schemat legitekstowy	Numer schematu kodeksowego	Schemat kodeksowy	Rodzaj własności zbieżnych dla schematów legitekstowych i kodeksowych
S 17	aun: per act ₁	S 26	aun: per act ₁ ∧ aun: per act ₂	aktant może wykonać czynność
		S 27b	a ₁ : per ~act ₁	aktant może nie wykonywać czynności
S 18	a ₁ : act ₁ ⇒ a ₁ : per act ₂	S 30	a ₁ : act ₁ ⇒ a ₁ : ~obl act ₂ ∧ a ₁ : obl act ₃	ten sam aktant może wykonać lub może nie wykonać czynności
S 23	a ₁ : att ₁ ⇒ aun: per act ₁	S 28b	a ₁ : att ₁ ⇒ a ₁ : per act ₁ {act ₁ : att ₂ } ∧ a ₁ : per act ₂ {act ₂ : att ₃ } ∧ a ₁ : per act ₃ {act ₃ : att ₄ } ∧ a ₁ : per act ₄ {act ₄ : att ₅ }	jeżeli aktant ma pewną cechę, to może wykonać określoną czynność
		S 28a	a ₁ : att ₁ ⇒ a ₁ : ~obl act ₁ ∧ a ₁ : ~obl act ₂ ∧ a ₁ : ~obl act ₃ ∧ a ₁ : ~obl act ₄	jeżeli aktant ma pewną cechę, to może nie wykonać określonej czynności
		S 31	a ₁ : att ₁ ⇒ a ₁ : ~obl act ₂	

Tabela 3. Zbieżność schematów dotyczących zdarzeń wyrażanych przez normy zakazujące

Numer schematu legitekstowego	Schemat legitekstowy	Numer schematu kodeksowego	Schemat kodeksowy	Rodzaj własności zbieżnych dla schematów legitekstowych i kodeksowych
S 32	aun: ph act ₁	S 41	aun: ph act ₁	aktant nie może wykonać czynności
		S 42	aun: per act ₁ ∧ aun: per act ₂ ∧ aun: ph act ₃	
S 39	a ₁ : act ₁ {act ₁ : att ₁ } ⇒ aun: ph act ₂	S 43	a ₁ : act ₁ {act ₁ : att ₁ } ⇒ a ₂ : ph ~act ₂	jeżeli jedna czynność/stan ma pewną cechę, to aktant nie może wykonać drugiej czynności
		S 47	a ₁ : ~act ₁ {act ₁ : att ₁ } ⇒ aun: ph act ₂	
		S 48	aun: act ₁ {act ₁ : ~att ₁ } ∨ ~att ₂ ∨ ~att ₃ ⇒ aun: ph act ₂	

Analiza empiryczna tekstów prawnych pozwoliła na wyodrębnienie różnego typu schematów zdarzeń. Przyjęliśmy, że zasadniczo możliwe jest takie uproszczenie, gdzie zaistniałe stany można traktować jako specyficzny rodzaj czynności o charakterze statycznym, ponieważ czynność często jest źródłem stanu. Niekiedy jednak takie powiązanie stanu z czynnościami okazało się trudne do przeprowadzenia, na przykład tam, gdzie wiązało się to z upływem czasu. Dlatego w niektórych schematach nie był wymieniany ani aktant ujawniony, ani nieujawniony, na przykład w schemacie S 16 $a_1: act_1 \vee act_2 \Rightarrow a_2: obl act_3$, gdzie act_2 odpowiada sformułowaniu *upływ terminu*.

Po dokonaniu analizy empirycznej tekstów ilustrowanych przez schematy stwierdziliśmy, że o ile w niektórych wypadkach kolejność występowania obiektów i czynności nie zmienia treści normatywnej, o tyle w innych nie można nie uwzględnić kolejności zdarzeń czy też kolejności wystąpienia okoliczności, cech, aktantów itp.

Nie wszystkim schematom legitekstowym przyporządkowane zostały schematy kodeksowe, zakładamy natomiast, że im większy korpus tekstowy zostałyby zbadany, tym większa byłaby możliwość wskazania treści odpowiadających tym schematom. Gdyby jednak któryś ze schematów nie stanowił odzwierciedlenia zdarzeń, o których jest mowa w istniejącym kodeksie czy też w ogóle w istniejących tekstach prawnych, to przyjmujemy, że mógłby być aplikowalny w tekstach, które dopiero powstaną. Ponadto nie wszystkie schematy kodeksowe okazały się przystające do któregoś z zaproponowanych schematów legitekstowych. Wynika to z faktu, że wymienione schematy legitekstowe nie wyczerpują zbioru możliwych układów relacji tekstowych badanych ze względu na wymiar modalności deontycznej, zbiór ten można więc dalej rozszerzać.

Przyjmujemy, że stosowanie zróżnicowanych wykładników modalności deontycznej tekstu prawnego dla wyrażenia podobnego typu relacji między nadawcą a odbiorcą, to znaczy bądź nakazu, bądź zakazu, bądź dozwolenia, nie narusza tekstowej spójności terminologicznej. Dlatego specyficzną cechą schematów ilustrujących te relacje jest to, że do jednego schematu można przyporządkować różne wykładniki językowe, a ponadto do kilku różnych schematów można przyporządkować podobne wykładniki bez zmiany znaczenia tekstu. Co więcej, stosowanie różnych wykładników językowych wspomagać może stylistykę tekstu prawnego, sprawiając, że stanie się on łatwiejszy w odbiorze, czyli bardziej spójny ze względu na aspekt komunikacyjny¹⁷.

---

¹⁷ Więcej o wykładnikach modalności deontycznej patrz: Kaczmarek, Matulewska, Wiątrowski, 2008, 2012; Kaczmarek, 2009, 2010; Grzybek, Kaczmarek, Matulewska, 2012.

8.5. Uporządkowanie treści tekstowej

Relacjami, które w naszym przekonaniu w istotny sposób wpływają na spójność komunikacyjną tekstu poprzez jego uporządkowanie i doprecyzowanie, są relacje kształtujące tekst ze względu na stosunki między obiektami funkcjonującymi w ramach poszczególnych jednostek tekstowych. Stosunki te mają charakter:

- jakościowy,
- temporalny,
- przestrzenny.

Odpowiednio do tego wyróżnimy spójność hierarchiczną, temporalną i przestrzenną.

8.5.1. Hierarchizacja obiektów tekstowych ze względu na stosunki jakościowe

Sposób uporządkowania treści tekstowej dotyczyć może takich relacji między obiektami, które ustalają zależności hierarchiczne między nimi, na przykład który z obiektów ma większą rangę, jest bardziej istotny itp. Wykładniki tego typu relacji mogą mieć zarówno charakter leksykalny, jak i syntaktyczny. Hierarchia ważności jednych obiektów w stosunku do innych może być bardziej lub mniej skonstrastowana. Wzmocnienie różnic uzyskuje się na przykład dzięki zastosowaniu przymiotników w rodzaju: znacznie, o wiele itp.

1) SCHEMATY LEGITEKSTOWE

Relacje spójności hierarchicznej w tekście prawnym sprowadziliśmy do następujących schematów o legitekstowym charakterze:

Schemat S 50

Dokonanie przez aktanta a_1 czynności act_1 jest lepsze (bardziej preferowane, ma większą wartość) niż dokonanie przez aktanta a_1 czynności act_2 .

Schemat S 51

Dokonanie przez aktanta a_1 czynności act_1 jest gorsze (mniej preferowane, ma mniejszą wartość) niż dokonanie przez aktanta a_1 czynności act_2 .

Schemat S 52

Dokonanie przez aktanta a_1 czynności act_1 ma taką samą wartość, jak dokonanie przez aktanta a_1 czynności act_2 (żadna z czynności nie jest bardziej preferowana, nie ma wartości większej niż ta druga).

Schemat S 53

Obiekt o_1 zmniejsza swoją wartość w stosunku do wartości, jaką miał wcześniej.

Schemat S 54

Obiekt o_1 zwiększa swoją wartość w stosunku do wartości, jaką miał wcześniej.

Schemat S 55

Obiekt o_1 ma większą wartość niż obiekt o_2 .

Schemat S 56

Obiekt o_1 ma mniejszą wartość niż obiekt o_2 .

Schemat S 57

Obiekt o_1 ma taką samą wartość jak obiekt o_2 .

Schemat S 58

Aktant a_1 lub obiekt o_1 jest ważniejszy niż aktant a_2 lub obiekt o_2 .

Schemat S 59

Aktant a_1 lub obiekt o_1 jest tak samo ważny jak aktant a_2 lub obiekt o_2 .

2) SCHEMATY KODEKSOWE

Tak jak miało to miejsce wcześniej, w schematach wyodrębnionych z przepisów uwzględnione są w szczególności te treści, które wiążą się z opisywanym przez nas rodzajem spójności tekstowej. Schemat ilustrujący relację hierarchiczną wyodrębnić można z następującego przepisu kodeksu polskiego:

Tekst T 60 P

Art. 211. Każdy ze współwłaścicieli może żądać, ażeby zniesienie współwłasności nastąpiło przez podział *rzeczy* wspólnej, chyba że podział byłby sprzeczny z przepisami ustawy lub ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem rzeczy albo że pociągałby za sobą istotną zmianę rzeczy lub znaczne *zmniejszenie jej wartości*.

Schemat S 60

Wartość obiektu o_1 [rzecz] wymienionego w ostatniej części tekstu ulega zmniejszeniu w stosunku do wartości obiektu o_1 wymienionego w pierwszej części tekstu.

Podobny schemat wyodrębnić można z poniższego przepisu węgierskiego:

Tekst T 61 W

6:295. § (2) A megbízó köteles a közvetítőt késedelem nélkül értesíteni, ha *lényegesen kisebb mennyiségben* képes vagy kíván szerződést kötni annál, *mint* amire a közvetítő számíthatott.

[Jeżeli okaże się, że mocodawca ma możliwość lub ma wolę zawarcia tylko takiej *umowy, która* opiewa na *znacznie niższe wartości, niż* się tego mógł spodziewać pełnomocnik, to mocodawca ma obowiązek niezwłocznie go o tym poinformować.]

Schemat S 61

Wartość obiektu o_1 [umowa] wymienionego w jednej części tekstu ulega zmniejszeniu w stosunku do wartości obiektu o_1 wymienionego w drugiej części tekstu.

Wykładnikami relacji spójności hierarchicznej w przytoczonych przepisach są wyrażenia:

- w języku polskim: *zmniejszenie wartości rzeczy,*
- w języku węgierskim: *kisebb mennyiségben, mint*¹⁸.

Powyższe schematy kodeksowe są zbieżne z wymienionym wcześniej schematem legitekstowym, ilustrującym zmniejszenie wartości obiektu w stosunku do wartości innego obiektu.

8.5.2. Porządek temporalny tekstu prawnego

Spójność temporalna, o której będziemy tu mówić, obejmuje przede wszystkim relacje związane z kolejnością wykonywania czynności.

1) SCHEMATY LEGITEKSTOWE

Tak jak we wcześniejszych rozdziałach w pierwszej kolejności zaproponujemy schematy legitekstowe, które odzwierciedlają możliwy porządek temporalny zdarzeń.

---

¹⁸ Przy tłumaczeniu literalnym można tu zaproponować ekwiwalent translacyjny 'w mniejszej ilości niż', jednak ze względu na kontekst zinterpretowane zostało to jako 'mniejsza wartość umowy niż'.

Schemat S 62

Najpierw aktant nieujawniony *aun* dokona czynności *act*₁, a następnie aktant nieujawniony *aun* dokona czynności *act*₂.

Rodzajem spójności temporalnej będzie spójność kontemporalna, gdzie wydarzenia następują w tym samym czasie. Wyodrębnimy tu następujące schematy:

Schemat S 63

Aktant nieujawniony *aun* dokona czynności *act*₁ i równocześnie aktant nieujawniony *aun* dokona czynności *act*₂.

Schemat S 64

Najpierw aktant nieujawniony *aun* dokona czynności *act*₁, a następnie podczas trwania czynności *act*₁ aktant nieujawniony *aun* dokona czynności *act*₂.

W tekście prawnym wystąpienie pewnej czynności bardzo często jest czymś uwarunkowane, na przykład wcześniejszym wystąpieniem innej czynności. Poniżej przytoczymy kilka przykładów kolejności wystąpienia czynności przy narzuconych warunkach. W zależności od kolejności zdarzeń czynności przybierać mogą odpowiednie własności, na przykład mogą być ważne prawnie lub nieważne, albo prawidłowość działań wcześniejszych powoduje konsekwencje dla działań późniejszych. Zaproponujemy tu następujące schematy:

Schemat S 65

Aktant nieujawniony *aun* dokona czynności *act*₂ tylko wtedy, jeżeli aktant nieujawniony *aun* wcześniej dokonał czynności *act*₁.

Schemat S 66

Jeżeli aktant nieujawniony *aun* wcześniej dokonał czynności *act*₁, to następnie aktant nieujawniony *aun* dokona czynności *act*₂, chyba że wcześniej aktant nieujawniony *aun* dokonał czynności *act*₃ – wtedy aktant nieujawniony *aun* dokona czynności *act*₄.

Schemat S 67

Aktant nieujawniony *aun* nie dokona czynności *act*₁, jeżeli wcześniej aktant nieujawniony *aun* dokonał czynności *act*₂.

Schemat S 68

Czynność *act*₂ jest ważna, jeżeli wcześniej aktant nieujawniony *aun* dokonał czynności *act*₁.

Schemat S 69

Czynność act_1 nie może być nieważna dlatego, że aktant nieujawniony *aun* wcześniej dokonał czynności act_2 .

Schemat S 70

Aktant nieujawniony *aun* powinien dokonać czynności act_1 w taki sposób, żeby później aktant nieujawniony *aun* mógł dokonać czynności act_2 .

2) SCHEMATY KODEKSOWE

Jak widzimy na podstawie schematów legitekstowych, możliwości występowania różnych układów temporalnych w tekstach prawnych są stosunkowo duże. Obrazują to schematy relacji temporalnych wyodrębnione na podstawie przepisów kodeksowych. Spójrzmy na poniższy przykład z tekstu polskiego:

Tekst T 62 P

Art. 988 § 1. Jeżeli spadkodawca nie postanowił inaczej, wykonawca testamentu powinien zarządzać majątkiem spadkowym, spłacić długi spadkowe, w szczególności wykonać zapisy zwykłe i polecenia, a *następnie* wydać spadkobiercom majątek spadkowy zgodnie z wolą spadkodawcy i z ustawą, a w każdym razie niezwłocznie po dokonaniu działu spadku.

Treść przepisu opisującą relacje temporalne można sprowadzić do następującego schematu:

Schemat S 71

Aktant a_1 [wykonawca testamentu] wykonuje czynność act_1 [zarządza majątkiem spadkowym i w ramach tego wykonuje różne czynności], a następnie wykonuje czynność act_2 [wydaje spadkobiercom majątek spadkowy].

Możliwe jest tu rozszerzenie obszaru, który ilustruje schemat, o inne czynności wymienione w przepisie, chociaż nie zawsze kolejność ich wykonywania jest precyzyjnie wskazana i fakt wykonania niektórych czynności w przeszłości lub konieczność ich wykonania w przyszłości należy wyinterpretować z kontekstu. Na przykład w pierwszej części przepisu nie jest wymieniona eksplicitnie czynność *dokonanie działu spadku*, jest natomiast doprecyzowanie temporalne mówiące o tym, że wydanie spadku ma nastąpić *niezwłocznie* po nastąpieniu tej czynności, co wskazuje, że wcześniej taka czynność musi być wykonana, przy czym sam przymiotnik *niezwłocznie* jest prawnym terminem nieostrym, który oznacza, że należy wykonać czynność w czasie najkrótszym z możliwych – nie jest to więc sformułowanie całkowicie precyzyjne temporalnie.

Wykładnikiem spójności temporalnej sygnalizującym następstwo czasu jest tu zwrot *następnie*.

Przyjrzyjmy się teraz relacji temporalnej wyrażanej w przepisie węgierskim:

Tekst T 63 W

6:90. § (3) *Nem támadhatja* meg a szerződést az, aki a tévedését *felismerhette* vagy a tévedés kockázatát *vállalta*.

[*Nie może podważyć* umowy ten, kto *mógł wiedzieć* o błędzie lub *zaakceptował* ryzyko wystąpienia błędu.]

Treść przepisu opisującą relacje temporalne można sprowadzić do następującego schematu:

Schemat S 72

Aktant a_1 [wykonawca czynności] nie może wykonać czynności act_1 [podważyć umowy], jeżeli aktant a_1 wcześniej wykonał czynność act_2 [wiedział o błędzie] lub jeżeli aktant a_1 wcześniej wykonał czynność act_3 [zaakceptował ryzyko wystąpienia błędu].

Wykładnikiem temporalności jest tu czas gramatyczny, w jakim został użyty czasownik opisujący daną czynność. Jeżeli jeden czasownik jest w czasie teraźniejszym (w zwrocie *nem támadhatja* 'nie może podważyć'), a inne są w czasie przeszłym (w zwrotach *felismerhette* 'mógł wiedzieć', *kockázatát vállalta* 'podjął ryzyko'), to wyznacza to porządek temporalny wykonywania czynności.

Relacja spójności kontemporalnej wystąpi w poniższym przepisie polskiego kodeksu:

Tekst T 64 P

Art. 927 § 1. Nie może być spadkobiercą osoba fizyczna, która nie żyje w chwili otwarcia spadku, ani osoba prawna, która *w tym czasie* nie istnieje.

§ 2. Jednakże dziecko *w chwili* otwarcia spadku już poczęte może być spadkobiercą, jeżeli urodzi się żywe.

Treść przepisu opisującą relacje kontemporalne można sprowadzić do następującego schematu:

Schemat S 73

Aktant a_1 [osoba fizyczna] nie może być aktantem czynności act_1 [stać się spadkobiercą], jeżeli w czasie t_1 [w chwili otwarcia spadku] aktant a_1 jest

w stanie act_2 [nie żyje] i w tym samym czasie t_1 aktant a_2 [osoba prawna] nie może być aktantem czynności act_1 , jeżeli jest w stanie act_3 [nie istnieje]. Aktant a_3 [dziecko] może być aktantem, jeżeli w tym samym czasie t_1 jest w stanie act_4 [jest już poczęte], chyba że w czasie t_2 [po urodzeniu] jest w stanie act_5 [nie żyje].

W schemacie odróżniliśmy stan *nie żyje* wymienionej wcześniej osoby fizycznej od stanu *nie żyje* dziecka, ponieważ oba te stany nie zbiegają się w tym samym czasie. Mimo że przepis początkowo wydaje się dość jasno sformułowany, to bardziej wnikliwa analiza ze względu na relacje temporalne może doprowadzić do wątpliwości interpretacyjnych. W dużej mierze łączy się to z faktem, że poruszany temat ociera się o społeczne tabu lub co najmniej o kontrowersyjne kwestie etyczne związane z dzieckiem poczętym, ale jeszcze nie urodzonym. W takim i w podobnych wypadkach dość łatwo może dojść do naruszenia precyzji wyrażen i tym samym do zaburzenia spójności komunikacyjnej tekstu.

Wykładnikiem spójności kontemporalnej są tu zwroty: *w chwili, w tym czasie*.

Spójność kontemporalna wystąpi też w poniższym przepisie węgierskim:

Tekst T 65 W

6:22. § (2) Az elévülés *akkor* kezdődik, *amikor* a követelés esedékessé válik.

[Bieg przedawnienia rozpoczyna się *wtedy, kiedy* upływa termin uregulowania zobowiązania¹⁹.]

Treść przepisu opisującą relacje temporalne można sprowadzić do następującego schematu:

Schemat S 74

Stan act_1 [rozpoczęcie biegu przedawnienia] następuje *wtedy, kiedy* następuje stan act_2 [upływa termin].

Wykładnikiem spójności kontemporalnej jest tu konstrukcja *akkor, amikor* 'wtedy, kiedy'.

---

¹⁹ Dla węgierskich terminów *elévülés* 'bieg przedawnienia' i *esedékessé válik* 'upływa termin' zastosowaliśmy tłumaczenie nakierunkowane na język docelowy (polski). Przy zastosowaniu tłumaczenia nakierunkowanego na język źródłowy (węgierski), z uwypukleniem formy wyrażen językowych, tłumaczenie przepisu brzmiałoby następująco: 'Przedawnienie rozpoczyna się *wtedy, kiedy* przypada termin uregulowania zobowiązania'. Natomiast paralelny przepis w kodeksie polskim brzmi następująco: Art. 120 § 1. Bieg przedawnienia rozpoczyna się od dnia, w którym roszczenie stało się wymagalne.

Chronologia następujących po sobie faktów i wydarzeń może być w akcie normatywnym dość złożona, na co wskazuje poniższy porządek temporalny zdarzeń konsytuacyjnych:

Tekst T 66 P

Art. 409. Obowiązek wydania korzyści lub zwrotu jej wartości wygasa, jeżeli ten, kto korzyść *uzyskał*, *zużył* ją lub *utracił* w taki sposób, że nie *jest* już wzbogacony, chyba że wyzbywając się korzyści lub zużywając ją, *powinien był* liczyć się z obowiązkiem zwrotu.

Schemat S 75

Jeżeli wcześniej nastąpiła czynność / zaistniał stan act_1 [aktant uzyskał korzyść], a następnie nastąpiła czynność act_2 [aktant korzyść zużył] lub nastąpiła czynność act_3 [aktant korzyść utracił], gdzie czynności act_2 i act_3 mają własność att_1 [nie powodują, że aktant jest wzbogacony], to następnie dokonana zostanie czynność / zaistnieje stan act_4 [wygasa obowiązek aktanta polegający na wydaniu lub zwrocie korzyści], chyba że w czasie trwania czynności act_2 lub act_3 aktant miał własność att_2 [powinien był liczyć się z obowiązkiem zwrotu] – wtedy nie nastąpi czynność act_4 .

Umiejscowienie temporalne w powyższym przepisie zasygnalizowano przede wszystkim za pomocą form syntaktycznych. Dla czasowników *uzyskać*, *zużyć*, *utracić* zastosowano gramatyczne formy czasu przeszłego *uzyskał*, *zużył*, *utracił*, ponieważ chodzi o stany wcześniejsze, natomiast czasowniki *być*, *wygasać* występują w czasie teraźniejszym *jest*, *wygasa*, ponieważ czynności dotyczą stanu obecnego. Stan wcześniejszy zaakcentowany jest też za pomocą czasu gramatycznego w zwrocie *powinien był*.

Również w tekście węgierskim wystąpić mogą skomplikowane układy temporalne. Spójrzmy na poniższy przepis:

Tekst T 67 W

4:99. § (3) Ha a nő házasságának megszűnése *után újból* házasságot kötött, az *újabb* házasságának fennállása *alatt* született gyermeke apjának *akkor is* az újabb férjet kell tekinteni, ha a *korábbi* házasság megszűnése és a gyermek születése *közt* háromszáz nap nem *telt el*. Ha ez a vélelem *megdől*, a gyermek apjának a *korábbi* férjet kell tekinteni.

[Jeżeli *po* ustaniu związku małżeńskiego kobiety zawrze ona *na nowo* związek małżeński, to za ojca dziecka urodzonego *podczas* trwania *nowego* małżeństwa uważa się nowego małżonka także wtedy, gdy *między* ustaniem *wcześniejszego* małżeństwa i urodzeniem dziecka nie *minęło* trzysta dni. Jeżeli takie domniemanie *zostanie obalone*, za ojca dziecka uważa się wcześniejszego małżonka.]

Schemat S 76

Jeżeli nastąpiła czynność / zaistniał stan act_1 [ustał związek małżeński], a potem nastąpiła czynność / zaistniał stan act_2 [kobieta zawarła nowy związek małżeński] i w trakcie trwania czynności / stanu act_2 nastąpiła czynność / zaistniał stan act_3 [kobieta urodziła dziecko], to nastąpi czynność / zaistnieje stan act_4 [za ojca dziecka uważa się nowego małżonka] także wtedy, gdy między czynnością act_1 a czynnością act_3 nie minął określony czas t_1 [300 dni]. Jeżeli czynność / stan act_4 nie nastąpi [ojcostwo nie zostanie uznane], to nastąpi czynność / stan act_5 [ustali się innego ojca], gdzie czynność / stan act_5 wiąże się z faktami, które nastąpiły, zanim doszło do czynności act_1 [ustali się jako ojca małżonka z wcześniej istniejącego małżeństwa].

Zasób wykładników spójności temporalnej w powyższym przepisie jest dość duży i wykorzystane są zarówno syntaktyczne, jak i leksykalne środki językowe, na przykład poimki: *után* 'po', *alatt* 'podczas', *közt* 'pomiędzy'; przymiotnik w stopniu wyższym: *korábbi* 'wcześniejszy', *újabb* 'nowszy, późniejszy'; przysłówek: *újból* 'na nowo'; czasownik w trzeciej osobie w czasie przeszłym: *eltelt* 'minął'; czasownik dokonany *megdőlt* 'jest obalony'. W przypadku tego ostatniego wyrażenia w tłumaczeniu na język polski proponujemy przekład wyrazu w stronie biernej 'zostać obalonym'.

Dokładne określenie odcinków czasowych jest cechą charakterystyczną tekstów prawnych. Tego typu precyzja wystąpi w poniższych przepisach:

Tekst T 68 P

Art. 59. Uznania umowy za bezskuteczną nie można żądać *po upływie roku od jej zawarcia*.

Schemat S 77

Czynność act_1 [uznanie umowy za bezskuteczną] nie może nastąpić po określonym czasie t_1 [po upływie roku], jaki upłynął od nastąpienia czynności act_2 [zawarcia umowy].

Wykładnikiem temporalności jest tu zwrot *po upływie (roku) od*.

Tekst T 69 W

5:147. § (5) Jogi személy javára haszonélvezeti jog *korlátozott időre, de legfeljebb ötven évre* engedhető; a határozatlan időre alapított haszonélvezeti jog *ötven évig* áll fenn.

[Dla osoby prawnej prawo użytkowania może być ustalone *na czas określony, ale nie dłużej niż na pięćdziesiąt lat*²⁰; prawo użytkowania ustalone na czas nieokreślony obowiązuje *przez pięćdziesiąt lat*.]

Schemat S 78

Czynność/stan act_1 [posiadanie prawa do użytkowania] może trwać przez czas t_1 , gdzie czas t_1 posiada cechę att_1 [czas ten jest ograniczony] i att_2 [czas ten może trwać najwyżej 50 lat].

Wykładnikami spójności temporalnej są tu dwa zwroty: *korlátozott időre, de legfeljebb ötven évre* 'na czas określony, ale nie dłużej niż na pięćdziesiąt lat', oraz *ötven évig* 'przez pięćdziesiąt lat'.

8.5.3. Umiejscowienie obiektów w przestrzeni tekstu prawnego

Tekstowa spójność przestrzenna realizuje się tam, gdzie desygnaty obiektów tekstowych współistnieją ze sobą w pewnym miejscu rzeczywistości, co znajduje odzwierciedlenie w odpowiednich wykładnikach językowych. Chodzić tu może o umiejscowienie działań, aktantów czy przedmiotów w konkretnym miejscu lub o nadawanie działaniom określonego kierunku.

1) SCHEMATY LEGITEKSTOWE

Spójność przestrzenna jest sprowadzalna między innymi do następujących schematów legitekstowych:

Schemat S 79

Obiekt o_1 znajduje się w miejscu p_1 .

Schemat S 80

Obiekt o_1 znajduje się w miejscu p_1 lub obiekt o_1 znajduje się w miejscu p_2 .

Schemat S 81

Aktant a_1 dokona czynności act_1 w miejscu p_1 .

Schemat S 82

Aktant a_1 dokona czynności act_1 w miejscu p_1 lub aktant a_1 dokona czynności act_1 w miejscu p_2 .

---

²⁰ W tłumaczeniu nakierunkowanym na język źródłowy (węgierski) dla wyrażenia *korlátozott időre, de legfeljebb ötven évre* bliższym semantycznie ekwiwalentem byłby zwrot 'na czas ograniczony, ale najwyżej na pięćdziesiąt lat'.

Schemat S 83

Aktant a_1 dokona czynności act_1 w miejscu p_1 i aktant a_2 dokona czynności act_2 w miejscu p_2 .

Schemat S 84

Aktant a_1 dokona czynności act_1 w tym samym miejscu, gdzie aktant a_2 dokona czynności act_2 .

2) SCHEMATY KODEKSOWE

Relacje uporządkowania przestrzennego odnajdujemy w następujących przepisach kodeksowych:

Tekst T 70 P

Art. 454 § 1. Jeżeli miejsce spełnienia świadczenia nie jest oznaczone ani nie wynika z właściwości zobowiązania, świadczenie powinno być spełnione *w miejscu, gdzie* w chwili powstania zobowiązania dłużnik miał zamieszkanie lub siedzibę.

Relacja porządkująca przestrzennie w powyższym przepisie jest sprowadzalna do schematu:

Schemat S 85

Aktant nieujawniony *aun* dokona czynności act_1 [spełnienie świadczenia] w miejscu p_1 [w miejscu zamieszkania lub siedzibie dłużnika].

Podobny schemat wyodrębnimy w poniższym przepisie węgierskim, z tym że aktant jest ujawniony:

Tekst T 71 W

6:364. § (6) A letéteményes a letett dolgot *azon a helyen* köteles visszaadni, *ahol* őriznie kellett.

[Depozytariusz ma obowiązek oddać rzecz oddaną na przechowanie *w tym miejscu, w którym* miał ją przechowywać²¹.]

Przepis jest sprowadzalny do schematu:

---

²¹ Warto tu zwrócić uwagę, że w polskim prawie w umowie przechowania używa się słowa depozytariusz, nie ma za to depozytu – jest rzecz, którą się przechowuje. Gdyby stosować zasadę analogii, na nazwanie tej rzeczy, którą się przechowuje, nasuwałby się termin depozyt, stosuje się go jednak tylko w kontekście depozytu sądowego. W paralelnym przepisie kodeksu polskiego ujmuje się to następująco: Art. 844 § 3. Zwrot rzeczy powinien nastąpić w miejscu, gdzie miała być przechowywana.

Schemat S 86

Aktant a_1 [depozytariusz] wykona czynność act_1 [odda rzecz] w miejscu p_1 [tam, gdzie miał ją przechowywać].

Tak jak wspominaliśmy wcześniej, schematy tekstowe mogą być mniej lub bardziej rozbudowane. Poniższy przepis stanowi definicję terminu *rzecz wniesiona*. W ramach tej definicji wymienione są warunki, które powinien spełniać opisywany obiekt, żeby mógł być uważany za *rzecz wniesioną*. W wyodrębnionym schemacie zawarliśmy te warunki:

Tekst T 72 P

Art. 846 § 2. Rzeczą wniesioną w rozumieniu przepisów tytułu niniejszego jest rzecz, która w czasie korzystania przez gościa z usług hotelu lub podobnego zakładu znajduje się *w tym hotelu lub podobnym zakładzie* albo znajduje się *poza nim*, a została powierzona utrzymującemu zarobkowo hotel lub podobny zakład lub osobie u niego zatrudnionej albo umieszczona *w miejscu przez nich wskazanym lub na ten cel przeznaczonym*.

Schemat S 87

Obiekt o_1 [rzecz wniesiona] znajduje się w miejscu p_1 [w tym hotelu lub podobnym zakładzie] lub obiekt o_1 znajduje się w miejscu p_2 [poza hotelem lub podobnym zakładem], lub obiekt o_1 znajduje się w miejscu p_3 [w miejscu wskazanym lub na ten cel przeznaczonym].

Poniższy przepis węgierski mówi o warunkach zawarcia małżeństwa poza urzędem. W wyodrębnionym schemacie koncentrujemy się natomiast na umiejscowieniu wykonywanych czynności (schemat nie obejmuje więc innych aspektów, takich jak konieczność złożenia wniosku, udzielenia zezwoleń itd.):

Tekst T 73 W

4:8. § (2) A házasságkötéshez a házasság a nyilvánosság mellőzésével, illetve – a jegyző engedélye alapján – a *hivatalos helyiségen kívül más, erre megfelelő helyen* is megkötethet.

[Na wniosek narzeczonych małżeństwo może być zawarte przy drzwiach zamkniętych, lub – na podstawie zezwolenia notariusza – *w innym* odpowiednim do tego *miejscu* poza urzędem.]

Schemat S 88

Aktant a_1 [narzeczeni] dokonuje czynności act_1 [zawierają małżeństwo] w miejscu p_1 [w urzędzie] lub aktant a_1 [narzeczeni] dokonuje czynności act_1 [zawierają małżeństwo] w miejscu p_2 [w innym miejscu niż urząd].

Zarówno w języku polskim, jak i węgierskim istnieje bogaty zasób wykładników sygnalizujących relację spójności przestrzennej. Między innymi mogą to być zaimki wskazujące typu: (pol.) *tutaj, tam*, (węg.) *itt 'tutaj', ott 'tam'*. Natomiast wykładnikami, które mogą nadawać kierunek działaniom, mogą być zaimki typu: (pol.) *tam, stamtąd*, (węg.) *ide 'w tym kierunku', oda 'w tamtym kierunku'*. Jednakże w tekście prawnym tego typu sformułowania niemal się nie pojawiają, a umiejscowienie czynności zwykle jest wskazane w bardziej precyzyjny sposób. W przytoczonych przepisach w języku polskim wykładnikami spójności przestrzennej są wyrażenia typu: w (*miejscu, gdzie*), poza (np. *hotelem*), a w języku węgierskim: *azon a helyen (, ahol) 'w tym miejscu (gdzie)', más helyen 'w innym miejscu', helyiségen 'w miejscu'*. Są to więc charakterystyczne dla gatunku okoliczniki miejsca.

8.6. Spójność tekstów prawnych ze względu na wymiar leksykalny

Spójność leksykalną rozumiemy jako relację wynikającą z powtórzenia pewnych komponentów tekstu. Tworząc schematy, z jednej strony bierzemy pod uwagę same obiekty językowe, które odnoszą się do jakiegoś obiektu rzeczywistości, ich formę, sposób rozmieszczenia w ramach tekstu itp. Nie zawsze chodzi tu o całkowite powtórzenia tych samych form wyrazowych, ale o powtórzenie treści w formie synonimów, hiponimów, hiperonimów, antonimów, parafrazy, parabolii oraz innych form wyrazowych, których pola znaczeń leksykalnych w jakiejś mierze się pokrywają. Z drugiej strony przyjęliśmy, że podobnie jak inne relacje również spójność leksykalną można uporządkować za pomocą schematów odnoszących się do zdarzeń konsyтуacyjnych, mówimy więc o zdarzeniach i obiektach z rzeczywistości, do której odnosi się tekst.

Podobnie jak w poprzednich rozdziałach w pierwszej kolejności proponujemy schematy o charakterze legitekstowym, a następnie wskazujemy przykłady schematów kodeksowych. Dla uzyskania pełniejszego obrazu zróżnicowania relacji spójności w zależności od kontekstu w niektórych schematach uwzględnione są wybrane własności aktanta lub wykonywanych czynności.

8.6.1. Repetytywność

Spójność repetytywną odniesiemy w szczególności do trzech rodzajów powtórzeń. Mogą one być:

- całkowite,
- synonimiczne,
- antonimiczne.

8.6.1.1. Powtórzenia całkowite

Za powtórzenia całkowite uważać będziemy powtórzenia wyrazów w tej samej formie oraz powtórzenia wyrazów, które zostały w nieznacznym stopniu zmienione, czy to morfologicznie, czy to ze względu na funkcję syntaktyczną lub inne własności. W języku polskim zmiana dotyczyć będzie często odmiany przez przypadki.

1) SCHEMATY LEGITEKSTOWE

Spójność repetytywna jest sprowadzalna między innymi do następujących schematów ogólnych:

Schemat S 89

Nazwa aktanta a_1 ulega jednorazowej repetycji.

Schemat S 90

Nazwa aktanta a_1 ulega wielokrotnej repetycji.

Schemat S 91

Nazwa czynności act_1 ulega jednorazowej repetycji.

Schemat S 92

Nazwa czynności act_1 ulega wielokrotnej repetycji.

Schemat S 93

Ten sam aktant a_1 wielokrotnie dokonuje różnych czynności $\{act_1, act_2, act_3\}$. Repetycji ulega nazwa aktanta, ale zmieniają się okoliczności użycia tej nazwy.

Schemat S 94

Ten sam aktant a_1 wielokrotnie dokonuje tej samej czynności act_1 , ale czynność ta za każdym razem ma różne własności $\{att_1, att_2, att_3\}$. Repetycji ulega nazwa aktanta i nazwa czynności, ale zmieniają się okoliczności podjęcia czynności przez aktanta.

Schemat S 95

Różni aktanci $\{a_1, a_2, a_3\}$ wykonują tę samą czynność act_1 . Repetycji ulega nazwa czynności.

Schemat S 96

Różni aktanci $\{a_1, a_2, a_3\}$ wykonują tę samą czynność act_1 , ale czynność ta za każdym razem ma różne własności $\{att_1, att_2, att_3\}$. Repetycji ulega nazwa czynności.

Schemat S 97

Ten sam aktant a_1 wykonuje tę samą czynność act_1 , ale przy powtarzaniu czynności wymienione są różne własności aktanta $a_1 \{att_1, att_2, att_3\}$.

2) SCHEMATY KODEKSOWE

Poniżej podajemy przepisy polskiego i węgierskiego kodeksu cywilnego, w których występuje spójność repetytywna. Tak jak przy omawianiu innych relacji, w wyodrębnionych schematach koncentrujemy się przede wszystkim na zaakcentowaniu wymienionego tu rodzaju spójności (nie uwzględniamy więc np. relacji temporalnych czy relacji wynikających z modalności deontycznej). Przyjrzyjmy się najpierw przepisom polskim i wyodrębnionym z nich schematom:

Tekst T 74 P

Art. 1046. Po dokonaniu działu spadku spadkobiercy są wzajemnie obowiązani do *rękojmi* za wady fizyczne i prawne według przepisów o *rękojmi* przy sprzedaży. *Rękojmia* co do wierzytelności spadkowych rozciąga się także na wypłacalność dłużnika.

Schemat S 98

Aktant a_1 [spadkobiercy] wykona czynność act_1 [udzieli rękojmi], gdzie czynność ta posiada cechę att_1 [rękojmia dotyczy wad fizycznych i prawnych] i czynność ta posiada cechę att_2 [stosuje się w jej przypadku przepisy o sprzedaży], i czynność ta posiada cechę att_3 [jeżeli dotyczy wierzytelności spadkowych, to rozciąga się także na wypłacalność dłużnika].

Tekst T 75 P

Art. 66¹ § 3. **Przepis** § 2 stosuje się odpowiednio, jeżeli przedsiębiorca zaprasza drugą stronę do rozpoczęcia negocjacji, składania ofert albo do zawarcia umowy w inny sposób.

§ 4. *Przepisy* § 1-3 nie mają zastosowania do zawierania umów za pomocą poczty elektronicznej albo podobnych środków indywidualnego porozumiewania się na odległość.

Schemat S 99

Aktant nieujawniony *aun* dokonuje czynności *act*₁ [stosuje przepis], gdzie czynność ta posiada cechę *att*₁ [dokonuje się jej, jeżeli wystąpią określone okoliczności] i aktant nieujawniony *aun* dokonuje czynności *act*₂ [nie stosuje przepisu], gdzie czynność ta posiada cechę *att*₂ [nie dokonuje się jej, jeżeli wystąpią określone okoliczności].

Podobne powtórzenia zauważamy w poniższym przepisie węgierskim:

Tekst T 76 W

5:1. § (1) *Birtokos az*, aki a dolgot sajátjaként vagy a dolog időleges birtokára jogosító jogviszony alapján hatalmában tartja.

(3) *Birtokos az* is, akitől a dolog jogalap nélkül időlegesen más személy tényleges hatalmába került.

[*Posiadaczem jest* ten, kto posiada rzecz na własność lub kto posiada rzecz na podstawie stosunku prawnego, który uprawnia go do czasowego posiadania.

Posiadaczem jest również ten, od kogo inna osoba tymczasowo i bez podstawy prawnej faktycznie przejęła przedmiot.]

Schemat S 100

Występuje aktant *a*₁ [osoba], który wykonuje czynność / znajduje się w stanie *act*₁ [jest posiadaczem], jeżeli czynność/stan *act*₁ ma własność *att*₁ [aktant posiada rzecz na własność lub posiada rzecz na podstawie stosunku prawnego], lub występuje aktant *a*₁, który wykonuje czynność / znajduje się w stanie *act*₁, jeżeli czynność/stan *act*₁ ma własność *att*₂ [od aktanta inna osoba tymczasowo i bez podstawy prawnej fizycznie przejęła przedmiot].

W schemacie podkreślana jest repetycja zwrotu *birtokos az* 'posiadaczem jest', gdzie powtórzenie ma tę samą formę, chociaż istotne jest tu dodanie partykuły *is* 'również', która w znaczący sposób spaja oba powtarzane wyrażenia. Tego typu repetycja nie wyklucza zmian w wyrazie powtórzonym o charakterze syntaktycznym, na przykład repetycja ze zmianą polegającą na dołączeniu sufiksu: *aki* – *akitől* 'kto / od kogo', czy też repetycja z modyfikacją rdzenia wyrazu: *dolog* / *dolgot* 'rzecz' (w mianowniku) / 'rzecz' (w bierniku).

8.6.1.2. Powtórzenia synonimiczne

Spójność synonimiczna jest w zasadzie sprowadzalna do podobnych schematów, jakie wystąpiły przy spójności repetytywnej. Chodzi bowiem o tę samą lub zbliżoną treść. Zasadnicza różnica między synonimią w tekście nieprawnym i prawnym polega na tym, że w tym ostatnim, w celu uzyskania precyzji, preferuje się stosowanie tych samych form wyrazowych dla tych samych znaczeń. W szczególności nie można zastąpić innym wyrazem terminu specjalistycznego. Z tego względu należałoby uznać, że spójność synonimiczna nie jest charakterystyczna dla tekstu prawnego, jednak po przeprowadzeniu badań empirycznych założenie to się nie potwierdziło. Okazało się, że repetycja synonimiczna występuje również w tekście prawnym. Pewną trudność stanowić może tu rozróżnienie, którą z form językowych uznać należy za synonim, a którą za wyrażenie bliskoznaczne. Granice między tymi dwoma pojęciami wydają się w tej sytuacji dość płynne, ponieważ w zasadzie każde dwa zestawione wyrażenia posiadają własności dystynktywne.

1) SCHEMATY LEGITEKSTOWE

Zasady konstruowania schematów są tu podobne jak przy repetycji całkowitej. Dlatego wymienimy tylko trzy schematy:

Schemat S 101

Nazwa aktanta ulega jednorazowej lub wielokrotnej repetycji w innej formie językowej z uwzględnieniem możliwości wystąpienia takich cech dystynktywnych, które nie zmieniają znaczenia wyrazu w sposób istotny dla obranego celu.

Schemat S 102

Nazwa czynności ulega jednorazowej lub wielokrotnej repetycji w innej formie językowej z uwzględnieniem możliwości wystąpienia takich cech dystynktywnych, które nie zmieniają znaczenia wyrazu w sposób istotny dla obranego celu.

Schemat S 103

Nazwa własności obiektu tekstowego ulega jednorazowej lub wielokrotnej repetycji w innej formie językowej z uwzględnieniem możliwości wystąpienia takich cech dystynktywnych, które nie zmieniają znaczenia wyrazu w sposób istotny dla obranego celu.

2) SCHEMATY KODEKSOWE

Do grupy szeroko rozumianych synonimów²² przyporządkujemy wyrażenia z poniższych przepisów:

Tekst T 77 P

Art. 182 § 3. Jeżeli rój osiadł w *cudzym* ulu zajęтым, staje się on *własnością tego, czyją własnością był rój, który się w ulu znajdował*. *Dotychczasowemu właścicielowi* nie przysługuje w tym wypadku roszczenie z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia.

Kondensatem synonimicznym w powyższym przykładzie jest wyraz *cudzy*, który oznacza tyle, co: *stanowi własność innej osoby niż ta, której własnością jest rój*. Z kolei zwrot *dotychczasowy właściciel* jest kondensatem synonimicznym zwrotu *ten, czyją własnością był rój, który się w ulu znajdował*.

Tekst T 78 W

4:196. § (1) A tartási kötelezettség – ha e törvény eltérően nem rendelkezik – az *egyenesági rokonokat* terheli egymással szemben.

(2) Tartási kötelezettsége áll fenn elsősorban a *szülőknek a gyermekével és a gyermeknek a szülőjével* szemben.

[(1) Obowiązek utrzymania – o ile niniejsza ustawa nie stanowi inaczej – dotyczy wzajemnego zobowiązania wobec siebie *krewnych w pierwszej linii*.

(2) Obowiązek utrzymania dotyczy w pierwszym rzędzie *rodziców wobec dzieci i dzieci wobec rodziców*.]

Wyrażenie *egyenesági rokonokat (terheli) egymással szemben* 'krewni w linii prostej (są zobowiązani) wzajemnie wobec siebie' z paragrafu pierwszego stanowi kondensat synonimiczny treści z kolejnego paragrafu *a szülőknek a gyermekével és a gyermeknek a szülőjével szemben* 'rodzice (są zobowiązani) wobec dzieci i dzieci (są zobowiązane) wobec rodziców'.

Wykładnikami relacji synonimii, zarówno w języku polskim, jak i węgierskim mogą być jakiegokolwiek wyrażenia, które posiadają wystarczająco dużo wspólnych cech, żeby możliwe było odniesienie wyrazu powtarzanego i jego synonimu do tego samego obiektu, na przykład

– (pol.) *krewni w linii prostej* – *rodzice i dzieci*,

– (węg.) *egyenesági rokonok* – *szülők és gyermekek* 'krewni w linii prostej – rodzice i dzieci'.

---

²² W celu uproszczenia schematów do grupy tej zaliczamy również hiponimy i hiperonimy.

8.6.1.3. Powtórzenia antonimiczne

Za antonimy uważa się wyrazy o znaczeniach przeciwstawnych. Wyróżniamy antonimy właściwe oraz wyrazy o znaczeniach komplementarnych i konwersje. Antonimy właściwe nie oznaczają niezależnych jakości przeciwstawnych, tylko stanowią środek leksykalny do wyrażenia stopniowania, na przykład *dobry* – *zły*. Przy znaczeniach komplementarnych zaprzeczenie jednego wyrażenia powoduje stwierdzenie innego, a konwersje to relacje odwrotności, na przykład *mąż* – *żona* (Karolak, s. 47, [w:] Polański 1993).

Analogicznie do takiego rozumienia antonimów przyjmujemy, że tekstowa spójność antonimiczna wystąpi tam, gdzie wyrażenia lub fragmenty tekstu posiadają znaczenia przeciwstawne w jednej z wymienionych powyżej odmian. Antonimia tekstowa nie musi dotyczyć treści, które są linearnie umiejscowione w bliskiej odległości od siebie. Również w tekście prawnym antonimy mogą być od siebie znacząco oddalone, występować w różnych paragrafach, natomiast powinien wiązać je wspólny temat.

1) SCHEMATY LEGITEKSTOWE

Spójność antonimiczna jest sprowadzalna między innymi do następujących schematów legitekstowych:

Schemat S 104

Własności, jakie przyjmuje aktant a_1 w jednym kontekście, są znacząco odmienne ze względu na stopniowanie od własności, jakie przyjmuje aktant a_1 w innym kontekście.

Schemat S 105

Własności, jakie przyjmuje czynność act_1 w jednym kontekście, są znacząco odmienne ze względu na stopniowanie od własności, jakie przyjmuje czynność act_1 w innym kontekście.

2) SCHEMATY KODEKSOWE

Poniższe teksty kodeksowe realizują wymienione wcześniej schematy legilingwalne.

Schemat S 16 jest realizowany w następującym przepisie:

Tekst T 79 W

2:8. § (1) Minden ember *cselekvőképes*, akinek cselekvőképességét e törvény vagy a bíróság gondnokság alá helyezést elrendelő ítélete nem korlátozza.

2:11. § *Korlátozottan cselekvőképes* az a kiskorú, aki a tizennegyedik életévét betöltötte és nem cselekvőképtelen.

2:13. § *Cselekvőképtelen* az a kiskorú, aki a tizennegyedik életévét nem töltötte be.

[Każdy taki człowiek jest *zdolny do czynności prawnej*, którego zdolności do czynności prawnej nie ogranicza niniejsza ustawa lub wyrok sądowy ustanawiający kuratelę.

Ograniczony w czynnościach prawnych jest taki małoletni, który ukończył czternaście lat życia i nie jest ograniczony w zdolności do czynności prawnych.

Niezdolny do czynności prawnych jest taki małoletni, który nie ukończył czternastego roku życia.]

Schemat S 17 jest realizowany w następującym przepisie:

Tekst T 80 P

Art. 10 § 2. Przez *zawarcie małżeństwa* małoletni uzyskuje pełnoletność. Nie traci jej w razie *unieważnienia małżeństwa*.

Wykładnikami relacji antonimii, zarówno w języku polskim, jak i węgierskim, mogą być jakiegokolwiek wyrażenia, gdzie akcentowane jest przeciwstawienie własności w ramach zbioru, na przykład:

- (pol.) *zawarcie – unieważnienie*,

- (węg.) *cselekvőképes – korlátozottan cselekvőképes – cselekvőképtelen* ‘zdolny do czynności prawnych – ograniczony w zdolności do czynności prawnych – niezdolny do czynności prawnych’.

Jak można zauważyć, wykładnikiem leksykalnej spójności repetytywnej może być jakakolwiek część tekstu. Należy tu jednak zaznaczyć, że powtórzenie jest prawidłowe wtedy, kiedy wspiera proces uspoźniania tekstu, to znaczy przyczynia się do zwiększenia jego precyzyjności i jednoznaczności, a nie narusza jego spójności komunikacyjnej poprzez zubożenie stylistyczne.

Repetycja leksykalna jest cechą charakterystyczną tekstu prawnego. W dużej mierze dzieje się tak ze względu na stosowaną w tekstach normatywnych zasadę, według której dla tego samego pojęcia w całym tekście stosuje się ten sam termin, którego znaczenie niekiedy ustalają przepisy zamieszczone w danym tekście ustawowym. Przyjmuje się bowiem, że precyzja terminologiczna jest bardziej istotna niż bogactwo stylistyczne. W myśl *Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”* (§ 147. 1):

jeżeli w ustawie lub innym akcie normatywnym ustalono znaczenie danego określenia w drodze definicji, w obrębie tego aktu nie wolno posługiwać się tym określeniem w innym znaczeniu.

W rozporządzeniu uwzględnia się możliwość odstępiania od tej zasady, ale na określonych warunkach. W punkcie 2 tegoż paragrafu stwierdza się mianowicie, że

jeżeli zachodzi konieczność odstępiania od zasady wyrażonej w ust. 1, wyraźnie podaje się inne znaczenie danego określenia i ustala się jego zakres odniesienia.

Z tego względu w tekście prawnym częstotliwość występowania repetycji całkowitej powinna być wyższa niż w innych tekstach. Ponadto warto zauważyć, że ponieważ język węgierski jest językiem aglutynacyjnym, to możliwości zmian w obrębie jednego wyrazu bez utraty jego relewantnych cech są znaczące i również z tego powodu powtórzenia wyrazów, w szczególności w nieco tylko zmienionej formie, mogą występować stosunkowo często.

8.6.2. Precyzowanie leksykalne

Proces precyzowania tekstu prawnego, a tym samym zwiększania jego spójności komunikacyjnej, jest wspomagany przez zastosowanie porównań oraz eksplikacji.

8.6.2.1. Porównanie

Porównanie dwóch lub więcej komponentów tekstu może z pewnością ułatwić interpretację jego treści. W tekście prawnym porównanie dotyczyć może nie tylko takich aspektów, jak wielkość, ilość czy intensywność, lecz także odnosić się do wykreowanej rzeczywistości prawnej, między innymi do skutków prawnych, które mogą być podobne do skutków wymienionych w innej części tekstu lub w innych tekstach.

1) SCHEMATY LEGITEKSTOWE

Zaproponujemy tu następujące schematy legitekstowe:

Schemat S 106

Czynność act_1 jest wykonywana częściej niż czynność act_2 .

Schemat S 107

Czynność act_1 dotyczy mniejszej/większej ilości niż czynność act_2 .

Schemat S 108

Czynność act_1 ma cechę att_1 i czynność act_2 też ma cechę att_1 .

2) SCHEMATY KODEKSOWE

Jeśli chodzi o spójność porównawczą, wyodrębniliśmy następujące schematy kodeksowe:

Tekst T 81 P

Art. 85. Zniekształcenie oświadczenia woli przez osobę użytą do jego przesłania ma *takie same skutki, jak* błąd przy złożeniu oświadczenia.

Schemat S 109

Czynność act_1 [zniekształcenie oświadczenia woli] ma cechę att_1 [powoduje określone skutki] i czynność act_2 [błąd przy złożeniu oświadczenia] też ma cechę att_1 [powoduje określone skutki, takie same jak przy czynności act_1].

Tekst T 82 W

3:275. § (3) A felfüggesztett ülés folytatásaként megtartott közgyűlésen a határozatképességet *ugyanúgy* kell vizsgálni, *mint* a közgyűlés megkezdésekor.

[Zdolność (prawną) do podejmowania decyzji przez zgromadzenie walne, które stanowi kontynuację po zawieszonym posiedzeniu, należy stwierdzać *tak samo, jak* na pierwszym zgromadzeniu walnym.]

Schemat S 110

Czynność act_1 [stwierdzenie na zgromadzeniu walnym zdolności prawnej do podejmowania decyzji] ma cechę att_1 [czynność przeprowadzona jest na pewnych określonych wcześniej zasadach] i czynność act_2 [stwierdzenie zdolności prawnej do podejmowania decyzji na zgromadzeniu, które jest kontynuacją posiedzenia] też ma cechę att_1 [czynność przeprowadzona jest na pewnych określonych wcześniej zasadach, takich samych jak przy czynności act_1].

W powyższych przepisach wykładnikiem relacji porównania w języku polskim jest zwrot *jest takie same jak*, a w języku węgierskim zwrot *ugyanúgy, mint* 'tak samo jak'.

8.6.2.2. Eksplikacja

Samo pojęcie eksplikacji, podobnie jak wiele innych wymienionych tu pojęć, można rozumieć na różne sposoby. Z naszego punktu widzenia istotne wydaje się pytanie, czy eksplikację wyrażań należy uznać za powtórzenie. O kwestii takiej odpowiedniości znaczeń wspomina Grzegorzyczkowa (1991, s. 10):

eksplikowanie znaczeń wyrażeń to przypisywanie im równoznacznych wyrażeń bardziej analitycznych (rozcłonkowanie formalne). Na przykład uproszczona eksplikacja znaczenia wyrazu *kraść* w języku polskim może brzmieć 'zabierać cudzą własność bez wiedzy właściciela', przy czym oczywiście należy dążyć do tego, by w eksplikacji użyte były wyrażenia prostsze semantycznie.

Przyjęliśmy tu, że eksplikacja jest rodzajem precyzowania i w tekście prawnym polega ona na powtórzeniu tej samej treści w sposób bardziej rozbudowany w celu objaśnienia znaczenia jakiegoś terminu. Jest to więc taka definicja, która ma za zadanie ograniczenie chwiejności znaczeniowej terminu prawnego. Proponujemy tu następujący schemat legitekstowy:

Schemat S 111

Czynność/stan act_1 nosi nazwę n_1 wtedy i tylko wtedy, gdy posiada cechę att_1 .

Powyższy schemat realizują następujące przepisy kodeksu polskiego i węgierskiego:

Tekst T 83 P

Art. 10 § 1. Pełnoletnim *jest, kto* ukończył lat osiemnaście.

Czynność/stan act_1 [stan polegający na byciu pełnoletnim] nosi nazwę n_1 [jest wyrażany językowo terminem *pełnoletni*] wtedy i tylko wtedy, gdy ta czynność / ten stan posiada cechę att_1 [polegającą na tym, że osoba określana tą nazwą ukończyła osiemnaście lat].

Tekst T 84 W

2:10. § (1) Kiskorú *az, aki* a tizennyolcadik életévét nem töltötte be.

[Małoletnim jest *ten, kto* nie ukończył osiemnastego roku życia.]

Czynność act_1 [polegająca na byciu małoletnim] nosi nazwę n_1 [jest wyrażana językowo terminem *kiskorú* 'małoletni'] wtedy i tylko wtedy, gdy czynność ta posiada cechę att_1 [polegającą na tym, że osoba określana tą nazwą nie ukończyła osiemnastu lat].

W powyższych przepisach wykładnikiem relacji eksplikacji w języku polskim jest zwrot *jest, kto*, a w języku węgierskim zwrot *az, aki* '(jest) ten, kto'.

Przyjmujemy, że przy tak rozumianym schemacie spójności eksplikacyjnej, jeżeli czynność act_1 posiada cechę att_1 , to zasadniczo możliwe jest wymienne użycie w kolejnych fragmentach albo pierwszej, albo drugiej części zdania. Możliwe byłoby na przykład sformułowanie regulacji prawnej

typu *pełnoletni ma prawo zawierać umowy lub kto ukończył lat osiemnaście, ma prawo zawierać umowy, a także umowa zawarta przez małoletniego jest nieważna lub umowa, którą zawarła osoba poniżej osiemnastego roku życia, jest nieważna*. Dokonując tego typu zamian w tekście prawnym, należałoby jednak zachować dużą ostrożność, szczególnie gdyby miało to być stosowane w różnych tekstach. Jest to konieczne dlatego, że te same terminy mogą mieć różne znaczenia w zależności od tego, której gałęzi prawa dotyczy tekst. Z tego samego względu różne terminy mogą mieć podobne znaczenie. Na przykład polski kodeks cywilny wyróżnia *małoletniego* – jest to osoba przed ukończeniem osiemnastego roku życia (chyba że osoba ta zawarła już związek małżeński), a kodeks karny rozróżnia *nieletniego* – jest to osoba przed ukończeniem 17 lat, i *młodocianego* – jest to osoba, która popełnia czyn zabroniony przed ukończeniem 21 lat i nie ukończyła 24 lat, zanim zapadło orzeczenie w pierwszej instancji. Natomiast kodeks pracy, tak jak kodeks karny, wymienia *młodocianego*, z tym że w przypadku prawa pracy jest to osoba pomiędzy szesnastym a osiemnastym rokiem życia. Podobne różnice występują w prawie węgierskim, gdzie w kodeksie cywilnym *kiskorú* oznacza osobę poniżej osiemnastego roku życia (chyba że osoba ta zawarła już związek małżeński), natomiast w kodeksie karnym występuje termin *fiatalkorú* w znaczeniu takiej osoby, która w momencie popełnienia przestępstwa ukończyła czternasty rok życia, ale nie ukończyła osiemnastego roku życia (o tym więcej: Kaczmarek, 2013).

8.7. Spójność tekstów prawnych ze względu na wymiar syntaktyczny

W poniższym rozdziale poświęcimy nieco uwagi relacjom tekstowym ze względu na wymiar syntaktyczny. Przyjmując, że system syntaktyczny języka jest wystarczającym czynnikiem porządkującym relacje, nie proponujemy tu schematów.

8.7.1. Repetytywność morfematyczna

Do relacji spójności ze względu na wymiar syntaktyczny zaliczymy repetycję wyrazów wykazujących podobieństwa morfematyczne. Innymi słowy, ten rodzaj spójności obejmuje związek zgody między jednostkami w ramach wybranej kategorii syntaktycznej, chodzi więc o powtórzenia morfemów. Podobieństwo morfemów występuje często w ramach dwóch komponentów zdania, nie znaczy to jednak, że nie może ono wykraczać poza granice zda-

nia prostego. Spójność zaistnieć może na przykład ze względu na zgodność formy czasownika. Relację morfematycznej spójności repetytywnej w tekście polskim obserwujemy w następującym przepisie:

Tekst T 85 P

Art. 387 § 2. Strona, która w chwili zawarcia umowy [1] *wiedziała* o niemożliwości świadczenia, a drugiej strony z błędu nie [1] *wyprowadziła*, obowiązana jest do naprawienia szkody, którą druga strona [2] *poniosła* przez to, że [2] *zawarła* umowę, nie wiedząc o niemożliwości świadczenia.

[1] Repetycja formy czasownika w trzeciej osobie liczby pojedynczej jest zgodna z wymaganiami rzeczownika *strona: wiedziała, wyprowadziła*.

[2] Repetycja formy czasownika w trzeciej osobie liczby pojedynczej jest zgodna z wymaganiami rzeczownika *strona: poniosła, zawarła*.

Repetycję form czasownika w języku węgierskim obserwujemy w poniższym przepisie:

Tekst T 86 W

2:13. § (2) A cselekvőképtelenség miatt nem semmis a cselekvőképtelen kiskorú által kötött és teljesített csekély jelentőségű szerződés, amelynek megkötése a mindennapi életben tömegesen [3] *fordul elő*, és különösebb megfontolást nem [3] *igényel*.

[Nie jest nieważna ze względu na niezdolność do czynności prawnych taka umowa niewielkiej wagi, zawarta i zrealizowana przez osobę nieletnią, niezdolną do czynności prawnych, która [3] *należy do* umów powszechnie *zawieranych* w drobnych bieżących sprawach życia codziennego i nie [3] *wymaga* podjęcia specjalnych czynności.]

[3] Repetycja formy czasownika w trzeciej osobie liczby pojedynczej jest zgodna z wymaganiami rzeczownika *szerződés: előfordul, igényel* 'umowa: zdarza się (należy do zawieranych), wymaga'.

Można założyć, że w tekście prawnym spójność ze względu na repetycję form osobowych czasownika, w szczególności innych niż trzeciej osoba, występuje rzadziej niż w innych typach tekstów, ponieważ w tekście prawnym dąży się zazwyczaj do stosowania form o charakterze bezosobowym. Z tego względu w języku polskim stosuje się często na przykład czasowniki zwrotne czy też imiesłowy. Natomiast jeżeli pojawia się czasownik osobowy, to występuje on najczęściej w trzeciej osobie. Stosowanie imiesłowów i czasowników zwrotnych w celu wyrażenia treści bez wskazywania na akta możemy zaobserwować w poniższym przepisie:

Tekst T 87 P

Art. 385² Oceny zgodności postanowienia umowy z dobrymi obyczajami [4] *dokonuje się* według stanu z chwili zawarcia umowy, [5] *biorąc* pod uwagę jej treść,

okoliczności zawarcia oraz [5] *uwzględniając* umowy *pozostające* w związku z umową [5] *obejmującą* postanowienie [5] *będące* przedmiotem oceny.

[4] Bezosobowość osiądana jest za pomocą czasownika zwrotnego.

[5] Bezosobowość osiądana jest za pomocą imiesłowu. W przepisie następuje wielokrotne powtórzenie formy imiesłowowej.

Zwiększoną liczbę imiesłowów można zauważyć również w poniższym przepisie węgierskim:

Tekst T 88 W

5:164. § (2) A használati jog alapításából *eredő* károkat a kisajátítási kártalanításra *vonatkozó* szabályok szerint kell megteríteni.

[Szkody *wynikające* z ustalenia prawa do użytkowania należy zrekompensować według zasad *dotyczących* odszkodowań za wywłaszczenie.]

Warto natomiast zwrócić uwagę na dość specyficzną cechę języka węgierskiego, polegającą na tym, że czasownik w trzeciej osobie stosuje się zarówno dla wyrażenia formy osobowej, jak i bezosobowej. W tym drugim wypadku w tłumaczeniu na język polski formę trzeciej osoby czasownika węgierskiego należy zastąpić inną formą gramatyczną czasownika (np. strona bierna, czasownik zwrotny). Przyjrzyjmy się propozycji tłumaczenia następującego przepisu:

Tekst T 89 W

4:230. § Gyermekvédelmi gyámság alá tartozik különösen az a gyermek,

a) akit átmeneti vagy tartós nevelésbe *vettek*;

b) akit ideiglenes hatállyal gyermekvédelmi nevelőszülőknél, gyermekotthonban vagy más bentlakásos intézményben *helyeztek el*, és szülője ellen a szülői felügyelet megszüntetése iránti per indult; vagy

c) akinek a szülője hozzájárult gyermeke titkos örökbefogadásához.

[Władzę opiekuńczą sprawuje się w szczególności nad takim dzieckiem,

a) które *zostało przyjęte* pod tymczasową lub stałą opiekę,

b) które *zostało umieszczone* tymczasowo w rodzinie zastępczej, domu dziecka lub innej instytucji opiekuńczej, a przeciwko rodzicom toczy się postępowanie o pozbawienie praw rodzicielskich,

c) którego rodzice przyczynili się do przysposobienia swojego dziecka w tajemnicy.]

W tłumaczeniu na język polski węgierskie czasowniki w trzeciej osobie czasu przeszłego *vettek* 'przyjęli' i *elhelyeztek* 'umieścili' zastąpiono wyrażeniami w stronie biernej: *zostało przyjęte*, *zostało umieszczone*.

8.7.2. Deiktyczność

Deiksa, czyli wskazywanie, rozumiana jest jako

wyznaczanie przez dane wyrażenie językowe (przede wszystkim przez zaimek lub przysłówek) przedmiotu lub zjawiska za pomocą określenia jego stosunku do odpowiednich punktów odniesienia w konsytuacji lub w kontekście językowym (Połański, 1993, s. 587–588).

Zarówno w języku polskim, jak i węgierskim deiksa może zaistnieć w bardzo wielu postaciach, choćby ze względu na bogactwo zaimków, które mogą wskazywać między innymi na:

- osobę: *ki? ő 'kto? on'*,
- rzecz: *melyik? ez 'który? ten'*,
- miejsce: *hol? itt 'gdzie? tu'*, *hova? arra 'dokąd? tam'*,
- wielkość: *mekkora? ekkora 'jaki duży? taki duży'*,
- czas: *mikor? akkor 'kiedy? wtedy'*,
- sposób: *hogyan? így 'jak? tak'*,
- jakość: *milyet? ilyen 'jaki? taki'*.

Zaimki zastępują grupę rzeczownika, jednak funkcja ta realizuje się częściowo. Zaimki dotyczące osób (osobowe, dzierżawcze, zwrotne, wzajemne) w pierwszej i drugiej osobie nie stanowią powtórzenia. Są one deiktyczne, więc nie wymagają koniecznie antecedenta (faktu poprzedzającego stan obecny) lub postcedenta (faktu następującego po stanie obecnym). Natomiast zaimek w trzeciej osobie, który nie ma funkcji deiktycznej, wymaga antecedenta lub postcedenta i co za tym idzie – może wystąpić w pozycji anaforycznej lub kataforycznej. W języku węgierskim obowiązuje zasada, że przy nawiązaniach kataforycznych stosuje się zaimki zawierające samogłoski tylne, a w nawiązaniach anaforycznych – samogłoski przednie, jednakże od tej zasady notuje się wiele wyjątków. Warto tu zauważyć, że przy interpretacji tekstu znaczącym ułatwieniem może być zasada stosowania przy zaimkach wskazujących samogłosek przednich i tylnych (*ez/az*) dla wskazania pozycji bliskiej i dalekiej (Laczkó, 2003).

Wskazywanie należy do podstawowych operacji kształtujących spójność tekstową. Zaimek w pierwszej osobie wskazuje na nadawcę, to jest na punkt wyjścia, zaimek w drugiej osobie wskazuje na bliskość (na osobę wezwaną), a zaimek w trzeciej osobie na dalekość (na osobę wymienioną). Ze względu na fakt, że w tekście ustawowym utrzymany jest znaczący dystans pomiędzy nadawcą a odbiorcą, to charakterystyczne są dla niego zaimki w trzeciej osobie, natomiast zaimki w pierwszej i drugiej osobie nie wystąpią. Relację deiktyczności można zaobserwować w poniższych przepisach:

Tekst T 90 P

Art. 24 § 1 [1a] *Ten*, (1) [2] czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, [1b] może żądać zaniechania tego działania, [3] chyba że nie jest *ono* (2) bezprawne. [4] W razie dokonanego naruszenia może *on* (3) także żądać, [5a] ażeby osoba, [6] która dopuściła się naruszenia, [5b] dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, [7] w szczególności ażeby złożyła [~~Ø~~- *ona*] (4) oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. [8] Na zasadach przewidzianych w kodeksie może *on* (5) również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny.

Powyższy przepis składa się z trzech zdań, w tym dwóch wielokrotnie złożonych. W nawiasie kwadratowym znajdują się numery poszczególnych zdań prostych [1]. Poszczególne człony zdania mogą być rozdzielone zdaniem wtrąconym (np. zdanie nr 5). W takim przypadku zdanie podzielone jest na części oznaczane symbolem literowym, na przykład 5a i 5b. Wyrażenie wskazujące (zaimek) sygnalizowane jest cyfrą w nawiasie okrągłym, na przykład (1), (2). Poniżej znajduje się komentarz do poszczególnych zaimków.

(1) Zaimek przymiotny *ten* występuje w pozycji kataforycznej, przy czym obiekt, na który wskazuje zaimek (człowiek, obywatel), jest wyrażony opisowo i osiągalny poprzez konkluzję.

(2) Zaimek rzeczowny *ono* w pozycji anaforycznej nawiązuje do wyrazu *działanie* ze zdania [1b].

(3) Zaimek rzeczowny *on* w pozycji anaforycznej nawiązuje do obiektu wyrażonego opisowo w zdaniu [1a] (człowiek, obywatel).

(4) Zaimek rzeczowny *ona* nawiązujący do antecedenta *osoba* ze zdania [5a] nie jest eksplicytnie wyrażony w tekście (został tu uzupełniony w nawiasie klamrowym).

(5) Zaimek rzeczowny *on* nawiązuje do obiektu wyrażonego opisowo (człowiek, obywatel) ze zdania [1a].

Tekst T 91 W

6:21. § (1) [1] Jogosultság gyakorlására és követelés érvényesítésére jogszabályban előírt határidő eltelte *jogvesztéssel* akkor *jár*, [2] ha *ezt* (1) jogszabály kifejezetten *így* (2) rendeli.

[Upłynięcie określonego w ustawie terminu dotyczącego możliwości realizacji uprawnień oraz dochodzenia roszczeń *wiąże się z utratą praw* wtedy, kiedy ustawa *to* wyraźnie określa *w taki sposób*.]

(1) Zaimek rzeczowny w bierniku *ezt* 'to' nawiązuje anaforycznie do treści całego zdania [1],

(2) Zaimek przysłowny *így* 'tak, w taki sposób' nawiązuje anaforycznie do stwierdzenia *jogvesztéssel jár* 'wiąże się z utratą praw' ze zdania [1].

Tekst T 92 W

4:115. § (3) Az anyaság bírósági megállapítását az is kérheti, aki azt állítja, hogy ő a gyermek anyja.

[O sądowe stwierdzenie bycia matką może wnosić również ta osoba, która twierdzi, że *to ona* jest matką.]

Zaimek rzeczowny *ő* 'to ona' nawiązuje anaforycznie do aktanta, który posiada pewne własności (może wnosić o sądowe stwierdzenie bycia matką).

Jak można zauważyć, wskazywanie językowe w tekstach prawnych nie tylko w sposób jednoznaczny i ekonomiczny spaja jednostki językowe o różnych funkcjach, lecz także charakteryzuje się wielością możliwych form.

8.7.3. Konektoralność

Stosowanie wyrazu *konektor* w literaturze językoznawczej nie jest jednorodne. Z jednej strony pod terminem tym często rozumie się spójniki, które mogą funkcjonować w ramach mniejszych lub większych jednostek językowych, z drugiej strony zalicza się tu różnego typu jednostki leksykalne łączące dwa (lub więcej) obszary tekstu, na przykład zaimki. W niektórych interpretacjach (Csűry, 2011, s. 95–107) pojęcie konektora umiejscawia się jako podkategorię do kategorii: znaczniki dyskursu.

Przyjrzyjmy się bliżej podstawowym konektorom, za jakie uważamy spójniki. Mogą one być łączone w grupy odpowiadające za różne typy relacji między obiektami tekstowymi. Wyróżnia się spójniki:

1) parataktyczne:

- łączne, na przykład (pol.) *i, oraz, tudzież*, (węg.) *és, meg*;
- rozłączne, na przykład (pol.) *albo, bądź, czy, lub*, (węg.) *vagy, akár... akár*;
- wykluczające, na przykład (pol.) *ani, (nie...) tylko*, (węg.) *sem, se, (nem...) hanem*;
- przeciwstawne, na przykład (pol.) *a, aczkolwiek, ale, jednak, lecz, natomiast, zaś*, (węg.) *bár, jóllehet, azonban, ellenben, viszont, pedig, de, csakhogy*;
- wyjaśniające, na przykład (pol.) *czyli, mianowicie, to jest*, (węg.) *vagyis, azaz, mégpedig*;

- wynikowe, na przykład (pol.) w porządku przyczyna - skutek: *dlatego, więc*, w porządku skutek - przyczyna: *ponieważ*, (węg.) w porządku przyczyna - skutek: *tehát, ezért*, w porządku skutek - przyczyna: *mivel, minthogy*;

2) hipotaktyczne, na przykład (pol.) *aby, bo, chociaż, jeżeli, ponieważ, że*, (węg.) *hogy*.

Spójniki mogą wystąpić w ramach zdania prostego lub mogą łączyć zdania proste czy też większe jednostki tekstowe. Przyjmujemy, że spójniki międzywyrazowe zasadniczo nie są wykładnikami relacji o charakterze tekstowym²³, natomiast spójniki łączące poszczególne człony zdania złożonego czy też inne większe jednostki są wykładnikami relacji tekstowych. W dalszej części przyjrzymy się różnym typom relacji spójności tekstowej, których wykładnikami są spójniki.

8.7.3.1. Koniunkcyjność

Spójność koniunkcyjna wystąpi, gdy w pewnej kwestii istnieje więcej możliwych rozwiązań i zwykle żadne z tych rozwiązań nie może być wyłączone, dopowiada się więc treść o charakterze równorzędnym. Na poziomie zdań złożonych mówi się tu o zdaniach współrzędnie złożonych łącznych. Spójność koniunkcyjna może wystąpić:

1) między poszczególnymi członami zdania złożonego, jak ma to miejsce w poniższych przepisach:

Tekst T 93 P

Art. 780 § 1. Na żądanie przewoźnika wysyłający powinien wystawić list przewozowy zawierający dane wymienione w artykule poprzedzającym, *a ponadto* wszelkie inne istotne postanowienia umowy.

Tekst T 94 W

3:177. § (1) A megállapodásban meg kell határozni az értékesítés határidejét, ami nem lehet hosszabb három hónapnál, *továbbá* a minimális eladási árat, amelynek el kell érnie a volt tag által nem teljesített vagyoni hozzájárulás vagy pótbefizetés összegét.

[W porozumieniu należy określić termin sprzedaży, który nie może być dłuższy niż trzy miesiące, *a ponadto* minimalną cenę sprzedaży, która musi osiągnąć kwotę niezrealizowanych nakładów majątkowych lub wpłat dodatkowych byłego członka.]

²³ Przyjmujemy natomiast, że w pewnych ujęciach również spójniki międzywyrazowe mogą pełnić funkcję tekstową, np. ze względu na ich repetycję w różnych zdaniach tekstu.

2) pomiędzy odrębnymi zdaniem złożonymi czy też większymi subtekstami, na przykład między paragrafami tekstu ustawowego:

Tekst T 95 P

Art. 871 § 1. Wspólnikowi występującemu ze spółki zwraca się w naturze rzeczy, które wniósł do spółki do używania, *oraz* wypłaca się w pieniądzu wartość jego wkładu oznaczoną w umowie spółki, a w braku takiego oznaczenia – wartość, którą wkład ten miał w chwili wniesienia [...].

§ 2. *Ponadto* wypłaca się występującemu wspólnikowi w pieniądzu taką część wartości wspólnego majątku pozostałego po odliczeniu wartości wkładów wszystkich wspólników, jaka odpowiada stosunkowi, w którym występujący wspólnik uczestniczył w zyskach spółki.

Wykładnikami spójności koniunkcyjnej są tu zwroty *oraz* i *a ponadto*.

Tekst T 96 W

3:193. § A jegyzökönyv tartalmazza a taggyűlés helyét és idejét, a jelenlévőket és az általuk képviselt szavazati jog mértékét, *továbbá* a taggyűlésen lezajlott fontosabb eseményeket, nyilatkozatokat és a határozatokat, *valamint* az azokra leadott szavazatok és ellenszavazatok számát, *valamint* a szavazástól tartózkodókat vagy az abban részt nem vevőket.

[Protokół zawiera miejsce i czas walnego zebrania, listę uczestników i zakres posiadanych przez nich uprawnień do głosowania, *a ponadto*²⁴ relację z ważniejszych wydarzeń z obrad, oświadczenia i decyzje *oraz* liczbę głosów za i przeciw wobec podjętych decyzji, *oraz* liczbę głosów wstrzymujących się i osób niebiorących udziału w głosowaniach.]

Wykładnikami spójności koniunkcyjnej są tu zwroty *továbbá* ‘a ponadto’ i *valamint* ‘oraz’.

8.7.3.2. Alternatywność

O spójności alternatywnej możemy mówić wtedy, gdy w pewnej kwestii istnieje więcej możliwych rozwiązań i na te możliwości wskazuje się za pomocą odpowiedniego spójnika. Trzeba jednak brać pod uwagę, że alternatywa nie musi wykluczać możliwości zastosowania innych rozwiązań niż te sugerowane w tekście. Aby uzyskać pełną jasność co do znaczenia spójnika alternatywności, konieczne może okazać się zastosowanie dopowiedzeń

²⁴ Tłumaczenie ukierunkowane jest tu na język źródłowy (węgierski), z zaakcentowaniem różnicowanej formy spójników koniunkcji. W tłumaczeniu ukierunkowanym na język polski jako ekwiwalentu dla zwrotu *továbbá* użylibyśmy spójnika *oraz*, ponieważ konektor *a ponadto* zbyt zwraca uwagę.

precyzujących. Występowanie tego typu spójności można zauważyć w poniższych przepisach:

Tekst T 97 P

Art. 537 § 3. Kupujący, który według umowy miał zapłacić cenę niższą od ceny sztywnej, a rzecz zużył **lub** odprzedał po cenie obliczonej na podstawie ceny umówionej, obowiązany jest zapłacić cenę sztywną tylko wtedy, gdy przed zużyciem **lub** odprzedaniem rzeczy znał cenę sztywną **lub** mógł ją znać przy zachowaniu należytej staranności.

Tekst T 98 P

Art. 946. Odwołanie testamentu może nastąpić **bądź** w ten sposób, że spadkodawca sporządzi nowy testament, **bądź** też w ten sposób, że w zamiarze odwołania testament zniszczy lub pozbawi go cech, od których zależy jego ważność, **bądź** wreszcie w ten sposób, że dokona w testamencie zmian, z których wynika wola odwołania jego postanowień.

Wykładnikami zapewniającymi spójność alternatywną są tu spójniki *lub* oraz *bądź*. Podobną relację odnajdziemy w poniższym przepisie węgierskim:

Tekst T 99 W

6:369. § (1) A szálloda felelőssége azokban a dolgokban bekövetkezett károkért áll fenn, amelyeket a vendég a szállodában kijelölt, *illetve* általában erre rendelt helyen *vagy* a szobájában helyezett el, *vagy* amelyeket a szálloda olyan alkalmazottjának adott át, akit dolgai átvételére jogosultnak tarthatott.

[Odpowiedzialność hotelu dotyczy szkód powstałych w takich rzeczach, które gość pozostawił w wyznaczonych przez hotel miejscach *albo* w miejscach, które są do tego zwykle przeznaczone, *lub* w swoim pokoju, *lub* w takich rzeczach, które hotel przekazał pracownikowi uprawnionemu do wzięcia rzeczy.]

Wykładnikami zapewniającymi spójność alternatywną są tu spójniki *illetve* 'albo, lub' oraz *vagy* 'albo, lub'.

8.7.3.3. Adwersatywność

Adwersatywność oznacza, że jednostki pozostające ze sobą w danej relacji mają własności przeciwstawne. Spójność adwersatywną można zaobserwować w poniższym przepisie:

Tekst T 100 P

Art. 538. Jeżeli w miejscu i czasie zawarcia umowy sprzedaży obowiązuje zarządzenie, według którego za rzeczy danego rodzaju lub gatunku nie może być zapłacona cena wyższa od ceny określonej (cena maksymalna), kupujący nie jest obowiązany

do zapłaty ceny wyższej, *a* sprzedawca, który otrzymał cenę wyższą, obowiązany jest zwrócić kupującemu pobraną różnicę.

Wykładnikiem spójności adwersatywnej jest tu spójnik *a*.

Adwersatywność odnajdziemy też w następującym przepisie węgierskim:

Tekst T 101 W

6:156. § (3) Átvételi késedelem esetén a kötelezett a dolog őrzésére a megbízás nélküli ügyvitel szabályai szerint köteles, a kárveszély *pedig* a jogosultra száll át.

[W przypadku zwłoki w odbiorze rzeczy podmiot zobowiązany powinien przechować rzecz zgodnie z przepisami o wykonywaniu czynności bez zlecenia, *natomiast* niebezpieczeństwo wystąpienia szkody przechodzi na podmiot uprawniony.]

Wykładnikiem spójności adwersatywnej jest tu spójnik *pedig* 'natomiast, a'.

Niewątpliwie spójniki są istotnym wykładnikiem relacji spójności tekstowej. Wydaje się natomiast, że występowanie lub niewystępowanie danego spójnika w którymś z istniejących już tekstów ustawowych czy też częstotliwość jego występowania w relacji do innych spójników nie jest czynnikiem, który mógłby jednoznacznie rozstrzygać o pożądanej formie kształtowania kolejnych tekstów prawnych.

8.7.3.4. Relatoralność

Na koniec warto jeszcze wspomnieć, że oprócz spójników do konektorów istotnych dla spójności tekstowej zaliczyć można też niektóre zaimki, zwane relatorami. W szczególności należą tu będą:

- zaimki przymiotne, na przykład (pol.) *jaki, który, czyj*, (węg.) *amely, akié*;
- zaimki rzeczowne, na przykład (pol.) *kto, co*, (węg.) *aki, ami*;
- zaimki przysłowne, na przykład (pol.) *jak, gdzie, kiedy, skąd, którędy, dokąd*, (węg.) *ahogy, ahol, amikor, amerre*.

Jak już zostało wspomniane, spójność relatoralna jest charakterystyczna dla tekstów prawnych, dlatego że zwykle stosuje się w nich zdania złożone, w tym często wielokrotnie złożone. Występowanie tego typu spójności można zauważyć w poniższych przepisach:

Tekst T 102 P

Art. 376 [zdanie 2] Jeżeli z treści tego stosunku nie wynika nic innego, dłużnik, *który* świadczenie spełnił, może żądać zwrotu w częściach równych.

Wykładnikiem spójności relatoralnej jest tu zaimek *który*.

2:31. § (1) Gondnok lehet minden cselekvőképes személy, *aki* a gondnoki tisztséget vállalja.

[Opiekunem może być każda osoba zdolna do czynności prawnych, *która* podejmie się pełnienia funkcji opiekuna.]

Wykładnikiem spójności relatoralnej jest tu zaimek *aki* 'który, która'.

Na koniec warto raz jeszcze podkreślić, że mimo iż od początku zwracaliśmy uwagę na istotność wymiaru leksykalnego i pragmatyczno-kognitywnego dla spójności komunikacyjnej tekstu prawnego, to trudno byłoby mówić o spójnym tekście bez uwzględnienia wymiaru syntaktycznego. Odpowiednie stosowanie syntaktycznych narzędzi języka w procesie tworzenia tekstu z pewnością wymaga nie tylko znajomości ogólnych własności języka, lecz także uwzględnienia konsytuacji prawnej tekstu i sposobów przeprowadzania wykładni prawniczej.

8.8. Spójność w globalnej strukturze tekstu

Wskazując w kolejnych rozdziałach na poszczególne typy spójności tekstowej, operowaliśmy przede wszystkim na minitekstach, za jakie uważamy zdania złożone, zakładając, że wiele własności tekstu jest zawartych już na tym poziomie. Na zakończenie przeprowadzimy analizę relacji tekstowych ze względu na wymiar, który nazywamy tu strukturą globalną tekstu. Chodzi o zbadanie relacji spójności w kontekście szerszym niż miniteksty.

Za tekst wyjściowy posłużył kodeks polski. Zbadaliśmy, czy podobnego typu relacje występują w kodeksie węgierskim i w jakim zakresie. Analiza potwierdziła przyjęte już wcześniej założenie, że relacje spójności ze względu na wymiar syntaktyczny zwykle mają stosunkowo niewielki zasięg. O ile przekraczają one zakres zdania prostego, to łączą przeważnie obiekty z dwóch zdań prostych w ramach zdania złożonego (spójność tego typu osiągniata jest szczególnie za pomocą konektorów) lub obiekty z dwóch zdań pozostających liniowo w niewielkiej odległości od siebie, zwykle sąsiadujących ze sobą (szczególnie występuje tu spójność deiktyczna). Spójność kształtowana między jednostkami szerszymi, na przykład paragrafami i artykułami, realizuje się głównie ze względu na wymiar leksykalny i kognitywny. Poniżej wymienimy kilka przykładów funkcjonowania połączeń kształtujących spójność pomiędzy subtekstami kodeksów.

Rozpoczynając analizę polskiego kodeksu, już na początku zauważyliśmy pewne zaburzenie ciągłości tekstu wynikające z tego, że artykuł 2 został wykreślony. Nie zawiera on więc treści normatywnej, pozostało natomiast

oznaczenie numeryczne wiążące go z wszystkimi pozostałymi artykułami kodeksu poprzez sposób uporządkowania. Numeracja przepisów w kodeksie jest cechą na tyle istotną, że nie może być dowolnie zmieniana, między innymi ze względu na inne, powiązane z kodeksem teksty, odwołujące się do zawartej w nim numeracji. Wprowadzenie tu zmian mogłoby więc znacząco zaburzyć spójność intertekstową, a jej przywrócenie wymagałoby wprowadzenia zmian w całym szeregu tekstów powiązanych. Oznaczenie numeryczne artykułów i ich rozplanowanie graficzne przyczynia się do uporządkowania treści, a tym samym ułatwia jej odbiór, tak więc jest to istotny czynnik wpływający na spójność komunikacyjną tekstu. W tekście węgierskim stosuje się również uporządkowanie numeryczne, chociaż nieco innego typu, natomiast do chwili obecnej nie odnotowaliśmy wykreśleń, co wynika prawdopodobnie z faktu, że kodeks ten został przyjęty stosunkowo niedawno.

Przejdziemy teraz do analizy kilku przykładów występowania relacji repetycji o charakterze leksykalnym. Wyrazy *kodeks* i *ustawa* występujące między innymi w artykułach 1, 3 i 7 pozostają w relacji hiperonimii, gdyż każdy kodeks jest ustawą, ale nie każda ustawa jest kodeksem. Ponadto, porównując zwroty *niniejszy kodeks – ustawa*, odnajdujemy połączenie eliptyczne, gdzie wnioskujemy, że chodzi o *niniejszą, tę* ustawę. Wyraz *niniejszy* jest równocześnie obiektem, który wiąże tekst na poziomie globalnym, ponieważ obejmuje on swoim znaczeniem cały tekst ustawowy. Zasięg globalny ma również zwrot w artykule 24: *na zasadach przewidzianych w kodeksie*. Zwrot ten znaczy tyle, że czynności, o których jest mowa w jednym z artykułów, należy ograniczyć do takich, które są dozwolone normami, wyznaczonymi w całym tekście kodeksowym. Podobne znaczenie w relacjach spójności o charakterze globalnym, chociaż ograniczonych tylko do specyficznej grupy regulacji, ma zwrot z artykułu 926: *z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych*. W kodeksie węgierskim nie stosuje się wyrazów typu *niniejszy*, ponieważ treść tę wyraża zwykle zaimek wskazujący *e* (co stanowi krótszą formę zaimka wskazującego *ez* 'ten, ta, to') lub przedimek określony *a* (lub jego wariant *e*), na przykład: *e törvény* 'niniejsza ustawa', *a törvény* '(ta) ustawa'. Stosuje się tu podobne do występujących w polskim kodeksie zwroty o charakterze globalnym, na przykład *ha e törvény eltérően rendelkezik* 'o ile niniejsza ustawa nie stanowi inaczej'. Zasadniczo komponenty te występują niemal zawsze, można więc powiedzieć, że tekst węgierski jest tu bardziej precyzyjny.

W wielu artykułach (np. 1 i 5) występuje repetycja z modyfikacją wyrazu: *prawo – prawne*. Ten rodzaj repetycji z użyciem pochodnych wyrazu *prawo*, czasem jako wyrazu samodzielnego, a czasem jako członu terminu, występuje bardzo często (w całym kodeksie odnaleźliśmy 927 wystąpień

morfemu *praw-*). Jest to więc swego rodzaju słowo klucz, wskazujące na zakres tematyczny tekstu. Podobnie w kodeksie węgierskim wyraz *jog* 'prawo' i pochodzący od niego przymiotnik *jogi* 'prawny' powtarza się bardzo często (455 powtórzeń w całym kodeksie), jest to więc słowo o dużym znaczeniu dla spójności tekstu. Duża częstotliwość repetycji dotyczy też wyrazu *osoba* (np. art. 1 i 6). Jest on powtarzany w wielu artykułach jako wyraz autonomiczny, i wtedy najczęściej dookreślany bywa z użyciem relatora *która*, po czym wymieniane są własności tej osoby, lub też wyraz *osoba* występuje jako człon terminu prawnego, w szczególności może to być *osoba fizyczna* lub *osoba prawna*. Repetycja terminu *osoba fizyczna* wystąpiła na przykład w artykułach 1 i 22. O dużym znaczeniu wyrazu *osoba* świadczy natomiast już sam fakt, że w polskim kodeksie odnaleźliśmy 684 jego wystąpienia (w różnych wariantach i odmianach), a w kodeksie węgierskim w różnych konfiguracjach wyraz *személy* 'osoba' występuje aż 1105 razy.

Relację hiperonimii odnajdujemy między wyrazami: *człowiek* – *osoba fizyczna* (np. art. 1 i 8), w kodeksie węgierskim odpowiednio *ember* – *természetes személy* 'człowiek – osoba fizyczna'. Wyraz *człowiek* obejmuje swoim znaczeniem niezwykle szeroki zbiór wyrazów i można powiedzieć, że ma zakres globalny. W kodeksie mamy jednak do czynienia z bardziej precyzyjnymi określeniami, na przykład *konsument*, *ubezwłasnowolniony*, *dziecko*, *małoletni*, albo zwrotem: *osoba, która...*, gdzie dalej wymienia się pewne własności tejże osoby. Dla wszystkich tych terminów *człowiek* jest hiperonimem. W całym polskim kodeksie cywilnym słowo to występuje tylko dwa razy, w tekście węgierskim słowo *ember* 'człowiek' pojawia się zaledwie pięć razy, a ponadto przymiotnik *emberi* 'ludzki' siedem razy. Relacja hiperonimii występuje również między wyrazami: *osoba fizyczna* – *dziecko* (np. art. 1 i 9), a w tekście węgierskim odpowiednio *természetes személy* – *gyermek* 'osoba fizyczna – dziecko'. Termin *osoba fizyczna* obejmuje każdą osobę (która nie jest osobą prawną), niezależnie od jej cech, stąd duża częstotliwość tego hiperonimu. Podobny rodzaj nawiązania hiperonimicznego odnajdujemy między artykułami 1 i 10 w zwrotach: *osoba fizyczna* – *pełnoletni*, a w języku węgierskim jest to odpowiednio *természetes személy* – *nagykorú* 'osoba fizyczna – pełnoletni'.

Relacja antonimii w tekście polskim wystąpi między wyrazami: *urodzony* – *zmarły* (np. art. 8 i 29), a w tekście węgierskim: *születés* – *halál* 'urodzenie – śmierć'. Podobnie spójność antonimiczna występuje między wyrazami *małoletni* – *pełnoletni* (art. 15 i 16), a w tekście węgierskim odpowiednio: *kiskorú* – *nagykorú* 'małoletni – pełnoletni'.

Powyższe przykłady potwierdzają założenie, że różnego typu relacje spójności leksykalnej mają charakter ogólnotekstowy i nawet znacząca od-

ległość między jednostkami nie stanowi przeszkody dla występowania takich relacji.

Na koniec zwróciliśmy też uwagę na występowanie w kodeksie (i jego kotełście) spójności intertekstowej. W polskim kodeksie cywilnym bezpośrednio odesłania do konkretnych tekstów ustawowych w zasadzie nie występują, padają jedynie dość ogólne stwierdzenia, które u osób niebędących specjalistami w zakresie prawa cywilnego mogą budzić pewne wątpliwości. Na przykład artykuł 7 stwierdza: „jeżeli ustawa uzależnia skutki prawne od dobrej lub złej wiary, domniemywa się istnienie dobrej wiary”. W tym wypadku można mieć wątpliwości, czy chodzi o „niniejszą ustawę”, tj. kodeks cywilny, czy też może o inne ustawy, które będzie się stosowało przy szczególnych rozstrzygnięciach w zakresie prawa cywilnego lub nawet bez ograniczania do tego ostatniego zakresu – dla całego prawa. Konkretnie odesłania do innego tekstu ustawowego zamieszcza się niekiedy, chociaż rzadko, w ramach przypisu do paragrafu. Na przykład w przypisie nr 9 do art. 1087 dodaje się wyjaśnienie: „Uznany wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 stycznia 2001 r., sygn. akt P. 4/99 (Dz.U. nr 11, poz. 91), który wszedł w życie z dniem 14 lutego 2001 r., za niezgodny z Konstytucją RP w zakresie, w którym odnosi się do spadków otwartych od tego dnia”. Występuje tu więc nawiązanie do dwóch tekstów: Konstytucji RP oraz wyroku Trybunału Konstytucyjnego. W kodeksie węgierskim odnaleźliśmy nieco więcej nawiązań intertekstowych, na przykład w tekście pojawia się nawiązanie do *számviteli törvény* ‘ustawy o rachunkowości’, a końcowy paragraf 8:6. w całości wymienia liczne dyrektywy unijne, do których dostosowany jest kodeks węgierski.

Jak można zauważyć na podstawie wymienionych wyżej przykładów, polski i węgierski tekst prawny w połączeniach występujących w odległościach większych niż miniteksty, w szczególności w ramach spójności międzyakapitowej, posługuje się zasadniczo podobnymi środkami kształtowania spójności.

Konkluzje w zakresie konstruowania spójnych komunikacyjnie tekstów prawnych

Na koniec sformułujemy krótkie konkluzje dotyczące konstruowania spójnych komunikacyjnie tekstów prawnych. Konkluzje te stanowią ogólne konsekwencje zaproponowanych wcześniej postulatów oraz powiązanych z nimi rozdziałów i można je traktować jako słabszego typu dyrektywy.

9.1. Planowanie treści

W celu stworzenia tekstu prawnego należy opracować posiadane informacje w ustalonej kolejności. W przypadku tego gatunku najpierw powinien powstać plan treści, które zamierza się przekazać, i sposobu dystrybucji tych treści, który następnie należy zrealizować poprzez przekształcenie reprezentacji myślowej w językową.

Należy określić, jakie normy prawne mają być przekazane za pomocą tekstu oraz uwzględnić takie działania określone w systemie prawnym danego państwa (wspólnoty), dzięki którym tekst staje się modalny deontycznie. Chodzi na przykład o zastosowanie w tekście zwrotu typu *ustawa wchodzi w życie z dniem* – dopiero po nastąpieniu terminu, na który wskazuje się w tekście, staje się on modalny deontycznie, czyli przestaje być tekstem informacyjnym, a staje się tekstem prawnym.

Istotne jest zaplanowanie, w którym miejscu tekstu mają się znaleźć poszczególne treści i ich uzasadnienie. Należy też ustalić zasięg poszczególnych treści, na przykład treści deontycznej obejmującej nakaz wykonania czynności, to znaczy, czy ma się on rozciągać tylko na najbliższe zdanie, kilka zdań, na kilka subtekstów, czy też na cały tekst, a także czy ma wykroczyć poza tekst poprzez nawiązania do innych tekstów.

Aby uzyskać spójność tematyczną w tekście prawnym, należy zachować jeden temat przewodni dla całego tekstu (jest nim temat wymieniony w tytule ustawy). Z tematem przewodnim powinny łączyć się w sposób niebudzący wątpliwości wszystkie pozostałe podtematy. Natomiast połączenia między różnymi podtematami mogą być już kształtowane bardziej dowolnie, w zależności od potrzeb. Istotne jest zachowanie właściwego następstwa poruszanych tematów, co wiąże się z ich przyporządkowaniem do odpowiednich struktur tekstowych. Całość takich połączeń tematycznych stworzy więc bardziej lub mniej skomplikowany system tematycznej spójności tekstowej.

9.2. Jednostki tekstowe

Konstruując tekst, należy określić i zastosować właściwe dla wyznaczonych celów typy jednostek tekstowych oraz odpowiednio je uporządkować. Przyjmując, że minimalną jednostką tekstu jest zdanie proste, należy ustalić, jaki typ zdania będzie w danym tekście adekwatny do wyznaczonego celu komunikacyjnego. Na przykład należy podjąć decyzję, czy w tekście dążyć się będzie do przewagi zdań prostych, złożonych, czy wielokrotnie złożonych. Tekst prawny należy podzielić na mniejsze jednostki tekstowe posiadające odrębne tematy, tj. subteksty, którymi mogą być paragrafy, artykuły, działy itp.

Przy interpretacji tekstu należy brać pod uwagę, że stanowi on mereologiczną całość. Nie można więc interpretować treści poszczególnych paragrafów czy też innych subtekstów ustawy w oderwaniu od pozostałej treści tekstu. Jednak przy uwzględnieniu powyższego zastrzeżenia można analizować treści częściowe i różnego typu własności tekstu pojawiające się w ramach mniejszych jednostek.

9.3. Porządkowanie relacji w spójne systemy

Poszczególne typy relacji tekstowych należy uporządkować w sieć powiązań tworzących odpowiedni system spójności tekstowej. Takich systemów spójności tekstowej może być wiele, tak jak wiele może być wymiarów, ze względu na które analizujemy relacje, na przykład system spójności leksykalnej, system spójności syntaktycznej lub system spójności tekstowej. Ponadto systemy spójności tekstowej mogą odnosić się do kolejności wprowadzania wyrażeń, toteż mówić będziemy o systemie spójności anaforycznej lub kataforycznej. Wszystkie systemy spójności tekstowej utworzą swoisty hipersystem spójności komunikacyjnej tekstu.

9.4. Spójność leksykalna i syntaktyczna

O ile dostosowywanie do wyznaczonego celu komunikacyjnego wykładników ze względu na ich własności, czy to semantyczne, czy też syntaktyczne, wydaje się czynnością często i świadomie stosowaną przez twórców i tłumaczy tekstów, o tyle świadome kształtowanie w tekście relacji spójności tekstowej nie jest już oczywiste, a jeżeli bywa stosowane, to często wydaje się mieć charakter intuicyjny lub przypadkowy. W odniesieniu do tekstu prawnego należy zwrócić szczególną uwagę na następujące relacje spójności o charakterze semantycznym lub syntaktycznym:

- spójność kognitywna, w szczególności takie procesy uzyskiwania i przetwarzania informacji, które są powiązane z wykładnią prawniczą,
- spójność leksykalna, w szczególności repetycja w niezmienionej formie terminów prawnych i wyrażeń istotnych ze względu na normy prawne, oraz spójność wynikająca z precyzowania wyrażeń w tekście poprzez porównania i eksplikacje,
- spójność syntaktyczna, a w szczególności repetycja form syntaktycznych oznaczających bezosobowość, przez co umniejsza się rolę nadawcy na rzecz podkreślenia istoty działań, jakie mają być podjęte.

W celu osiągnięcia spójności repetytywnej w tekście prawnym należy w następujących po sobie jednostkach tekstowych powtórzyć wyraz w tej samej lub zbliżonej formie w taki sposób, aby nie zaburzyć znacząco stylistyki tekstu, prawidłowej z punktu widzenia norm danego języka. Jednakże jeżeli repetycja dotyczy terminów prawnych, wyraz należy powtórzyć w tej samej formie, stosując zasadę prymatu spójności terminologicznej nad stylistyką.

Synonimia jest szczególnym przypadkiem relacji repetycji. Wydawać by się mogło, że powtarzanie wyrazów w tekście w formie synonimów nie powinno być charakterystyczne dla tekstu prawnego, jednak w praktyce synonimia występuje i często jest uzasadniona. Powtórzenie wyrazu w tej samej formie może być niekorzystne dla stylistyki tekstu, a powtórzenie w formie synonimu może być niekorzystne dla jego precyzji semantycznej. W tekście prawnym konieczne jest powtarzanie wyrażeń, które są terminami prawnymi, czyli mają ściśle zdefiniowane znaczenie bądź to w ramach danej ustawy, bądź to w ramach innej ustawy, bądź to ze względu na znaczenie utrwalone w doktrynie prawnej. Ponadto częściej niż w innego typu tekstach uzasadnione może być powtarzanie w tej samej formie również tych wyrażeń, które nie są zdefiniowane ani nie mają utrwalonych znaczeń, w celu zmniejszenia ryzyka wystąpienia niejasności interpretacyjnych. Synonimia może mieć dwa uzasadnienia. Stosuje się ją:

- gdy używanie w danym kontekście form synonimicznych jest utrwalone w praktyce prawnej i prawniczej,

- ze względu na dbałość o stylistykę tekstu (tam gdzie synonimia nie zaburza precyzji na tyle, by stać się źródłem wątpliwości interpretacyjnych).

Wyraz powtarzany w tej samej formie w różnych częściach tekstu z lingwistycznego punktu widzenia zawsze będzie przybierał nieco inne znaczenie ze względu na inny kontekst, w jakim zaczyna funkcjonować. Dlatego przy każdym ponownym użyciu wyrazu należy skontrolować, czy ze względu na inny kontekst użycia jego znaczenie nie uległo zmianie w sposób na tyle istotny, by wpłynęło to na precyzję i spójność tekstu, czy w aspekcie językoznawczym, czy też prawnym. Dotyczy to w szczególności tych wyrazów, których znaczenie nie jest wyraźnie zdefiniowane w tej samej ustawie.

Należy wziąć pod uwagę, że specyfika tekstu prawnego wymaga stosowania niektórych środków syntaktycznych częściej niż innych, na przykład tych wyrażających bezosobowość czy kształtujących zdania wielokrotnie złożone.

Należy też rozważyć możliwość kształtowania spójności komunikacyjnej tekstu za pomocą odmiennych rodzajów relacji czy też systemów tych relacji w różnych częściach tekstu. W jednej części tekstu mogą zatem przeważać narzędzia języka z zakresu semantyki, a w innej z zakresu syntaktyki.

9.5. Środki językowe

Należy wybrać i konsekwentnie stosować charakterystyczne dla danego gatunku semantyczne i syntaktyczne środki językowe. Jeżeli chcemy sformułować normy prawne, to w praktyce nie można tego zrobić w inny sposób, niż posługując się formami przyporządkowanymi do gatunku, jakim jest tekst prawny.

Należy ustalić, jakiego typu środki tekstowe wspomagać będą struktury tekstowe pożądane w danym miejscu ze względu na wyznaczony cel komunikacyjny. Na przykład jeżeli dążymy do uzyskania efektu kondensacji, redukcji treści czy kumulacji sensów w tekście, należy zastosować takie narzędzia, jak nominalizacja i elipsa. Jeżeli dążymy do uzyskania precyzji treści tekstowej, to należy uwzględnić szczegółowe uporządkowanie tekstu ze względu na czas i miejsce wykonywania czynności oraz hierarchię ważności wszelkiego typu obiektów lingwistycznych.

Aby odpowiednio sformułować normę nakazową, pozwalającą czy zakazującą, należy zastosować wykładniki językowe specyficzne dla gatunku, jakim jest tekst prawny, i odpowiednie dla określonego typu normy. Na

przykład dla ustanowienia normy nakazowej w polskim tekście prawnym nie należy stosować czasownika *musi*, tylko czasownik *powinien* lub inne formy, które zostały utrwalone w tradycji prawnej. Podobnie dla ustanowienia normy zakazującej nie należy stosować wyrażenia typu *zakazuje się* (wykonywania czynności), tylko odpowiedni czasownik z partykułą przeczącą *nie*, na przykład *nie wykonuje się*.

W kodeksie cywilnym treści normatywne są niekiedy sformułowane w sposób bardzo ogólny, co nie oznacza, że zastosowane środki językowe są niewystarczające do osiągnięcia wyznaczonego dla danej ustawy celu komunikatywnego. Treści te bowiem stanowią niekiedy tylko punkt wyjścia, a dokładniejsze informacje mogą być zawarte w kolejnych, bardziej szczegółowych aktach prawnych.

9.6. Spójność ze względu na nadawcę i odbiorcę

Na koniec należy podkreślić potrzebę uwzględnienia w procesie tworzenia tekstu, kim będzie odbiorca, a w konsekwencji, jakimi możliwościami odbioru tekstu będzie dysponował.

W wypadku tekstu ustawowego mamy dwie podstawowe grupy odbiorców, które należy koniecznie i równocześnie uwzględnić: wspólnotę komunikatywną wszystkich obywateli oraz wspólnotę komunikatywną prawników. Wymagania tych grup znacząco się od siebie różnią. Prawnicy funkcjonują w ramach innej konsytuacji, która wymaga stałego, precyzyjnego języka, będącego podstawą do tworzenia kolejnych precyzyjnych tekstów. Odejście od sformułowań języka utrwalonych przez wielowiekową tradycję i od utrwalonych znaczeń wyrazów mogłoby powodować, że z każdym kolejnym tekstem tworzonym na podstawie tekstu pierwotnego znaczenia wyrazów coraz bardziej by się zacierały, przez co proces tworzenia prawa mógłby stać się mało czytelny, a jego interpretacja byłaby utrudniona. Z drugiej jednak strony teksty ustawowe tworzone są dla wszystkich obywateli i to oni są podstawowymi odbiorcami, ponieważ prawo normuje życie społeczne. Dlatego teksty te powinny być sformułowane językiem, który jest możliwy do odbioru również przez osoby spoza wspólnoty komunikatywnej prawników. Jedyną drogą wydaje się tu więc nieustanne poszukiwanie kompromisu między wymaganiami tych dwóch grup odbiorców.

Uwagi końcowe

W pracy wskazane zostały wybrane czynniki językowe i pozajęzykowe wpływające na spójność komunikacyjną tekstu prawnego. Zostały one uporządkowane z perspektywy lingwistycznej, z uwzględnieniem osiągnięć nauki o tekście, translatoologii i prawa. Spójność komunikacyjna wynika z istnienia w tekście relacji spójności, zachodzących ze względu na różnego typu wymiary tekstowe.

Jak wykazaliśmy, w procesie kształtowania tekstu prawnego istotne jest uwzględnienie między innymi następujących kwestii językowych i pozajęzykowych:

1. Uwarunkowania wynikające z konsytuacji prawnej. Są to przede wszystkim kwestie związane z systemem prawnym i utrwalonymi normami zachowań obowiązującymi w danej społeczności oraz sposobem ich wprowadzania w życie.

2. Relacje między nadawcą a odbiorcą tekstu oraz procesy uzyskiwania i przetwarzania informacji związanych z kształtowaniem i odbiorem tekstów.

3. Własności semantyczne i syntaktyczne poszczególnych języków etnicznych i tekstów formułowanych w tych językach, szczególnie takie własności, które w istotny sposób wpływają na łatwość lub trudność w odbiorze tekstu.

4. Kultura językowa w zakresie kształtowania wypowiedzi dla danego gatunku.

Istotną częścią proponowanej tu gramatyki tekstu są postulaty, czyli twierdzenia o tekście, które go definiują. Postulaty te można w dużej mierze odnieść do wielu gatunków tekstu, przy czym wymienione własności są również istotnymi cechami tekstów prawnych. Niektóre z postulatów odnoszą się natomiast w szczególności do tekstów prawnych, bądź to do tekstów formułowanych zarówno w języku polskim, jak i węgierskim, bądź to do tekstów w poszczególnych językach. Należą do nich przede wszystkim po-

stulaty o modalności deontycznej. Jako konsekwencja ujęcia problematyki w perspektywie polskiej i węgierskiej zaproponowane zostały też postulaty dotyczące translacji tekstów prawnych z języka węgierskiego na polski.

Treści postulatów w zakresie relacji spójności tekstowej, zachodzących ze względu na wyodrębnione wymiary tekstowe, zostały szerzej omówione w kolejnych rozdziałach pracy. Wymiary mają dość zróżnicowany charakter, co obrazuje wysoki stopień złożoności problematyki tekstu. Uwzględnione zostały zarówno aspekty językowe powiązane z procesami uzyskiwania i przetwarzania informacji przez nadawcę i odbiorcę przy tworzeniu tekstu i jego odbiorze, związki między tekstem a rzeczywistością z nim powiązaną, w tym w szczególności z sytuacją, w jakiej funkcjonuje nadawca i odbiorca tekstu, jak i szczegółowe własności języka polskiego i węgierskiego oraz sposoby porządkowania treści tekstowych, umożliwiające takie kształtowanie tekstu, by był on spójny komunikacyjnie w stopniu, który uznamy za wystarczający.

Analiza wyrażen językowych stosowanych w odniesieniu do różnego typu relacji tekstowych unaoczniała, że nawet tam, gdzie początkowo tekst prawny wydaje się prosty i jednoznaczny, po głębszej analizie okazać się może nie do końca jasny, więc istnieje potrzeba jego przeformułowania lub doprecyzowania. Stwierdziliśmy, że wyodrębnienie schematów lingwistycznych odzwierciedlających relacje, które da się zidentyfikować w poszczególnych minitekstach, stanowi istotną pomoc w porządkowaniu treści tekstu prawnego i odnalezieniu sformułowań, które mogą być niewystarczająco jasne dla odbiorcy tekstu.

Omawiając problematykę translacji tekstów prawnych, zaproponowaliśmy uwzględnienie ekwiwalencji translacyjnej w zakresie różnego typu relacji spójności tekstowej. W teorii przekładu zwykle kładzie się nacisk na ekwiwalencję semantyczną. W tej pracy natomiast akcentujemy ekwiwalencję różnego rodzaju relacji zachodzących w tekście. Zakładamy, że uwzględnienie tego typu perspektywy w ramach świadomych działań tłumacza powinno w znaczący sposób przyczynić się do osiągnięcia ekwiwalencji komunikacyjnej tekstu przekładu.

Zasób własności tekstów i relacji tekstowych kształtujących tekstową spójność komunikacyjną jest bardzo obszerny i trudno byłoby wyczerpać tę tematykę w ramach jednej pracy. W trakcie prowadzonych badań nieustannie pojawiały się nowe wątki, które wydawały się warte pogłębionej analizy, otwierały się coraz to nowe perspektywy i wyzwania. Jest to z pewnością szerokie pole badawcze zarówno dla prawników, jak i dla językoznawców czy teoretyków przekładu. Zakładamy jednak, że zawarty w pracy materiał stanowi podstawę teoretyczną dla pracy z konkretnymi tekstami prawnymi lub ich projektami.

Bibliografia

- Adam, J.-M. (1992). *Les textes: types et prototypes*. Paris: Nathan.
- Adam, J.-M. (1999). *Linguistique textuelle: des genres de discours aux textes*. Paris: Nathan.
- Adam, J.-M. (2005). *La linguistique textuelle*. Paris: Armand Colin.
- Adamzik, K. (2004). *Textlinguistik. Eine einführende Darstellung*. Germanistische Arbeitshefte 40. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Agricola, E. (1969). *Semantische Relationen im Text und im System*. Halle (Saale).
- Ajdukiewicz, K. (1935/1985). O spójności syntaktycznej. In *Język i poznanie* (1985) (vol. 1, pp. 222–242). Warszawa: PWN.
- Ajdukiewicz, K. (1965). *Logika pragmatyczna*. Warszawa: PWN.
- Antal, L. (1979). Szöveg, nyelv, tartalom. In I. Szathmári, & I. Várkonyi (eds.), *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban* (pp. 67–72). Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Apothélos, D. (1995). *Rôle et fonctionnement de l'anaphore dans la dynamique textuelle*. Genève-Paris: Droz.
- Austin, J.L. (1962). *How to do things with words*. Oxford, London: Oxford University Press.
- Awdiejew, A. (1987). *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Awdiejew, A. (1999). *Gramatyka komunikacyjna*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Awdiejew, A., & Habrajska G. (2006). *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej* (vol. 2). Łask: Leksem.
- Azuélos-Atias, S. (2011). On the incoherence of legal language to the general public. *International Journal for the Semiotics of Law* 24/1, 41–59.
- Bacsó, B. (ed.). (1991). *Szöveg és interpretáció*. Budapest: Cserépfalvi Könyvkiadó.
- Baker, M. (1992). *In other words: a coursebook on translation*. London: Routledge.
- Balázs, G. (1990). Nominális mondatok néhány szövegtípusban. In F. Havas, K. Horváth, & M. Ladányi (eds.), *Emlékkönyv Zsilka János professzor hatvanadik születésnapjára* (pp. 7–11). Budapest: ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke.
- Balázs, G. (1992). Szövegvilágok, a szövegalkotó ember. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan* 5 (pp. 19–25). Szeged: JGYTF Kiadó.

- Balázs, G. (1993). Kapcsolatra utaló (fatikus) nyelvi elemek a magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Értekezések 137*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balázs, G. (1999). A mondatból kimutató jelek. Szöveggrammatikai vázlat. *Modern Filológiai Közlemények 1/2*, 40–57.
- Balázs, G. (2002a). *Nyelvünkben a világ*. Budapest: Ister.
- Balázs, G. (2002b). Szöveg jelentéstani rács. In J. Andor, Zs. Benkes, & A. Bókay (eds.), *Szöveg az egész világ. Petőfi Sándor János 70. születésnapjára* (pp. 25–37). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Balázs, G. (2007). *Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola, Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv-, és Médiakutató Központ.
- Balázs, G., & Veszelszki, Á. (eds.). (2012). *Nyelv és kultúra: Kulturális nyelvészet*. Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv-, és Médiakutató Központ.
- Balázs, J. (1985). *A szöveg*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Balázs, J. (1992). A szöveg szemantikai szerkezete. *Magyar Nyelv 88*, 421–425.
- Bally, C. (1944). *Linguistique générale et linguistique française*. Bern: Francke.
- Bañcerowski, J.C. (1994). Néhány megjegyzés a beszédmegértés modellálásáról. In *Beszédkutatás'94* (pp. 51–68). Budapest: MTA. Nyelvtudományi Intézet.
- Bañcerowski, J.C. (1996). A translatorika fogalmának meghatározásához. *Magyar Nyelvőr 4/120*, 476–479.
- Bañcerowski, J.C. (1999a). A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr 123/1*, 78–87.
- Bañcerowski, J.C. (1999b). A nyelvi jelentés és az emberi tudás. *Magyar Nyelvőr 123/2*, 214–217.
- Bañcerowski, J.C. (1999c). Nyelvi kommunikációs problémák a mai világban. *Magyar Nyelvőr 123/4*, 382–388.
- Bañcerowski, J.C. (2000a). A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvelméletben. *Magyar Nyelv 96/1*, 35–47.
- Bañcerowski, J.C. (2000b). A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében. *Magyar Nyelvőr 124/33*, 349–352.
- Bañcerowski, J.C. (2001a). A lengyel-magyar kontrasztív szemantika kérdéseire. In T. Geccsó (ed.), *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XI. Kontrasztív szemantikai kutatások* (pp. 45–52). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bañcerowski, J.C. (2001b). Gramatyka komunikacyjna jako model kompetencji komunikacyjnej człowieka. *Przegląd Glottodydaktyczny 17*, 19–26.
- Bañcerowski, J.C. (2002a). Az információ befogadásának módjairól, a vevőre gyakorolt hatásáról, valamint az információ berendezés memóriájának az állapotáról szóló metainformációs igék. *Magyar Nyelvőr 126/1*, 8–12.
- Bañcerowski, J.C. (2002b). Szaknyelvek és szakmai gondolkodás – nyelvészeti, glottodiktikai és translatorikai implikációk. *Magyar Nyelvőr 126/1*, 127–129.
- Bañcerowski, J.C. (2003). A szaknyelvek szerepe a civilizációs fejlődésben. *Magyar Nyelvőr 127/3*, 277–283.
- Bañcerowski, J.C. (2004). A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságairól. *Magyar Nyelvőr 128/4*, 446–451.
- Bañcerowski, J.C. (2005). A kötőszók mint metaszövegbeli operátorok. *Magyar Nyelvőr 129/4*, 488–495.

- Bańczerowski, J.C. (2006). A nyelv mint manipuláció eszköze. In Sz. Tóth (ed.), *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben* (pp. 89–111). Szegedi Egyetemi Kiadó. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged.
- Bańczerowski, J.T. (1980). *Systems of semantics and syntax: A determinational theory of language*. Warszawa–Poznań: PWN.
- Bańczerowski, J.T. (1996). A formal approach to a general theory of language. In R. Sackmann (ed.), *Theoretical linguistics and grammatical description. Papers in honour of Hans-Heinrich Lieb* (pp. 13–30). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bańczerowski, J.T. (2000). Is linguistic semantics axiomatically tangible? (A tentative approach). In S. Puppel (ed.), *Scripta Neophilologica Posnaniensia II*, 3–26.
- Bańczerowski, J.T. (2001). The linguistic legacy of Ludwik Zabrocki. In S. Puppel (ed.), *The Ludwik Zabrocki memorial lecture* (pp. 31–37). Poznań, Wydział Neofilologii UAM.
- Bańczerowski, J.T. (2006). The axiomatic method in 20th century European linguistics. In S. Auroux, E.F.K. Koerner, H.J. Niederehe, & K. Versteegh (eds.), *History of the language sciences. An international handbook on the evolution of the study of language from the beginnings to the present* (pp. 2007–2025). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Bańczerowski, J.T. (2012). Metoda aksjomatyczna w językoznawstwie polskim. In M. Grochowski (ed.), *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju* (pp. 11–46). Polska Akademia Nauk. Komitet Językoznawstwa. Warszawa: Bel Studio.
- Bańczerowski, J.T., Pogonowski, J., & Zgółka, T. (1982). *Wstęp do językoznawstwa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bánréti, Z. (1979). Téma és anaforikus viszonyok a szövegben. *Magyar Nyelv* 75, 406–415.
- Bánréti, Z. (1992). A mellérendelés. In F. Kiefer (ed.), *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan* (pp. 715–796). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bart, I., & Klaudy, K. (eds.). (1986). *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Barthes, R. (1966). Introduction à l'analyse structurale des récits. *Communications* 8, 1–27.
- Bartmiński, J. (1998). Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej. In J. Bartmiński, & B. Boniecka (eds.), *Tekst. Problemy teoretyczne* (pp. 9–25). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (2001). *Współczesny język polski*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., & Boniecka, B. (eds.). (1998). *Tekst. Problemy teoretyczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., & Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2009). *Tekstologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartmiński, J., Niebrzegowska-Bartmińska, S., & Nycz, R. (eds.). (2004). *Punkt widzenia w tekście i w dyskursie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J., & Tokarski R. (1986). Językowy obraz świata a spójność tekstu. In T. Dobrzyńska (ed.), *Teoria tekstu. Zbiór studiów*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Ossolineum.

- Bartosiewicz, D. (2002). Rozumieć sens czy badać strukturę? – o niejednorodności testów na rozumienie tekstu. In J. Porayski-Pomsta (ed.), *Studia pragmatyngwistyczne 3: Czynności tworzenia i rozumienia wypowiedzi* (pp. 134–146). Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Bateman, J.A., & Rondhuis, K.J. (1997). Coherence relations: towards a general specification. *Discourse processes* 24, 3–49.
- Bates, E., & MacWhinney, B. (1979). A functionalist approach to the acquisition of grammar. In E. Ochs, & B. Schieffelin (eds.), *Developmental pragmatics* (pp. 167–211). New York: Academic Press.
- Bates, E., & MacWhinney, B. (1982). Functionalist approaches to grammar. In E. Wanner, & L. Gleitman (ed.), *Language acquisition: The state of the art*. New York: Cambridge University Press.
- Batóg, T. (1967). *The axiomatic method in phonology*. Londyn: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Batóg, T. (1986). *Podstawy logiki*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Batóg, T. (1994). *Studies in axiomatic foundations of phonology*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bautro, E. (1935). *Idea lingwistyki i semantyki prawniczej*. Lwów: Dom Książki Polskiej.
- Beaugrande, R.A. de (1985). Text linguistics in discourse studies. In T.A. van Dijk (ed.), *Handbook of Discourse Analysis* (pp. 41–70). London: Academic Press.
- Beaugrande, R.A. de (1997). *New foundations for a science of text and discourse*. Greenwich, CT: Ablex.
- Beaugrande, R.A. de, & Dressler, W.U. (1981). *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Beaugrande, R.A. de, & Dressler, W.U. (1990). *Wstęp do lingwistyki tekstu*. Transl. A. Szwedek. Warszawa: PWN.
- Beaugrande, R.A. de, & Dressler, W.U. (2000). *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Békési, I. (1976). A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének vizsgálatáról. In Zs. Telegdi, & Gy. Szépe (eds.), *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI* (pp. 15–25). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Békési, I. (1982). *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Békési, I. (1992). A szövegmondatoktól a szöveg egésze felé. In I. Békési, J.S. Petőfi, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan 5* (pp. 35–44). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Békési, I. (1993). *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése*. Szeged: JGYTF. Kiadó.
- Békési, I. (1998). A koreferenciarelációk és a tételmondat. *Officina Textologica* 2, 122–128.
- Békési, I. (2004). Néhány kötőszó-együttes értelem szerkezeti elemzése. *Magyar Nyelv* 100/2, 171–180.
- Békési, I., Petőfi, J.S., & Vass, L. (1999). Gondolatok a szövegtani kutatás soron következő feladataihoz a szaknyelvi szövegek szövegtani elemzése felé. In I. Békési, J.S. Petőfi, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan 12*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Bencze, L. (1992). Az 1991. évi LXXV. törvény preambulumának nyelvi elemzése. *Magyar Nyelvőr* 116/4, 385–392.

- Bencze, L. (1993). Deixis és referencia. In G.S. Kozocsa (eds.), *Emlékkönyv Fábián Pál hetvenedik születésnapjára* (pp. 41–49). Budapest: ELTE, MMNT.
- Bencze, L. (1996a). A korreferáló elemek és viszonyok retorikai-stilisztikai megvilágítása. *Officina Textologica* 4, 35–56.
- Bencze, L. (1996b). *Mikor miért kinek hogyan. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban*. Budapest: Corvinus Kiadó.
- Benkő, L. (1968). Halmazott mondatrészes mondatok. *Magyar Nyelvőr* 92/4, 446–452.
- Benkő, L. (1988). A szövegkapcsoló és. In J. Kiss, & L. Szűts (eds.), *A magyar nyelv rétegződése I* (pp. 186–193). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benveniste, É. (1959). *Etudes sur la langue ossete*. Paris: Klincksieck.
- Benveniste, É. (1962). Hittite et indo-européen: études comparatives. Paris: Adrien Maisonneuve.
- Benveniste, É. (1966). *Problèmes de linguistique générale I*. Paris: Gallimard.
- Berényi, P. (1988). Szaknyelv és szubjektivitás. *Magyar Nyelvőr* 112/1, 71–80.
- Berrár J. (1967). A mondat típusok története. In L. Benkő (ed.), *A magyar nyelv története* (pp. 457–486). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Berrár, J. (1977). Megjegyzések a sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok kérdésköréhez. In E. Rácz, & I. Szathmári (eds.), *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből* (pp. 171–188). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bhatia, V.K. (1983). Simplification v. easification: the case of legal texts. *Applied Linguistics* 4/1, 42–54.
- Bhatia, V.K. (1987). Textual-mapping in British legislative writing. *World Englishes* 6(1), 1–10.
- Bhatia, V.K. (1993). *Analyzing genre: language use in professional settings*. New York: Longman.
- Bhatia, V.K. (1997). Translating legal genres. In A. Trosborg (ed.), *Text typology and translation* (pp. 203–214). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bhatia, V.K., Engberg, J., Gotti, M., & Heller, D. (eds.). (2005). *Linguistic insights. Studies in language and communication*. Bern: Peter Lang.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás* (1976). Budapest: Szent István Társulat.
- Biel, Ł. (2014). *Lost in the eurofog. The textual fit of translated law*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Biel, Ł., & Engberg, J. (2013). Research models and methods in legal translation. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies* 12, 1–11.
- Bilut-Homplewicz, Z., Czachura, W., & Smykała, M. (eds.). (2009a). *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń*. Wrocław: ATUT.
- Bilut-Homplewicz, Z., Czachura, W., & Smykała, M. (2009b). *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń*. Wrocław: ATUT.
- Blakemore, D. (2002). *Relevance and linguistic meaning: the semantics and pragmatics of discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blum-Kulka, S. (1986). Shifts of cohesion and coherence in translation. In J. House, & S. Blum-Kulka (eds.), *Interlingual and intercultural communication: discourse and cogni-*

- tion in translation and second language acquisition studies (pp. 17–35). Tübingen: Gunter Narr.
- Bod, R. (2013). *A new history of the humanities. The search for principles and patterns from antiquity to the present*. New York: Oxford University Press.
- Bogusławski, A. (1976). Presupozycje a negacja. In M.R. Mayenowa (ed.), *Semantyka tekstu i języka* (pp. 33–50). Wrocław: Ossolineum.
- Bogusławski, A. (1977). *Problems of the thematic-rhematic structure of sentences*. Warszawa: PWN.
- Bogusławski, A. (1983). Słowo o zdaniu i tekście. In T. Dobrzyńska, & E. Janus (eds.), *Tekst i zdanie* (pp. 7–31). Wrocław: Ossolineum.
- Bogusławski, A. (1991). This. In M. Grochowski (ed.), *Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich* (pp. 23–30). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Bogusławski, A. (1996). Pronominalizacja w zdaniowych uzupełnieniach predykatów mentalnych. In M. Grochowski (ed.), *Anafora w strukturze tekstu* (pp. 43–48). Warszawa: Wydawnictwo Energeia.
- Bohák-Szabari, K. (1996). Problems in translating legal texts (with German-Hungarian examples). In K. Klaudy, J. Lambert, & A. Sohár (eds.), *Translation Studies in Hungary* (pp. 115–121). Budapest: Scholastica.
- Bókay, A. (1979). A szövegelmélet modelljei és alkalmazási lehetőségük. In I. Szathmári, & I. Várkonyi (ed.), *A szövegten a kutatásban és az oktatásban* (pp. 47–55). Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Boniecka, B. (1999). *Linguistyka tekstu. Teoria i praktyka*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bösch, P. (1983). *Agreement and anaphora. A study of the role of pronouns in syntax and discourse*. (Cognitive Science Series). New York–London: Academic Press.
- Bowers, F. (1989). *Linguistic aspects of legislative expression*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Brian, B. (1993). *Law, language, and legal determinacy*. Oxford: Clarendon Press.
- Brinker, K. (1997). *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden* (4. Aufl.). Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Brinker, K. (2005). *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. Grundlagen der Germanistik 29*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Brinker, K., Gerd, A., Heinemann, W., & Sager, S.F. (eds.). (2000). *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 16.1. Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Brinton, L.J. (1996). *Pragmatic markers in English: grammaticalization and discourse functions*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bublitz, W., Lenk, U., & Ventola, E. (eds.). (1999). *Coherence in spoken and written discourse: How to create it and how to describe it: selected papers from the International Workshop on Coherence. Augsburg, 24–27 April 1997*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Fischer: Jena.
- Bühler, K. (2004). *Teoria języka. O językowej funkcji przedstawiania*. Transl. J. Koźbiał. Universitas: Kraków.

- Bußmann, H. (1983/1990). *Lexikon der deutschen Sprachwissenschaft. Kröners Taschenbuchausgabe 452*. Stuttgart: Kröner.
- Caillies, S., Denhière, G., & Jhean-Larose, S. (1999). The intermediate effect: Interaction between prior knowledge and text structure. In H. van Oostendorp, & S.R. Goldman (eds.), *The construction of mental representations during reading* (pp. 151–168). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Camargo, D.C. de (2001). Corpus-based translation research on legal, technical and corporate texts. *Across Languages and Cultures 2/1*, 113–125.
- Carroll, M., & Korukina, S. (1999). The effect of text coherence and modality on metamemory judgments. *Memory 7/3*, 309–322.
- Chafe, W.L. (1994). *Discourse, consciousness, and time: The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Channel, J. (1994). *Vague language*. Oxford: Oxford University Press.
- Charaudeau, P., & Maingueneau, D. (eds.). (2002). *Dictionnaire d'analyse du discours*. Paris: Seuil.
- Charolles, M. (1983). Coherence as a principle in the interpretation of discourse. *Text 3/1*, 71–97.
- Charolles, M. (1988). Les études sur la cohérence, la cohésion et la connexité textuelles depuis la fin des années 1960. *Modèles linguistiques 10/2*, 45–66.
- Charolles, M. (1990). L'anaphore associative. Problèmes de délimitation. *Verbum 12/3*, 119–148.
- Charolles, M., & Combettes, B. (1999). Contribution pour une histoire récente de l'analyse du discours. *Langue française 121*, 76–116.
- Charolles, M., & Ehrlich, M.F. (1991). Aspects of textual continuity: Linguistic approaches. In G. Denhière, & J.P. Rossi (eds.), *Text and text processing. Advances in psychology 79*. Oxford: North-Holland, 251–285.
- Charolles, M., Petöfi, J.S., & Sözer, E. (eds.). (1986). *Research in text connexity and text coherence. A survey*. Hamburg: H. Buske.
- Chesterman, A. (2000a). A casual model for translation studies. In M. Olohan (ed.), *Intercultural faultlines. Research models in translation studies I. Textual and cognitive aspects* (pp. 15–27). Manchester: St. Jerome Publishing.
- Chesterman, A. (2000b). *Memes of translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Chomsky, N. (1970). Remarks on nominalization. In R. Jacobs, & P. Rosenbaum (eds.), *Readings in English transformational grammar* (pp. 184–221). Waltham (Massachusetts): Ginn and Company.
- Christensen, R., & Sokolowski, M. (2002). Wie normative ist Sprache? Der Richter zwischen Sprechausautomat und Sprachgesetzgeber. In U. Haß-Zumkehr (ed.), *Sprache und Recht* (pp. 64–79). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Chroma, M. (2005). Indeterminacy in criminal legislation: a translator's perspective, vagueness in normative texts. *Linguistic Insights. Studies in Language and Communication 23*, 379–412.
- Clark, H. (1977/1997). Áthidalás. In Cs. Pléh, I. Siklaki, & T. Terestyéni (eds.), *Nyelv, kommunikáció, cselekvés* (pp. 380–390). Budapest: Osiris.

- Combettes, B. (1992). *L'organisation du texte*. Metz: Université de Metz.
- Comrie, B., & Thompson, S.A. (1985). Lexical nominalization. In T. Shopen (ed.), *Language typology and syntactic description 3* (pp. 349–398). Cambridge: Cambridge University Press.
- Connor, U., & Kaplan, R.B. (eds.). (1987). *Writing across languages: Analysis of L2 texts. Reading*. MA: Addison Welsey.
- Consten, M. (1993). *Sprachliche und außersprachliche Bezüge bei der Interpretation von Pronomina. (Magisterarbeit)*. Universität zu Köln.
- Cook, G. (1989). *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cornish, F. (1996). 'Antecedentless' anaphors: deixis, anaphora, or what? Some evidence from English and French. *Journal of Linguistics* 32, 19–41.
- Cornish, F. (2009). Inter-sentential anaphora and coherence relations in discourse: A perfect match. *Language Sciences* 31/5, 572–592.
- Coseriu, E. (1994). *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Coulmas, F. (1988). Wörter, Komposita und anaphorische Inseln. *Folia Linguistica* 22, 315–336.
- Croft, W. (2001). *Radical construction grammar: syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Csák, É. (2009). *Neologizmusok a szállodaipari szaknyelvből*. Veszprém: Pannon Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Csatár, P., & Haase, Zs. (2011). Koherencia és kohézió – Reflexiók e két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján. *Officina Textologica* 16, 57–80.
- Csehó, T. (2006). A fordításszemponitú szövegelemzés. In J. Dróth (ed.), *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témairól 2005–2006* (pp. 76–87). Gödöllő: Szent István Egyetem.
- Csirmaz, A. (2006). A Typology of Hungarian time adverbs. *Acta Linguistica Hungarica. An International Journal of Linguistics* 53/3, 249–289.
- Csölle, A. (1999). A szövegkohézió szerepe a szövegtani kutatásokban. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan* 12 (pp. 136–154). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Csúry, I. (2005). Kis könyv a konnektorokról. *Officina Textologica* 13.
- Csúry, I. (2011). A konnektor mint diskurzuszjelölő-osztály tárgyalásmódjai. *Officina Textologica* 16, 95–107.
- Czerwiński, P., & Straś, E. (eds.). (2007). *Kategorie semantyczne w tekście*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Daneš, F. (1964). A three-level approach to syntax. *Travaux linguistiques de Prague* 1, 225–240.
- Daneš, F. (1974a). Semantyczna i tematyczna struktura zdania i tekstu. In M.R. Mayenowa (ed.), *Tekst i język. Problemy semantyczne* (pp. 23–40). Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Ossolineum.
- Daneš, F. (ed.). (1974b). Functional sentence perspective and the organization of the text. In F. Daneš (ed.), *Papers on functional sentence perspective* (pp. 106–128). Prague: Academia /The Hague: Mouton.

- Daneš, F. (1982a). Zur Theorie des sprachlichen Zeichensystems. In *Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*. Teil 2 (pp. 132-173). Berlin: Akademie-Verlag.
- Daneš, F. (1982b). Stylistika – textová lingvistika – rétorika. In S. Gajda (ed.), *Stylistyka IV*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Daneš, F., & Viehweger, D. (eds.). (1977). Probleme der Textgrammatik. *Studia Grammatica 11*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Dániel, Á. (1990). Sző – szöveg – szer – szervez. A szöveg szerveződéésének vizsgálata. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Danielewiczowa, M. (2010). Schematy składniowe – podstawowe kwestie metodologiczne. *Poradnik Językowy 3*, 5-27.
- Delisle, J. (1988). *Translation: an interpretive approach*. Ottawa/London: University of Ottawa Press.
- Delisle, J. (2004). *Terminologia tłumaczenia*. Transl. T. Tomaszewicz. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Delisle, J., Lee-Jahnke, H., & Cormier, M.C. (eds.). (1999). *Terminologie de la traduction. Translation terminology*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Deme, L. (1971). *Mondatszerkezeti sajátóságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deme, L. (1979). A szöveg alaptermészetéről. In I. Szathmári, & I. Várkonyi (eds.), *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban* (pp. 57-65). Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Deme, L. (1983). A szövegség és a szövegegység néhány jellemzője. In E. Rácz, & I. Szathmári (eds.), *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből* (pp. 31-60). Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dér, Cs. (2005). Diskurzusszerveződés és grammatikalizáció. *Nyelvtudományi Közlemények 102*, 247-264.
- Dezső, L., & Szépe, Gy. (1967). Adalékok a topic – comment problémához. *Nyelvtudományi Közlemények 69*, 365-388.
- Dijk, T.A. van (1972). *Some aspects of text grammars. A study in theoretical linguistics and poetics*. The Hague: Mouton.
- Dijk, T.A. van (1973). *Text grammar and text logic*. In J.S. Petőfi, H. Rieser (eds.), *Studies in text grammar*. Dordrecht, Boston: Reidel.
- Dijk, T.A. van (1977). *Text and context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*. London: Longman.
- Dijk, T.A. van (1980). *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Dijk, T.A. van (ed.). (1985). *Handbook of discourse analysis*. I-IV. London: Academic Press.
- Dijk, T.A. van (1988). *News analysis*. Hillsdale, New Jersey, Hove, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dijk, T.A. van (2001). *Diskurs jako struktura i proces*. Transl. G. Grochowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dijk, T.A. van, & Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic Press.

- Dobi, E. (1998). Megjegyzések egy szövegnyelvészeti indíttású mondatnyi keret elméleti megalapozásához. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan 11* (pp. 161–193). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Dobi, E. (2000). Szövegmondat reprezentáció és organizációtípusok szemiotikai textológiai keretben. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan 13* (pp. 23–37). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Dobi, E. (2002). Kétlépcsős szövegmondat reprezentáció szemiotikai textológiai keretben. *Officina Textologica 8*.
- Dobi, E. (2011). A szemiotikai textológia a magyar szövegtani kontextusban. Terminológiai kérdések a magyar nyelv szövegtanában. *Officina Textologica 16*, 11–36.
- Dobi, E., & Kuki, Á. (2004). A tudáskeretek elemzése szaknyelvi szövegben. A formalizálás lehetőségei. *Officina Textologica 10*, 107–138.
- Dobos, Cs. (1999). A nyelv és a jog általános összefüggéseinek néhány aspektusa. *Modern Filológiai Közlemények 1*, 109–114.
- Dobos, Cs. (2005). Szaknyelvi pragmatika. In Cs. Dobos, Á. Kis, Zs. Lengyel, G. Székely, & Sz. Tóth (eds.), *Mindent fordítunk és mindenki fordít. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. (pp. 229–237). Bicske: Szak Kiadó.
- Dobos, Cs. (2006). Narratív megnyilatkozások a jogi szaknyelvben. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények 2/1*, 91–99.
- Dobos, Cs. (2007). A vonzatstruktúra szerepe a funkcióigés szerkezetek jelentés-összevonással fordításban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények 2/1*, 135–147.
- Dobos, Cs. (ed.). (2010). *Szaknyelvi kommunikáció. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Dobrzyńska, T. (1983). Metafora a spójność tekstu. In T. Dobrzyńska, & E. Janus (eds.), *Tekst i zdanie. Zbiór studiów* (pp. 281–301). Wrocław: Ossolineum.
- Dobrzyńska, T. (ed.). (1986). *Teoria tekstu. Zbiór studiów*. Wrocław: Ossolineum.
- Dobrzyńska, T. (1990). Wypowiedź przenośna relacjonowana w mowie zależnej. In T. Dobrzyńska (ed.), *Tekst w kontekście, Zbiór studiów* (pp. 187–203). Wrocław: Ossolineum.
- Dobrzyńska, T. (1992). Badania struktury tekstu – nowe źródło inspiracji stylistyki. *Stylistyka 1*, 51–66.
- Dobrzyńska, T. (1993). *Tekst. Próba syntezy*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Dobrzyńska, T. (1996). *Tekst i jego odmiany*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Dobrzyńska, T., & Janus, E. (eds.). (1983). *Tekst i zdanie*. Wrocław: Ossolineum.
- Dontcheva-Navratilova, O., & Povolná, R. (eds.). (2009). *Coherence and cohesion in spoken and written discourse*. Newcastle: Cambridge Scholars.
- Dressler, W. (1972). *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Dróth, J. (2003). Egy korszerű szakszótár elkészítésének alapjai. *Magyar Nyelvőr 127*(2), 159–167.
- Dudits, A. (2007). A fordító elemző olvasás elméleti és gyakorlati kérdései. In Zs. Lengyel (ed.), *Alkalmazott Nyelvtudomány. Hungarian Journal of Applied Linguistics 7/1–2*, 151–165.
- Dunaj, B. (2012). Schematy zdaniowe w języku polskim. In M. Pachowicz, & K. Choińska (eds.), *Mundus Verbi. In Honorem Sophiae Cygal-Krupa* (pp. 93–104). Tarnów: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnowie.

- Duszak, A. (1998). *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dzierżanowska, H. (1990). *Przekład tekstów nieliterackich*. Warszawa: PWN.
- Elekfi, L. (1973). Közlésemélet, grammatika, aktuális mondattagolás. In Zs. Telegdi, & D. László (eds.), *Általános Nyelvészeti Tanulmányok IX. Emlékkönyv Fábrián Pál hetvenedik születésnapjára* (pp. 41–49). Budapest: ELTE.
- Elekfi, L. (1980). A névmási elemek (anaforikus) használata. *Nyelvtudományi Értekezések* 104, 229–305.
- Emmott, C. (1997). *Narrative comprehension. A discourse perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- Endicott, T. (2000). *Vagueness in law*. Oxford: Oxford University Press.
- Enkvist, N.E. (1985). A parametric view of word order. In E. Sözer (ed.), *Text connexity, text coherence. Papiere zur Textlinguistik* 49 (pp. 320–336). Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Enkvist, N.E. (1989). From text to interpretability. A contribution to the discussion of basic terms in text linguistics. In W. Heydrich, F. Neubauer, J.S. Petőfi, E. Sözer (eds.), *Research in text theory* 12 (pp. 369–382). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Enkvist, N.E. (1990). Seven problems in the study of coherence and interpretability. In U. Connor, & A. Johns (eds.), *Coherence in Writing: Research and pedagogical perspectives* (pp. 9–29). Alexandria, VA: TESOL.
- Eörsi, Gy. (2007). *Kötelmi jog. Általános rész*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Erkő, F., & Gundel, J. (1987). The pragmatics of indirect anaphors. In J. Verschueren, & M. Bertucelli-Papi (eds.), *The pragmatic perspective. Selected papers from the 1985 International Pragmatics Conference* (pp. 533–545). Amsterdam: Benjamins.
- Fabricius-Hansen, C. (2005). Elusive connectives. A case study on the explicitness dimension of discourse coherence. *Linguistics* 43/1, 17–48.
- Fawcett, P. (1997). *Translation and language: linguistic theories explained*. Manchester: St. Jerome.
- Fehér, E. (2000). *A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Feilke, H. (2000). Die pragmatische Wende in der Textlinguistik. In K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, & S. Sager (eds.), *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation 1* (pp. 64–82). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Fejes, K. (1992). Egy szövegtípus szintaxisának statisztikai vizsgálatáról. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai szövegtan* 5 (pp. 59–75). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Figge, U.L. (2000). Die kognitive Wende in der Textlinguistik. In K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, & S. Sager (eds.), *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation 1* (pp. 96–104). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Fillmore, C.J. (1966). Deictic categories in semantics of come. *Foundations of Language* 2, 219–227.
- Fillmore, C.J. (1985). Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica* 6/2, 222–254.

- Fontański, H. (1986). *Anaforyczne przymiotniki wskazujące w języku polskim i rosyjskim*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Fóris, Á. (2005a). A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál. *Fordítástudomány* 7/2, 41–54.
- Fóris, Á. (2005b). *Hat terminológia lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris, Á. (2006). A szótári információk és a szaknyelvi normák viszonya. *Magyar Nyelvtudomány* 130/1, 49–59.
- Frade, C. (2005). Legal multinomials: recovering possible meanings from vague tags, vagueness in normative texts. In V.K. Bhatia, J. Engberg, M. Gotti, & D. Heller (eds.), *Linguistic insights. Studies in language and communication* (vol. 23, pp. 133–156). Bern: Peter Lang.
- Fraser, B. (1990). An approach to discourse markers. *Journal of Pragmatics* 14, 383–395.
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31, 931–952.
- Fraurud, K. (1992). *Processing noun phrases in natural discourse*. PhD thesis. Stockholm: Depart. of Linguistics, Stockholm University.
- Frazier, L., & Clifton, C. (2006). Ellipsis and discourse coherence (VP ellipsis). *Linguistics and Philosophy* 29/3, 315–346.
- Fülei-Szántó, E. (1974). A modalitás logikái és szemantikai modelljéről. *Nyelvtudományi Értekezések* 83, 148–155.
- Furdal, A. (1977). *Językoznawstwo otwarte*. Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Gaál, Zs. (2005). Jog és nyelv, a jogi nyelv. Miről „tanúskodnak” a bírósági/rendőrségi jegyzőkönyvek? In Cs. Dobos, Á. Kis, Zs. Lengyel, G. Székely, & Sz. Tóth (eds.), *Mindent fordítunk és mindenki fordít. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben* (pp. 145–150). Bicske: Szak Kiadó.
- Gadamer, H.-G. (1991). Szöveg és interpretáció. In B. Bacsó (ed.), *Szöveg és interpretáció* (pp. 17–41). Budapest: Cserépfalvi kiadása.
- Gaertner, H. (1922). *O zadaniach stylistyki. Prace komisji językowej Polskiej Akademji Umiejętności nr 10*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Gajda, S. (1982). *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*. Warszawa, Wrocław: PWN.
- Gajda, S. (1993/2001). *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*. In J. Bartmiński (ed.). (2001), *Współczesny język polski* (pp. 255–268). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Gajda, S., & Balowski, M. (1996). *Styl a tekst*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Galperin, I.R. (1981). *Text as an object of linguistic research*. Moscow: Science.
- Gansel, C., & Jürgens, F. (2008). Textgrammatische Ansätze. In N. Janich (ed.), *Textlinguistik. 15 Einführungen* (pp. 55–83). Tübingen: Gunter Narr.
- Garnham, A., Oakhill, J.V., & Johnson-Laird, P.N. (1982). Referential continuity and the coherence of discourse. *Cognition* 11/1, 29–46.
- Garrod, S. (1995). Distinguishing between explicit and implicit focus during text comprehension. In G. Rickheit, & C. Habel (eds.), *Focus and coherence in discourse processing* (pp. 3–17). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Geccsó, T., & Sárdi, Cs. (ed.). (2008). *Jel és jelentés. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 83. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Gecső, T., & Sárdi, Cs. (ed.). (2009). *A Kommunikáció Nyelvészeti Aspektusai. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 99*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Geeraerts, D., & Cuyckens, H. (eds.). (2007). *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gentzler, E. (2001). *Contemporary translation theories*. London, New York: Routledge.
- Giannoni, D.S. (2005). 'Any dispute shall be settled by arbitration': a study of vagueness in international model arbitration clauses. In V.K. Bhatia, J. Engberg, M. Gotti, & D. Heller (eds.), *Linguistic insights. Studies in language and communication* (vol. 23, pp. 437–468). Bern: Peter Lang.
- Gibbons, J. (ed.). (1994). *Language and the law*. London: Longman.
- Gibson, E., & Wolf, F. (2005). Representing discourse coherence: a corpus-based study. *Computational linguistics* 31/2, 249–287.
- Givón, T. (1990). *Syntax: a functional typological introduction* (2 vols.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Givón, T. (1995). Coherence in text vs. coherence in mind. In M.A. Gernsbacher, & T. Givón. *Coherence in spontaneous text* (pp. 59–115). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Givón, T. (2000). Internal reconstruction: as method, as theory. In S. Gildea (ed.), *Reconstructing grammar: comparative linguistics and grammaticalization* (pp. 107–159). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gizbert-Studnicki, T. (1979). Czy istnieje język prawny. *Państwo i Prawo* 3, 46–90.
- Gizbert-Studnicki, T. (1986). *Język prawny z perspektywy socjolingwistycznej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z nauk politycznych* 26. Kraków: PWN.
- Gizbert-Studnicki, T. (2009). Postulat jasności i zrozumiałości tekstów prawnych a dostęp do prawa. In A. Mróz, A. Niewiadomski, & M. Pawelec (eds.), *Prawo i język* (pp. 9–18). Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego.
- Goldberg, A. (2006). *Constructions at work: the nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- Gordon, P., & Chan, D. (1995). Pronouns, passives, and discourse coherence. *Journal of Memory and Language* 34/2, 216–231.
- Gortych-Michalak, K. (2013). *Struktura polskich, greckich i cypryjskich aktów normatywnych. Studium porównawcze w aspekcie translologicznym*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Contact.
- Gotti, M. (2005). Vagueness in the model law on international commercial arbitration. In V.K. Bhatia, J. Engberg, M. Gotti, & D. Heller (eds.), *Linguistic insights. Studies in language and communication* (vol. 23, pp. 227–254). Bern: Peter Lang.
- Gózdź-Roszkowski, S. (2007). Legal terms in context: phraseological variation across legal genres. In K. Ahmad, & M. Rogers (eds.), *Evidence-based LSP, translation, text and terminology. Studies in language and communication* 47 (pp. 455–470). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Gózdź-Roszkowski, S. (ed.). (2011). *Explorations across languages and corpora. PALC 2009. Series: Lodz Studies in Language* 24. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Gózdź-Roszkowski, S. (2012). Investigating semantic sequences in academic legal discourse. In P. Pęzik (ed.), *Corpus data across languages and disciplines* (pp. 149–158). Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Gózdź-Roszkowski, S., & Witczak-Plisiecka, I. (eds.). (2011). *Legal terminology: approaches and applications. Research in Language 9/1* (special issue).
- Grabe, W., & Kaplan, R. (1996). *Theory and practise of writing*. London: Longman.
- Graustein, G., & Thiele, W. (2001). Elements and relations again. In W. Thiele, A. Neubert, & C. Todenhagen (eds.), *Text – varieties – translation*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Greber, E. (1993). Zur Neubestimmung von Kontiguitätsanaphern. *Sprachwissenschaft 18/93*, 361–405.
- Grétsy, L. (2002). A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban. In G. Kiss (ed.), *Szociolingvisztikai Szöveggyűjtemény* (pp. 85–99). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Grice, H.P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole, & J.L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3* (pp. 68–134). New York: Academic Press.
- Grochowski, M. (1978). Wprowadzenie do opisu wyliczenia jako zasady budowy tekstu. *Pamiętnik Literacki 3*, 131–147.
- Grochowski, M. (1986). *Polskie partykuły, składnia, semantyka, leksykografia*. Wrocław: Osso-lineum.
- Grochowski, M. (ed.). (1995). *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Grochowski, M. (1996). O partykułach jako wykładnikach nawiązania. Analiza wyrażenia wręcz. In M. Grochowski (ed.), *Anafora w strukturze tekstu* (pp. 97–104). Warszawa: Wydawnictwo Energeia.
- Grochowski, M. (2004). Czy istnieje tekst poza gatunkiem? In D. Ostaszewska (ed.), *Gatunki mowy i ich ewolucja, t. 2. Tekst a gatunek* (pp. 20–28). Katowice: Gnome.
- Grochowski, M., Karolak, S., & Topolińska, Z. (1984). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia* (ed. Z. Topolińska). Warszawa: PWN.
- Grucza, F. (1986). *Problemy translatoryki i dydaktyki translatorycznej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grucza, F. (1999). Translacja a kreatywność. *Lingua Legis 7*, 2–4.
- Grucza, S. (2004). *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego*. Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych. Uniwersytet Warszawski.
- Grzegorzczkova, R. (1991). Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy. In J. Bartmiński, & R. Grzegorzczkova (eds.), *Język a kultura 4: Funkcje języka i wypowiedzi* (pp. 11–28). Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Grzegorzczkova, R. (1995/2001). *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grzegorzczkova, R. (1996). Polskie leksemy z wbudowaną informacją anaforyzacyjną. In M. Grochowski (ed.), *Anafora w strukturze tekstu* (pp. 71–77). Warszawa: Energeia.
- Grzegorzczkova, R. (1998). Głos w dyskusji o pojęciu tekstu i dyskursu. In J. Bartmiński, & B. Boniecka (eds.), *Tekst. Problemy teoretyczne* (pp. 37–43). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Grzmil-Tylutki, H. (2010). *Francuska lingwistyczna teoria dyskursu. Historia. Tendencje. Perspektywy*. Kraków: Universitas.
- Grzybek, J. (2013). Alternatywne metody rozwiązywania sporów w przekładzie chińsko-polskim i polsko-chińskim. Studium badawcze terminologii z zakresu arbitrażu.

- Dissertationes legilinguisticae 2. Studies in legal language and communication.* Poznań: Wydawnictwo Naukowe CONTACT.
- Grzybek, J., Kaczmarek, K., & Matulewska, A. (2012). Deontic modality in legilinguistic translation. In P. Grzegorzczak, K. Knoppek, & M. Walasik (eds.), *Proces cywilny. Nauka – Kodyfikacja – Praktyka* (pp. 1263–1308). Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Guiraud, P. (1976). *Semantyka*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Gutt, E.-A. (2000). *Translation and relevance. Cognition and context*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Gutwiński, W. (1976a). *Pragmatics and natural language understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gutwiński, W. (1976b/2011). *Cohesion in literary texts: a study of some grammatical and lexical features of English discourse*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Haase, Zs. (2012). A névmás mint indirekt anafora. *Officina Textologica* 17, 116–138.
- Habrajska, G. (2001). Presupozycja – kondensacja – implikatura. In G. Habrajska (ed.), *Język w komunikacji* (vol 1, pp. 30–37). Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Habrajska, G. (2004). *Komunikacyjna analiza i interpretacja tekstu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Hadrovics, L. (1969). *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hadryan, M. (2013). O prostym języku (klarspråk) w szwedzkich tekstach urzędowych na przykładzie struktury decyzji Försäkringskassan. *Acta Sueco-Polonica* 19, 71–84.
- Haiman, J., & Thomson, S.A. (eds.). (1988). *Clause combining in grammar and discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Halliday, M.A.K. (1976). *System and function in language. Selected papers*. Ed. G. Kress. Oxford: Oxford University Press.
- Halliday, M.A.K. (1994). *An introduction to functional grammar*. London. Edward Arnold. Second edition.
- Halliday, M.A.K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K., & Hasan, R. (1989). *Language, context, and text*. Oxford: Oxford University Press.
- Hansen, M.-B.M. (2006). A dynamic polysemy approach to the lexical semantics of discourse markers. In K. Fischer (ed.), *Approaches to discourse particles* (pp. 21–42). Oxford: Elsevier.
- Harris, Z.S. (1952). Discourse analysis. *Language* 28, 1–30.
- Hartmann, P. (1971). Texte als linguistisches Objekt. In W.D. Stempel (ed.), *Beiträge zur Textlinguistik* (pp. 9–29). München: Wilhelm Fink Verlag.
- Hartmann, R.R.K. (1980). *Contrastive textology. Comparative discourse analysis in applied linguistics*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Hartung, W. (2000). Kommunikationsorientierte und handlungstheoretisch ausgerichtete Ansätze. In K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, & S. Sager (eds.), *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation 1* (pp. 83–96). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Harweg, R. (1968). *Pronomina und Textkonstitution*. München: Wilhelm Fink.
- Harweg, R. (1975). *Stylistyka i gramatyka tekstowa*. Transl. R. Handke. *Pamiętnik Literacki* 1, 327–338.

- Hasan, R. (1984). Coherence and cohesive harmony. In J. Flood (ed.), *Understanding reading comprehension* (pp. 181–219). Delaware: International Reading Association.
- Hawkins, J.A. (1978). *Definiteness and indefiniteness: a study in reference and grammaticality prediction*. London: Groom Helm.
- Heinemann, W., & Viehweger, D. (1991). *Textlinguistik: Eine Einführung. Germanistische Linguistik 115*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hejwowski, K. (2004). *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hell, Gy. (1987). Formális nyelvek, szaknyelv, köznyelv. *Magyar Nyelvőr* 111/4, 385–396.
- Heltai, P. (2002). Rutin és kreativitás a szakfordításban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* II/1, 19–40.
- Heltai, P. (2005). Explicitation, redundancy, ellipsis and translation. In K. Károly, & Á. Fóris (eds.), *New trends in translation studies: in honour of Kinga Klaudy* (pp. 45–74). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Heydrich, W., Neubauer, F., Petöfi, J.S., & Sözer, E. (eds.). (1989). *Connexity and coherence: analysis of text and discourse*. Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Hoey, M. (1991). *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoey, M. (1995). The lexical nature of intertextuality: a preliminary study. In B. Wårvik, S.-K. Tanskanen, & R. Hiltunen (eds.), *Organization in discourse: proceedings from the Turku Conference. Anglicana Turkuensia* 14, 73–94.
- Hoey, M. (2005). *Lexical priming: a new theory of words and language*. London: Routledge.
- Holmes, J.S. (1998). Translation theory, translation theories, translation studies, and the translator. In J.S. Holmes (eds.), *Translated! Papers on literary translation and translation studies* (pp. 93–98). Amsterdam: Rodopi.
- Huber, O. (2003). *Hyper – Text – Linguistik. TAH. Ein textlinguistisches Analysemodell für Hypertexte. Theoretisch und praktisch exemplifiziert am Problemfeld der typisierten Links von Hypertexten im WWW*. München: Herbert Utz Verlag.
- Huszczka, R. (1983). O pewnych uniwersaliach w tematyczno-rematycznej strukturze zdania w językach różnych typów (Normalny podział tematyczno-rematyczny). In T. Dobrzyńska, & E. Janus (eds.), *Tekst i zdanie. Zbiór studiów* (pp. 97–124). Wrocław: Ossolineum.
- Hymes, D.H. (1972). On communicative competence. In J.B. Pride, & J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics*, 269–285.
- Indyk, M. (1986). Spójność tekstów językowych. In J. Sławiński (ed.), *Teoretycznoliterackie tematy i problemy* (pp. 175–191). Wrocław: Ossolineum.
- Isenberg, H. (1976). Einige Grundbegriffe für eine linguistische Texttheorie. F. Daneš, & D. Viehweger (eds.), *Probleme der Textgrammatik. Studia Grammatica* 11 (pp. 47–145). Berlin: Akademie-Verlag.
- Isenberg, H. (1977). Überlegungen zur Texttheorie. In W. Kallmeyer, W. Klein, R. Meyer-Hermann, K. Netzer, & H.J. Siebert (eds.), *Lektürekolleg zur Textlinguistik* (pp. 193–212). Frankfurt am Main: Athenäum.
- Ivaskó, L., & Németh, T.E. (2002). Types of reasons of communicative failures: a relevance theoretical approach. *Modern Filológiai Közlemények* IV/1 (pp. 31–43). Budapest: Scholastica.

- Jackson, F. (2002). Language, thought and the epistemic theory of vagueness. *Language and Communication* 22/3, 269–279.
- Jadacka, H. (1995a). O związkach gramatycznych między wyrazami w zdaniu. *Biuletyn Rady Legislacyjnej* 4.
- Jadacka, H. (1995b). Od czego zależy zrozumiałość tekstu. *Biuletyn Rady Legislacyjnej* 6.
- Jadacka, H. (1996). O zdaniach za długich i za krótkich. *Biuletyn Rady Legislacyjnej* 2.
- Jadacka, H. (2006). *Poradnik językowy dla prawników*. Warszawa: Semper.
- Jakobson, R. (1960a). *Closing statements: linguistics and poetics*, In T.A. Sebeok (ed.), *Style in language* (pp. 350–377). Cambridge: The MIT Press.
- Jakobson, R. (1960b). Poetyka w świetle językoznawstwa. *Pamiętnik Literacki* 2, 431–473
- Janich, N. (ed.). (2008). *Textlinguistik. 15 Einführungen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Jędrzejko, E. (1987). *Semantyka i składnia polskich czasowników deontycznych*. Wrocław: Ossolineum.
- Jędrzejko, E. (1993). *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Jodłowski, S. (1934). O nawiązujących i rozwijających członach zdań. *Biuletyn PTJ* IV, 64–70.
- Jónás, Cs.E. (1993). *Kommunikatív készségfejlesztés az anyanyelvi és idegen nyelvi oktatásban*. Nyíregyháza: Stúdium Kiadó.
- Jónás, Cs.E. (2006). Hermeneutika és funkcionális stilisztika a fordításelemzésben. In J. Dróth (ed.), *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témairól 2005–2006* (pp. 22–32). Gödöllő: Szent István Egyetem.
- Jucker, A.H., & Ziv, Y. (eds.). (1998). *Discourse markers: descriptions and theory. Pragmatics and Beyond Series 57*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kaczmarek, K. (2009). A „tilalmat” és „engedélyt” kifejező eszközök jogi szakszövegben a deontikus modalitás tükrében. In V. Bárdosi (ed.), *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe* (pp. 173–188). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kaczmarek, K. (2010). Az utasítás kifejezőeszközei a jogi szakszövegben a deontikus modalitás tükrében. *Filológia.hu*. <http://www.filologia.hu>
- Kaczmarek, K. (2011a). A jogi és a nyelvi normáról a magyar és a lengyel nyelvben. In L.K. Nagy, M. Németh, & Sz. Tátrai (eds.), *Languages and cultures in research and education* (pp. 111–120). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kaczmarek, K. (2011b). *Lingua legis* w aspekcie translatoologicznym węgiersko-polskim i polsko-węgierskim. *Comparative Legilinguistics* 6.
- Kaczmarek, K. (2013). Precyzja i niedookreśloność wyrażań w przepisach prawnych na przykładzie języka polskiego i węgierskiego. *Comparative Legilinguistic* 13, 51–68.
- Kaczmarek, K. (2014). Interpretacja terminologii związanej z teorią tekstu w aspekcie spójności. In M. Kornacka (ed.), *Spójność tekstu specjalistycznego. Studi@ Naukowe* 23, 30–39.
- Kaczmarek, K. (2015). Komunikatywność węgierskich i polskich tekstów prawnych i prawniczych. Nowy Kodeks cywilny na Węgrzech w aspekcie spójności komuni-

- kacynje. In D. Kondratczyk-Przybylska, A. Niewiadomski, & E. Walewska (eds.), *Język polskiego prawa: perspektywa europejska* (pp. 55–64). Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Kaczmarek, K., Matulewska, A., & Wiatrowski, P. (2008). Translacyjne aspekty wyrażania nakazu w polskich, angielskich i węgierskich aktach normatywnych. *Scripta Neophilologica Posnaniensia IX*, 163–184.
- Kaczmarek, K., Matulewska, A., & Wiatrowski, P. (2012). Methods of expressing obligation and prohibition in English, Hungarian and Polish statutory instruments in the aspect of translation: in quest for translation equivalents. In C. Vertan, & W. van Hahn (ed.), *Multilingual processing in Eastern and Southern EU languages: low-resourced technologies and translation* (pp. 27–39). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- Kallmeyer, W., Klein, W., Meyer-Hermann, R., Netzer, K., & Siebert, H.J. (eds.), (1974/1977). *Lektürekolleg zur Textlinguistik*. Frankfurt am Main: Athenäum.
- Karolak, S. (1990). *Kwantyfikacja a determinacja w językach naturalnych*. Warszawa: PWN.
- Károly, K. (1996). Az angol szövegyelvészeti kutatások a 90-es években. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan 9* (pp. 250–263). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Károly, K. (2001). The analysis of translation as texts. In Sz. Csábi, & J. Zerkowitz (ed.), *Textual secrets. The message of the medium. Proceedings of the 21–st Pala Conference. School of English and American studies*. Budapest: ELTE.
- Károly, K. (2002). *Lexical repetition in text. A study of a text organizing function of lexical repetition in foreign language argumentative discourse*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Károly, K. (2005). A szövegkoherencia és a kohezió vizsgálatának néhány alapvető elméleti kérdéséről. In Cs. Dobos, Á. Kis, Zs. Lengyel, G. Székely, & Sz. Tóth (eds.), *Mindent fordítunk és mindenki fordít. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Bicske: Szak Kiadó.
- Károly, K. (2006a). Makrostruktúra-elemzés a fordításkutatásban. *Fordítástudomány 8/2*, 5–20.
- Károly, K. (2006b). Szövegkutatás és fordítástudomány. In J. Dróth (ed.), *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témairól 2005–2006* (pp. 33–40). Gödöllő: Szent István Egyetem, GTK.
- Károly, K. (2007). *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly, K. (2011). *Szöveg, koherencia, kohézió. Szövegtipológiai és retorikai tanulmányok. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Sorozat 116. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Keefe, R. (2000). *Theories of vagueness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kehler, A., (2002). *Coherence, reference, and the theory of grammar*. Stanford, Calif.: CSLI Publications.
- Kehler, A. (2004). Discourse topics, sentence topics, and coherence. *Theoretical Linguistics 30/2–3*, 227–240.
- Kemény, G. (1998). A szövegstílus három összetevőjéről. *Magyar Nyelvőr 122*, 133–142.
- Kertész, A. (1992). Textológia és tudományelmélet. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai szövegtan 5* (pp. 135–144). Szeged: JGYTF Kiadó.

- Kertész, A. (1996). Konstruktivitás és interdiszciplinaritás. A szemiotikai textológia egy lehetséges tudományelméleti megközelítése. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai szövegtan 9* (pp. 27–46). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Kęsik, M. (1989). *La cataphore*. Paris: PUF.
- Keszler, B. (1989). Grammatikai vagy szemantikai kapcsolóelem? Hozzászólás Békési Imre A szöveg szintaktikai szerkezete című előadásához. In K. Bolla (ed.), *Egyetemi Fonetikai Füzetek 2. Tiszta beszéd* (pp. 48–53). Budapest: ELTE BTK Fonetikai Tanszéke.
- Keszler, B. (1990). Tartalomváró szavak és kifejezések grammatikai és szöveggrammatikai szerepe. In F. Havas, K. Horváth, & M. Ladányi (eds.), *Emlékkönyv Zsilka János professzor hatvanadik születésnapjára* (pp. 142–145). Budapest: ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke.
- Keszler, B. (1991). Nagy Ferenc: Kriminallisztikai Szövegnyelvészet. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szemiotikai Szövegtan 2* (pp. 147–150). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Keszler, B. (ed.). (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler, B., & Tátrai, Sz. (2009). *Diskurzus a grammatikában, grammatika a diskurzusban. Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 88*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiefer, F. (1976). A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI*, 197–222.
- Kiefer, F. (1979). Szövegelmélet – szöveggrammatika – szövegnyelvészet. *Magyar Nyelvőr* 103/2, 216–225.
- Kiefer, F. (1991). A progresszív aspektus a magyarban. *Magyar Nyelv* 87/3, 257–277.
- Kiefer, F. (1992). A szöveg időszerkezetéről. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan 4* (pp. 40–55). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Kiefer, F. (1997). Az előfeltevések elmélete. In Cs. Pléh, I. Síklaki, & T. Terestyéni (eds.), *Nyelv – kommunikáció – cselekvés* (pp. 281–330). Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiefer, F. (1999). Modality. In K. Brown, J. Miller, & R.E. Asher (eds.), *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories* (pp. 223–229). Amsterdam: Elsevier.
- Kiefer, F. (2000/2007). *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.
- Kiefer, F. (2005). *Lehetőség és szükségyszerűség. Tanulmányok a nyelvi modalitás köréből*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiefer, F., & Gyuris, B. (2006). Szemantika. In F. Kiefer (ed.), *Magyar nyelv* (pp. 175–221). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kielar, B.Z. (1973). *Angielskie ekwiwalenty polskich terminów prawnno-ustrojowych*. Warszawa: PWN.
- Kielar, B.Z. (1977). *Language of the law in the aspect of translation*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kielar, B.Z. (1979). W obronie koncepcji „języka prawnego” jako rejestru języka naturalnego, *Państwo i Prawo* 30/8–9, 172–173.
- Kielar, B.Z. (1993). Na marginesie angielskiego przekładu „małej konstytucji”. *Państwo i Prawo* 48/6, 88–90.
- Kierzkowska, D. (2002). *Tłumaczenie prawnicze*. Warszawa: Wydawnictwo TEPIS.
- Kierzkowska, D. (2005). *Kodeks tłumacza przysięgłego*. Warszawa: Wydawnictwo TEPIS.

- Kintsch, W., & Dijk, T.A. van (1978). Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review* 85(5), 363–394.
- Kiss É., K. (1998). A névmások értelmezése. In K.É. Kiss, F. Kiefer, & P. Siptár (eds.), *Új magyar nyelvtan* (pp. 169–184). Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss, L. (2004). A jogi nyelvről-alulnézetben. In G. Balázs (ed.), *Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok. A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I* (pp. 289–300). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- Kiss, S., & Skutta, F. (2011). A szövegösszefüggés megközelítési módjai a francia szövegnyelvészeti szakirodalomban. *Officina Textologica* 16, 81–93.
- Klaudy, K. (1987). Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy, K. (1993). Vissza a szöveghez! In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan* 6 (pp. 133–145). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Klaudy, K. (1994). *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy, K. (2006). Szövegszintű műveletek a fordításban. In L. Galgóczy, & L. Vass (eds.), *A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára* (pp. 204–211). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Kleiber, G. (1988). Peut-on définir une catégorie générale de l’anaphore? *Vox Romanica* 47, 1–13.
- Kleiber, G. (1994). *Anaphores et pronoms*. Louvain-la-Neuve: Duculot.
- Kleiber, G. (2001). *L’anaphore associative*. Paris: PUF.
- Kleiber, G., & Tyvaert, J.E. (eds.). (1990). *L’anaphore et ses domaines*. Metz: Université de Metz, Paris: Klincksieck.
- Klemensiewicz, Z. (1949). O syntaktycznym stosunku nawiązania. *Slavia* XIX 1–2, 13–27.
- Klemm, M. (2009). Punkt wyjścia: czy każdy ma mieć swoje pojęcie tekstu? Różne definicje tekstu i ich porównanie. In Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, & M. Smykała (eds.), *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń* (pp. 13–26). Wrocław: ATUT.
- Knott, A., & Sanders, T. (1998). The classification of coherence relations and their linguistic markers: An exploration of two languages. *Journal of Pragmatics* 30, 135–175.
- Kocsány, P. (1985). Az aforizma mint szövegtípus. *Studia Poetica*, 59–74.
- Kocsány, P. (1989). Szövegnyelvészet vagy a szövegtípusok nyelvészete? *Filológiai Közlöny* 35/1, 26–43.
- Kocsány, P. (1997). Pro-drop und Textkohärenz: Interagierende Regeln im Gebrauch des Subjektpronomens im Ungarischen. *Acta Linguistica Hungarica* 44, 385–411.
- Kondratczyk, D., Niewiadomski, A., & Walewska, E. (eds.). (2013). *Polski język prawny – media, społeczeństwo, edukacja*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Kondratczyk, D., Niewiadomski, A., & Walewska, E. (eds.). (2014). *Język współczesnego prawa: polityka a język*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Kondratczyk-Przybylska, D., Niewiadomski, A., & Walewska, E. (eds.). (2015). *Język polskiego prawa: perspektywa europejska*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Kotarbiński, T. (1975). *Kurs logiki dla prawników*. Warszawa: PWN.
- Kovács, T. (2012). Egységes európai magánjogi terminológia. *Ügyvédek Lapja* 51/1, 31–34.

- Krauz, M. (1996). Opis a spójność tekstu. In S. Gajda, & M. Balowski (eds.), *Styl a tekst* (pp. 221–227). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Krauz, M., & Gajda, S. (eds.). (2005). *Współczesne analizy dyskursu. Kognitywna analiza dyskursu i inne metody badawcze*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Krauz, M., & Ożóg, K. (eds.). (2002). *Składnia, stylistyka, struktura tekstu. Księga jubileuszowa dedykowana profesor Teresie Ampel*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kredens, K., & Gózdź-Roszkowski, S. (eds.). (2007). *Language and the law: international outlooks*. Peter Lang: Frankfurt am Main.
- Krzeszowski, T. (1990). *Contrasting languages: the scope of contrastive linguistics*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Kubacki, A. (2012). Grupa wyrazowa w opisie lingwistycznym. In E. Białek, M. Czarnecka, U. Kawalec, & E. Tomiczek (eds.), *Orbis Linguarum. Ein Gedenkbund zum 20. Todestag von Professor Marian Szyrocki* (vol. 38, pp. 597–626). Wrocław, Dresden: Neisse Verlag & Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Kubacki, A. (2013a). Teksty paralelne jako narzędzie pomocnicze przy sporządzaniu tłumaczeń (specjalistycznych). *Comparative Legilinguistics* 13, 145–157.
- Kubacki, A. (2013b). Zur forensischen Kompetenz eines vereidigten Translators. In I. Bartoszewicz, & A. Małgorzewicz (eds.), *Kompetenzen des Translators: Theorie – Praxis – Didaktik. Studia Translatorica* (vol. 4, pp. 69–83). Wrocław, Dresden: Oficyna Wydawnicza ATUT & Neisse Verlag.
- Kugler, N., & Laczkó, K. (2000). A névmások. In B. Keszler (ed.), *Magyar grammatika* (pp. 152–175). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kurián, A. (1999). Az interpretatív modell a jogi szakfordításban. *Fordítástudomány* 1/1, 52–66.
- Kurkowska, H. (1974). O funkcjach tekstu. *Biuletyn Ośrodka Kultury Mowy* 1. Warszawa.
- Kurtán, Zs. (2003). *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kurtán, Zs. (2005). A szaknyelvi rétegződésének kutatása. In Cs. Dobos, Á. Kis, Zs. Lengyel, G. Székely, & Sz. Tóth (eds.), *Mindent fordítunk és mindenki fordít. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Bicske: Szak Kiadó.
- Labocha, J. (1996). Tekst, wypowiedź, dyskurs. In S. Gajda, & M. Balowski (eds.), *Styl a tekst. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej* (pp. 49–53). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Labocha, J. (2008). *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Labocha, J. (2012). Płaszczyzny opisu tekstu. In M. Pachowicz, & K. Choińska, *Mundus verbi. In honorem Sophiae Cygal-Krupa* (pp. 218–226). Tarnów: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnowie.
- Labov, W. (1973). The boundaries of words and their meanings. In C.-J. Bailey, & R. Shuy (eds.), *New ways of analyzing variation in English* (pp. 340–373). Washington, DC: Georgetown University Press.
- Laczkó, K. (1998). A névmási helyettesítésről. In M. Hajdú, & B. Keszler (eds.), *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára* (pp. 120–126). Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék.

- Laczkó, K. (2000). A névmási referenciáról. *Magyar Nyelvőr* 38, 277–282.
- Laczkó, K. (2002). Névmás és helyettesítés. *Magyar Nyelv* 126, 470–481.
- Laczkó, K. (2003). A mutató névmások funkcionális vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 127, 314–325.
- Laczkó, K. (2008). A mutató névmási deixisről. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22 (pp. 309–347). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Langacker, R.W. (1987). *Foundations of cognitive grammar*, vol. 1: *Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, R.W. (1991). *Foundations of cognitive grammar*, vol. 2: *Descriptive application*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, R.W. (2008). *Cognitive grammar: a basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Łapa, R. (2008). Znaczenia gramatyczne znominalizowanych grup imiennych we współczesnych tekstach prawnych. *Język Polski* 4/5, 280–288.
- Lascarides, A., Copestake, A., & Briscoe, T. (1996). *Ambiguity and coherence*. *Journal of Semantics* 13/1, 41–65.
- Lautamatti, L. (1978). Some observations on cohesion and coherence in simplified texts. In J.O. Östman (ed.), *Cohesion and semantics* (pp. 165–181). Åbo: Akademi.
- Lautamatti, L. (1987). Observations on the development of the topic of simplified discourse. In U. Connor, R.B. Kaplan (eds.), *Writing across languages: analysis of L2 text* (pp. 87–114). Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- Lesley, J. (2001). Meaning negotiated. An investigation into reader and author meaning. In Sz. Csábi, & J. Zerkowitz (eds.), *Textual secrets. The message of the medium. Proceedings of the 21st PALA Conference*. Budapest: ELTE, School of English and American Studies.
- Levinson, S.C. (1994). Discourse deixis. In R.E. Asher (ed.), *The encyclopedia of language and linguistics* (p. 846). Oxford: Pergamon Press.
- Lewis, D. (1973). *Counterfactuals*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lichański, J.Z. (2000). *Retoryka: od renesansu do współczesności – tradycja i innowacja*. Warszawa: DiG.
- Linke, A., Nussbaumer, M., & Portmann, P.R. (1996). *Reihe Germanistische Linguistik 121: Kollegbuch*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lizisowa, T. (2006). *Tekst – Kontekst – Interpretacja. W poszukiwaniu semiotyczno-dyskursywnych wzorców konkretyzacji języka*. Kraków: Collegium Columbinum.
- Lizisowa, T. (2008). Semantyka a struktura tekstu prawnego. In I. Szczepankowska (ed.), *Styl a semantyka* (pp. 381–400). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Lizisowa, T. (2010). Tekst prawny w teorii znaku i teorii komunikowania. In A. Mróz, A. Niewiadomski, & M. Pawelec (eds.), *Prawo, język, etyka* (pp. 51–66). Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego.

- Lizisowa, T. (2013). Metody badania języka prawnego wobec ontologicznej natury prawa. *Comparative Legilinguistics* 14, 19–43.
- Lundquist, L. (1985). Coherence: from structures to processes. In E. Sözer (ed.), *Text connexity, text coherence. Papers in textlinguistics* 49 (pp. 151–176). Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Lundquist, L. (1989). Coherence in scientific texts. In W. Heydrich (ed.), *Connexity and coherence* (pp. 122–149). Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Lyons, J. (1995). *Linguistic semantics: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackiewicz, J. (1990). Kategoryzacja a językowy obraz świata. In J. Bartmiński (ed.), *Językowy obraz świata* (pp. 51–59). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Maillard, M. (1974). Essai de typologie des substituts diaphoriques. *Langue française* 21, 55–71.
- Malinowska, E. (2001). O kompetencji komunikacyjnej uczestników dyskursu urzędowego. In B. Witosz (ed.), *Stylistyka a pragmatyka* (pp. 231–240). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Malinowski, A. (2006). *Polski język prawny. Wybrane zagadnienia*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Malinowski, A. (2008). *Redagowanie tekstu prawnego. Wybrane wskazania logiczno-językowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Mann, W.C., Matthiessen, C.M.I.M., & Thompson, S.A. (1992). Rhetorical structure theory and text analysis. Discourse description. In W.C. Mann, & S.A. Thompson, *Diverse linguistic analyses of a fund-raising text* (pp. 39–78). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Mann, W.C., & Thompson, S.A. (1986). Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* 9(1), 57–90.
- Mann, W.C., & Thompson, S.A. (1988). Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* 8(3), 243–281.
- Marciszewski, W. (1977). *Metody analizy tekstu naukowego*. Warszawa: PWN.
- Marciszewski, W. (1983). Spójność strukturalna a spójność semantyczna. In T. Dobrzyńska, & E. Janus (eds.), *Tekst i zdanie. Zbiór studiów* (pp. 183–189). Wrocław: Ossolineum.
- Martiemjanow, J.S. (1976). Tekst spójny: właściwości struktury głębokiej. In M.R. Ma-yenowa (ed.), *Semantyka tekstu i języka* (pp. 17–32). Wrocław: Ossolineum.
- Martin, E.A., & Law, J. (2006). *A Dictionary of law*. Oxford: Oxford University Press.
- Martin, J.R. (1992). *English text. System and structure*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Martinet, A. (1970). *Podstawy lingwistyki funkcjonalnej*. Warszawa: PWN.
- Máté, J. (1987). Szakszöveg és terminológia. *Nyelvpedagógiai Írások* 9, 54–68.
- Máté, J. (1991). A magyar szövegtani kutatások mai helyzete I–II. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan* 2–3 (pp. 73–116, 105–143). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Matulewska, A. (2007). *Lingua legis in translation*. Bern: Peter Lang.
- Matulewska, A. (2013). *Legilinguistic translatology. A parametric approach to legal translation*. Bern: Peter Lang.

- Mayenowa, M.R. (1971/2004). Spójność tekstu a postawa odbiorcy. In M.R. Mayenowa (ed.). (1971). *O spójności tekstu* (pp. 189–205). Wrocław: Ossolineum.
- Mayenowa, M.R. (ed.). (1974). *Tekst i język. Problemy semantyczne*. Wrocław: Ossolineum.
- Mayenowa, M.R. (1976). *Semantyka tekstu i języka*. Wrocław: Ossolineum.
- Mayenowa, M.R., Axer, A., & Dobrzyńska, T. (1993). *Studia i rozprawy*. Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN.
- Mazur, J. (1986). *Organizacja tekstu potocznego. Na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Mazur, J. (1990). Styl i tekst w aspekcie pragmatycznym. *Socjolingwistyka* 9, 70–85.
- Meyer, B.J. (2003). Text coherence and readability. *Topics in Language Disorders* 23/3, 204–224.
- Miczka, E. (1996). Rola kategorii ponadzdaniowych w procesie rekonstrukcji tekstu. In T. Dobrzyńska (ed.), *Tekst i jego odmiany. Zbiór studiów*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN.
- Milner, J.C. (1982). *Ordres et raisons de langue*. Paris: Seuil.
- Minya, K. (2004). Mai magyar szaknyelvújítás. In G. Balázs (ed.), *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője* (pp. 249–267). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- Misz, H. (1967). *Opis grup syntaktycznych dzisiejszej polszczyzny pisanej*. Bydgoszcz: Bydgoskie Towarzystwo Naukowe.
- Moeschler, J. (1996a). Ordre temporel, narration et analyse du discours. *Cahiers de linguistique française* 18, 299–328.
- Moeschler, J. (1996b). *Théorie pragmatique et pragmatique conversationnelle*. Paris: Armand Colin.
- Moeschler, J. (2002). Connecteurs, encodage conceptuel et encodage procédural. Nouveaux regards sur les mots du discours. *Cahiers de linguistique française* 24, 265–292.
- Moroz, A. (2014). Granice błędu – norma językowa a teksty prawne. In A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, & K. Skibski (eds.), *Poznańskie Spotkania Językoznawcze* 28. *Kultura komunikacji językowej* 3. *Kultura języka w komunikacji zawodowej* (pp. 93–107). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Moroz, A. (2015). Językowe aspekty trudności w interpretacji tekstów prawnych. *Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej* III/215, 7–25.
- Morris, C.W. (1977). *Pragmatische Semiotik und Handlungstheorie. Mit einer Einleitung hg. und übers. v. A. Eschbach*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Muysken, P.C. (1999). Nominalizations. In K. Brown, & J. Miller (ed.), *Concise encyclopedia of grammatical categories* (pp. 248–252). Amsterdam: Elsevier.
- Nagy, A. (2011). A névmási referencia pragmatikai megközelítése a francia nyelvű szakirodalomban. *Officina Textologica* 16, 109–115.
- Nagy, F. (1981). *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Nagy, F. (1983). A szövegkohézióról. In E. Rácz, & I. Szathmári (ed.), *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből* (pp. 231–238). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Neubert, A. (1996). Textlinguistics of translation: the textual approach to translation. In M.G. Rose (ed.), *Translation horizons – beyond the boundaries of translation spectrum, translation perspectives IX* (pp. 87–106). State University of New York at Binghamton: Center for Research in Translation.

- Neubert, A. (2000). Competence in language, in languages, and in translation. In C. Schäffner, & B. Adab (ed.), *Developing translation competence* (pp. 3–18). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Neubert, A., & Shreve G.M. (1992). *Translation as text*. Kent, London: Kent State University Press.
- Newmark, P. (1982). *Approaches to translation*. Oxford: Pergamon Press Ltd.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of translation*. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Prentice–Hall International.
- Nida, A.E. (2001). *Contexts in translating*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Niebrzegowska, S. (1998). Pętla semantyczna w paradygmacie spójnościowym tekstu. In J. Bartmiński, & B. Boniecka (eds.), *Tekst. Problemy teoretyczne* (pp. 169–185). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Nord, C. (1997). *Translating as a purposeful activity: functionalist approaches explained*. Manchester: St. Jerome Press.
- Nowak-Korcz, P. (2014). Problèmes de polysémie dans la traduction juridique. *Comparative Legilinguistics* 19, 117–134.
- Nowak-Michalska, J. (2011). *Modalność deontyczna w języku prawa na przykładzie polskiego i hiszpańskiego kodeksu cywilnego. Deontic modality in the language of law. The case of the Polish and Spanish civile codes*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- Ostaszewska, D. (1991). *Organizacja tekstu a problem gromadzenia i scalania jego informacji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Ostaszewska, D. (ed.). (2004). *Gatunki mowy i ich ewolucje. Tekst a gatunek*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Paduczewa, J. (1971). O strukturze akapitu. In M.R. Mayenowa (ed.), *O spójności tekstu* (pp. 95–103). Wrocław: Ossolineum.
- Palmer, F.R. (1990). *Modality and the English modals*. London, New York: Longman.
- Palmer, F.R. (1999). Mood and modality: basic principles. In K. Brown, J. Miller i R.E. Asher (eds.), *Concise encyclopedia of grammatical categories* (pp. 229–235). Amsterdam: Elsevier.
- Palmer, F.R. (2001). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paré, A., & Smart, G. (1994). Observing genres in action: towards a research methodology. In A. Freedman, & P. Medway (eds.), *Genre and the new rhetoric* (pp. 146–154). London: Taylor & Francis.
- Parsons, G. (1991). Cohesion coherence: scientific texts. In E. Ventola (ed.), *Functional and systemic linguistics: approaches and uses* (pp. 415–430). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Pasek, J. (1991). Anafora. In J. Pelc (ed.), *Prace z pragmatyki, semantyki i metodologii semiotyki*. Wrocław: Ossolineum.
- Patryas, W. (1994). *Elementy logiki dla prawników*. Poznań: Ars boni et aequi.
- Pause, P.E. (1991). Anaphern im Text. In A. Stechow, & D. von Wunderlich (ed.), *Semantik. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung* (pp. 548–559). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.

- Pawelec, R. (2009). Poprawność w związkach zgody, rządu i przynależności; szyk wyrazów i skróty składniowe. In A. Malinowski, & A. Bałaban (ed.), *Zarys metodyki pracy legislatora: ustawy, akty wykonawcze, prawo miejscowe* (pp. 371–407). Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Péter, M. (1992). A szövegtani kutatásról. Válasz a kérdésekre. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan 5* (pp. 171–176). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Petőfi, J.S. (1988). A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Magyar Nyelvőr* 112/2, 219–229.
- Petőfi, J.S. (1991). A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai szövegtan 2* (vol. 1, pp. 7–37). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Petőfi, J.S. (1994). A szövegfüggőségre utaló nyelvi elemek vizsgálatához. *Magyar Nyelvőr* 90, 19–30.
- Petőfi, J.S. (1996a). Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. *Linguistica, Series C, Relationes* 8. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Petőfi, J.S. (1996b). A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtana diszciplináris keretének néhány aspektusa. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan 9* (pp. 11–19). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Petőfi, J.S. (ed.). (1997). *Officina Textologica 1. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Petőfi, J.S. (1998). Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk. Példaszöveg: Mt 9,9–13. Máté meghívása. In J.S. Petőfi, & E. Dobi (ed.), *Officina Textologica 2. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk* (pp. 9–19). Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Petőfi, J.S. (2004). *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai textológiai szövegszemléletbe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Petőfi, J.S. (ed.). (2009). *Officina Textologica 15. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram. II. Adalékok a verbális szövegek szövegösszefüggőség-hordozóinak vizsgálatához*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Petőfi, J.S., & Dobi, E. (1998). Utószó. In J.S. Petőfi, & E. Dobi (ed.), *Officina Textologica 2. Koreferáló elemek – koreferenciarelációk* (pp. 238–261). Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Petzel, J. (2006). Język prawny w świetle lingwistycznej teorii rejestru językowego. *Studia Iuridica*, vol. 45, 153–164.
- Philips, M. (1985). *Aspects of text structure: an investigation of the lexical organisation of text*. Amsterdam: North-Holland.
- Pieńkos, J. (1999). *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie – prawo w języku*. Warszawa: Oficyna Prawnicza Muza.
- Pike, K.L. (1964). Discourse analysis of tagmemic matrices. *Oceanic Linguistics* 3, 5–25.
- Pisarkowa, K. (1971). Uwagi o dystrybucji i zakresie funkcji polskiego zaimka odmiennego. In M.R. Mayenowa (ed.), *O spójności tekstu* (pp. 122–139). Wrocław: Ossolineum.
- Pisarkowa, K. (1974). O spójności tekstu mówionego. In M.R. Mayenowa (ed.), *Tekst i język. Problemy semantyczne* (pp. 41–71). Wrocław: Ossolineum.

- Pisarkowa, K. (1976). Pragmatyczne spojrzenie na akt mowy. *Polonica II*, 265–279.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (2005). Częstochowa: Towarzystwo Świętego Pawła.
- Pléh, Cs. (1984). Néhány szemantikai és pragmatikai tényező az anafora értelmezésében a magyarban. *Magyar Nyelvőr* 108, 208–218.
- Pléh, Cs. (1994). Mondatközi viszonyok feldolgozása: az anafora megértése a magyarban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 34/5–6, 287–320.
- Pléh, Cs. (1998). *A mondatmegértés a magyar nyelvben. Pszicholingvisztikai kérdések és modellek*. Budapest: Osiris.
- Pléh, Cs., & Radics, K. (1976). „Hiányos mondat”, pronominalizáció és szöveg. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 11, 261–277.
- Pogonowski, J. (1979). Formal methods in linguistics. *Buffalo Papers in Linguistics* 1/3, 31–83.
- Pogonowski, J. (1981). *Tolerance spaces with applications to linguistics*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Pogonowski, J. (1988). *Matematyczny model analizy lingwistycznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Pogonowski, J. (1991). *Hiponimia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Polański, K. (ed.). (1993). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Ossolineum.
- Pongrács, J. (1987). A szaknyelvi kutatások önállósága és interdiszciplináris törekvései. *Magyar Nyelvőr* 11/3, 310–320.
- Pörings, R., & Schmitz, U. (eds.). (2003). *Sprache und Sprachwissenschaft. Eine kognitiv orientierte Einführung. Narr Studienbücher*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Postal, P. (1969). Anaphoric islands. *Chicago Linguistic Society* 5, 205–239.
- Preyzner, M. (2006). *Uspójnianie tekstu*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Quintilianus. Institutio. 9. Edition: Karl Felix Halm, 1868; http://orosius.monumenta.ch/citation_in_context/Quintilianus_Institutio_9_4_75.html.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.
- Rácz, E. (1992). Mondatgrammatika és szöveggrammatika. *Linguistica. Series C, Relationes* 6. Budapest.
- Rácz, E., & Szathmári, I. (eds.). (1983). *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Rasiński, L. (2009). Język, dyskurs, społeczeństwo. Zwrot lingwistyczny w filozofii społecznej. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Reboul, A. (1994a). L’anaphore pronominale: le problème de l’attribution des référents. In J. Moeschler, A. Reboul, J.M. Luscher, & J. Jayez, *Langage et pertinence* (pp. 105–173). Nancy: Presses Universitaires de Nancy.
- Reboul, A. (1994b). La pragmatique de la pertinence. In J. Moeschler, A. Reboul, J.M. Luscher, & J. Jayez, *Langage et pertinence* (pp. 21–28). Nancy: Presses Universitaires de Nancy.
- Redeker, G. (1990). Ideational and pragmatic markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics* 14, 367–381.
- Redeker, G. (1991). Linguistic markers of discourse structure. *Linguistics* 29, 1139–1172.

- Redeker, G. (2006). Discourse markers as attentional cues at discourse transitions. In K. Fischer (ed.), *Approaches to discourse particles*. Amsterdam: Elsevier.
- Reinhart, T. (1981). Pragmatics and linguistics: an analysis of sentence topics. *Philosophica* 27, 53–94.
- Reiss, K., Vermeer, H.J. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Rickheit, G., Günther, U., & Sichelschmidt, L. (1992). Coherence and coordination in written text: reading time studies. In D. Stein (ed.), *Cooperating with written texts* (pp. 103–127). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Rickheit, G., & Schade, U. (2000). Kohärenz und Kohäsion. In K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, & S. Sager (eds.), *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 16.1. (pp. 275–283). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Riegel, M., Pellat, J.-C., & Rioul, R. (1994). *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF.
- Risselada, R., & Spooren, W. (1998). Discourse markers and coherence relations. *Journal of Pragmatics* 30, 131–133.
- Rzeszutko, M. (2005). *Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Saloni, Z. (1971). Definicja spójności tekstu. In M.R. Mayenowa (ed.), *O spójności tekstu* (pp. 89–94). Wrocław: Ossolineum.
- Saloni, Z., & Świdziński, M. (1998). *Składnia współczesnego języka polskiego* (4th ed.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sanders, T.J.M. (1997). Semantic and pragmatic sources of coherence: On the categorization of coherence relations in context. *Discourse Processes* 24/1, 119–147.
- Sanders, T.J.M., & Noordman, L.G.M. (2000). The role of coherence relations and their linguistic markers in text processing. *Discourse Processes* 29/1, 37–60.
- Sanders, T.J.M., Spooren, W.P.M., & Noordman, L.G.M. (1992). Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes* 15/1, 1–35.
- Sanford, A.J., & Garrod, S. (1994a). Resolving sentences in a discourse context. How discourse representation affects language understanding. In M. Gernsbacher (ed.), *Handbook of Psycholinguistics* (pp. 675–698). New York: Academic Press.
- Sanford, A.J., & Garrod, S. (1994b). Selective processing in text understanding. In M. Gernsbacher (ed.), *Handbook of psycholinguistics* (pp. 699–719). New York: Academic Press.
- Sanford, A.J., Garrod, S., Lucas, A., & Henderson, R. (1983). Pronouns without explicit antecedents. *Journal of Semantics* 2, 303–318.
- Sanford, A.J., & Simon, G. (1981). *Understanding written language: explorations in comprehension beyond the sentence*. Chichester: Wiley.
- Šarčević, S. (1998). Creativity in legal translations: how much is too much? In A. Chesterman, N.G. San Salvador, & Y. Gambier (eds.), *Translation in context. Selected contributions from the EST Congress, Granada 1998* (pp. 281–291). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Schäffner, C. (1998). Parallel texts in translation. In L. Bowker, M. Cronin, D. Kenny, & J. Pearson (eds.), *Unity in diversity? Current trends in translation studies* (pp. 83–90). Manchester: St. Jerome Publishing.
- Scherner, M. (2000). Kognitionswissenschaftliche Methoden in der Textanalyse. In K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, & S. Sager (eds.), *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 16.1 (pp. 186–195). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmidt, S.J. (1977). Skizzen zu einer Texttheorie. In W. Kallmeyer, W. Klein, R. Meyer-Hermann, K. Netzer, & H.J. Siebert (eds.), *Lektürekolleg zur Textlinguistik* (pp. 30–46). Frankfurt am Main: Athenäum Fischer Taschenbücher 2.
- Schoenke, E. (2000). Textlinguistik im deutschsprachigen Raum. In K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, & S. Sager (eds.), *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 16.1 (pp. 123–131). Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.
- Schourup, L. (1999). Discourse markers: tutorial overview. *Lingua* 107, 227–265.
- Schwarz, M. (2000). *Indirekte Anaphern in Texten. Studien zur domänengebundenen Referenz un Kohärenz im Deutschen*. Series: Linguistische Arbeiten 413. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schwarz, M. (2008). *Einführung in die kognitive Linguistik*. UTB 1636. Tübingen: Francke.
- Searle, J.R. (1969). *Speech acts: an essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J.R. (1979). *Expression and meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J.R. (1983). *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seguinot, C. (1988). Pragmatics and the explicitation hypothesis. *TTR. Traduction, terminologie, rédaction* 1/2, 106–113.
- Selting, M. (1995). Der 'mögliche Satz' als interaktiv relevante syntaktische Kategorie. *Linguistische Berichte* 158, 298–325.
- Singer, N.J. (2000). *Statutes and statutory construction* (vol. 2A). Eagan, MN: West Group.
- Skutta, F. (1998). Koreferencia a tudományos szövegben. *Officina Textologica* 2, 116–141.
- Snell-Hornby, M. (1995/1998). *Translation studies. An integrated approach*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Solan, L. (2005). Vagueness and ambiguity in legal interpretation. In V.K. Bhatia, J. Engberg, M. Gotti, & D. Heller (eds.), *Linguistic insights. Studies in language and communication* (vol. 23, pp. 73–96). Bern: Peter Lang.
- Stawecki T., & Winczorek, P. (2002). *Wstęp do prawoznawstwa*. Warszawa: C.H. Beck.
- Szabó, M. (2002). *Jogi alapfogalmak*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Szabó, M., & Varga, Cs. (2000). *Jog és nyelv*. Budapest: Books in Print.
- Szabó, Z. (1992). A szövegszemiotika időszerű kérdései és megoldásra váró kérdései. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan* 5 (pp. 199–210). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Szabó, Z. (1995). A stilisztikai elemzés egy szövegelméleti modellje. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan* 6 (pp. 145–152). Szeged: JGYTF Kiadó.

- Szabolcsi, A. (1980). Az aktuális mondattagolás szemantikájához. *Nyelvtudományi Közlemények* 82, 59–82.
- Szathmári, I., & Várkonyi, I. (ed.). (1979). *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Szikszaíné Nagy, I. (1994). A textéma szövegtani megközelítése. *Magyar Nyelv* 90/3, 319–327.
- Szikszaíné Nagy, I. (1999/2004/2006). *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szikszaíné Nagy, I. (2001). *Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Szober, S. (1924). *Zarys językoznawstwa ogólnego*. Warszawa: Wydawnictwa Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego.
- Szumska, D. (1994). Jedność tematyczna jako cecha mierzalna tekstu spójnego. *Slavia Orientalis* 3, 411–416.
- Szumska, D. (1996). *Bez rematu. Metodologia opisu organizacji tematycznej tekstu w ujęciu konfrontatywnym*. Kraków: Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej UJ.
- Tabakowska, E. (ed.). (2001). *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Talmy, L. (2000). *Toward a cognitive semantics*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Tátrai, Sz. (1997). Szöveg és narráció. Az elbeszélői horizont szerepe a narratív szövegek nyelvi működésében. *Magyar Nyelvőr* 121, 177–187.
- Tátrai, Sz. (2002). Az 'én' az elbeszélésben. A perszónális narráció szövegtani megközelítése. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Tátrai, Sz. (2004). A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128, 479–494.
- Tátrai, Sz., & Tolcsvai Nagy, G. (2008). *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 80. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Taylor, J.R. (1995). *Linguistic categorization: Prototypes in linguistic theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Telegdi, Zs., & Szépe, Gy. (ed.). (1976). *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Terestyéni, T. (1992). Szövegelméleti tézisek. A reprezentáció, a kommunikatív cselekvés és az informativitás szempontjai szövegek vizsgálatában. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai szövegtan* 4 (pp. 7–33). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Tiersma, P. (2005). Categorical lists in the law. In V.K. Bhatia, J. Engberg, M. Gotti, & D. Heller (eds.), *Vagueness in normative texts. Linguistic insights. Studies in language and communication* (vol. 23, pp. 109–130). Bern: Peter Lang.
- Todorov, T. (1966). Les catégories du récit littéraire. *Communications* 8, 125–151.
- Tokarz, M. (2006). *Argumentacja, perswazja, manipulacja*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Tolcsvai Nagy, G. (2001). *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy, G. (2006). *Szöveg és típus – Szövegtipológiai tanulmányok. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 63. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy, G. (2008a). *Function and Genres. Metalinguistica* 20. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Tolcsvai Nagy, G. (2008b). Topik, információfolyam, szórend. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22, 455–500.
- Tolcsvai Nagy, G. (2011). *Kognitív szemantika*. (2nd ed.). Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Tolcsvai Nagy, G., & Ladányi, M. (eds.). (2008). *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy, G., & Tátrai, Sz. (eds.). (2008). *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy, G., & Tátrai, Sz. (eds.). (2012). *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest: ELTE.
- Tomasello, M. (ed.). (1998). *The new psychology of language: cognitive and functional approaches to language structure*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Topolińska, Z. (1984). Składnia grupy imiennej. In Z. Topolińska (ed.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia* (pp. 301–389). Warszawa: PWN.
- Trzęsicki, K. (1983). Problem spójności tekstu w związku z aksjomatyczną teorią tekstu. In T. Dobrzyńska, & E. Janus (eds.), *Tekst i zdanie* (pp. 201–222). Wrocław: Ossolineum.
- Tyler, A. (1994). The role of repetition in perceptions of discourse coherence. *Journal of Pragmatics* 21/6, 671–688.
- Urbán, A. (2005). A kultúráközi kommunikáció. In Cs. Dobos, Á. Kis, Zs. Lengyel, G. Székely, Sz. Tóth (eds.), *Mindent fordítunk és mindenki fordít. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben* (pp. 311–314). Bicske: Szak Kiadó.
- Varzi, A.C. (2003). Vagueness. In L. Nadel (ed.), *Encyclopedia of cognitive science* (pp. 459–464). London: Macmillan.
- Vass, L. (1990). Szupertextuális kohézió és stilisztika. In J.S. Petőfi, I. Békési, & L. Vass (eds.), *Szemiotikai Szövegtan 1* (pp. 45–56). Szeged: JGYTF Kiadó.
- Vater, H. (1994). *Einführung in die Textlinguistik*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Vermeer, H.J. (1978). Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie. *Lebende Sprache* 23, 99–102.
- Vermeer, H.J. (1986). Übersetzen als kultureller Transfer. In M. Snell-Hornby (ed.), *Übersetzungswissenschaft – eine Neuorientierung* (pp. 30–53). Tübingen: Francke.
- Vermeer, H.J. (1989). *Skopos und Translationsauftrag: Aufsätze*. Frankfurt am Main: IKO.
- Vijay, K.B., Engberg, J., Gotti, M., & Heller, D. (eds.). (2005). *Vagueness in normative texts. Linguistic insights. Studies in language and communication* (vol. 23). Bern: Peter Lang.
- Vincse, K. (2004). Szövegtípusok és fordítás. *Fordítástudomány* 6/1, 28–36.
- Wajszczuk, J. (1971). Przeciwwstawienie jako struktura właściwa szerokim kontekstem. In M.R. Mayenowa (ed.), *O spójności tekstu* (pp. 141–148). Wrocław: Ossolineum.
- Wajszczuk, J. (1980). Substytucyjna i metatekstowa interpretacja zjawiska anafory. *Južnoslovenski filolog* 36, 121–151.
- Wajszczuk, J. (1983). Tekst spójny czy po prostu tekst? In T. Dobrzyńska (ed.), *Tekst i zdanie. Zbiór studiów* (pp. 81–96). Wrocław: Ossolineum.
- Walusiak, E. (1999). *Hierarchizacja treści i nawiązanie wewnętrztekstowe. Wykłady leksykalne*. Warszawa: Energia.

- Ward, G., Sproat, R., & McKoon, G. (1991). A pragmatic analysis of so-called anaphoric islands. *Language* 67/3, 439–474.
- Weinrich, H. (1964). *Tempus: besprochene und erzählte Welt*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Weissbrod, R. (2004). From translation to transfer. *Across Languages and Cultures* 5/1, 23–41.
- White, J.B. (1982). The invisible discourse of the law: reflections on legal literacy and general. *Michigan Quarterly Review*, 420–438.
- Widdowson, H.G. (2004). *Text, context, pretext: critical issues in discourse analysis*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Wierzbicka, A. (1969). *Dociekania semantyczne*. Wrocław: Ossolineum.
- Wierzbicka, A. (1971). Metatekst w tekście. In M.R. Mayenowa (ed.), *O spójności tekstu* (pp. 105–123). Wrocław: Ossolineum.
- Wierzbicka, A. (1973). Akty mowy. In M.R. Mayenowa (ed.), *Semiotyka i struktura tekstu. Studia poświęcone 7 Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów, Warszawa 1973* (pp. 201–219). Wrocław: Ossolineum.
- Wierzbicka, A. (1983). Genry mowy. In T. Dobrzyńska, & E. Janus (eds.), *Tekst i zdanie* (pp. 125–137). Wrocław: Ossolineum.
- Wierzbicka, A. (1986). Analiza lingwistyczna aktów mowy jako potencjalny klucz do kultury. In A. Brodzka, M. Hopfinger, & J. Lalewicz (eds.), *Problemy wiedzy o kulturze: prace dedykowane Stefanowi Żółkiewskiemu*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Wierzbicka, A. (1991). *Cross-cultural pragmatics. The semantics of human interaction. Trends in linguistics. Studies and monographs* 53. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Wilkoń, A. (2002). *Spójność i struktura tekstu*. Kraków: Universitas.
- Winter, E.O. (1979). Replacement as a fundamental function of the sentence in context. *Forum Linguisticum* 4/2, 95–133.
- Witosz, B. (2003). Schematy, wzorce tekstowe, gatunki mowy... O kategoryzacji, kategoriach wypowiedzi językowych i ich modelowaniu. *Przestrzenie Teorii* 2, 89–102.
- Witosz, B. (2004). Tekst i/a gatunek. Jeden czy dwa modele? In D. Ostaszewska (ed.), *Gatunki mowy i ich ewolucje. Tekst a gatunek* (pp. 40–49). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wojtak, M. (1999). Polityka językowa w administracyjno-prawnej sferze komunikacyjnej. In J. Mazur (ed.), *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci* (pp. 113–123). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wojtak, M. (2004). Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe. In D. Ostaszewska (ed.), *Gatunki mowy i ich ewolucje. Tekst a gatunek* (pp. 29–39). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wojtasiewicz, O. (1971). O pewnej interpretacji pojęcia spójności tekstu. In M.R. Mayenowa (ed.), *O spójności tekstu* (pp. 77–81). Wrocław: Ossolineum.
- Woleński, J. (1967). Język prawny w świetle współczesnych metod analizy semantycznej. *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Prawnicze* (vol. 31, pp. 141–156).
- Wright, G.H. von (1951). *An essay in modal logic*. Amsterdam: North Holland.
- Wróblewski, B. (1948). *Język prawny i prawniczy*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

- Wróblewski, J. (1956). Wykładnia prawa a terminologia prawna. *Państwo i Prawo* XI 5–6, 843–865.
- Wronkowska, S., & Zieliński, M. (1993). *Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*. Warszawa: Urząd Rady Ministrów.
- Wronkowska, S., & Zieliński, M. (1997). *Zasady techniki prawodawczej: komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Yule, G. (1979). Pragmatically controlled anaphora. *Lingua* 49, 127–135.
- Zawadowski, L. (1966). *Lingwistyczna teoria języka*. Warszawa: PWN.
- Zawłocki, R. (2013). O komunikatywności języka prawnego. *Comparative Legilinguistics* 13, 69–97.
- Zdunkiewicz, D. (1988). Pojęcie implikatury w językoznawstwie – przegląd najważniejszych stanowisk. *Poradnik Językowy* 9–10, 627–645.
- Zedler, F. (2009). Mediacja w sprawach cywilnych. In D. Czura-Kalinowska (ed.), *Mediacja i arbitraż jako sposoby polubownego rozstrzygania sporów* (pp. 11–26). Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji w Poznaniu.
- Zedler, F., & Jakubecki, A. (2010). *Prawo upadłościowe i naprawcze. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Zieliński, M. (1972). *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Zieliński, M. (1999). Języki prawne i prawnicze. In W. Pisarek (ed.), *Polszczyzna 2000: orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci* (pp. 51–73). Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych, Uniwersytet Jagielloński.
- Zieliński, M. (2002). *Wykładnia prawa. Zasady. Reguły. Wskazówki*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Zieliński, M. (2004). Język prawny, język administracyjny, język urzędowy. In E. Malinowska (ed.), *Język – prawo – społeczeństwo*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Ziemiński, Z. (1964). Próba uporządkowania podstawowego słownictwa prawniczego. *Studia Logica* 15, 261–269.
- Żmudzki, J. (1990). Dynamika tekstu a jego struktura. In T. Dobrzyńska (ed.), *Tekst w kontekście* (pp. 145–153). Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum.
- Żydek-Bednarczuk, U. (2001). Komunikacja językowa w instytucji. In G. Habrajska (ed.), *Język w komunikacji* (vol. 1, pp. 195–204). Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Żydek-Bednarczuk, U. (2005). *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*. Kraków: Universitas.

The grammar of a legal text

Communicative cohesion in the Polish and Hungarian Civil Code

---

Summary

In the work presented here, a theory of text is proposed which can be called *the grammar of a legal text*. By *grammar*, a theory of language describing its construction and functioning is meant. Accordingly, *grammar of a text* is a theory describing language objects called texts while *grammar of a legal text* treats the features of this type of text. This grammar is to a large degree based on the textual relations of *cohesion*, among which the type of cohesion that overrides others is the broadly understood *communicative cohesion*. This is the relation which appears between the sender and receiver of a legal text, where thanks to the appropriate formulations of the text the reception of its contents in the manner intended by the sender is possible.

In relation to the question of the translation of legal texts the term *cohesive equivalence* is introduced. This means that in the target language text similar relations of textual cohesiveness appear as did in the source language.

The complexity of the issues related to legal texts makes it necessary to join several academic fields together and is thus inter-disciplinary in nature. The linguistic aspect is the basic one while legalistic and translation perspectives are also included.

The question of texts is very broad and in this work selected issues have been selected for examination. These are related to:

- general characteristics of texts,
- the specifics of legal texts, in particular Polish and Hungarian legal texts,
- the translation of legal texts.

In the process of creating a legal text, it is essential to take the following linguistic and extra-linguistic questions into consideration:

1. The conditions that result from the legal context. These are above all questions related to the legal system and fixed norms of behavior which are required in a given society and the ways in which these are implemented.

2. The relations between the sender and receiver of the text as well as the way in which mental activities related to the formation and reception of texts are conducted.

3. The semantic and syntactic characteristics of particular ethnic languages and texts formulated in these languages, especially those characteristics which in an essential way influence how easy or difficult reception of the text is.

4. Language attitudes in the area of the formulation and realization in a given genre.

In this work, particular attention is paid to issues related to the problem of textual cohesion. It is accepted that cohesion is undoubtedly its basic quality and that if expressions or sentences are not bound by relations of cohesion, obtained at least on the cognitive level then the conclusion is that they do not form a text. Among the many textual relations analyzed in relation to aspects of communicative cohesion those were chosen that bind a text together in terms of, it might seem, rather distant perspectives, beginning from the meaning of lexical repetitions that occur in the text through anaphoric and cataphoric connections, the ways textual information is distributed, the mechanism of condensation and ending with the processes of foreseeing and making conclusions based on indications found in the text. In this way attention is called to the fact that communicative cohesion of the text contains a wide spectrum of different kinds of problems. To a certain extent this answers the question of why it has been so difficult for researchers to establish a unified definition of the concept of the text.

In this work a series of postulates is proposed about the nature of text. They make up a definition of the text both in a general sense as well as in the narrower range of Polish or Hungarian legal texts or the text of a translation. These postulates include, among others, problems such as the general nature of the text, textual cohesion in a general sense, textual relations related to the sender and receiver, the distribution of information in the text, the arrangement of the contents of the text, brevity and elaboration in the contents of the text, lexical cohesion of the text, syntactic cohesion of the text. In addition, the postulates include characteristics that are specific for Polish and Hungarian legal texts as well as problems of translation and the consideration of equivalents concerning the textual relations of cohesion. Taking into consideration that the general theory of translation usually emphasizes the equivalence of semantic meanings, it is also assumed that consideration of this type of perspectives in the framework of conscious actions of the translator should in a meaningful way bring about the communicative equivalence of the text of a translation.

The relations of cohesion refer to selected textual dimensions. These are collections of homogenous features which are recognized as relevant for a particular goal, which is the description of communicatively cohesive legal text. With the help of these dimensions, it is possible to establish parameters for the space of legal texts. The following textual dimensions are taken into account:

1. The pragmatic-cognitive dimension

Communicative cohesion is here above all a consequence of the relation between the sender and receiver of a text, considering their positions, communicative situations as well as the mental actions taken which influence the correct understanding of the contents of the text.

2. The dimension of content distribution

The relations of thematic cohesion taken into consideration form the communicative cohesion above all with regard to the continuity and sensibility of the thematic course.

3. The dimension of condensation

The relations occurring with regard to this dimension may concern the relationships between particular fragments of the text or between the sender and receiver of the text, in particular in the area of its interpretation by the receiver. In every case it is necessary to evaluate whether the application or lack of application of nominalization or ellipsis has a beneficial influence on communication between the sender and receiver of a text. If, within a text too much or too little relation of one or the other types occurs then it is possible that it will be difficult to interpret for the receiver. The relation of condensational cohesion described here influences then above all communicative cohesion in terms of ease or difficulty of receiving the text.

4. The dimension of deontic modality

The communicative cohesion between the sender and receiver of a text is achieved through the appropriate interpretation of legal norms expressed in the text. The relation of communicative textual cohesion in terms of the dimension of deontic modality, which occurs between the sender and receiver, is dependent on the sender prescribing, allowing or prohibiting a particular action and the receiver understanding this content in the manner intended by the sender.

5. The dimension of content arrangement – the relations of hierarchical, spatial and temporal cohesion aid communicative cohesion by increasing the transparency and precision of the contents. This concerns the relations between textual objects, where it is possible to determine which of the objects is greater or more important, where particular objects are located, which action should be taken earlier and which later etc.

6. The lexical dimension

Relations here form communicative cohesion based on the semantic meaning of expressions. The relations between two textual objects may be characterized by repetition of the same expression or repetition in the form of synonyms or antonyms. In addition, the contents may be repeated in order to make the meaning more precise in the form of either explication or comparison of the natures of two expressions.

7. The syntactic dimension

Textual relations of this type create communicative cohesion based on the syntactic systems of languages. They are then relations of indicating or utilizing deixes, the relations between objects from which one repeats the morphematic form of another or between textual objects connected through the use of different types of connectors.

8. The dimension of global structure of the text

Textual relations form communicative cohesion for the global structure of the text. Therefore, various types of textual cohesion elaborated in the work are here examined in a somewhat broader approach to the text. To the degree to which the relations described so far mostly give a picture of micro-texts which are recognized

as compound sentences here the entirety of Polish and Hungarian texts in the civil code are examined.

The analysis of linguistic utterances applied to different types of textual relations revealed that even when legal texts initially seem to be simple and unambiguous deeper analysis indicates that they are not entirely clear and the need exists to reformulate them and make them more precise. One of the methods applied for the description of the relation of cohesion is the isolation of linguistic schematics which can help in arranging the contents of legal texts and in finding formulations which turn out to be insufficiently clear for the receiver of the text.

In the final section of the work, indications related to the construction of legal texts and their translation are included. These are based upon and formed by the postulates elaborated earlier.

In conclusion, it should be stressed that the grammar presented here is a partial theory in the sense that it is treated as a construct which is open in nature and which may be broadened with additional components whether these add detail to the content proposed here or whether they broaden it in terms of other aspects of the text.